

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛЯСКОВИЧ Тетяна Вікторівна

УДК 94(477) "1918/1920":355] (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ІЗ МАТЕРІАЛЬНО-
ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УНР (листопад 1918 –
листопад 1920 рр.)

03 – Гуманітарні науки

032 – Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Т. В. Ляскович

Науковий керівник: **Завальнюк Олександр Михайлович,**
доктор історичних наук, професор.

АНОТАЦІЯ

Ляшкович Т. В. Діяльність державних органів із матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, 2023.

У дослідженні комплексно висвітлено процес діяльності державних органів влади упродовж листопада 1918 – листопада 1920 рр. щодо матеріально-технічного забезпечення Збройних сил УНР у період воєнного протистояння на території Наддніпрянської України. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі залучених нових архівних джерел, матеріалів особистого походження та часописів, історичної літератури вперше комплексно досліджено і доведено значення якісного забезпечення урядом УНР потреб військовослужбовців, які захищали територіальну цілісність держави на фронті; використано багатий і різноманітний методологічний інструментарій, що сприяло класифікації джерельної бази, аналітичному та критичному осмисленню історичної інформації для достовірної реконструкції представлених у роботі фактів; визначено особливості діяльності державного апарату постачання в процесі семи його реорганізацій, спричинених: 1) перемогою антигетьманського повстання і встановленням влади Директорії УНР; 2) відступом армії зі столиці та зменшенням підконтрольної державі території; 3) перебазуванням дивізій на територію Поділля в червні 1919 р.; 4) урядовою реформою 29 вересня 1919 р.; 5) відновленням боєздатності збройних сил у січні – червні 1920 р. та відступом союзницьких військ на територію Східної Галичини; 6) переходом Дієвої армії УНР на відвойовану територію Наддніпрянщини восени 1920 р. і початком польсько-радянського перемир'я. У всіх часових відтинках відтворено та пояснено особливості реалізації кожної ланки матеріального забезпечення, визначено як позитивні, так і негативні тенденції. Звернено увагу на те, що

міжнародне становище безпосередньо впливало на продуктивність державних інститутів влади в 1919 – 1920 рр.

Практичне значення роботи полягає у можливостях застосування отриманих наукових результатів для національно-патріотичного виховання учнів та студентів, особового складу Збройних Сил України, написання наукових історичних робіт, присвячених Українській революції 1917–1921 рр., та розроблення посібників з військової історії.

Перший розділ дисертації присвячено огляду та аналізу історіографії, джерельної бази та характеристиці теоретико-методологічних засад роботи. З'ясовано, що радянська історіографія залишила за межами вивчення тему обороноздатності Збройних Сил ворожої їй УНР, а згадки про неї істориками марксистсько-ленінського спрямування відбувалися в контексті опису подвигів більшовицької Червоної армії. Докладніше проаналізовано роботи української діаспори, яка створила принципово відмінну літературу з чіткою патріотичною спрямованістю і першою репрезентувала проблемні сюжети матеріально-технічного постачання Збройних Сил Директорії УНР, що стало підґрунтям для подальшого наукового пошуку. Встановлено, що фрагменти досліджуваної теми, окреслені через призму більшовицько-української війни 1918–1920 рр., знайшли відображення у працях сучасних вітчизняних істориків лише після проголошення незалежності України, найбільше – про діяльність Подільського відділу Українського товариства Червоного Хреста та роль польсько-українського військового союзу для забезпечення Дієвої армії УНР. Зацікавленість останнім виявили й польські історики у власних ґрунтовних дослідженнях.

Джерельну основу дисертації склали різні за типологічною класифікацією групи джерел: законодавчі акти УНР, діловодна документація виконавчих органів цивільної та військової влад, газетна періодика офіційних урядових видань, військових органів, політичних партій і громадських організацій, мемуари та спогади державних, громадських діячів УНР та учасників бойових дій. Переважна більшість із них міститься в архівосховищах (342 справи, 2 мікрофільми 62

фондів), уперше введені в науковий обіг, сприяють об'єктивному розгляду обраної теми та вирішенню всіх поставлених дослідницьких завдань.

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на позитивістському, сцієнтистському, інституційному, системному, структурно-функціональному, комплексному, діалектичному підходах із дотриманням принципів та загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціально-наукових методах історичного пізнання. Їх комплексне застосування дало змогу системно та в хронологічній послідовності описати заходи державних органів щодо матеріального забезпечення національних збройних сил, а розроблений понятійно-категоріальний апарат – осмислити сутність основних термінів цієї теми.

У другому розділі поетапно досліджено заходи Директорії УНР у забезпеченні війська озброєнням, продовольством та спорядженням упродовж листопада 1918 – листопада 1919 рр. З'ясовано джерела надходження ресурсів республіканській армії у перший місяць антигетьманського повстання і зміни після становлення державної вертикалі влади, яка перебрала на себе функцію матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил УНР і виробила нормативно-правову базу. Звернено увагу на професійність кадрів військово-промислового комплексу та місцевих установ, швидкість створення ними власного апарату управління, мобільність і компетентність якого безпосередньо впливали на результативність реалізації настанов уряду і якість забезпечення військових частин на фронті. Акцентовано на труднощах у розбудові інституцій та громадській підтримці державної політики на початковому етапі діяльності, підкреслено ключову роль народних управ у час становлення та неієздатності структур УНР.

Доведено деструктивний вплив відступу Збройних Сил УНР зі столиці під дією наступальної операції Червоної армії, на вироблений апарат постачання, що призвело до втрати значної кількості накопиченого майна. Унаслідок цього обмеженість території, воєнні поразки та блокада Антанти не дали змоги йому відновитися, а функції постачання тимчасово перейшли до військових органів.

Детально схарактеризовано напрями діяльності уряду в процесі його відновлення в Кам'янці-Подільському, визначено, що через паралізованість виконавчих органів, несприятливе економічне становище він не мав реальних важелів для покращення стану озброєння, провізії та речового спорядження знекровлених українських військових частин. Лише децентралізація влади – надання юридичного статусу та фінансової підтримки народним управам – ненадовго врятувала ситуацію, запустила процес постачання, активізувала діяльність місцевих органів, департаментів Міністерства народного господарства, сприяла відправленню Дипломатичної місії до Румунії для закупівлі майна. Доведено, що вимушене використання нетрадиційних методів, яке проявилось в примусовій платній реквізиції у населення продовольчих залишків за ціною нижче ринкової, негативно налаштувало його до влади, спричинило збройні сутички, провал заготівельної кампанії хліба та слабку реакцію на заклики та акції, ініційовані Головним отаманом С. Петлюрою, громадськими організаціями з метою допомоги війську восени 1919 р. Окрім того, з'ясовано, що дезорганізація в забезпеченні армії, хаос у країні призвели до воєнних поразок і вимушеного переходу військовиків до партизанської форми боротьби.

У третьому розділі увагу зосереджено на дослідженні забезпечення військових частин, які комплектувалися з дозволу Польської Республіки на території Поділля і стали основою для відродження Збройних Сил УНР. Охарактеризовано мінімальний вплив на цей процес уряду, що працював нерегулярно, причини його піврічної недієздатності та роль спеціальних управлінських органів, які через дефіцит готівки доручили виконання своїх зобов'язань уповноваженим дивізійним службам і дозволили використовувати сировину з подільських цукрових заводів для бартерної торгівлі. З'ясовано, що система самозабезпечення впроваджувалася лише апаратом управління інтендантури дивізії та поширювалася також на військові частини, що повернулися із Зимового походу.

Встановлено, що основним постачальником боєприпасів, спорядження та техніки напередодні та після укладення союзницького договору стала Польська

Республіка. Висвітлено механізм роботи, кількість відправленого нею майна впродовж польсько-українсько-радянської війни, періодичність та перебої в системі постачання, відсоток задоволення потреб українських бойових і тилкових дивізій для виконання оперативних завдань на фронті. З'ясовано причини реалізації майна Збройним Силам УНР різними польськими структурами: урядовими – через посередництво Військової секції при Дипломатичній місії у Варшаві та військовими – службами штабу 3-ї і 6-ї Армій Війська Польського. Доведено, що всі вони були основними органами, які сприяли забезпеченню функціонування військових частин на території Наддніпрянської України та після літнього відступу – Східної Галичини. Не залишено поза увагою дипломатичну й закупівельну діяльність трьох військових секцій при дипломатичних місіях як виконавчих органів Міністерства військових справ УНР, що за дефіциту фінансів на задовільному рівні сприяли накопиченню боєприпасів російського зразка, технічного майна та спорядження на складах відповідних управ.

Обґрунтовано особливості відновленої державної системи постачання і спроможність/неспроможність забезпечити потреби армії під час та після успішної Варшавської битви, яка сприяла передислокації восени 1920 р. бойових дивізій Дієвої армії УНР на терени Поділля і Волині.

У четвертому розділі досліджено розбудовану урядом медико-санітарну систему лікування хворих і поранених українських військовослужбовців у районі бойових дій на їхніх різних етапах та в тилу. З'ясовано особливості її початкової структури, процесу функціонування мережі шпиталів, евакуаційних транспортних засобів тощо та доведено їхню недостатню пристосованість до умов воєнних реалій, які вимагали більшої мобільності і продуманого плану дій у випадку непередбаченого становища, з'ясовано наслідки такого упущення виконавчими органами влади. Охарактеризовано заходи для відновлення влітку 1919 р. медичної служби і встановлено, що їхня ефективність залежала від організаторських здібностей та злагодженої діяльності відповідальних за цей напрям структур, належного урядового фінансування з метою відкриття потрібної кількості медзакладів, найму фахового лікарського персоналу, забезпечення

шпиталів медикаментами, харчами та білизною. Досліджено, що на цей процес деструктивно впливав стрімкий розвиток епідемічних хвороб у війську, який вимагав більшої концентрації уваги й коштів на протиепідемічні установи, дезінфекційні групи, гігієнічні послуги та накопичення запасів білизни. Визначено, що неспроможність влади впоратися з епідеміями призвела до значно більшої катастрофи, ніж на полі бою. Це спричинило зменшення чисельності війська і його поразки. Досліджено медико-санітарні умови військовослужбовців упродовж 1920 р., вплив польського чинника на їхнє поліпшення, а також основні позитивні й негативні зміни на фоні попереднього року, які сприяли/не сприяли швидкому одужанню, підтримці морального духу для продовження воєнної боротьби проти більшовицької Росії.

Проаналізовано роль Українського товариства Червоного Хреста, яке виявилось активною допоміжною, а в найважчі моменти діяльності уряду – основною ланкою в медичній системі УНР, яка піклувалася про здоров'я військовослужбовців. Детально висвітлено його структуру та трансформування, практичні заходи, спрямовані на створення додаткової до державної мережі шпиталів, епідемічних та харчових установ у період існування УНР. Розкрито також питання ефективності допомоги Міжнародного Червоного Хреста, особливо в момент пандемії, простежено збільшення активності практичних дій після укладення польсько-українського союзу.

Отже, у дисертації проаналізовано основні ланки матеріального постачання Дієвої армії УНР, ініційованого державними інститутами влади для забезпечення боєздатності в період антигетьманського повстання, а потім у війні проти ворогів, які посягали на територіальну цілісність країни. Обґрунтовано думку про неготовність уряду протистояти викликам часу в умовах втрати стабільного центру для прийняття рішень, основних запасів майна (в основному зброї), блокади Антанти, економічної катастрофи та пандемії. Натомість у час польсько-українсько-радянської війни ключовою проблемою, що обмежувала воєнні дії, стала хронічна нестача набоїв, яка зрештою і визначила перебіг збройної боротьби.

Ключові слова: Українська революція, уряд, державні органи, Директорія УНР, Наддніпрянська Україна, республіканське військо, Дієва армія УНР, військові частини, матеріально-технічне постачання.

ABSTRACT

Liaskovych T. V. Activities of the state bodies in the logistical support of the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic (November 1918 – November 1920) - Qualification scientific paper in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 032 History and Archaeology. – Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 2023.

The research comprehensively covers the activities of the state authorities during November 1918 – November 1920 as to the material and technical support of the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic during the period of military confrontation on the territory of Trans-Dnieper Ukraine. The scientific novelty of the research is based on the new archival sources, materials in our personal possession and periodicals, historical literature, for the first time the importance of quality provision by the government of the Ukrainian People's Republic of the needs of servicemen who defended the territorial integrity of the state at the front is comprehensively researched and proved. A powerful and diverse methodological toolkit is used, which contributes to the classification of the source base, analytical and critical understanding of historical information to reliably reconstruct the facts presented in the work; the peculiarities of the activity of the state supply apparatus in the process of its seven reorganizations caused by: the victory of the anti-hetman uprising and the establishment of the power of the Directorate of the Ukrainian People's Republic are determined; the retreat of the army from the capital and the reduction of the territory controlled by the state; redeployment of divisions to the territory of Podillia in June 1919; government reform on September 29, 1919; the restoration of combat capability of the armed forces in January–June 1920 and the retreat of allied troops to the territory of Eastern Galicia; the transition of the Active Army of the Ukrainian People's Republic to the recaptured territory of the Dnipro region in the fall of 1920 and the beginning of the Polish-Soviet

armistice. In all time periods, the peculiarities of the implementation of each link of material support are reproduced and explained, both positive and negative trends are identified. Attention is drawn to the fact that the international situation directly influenced the effectiveness of the state power institutions in 1919–1920.

The practical significance of the work lies in the possibilities of applying the obtained research findings for the national-patriotic education of school pupils and college students, the personnel of the Armed Forces of Ukraine, it facilitates the writing of scientific historical works dedicated to the Ukrainian Revolution of 1917–1921, and the development of manuals on military history.

The first chapter of the dissertation is devoted to the review and analysis of the historiography, the source base and the characteristics of the theoretical and methodological foundations of the work. It is found that Soviet historiography remained outside the scope of studying the topic of the defense capability of the armed forces of the hostile Ukrainian People's Republic, and their Marxist-Leninist bias is more than evident in the context of describing the exploits of the Bolshevik Red Army. The works of the Ukrainian diaspora, which created fundamentally excellent literature with a clear patriotic orientation and were the first to represent problematic plots of the logistical and technical supply of the Armed Forces of the Directorate of the Ukrainian People's Republic, are analyzed in more detail, they constitute the basis for further scientific research. It is established that the fragments of the researched topic, outlined through the prism of the Bolshevik-Ukrainian war of 1918–1920, are reflected in the works of modern domestic historians only after the declaration of Ukraine's independence. Most of them deal with the activities of the Podillia branch of the Ukrainian Red Cross Society and the role of the Polish-Ukrainian military alliance in supporting the Active Army of the Ukrainian People's Republic. Polish historians also show interest in the latter in their own research, which is presented in a detailed way.

The source basis of the dissertation encompasses a diverse group of sources according to typological classification: legislative acts of the Ukrainian People's Republic, administrative documentation of executive bodies of civil and military authorities, newspaper periodicals officially published by the government, military

bodies, political parties and public organizations, memoirs and reminiscences of state and public figures of the Ukrainian People's Republic and participants in combat actions. The vast majority of them are contained in archival repositories (342 cases, 2 microfilms of 62 funds), introduced into scientific circulation for the first time, contributing to the objective consideration of the chosen topic and the solution of all research tasks.

The theoretical and methodological basis of the research is based on positivist, scientific, institutional, systemic, structural-functional, complex, dialectical approaches with observance of the principles and general scientific, interdisciplinary and special scientific methods of historical knowledge. This complex approach makes it possible to systematically and chronologically reveal the measures of state bodies regarding the material support of the national armed forces, and develop the conceptual and categorical apparatus in order to understand the essence of the main terms of this topic.

In the second chapter, the actions of the Directorate of the Ukrainian People's Republic in providing the army with ammunition, food and equipment during November 1918 – November 1919 are investigated step by step.

The sources of supplies to the republican army in the first month of the anti-hetman uprising and changes after the formation of the state vertical of power, which took over the function of material and technical support of the armed forces of the Ukrainian People's Republic of Ukraine and developed a regulatory and legal framework, are clarified.

Attention is paid to the professionalism of the personnel of the military-industrial complex and local institutions, the speed with which they created their own management apparatus, the mobility and competence of which directly influenced the effectiveness of the implementation of government instructions and the quality of providing military units at the front. Emphasis is placed on the difficulties in building institutions and public support for state policy at the initial stage of activity, and the key role of people's governments during the formation and incapacity of the structures of the Ukrainian People's Republic is emphasized.

The destructive effect of the retreat of the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic from the capital, caused by the offensive operation of the Red Army, on the production supply capabilities, which led to the loss of a significant amount of accumulated property, is proven. As a result, the limited territory, military defeats and the blockade of the Entente did not allow the state to recover, and the supply functions were temporarily transferred to the military authorities.

The directions of the government's activities in the process of its restoration in Kamianets-Podilskyi are described in detail, and it is determined that due to the paralysis of the executive bodies, the unfavorable economic situation, the government had no real leverage to improve the state of armaments, provisions and physical equipment of the bloodless Ukrainian military units. Only the decentralization of power which meant granting legal status and financial support to the people's administrations, saved the situation for a short time, started the supply process, renewed the activities of local bodies, departments of the Ministry of National Economy, and allowed to send a Diplomatic Mission to Romania for the purchase of property. It is proven that the forced use of non-traditional methods, which manifested itself in the forced paid requisition of food leftovers from the population at a price below the market price, made it take a negative stance to the government, caused armed clashes, failure of the bread procurement campaign, and a weak reaction to calls and actions initiated by Chief Ataman S. Petliura and public organizations to help the army in the fall of 1919. In addition, it is found that the disorganization in the provision of the army, chaos in the country, led to military defeats and the forced transition of the military to a partisan form of struggle..

In the third chapter, attention is focused on the study of the provision of military units, which were equipped with the permission of the Republic of Poland on the territory of Podillia and became the basis for the revival of the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic. The minimal impact on this process of the government, which worked irregularly, the reasons for its six-month incapacity and the role of special management bodies, which, due to a shortage of cash, entrusted the fulfillment of their obligations to authorized divisional services and allowed the use of raw

materials from Podillia sugar factories for barter trade, are elucidated . It is found that the system of self-sufficiency was implemented only by the management apparatus of the division quartermaster and was also extended to military units that returned from the Winter Campaign.

It is established that the Republic of Poland became the main supplier of ammunition, equipment and food products, before and after the conclusion of the alliance treaty. The mechanism of work, the amount of property sent by it during the Polish-Ukrainian-Soviet war, the periodicity and interruptions in the supply system, the percentage of satisfaction of the needs of Ukrainian combat and rear divisions for the performance of operational tasks at the front are highlighted. The reasons for the sale of property to the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic by various Polish structures were explained: governmental - through the mediation of the Military Section at the Diplomatic Mission in Warsaw, and military – by the headquarters services of the 3rd and 6th Armies of the Polish Army. It is proven that all of them were the main bodies that contributed to ensuring the functioning of military units on the territory of Trans-Dnieper Ukraine and, after the summer retreat, in Eastern Galicia. The diplomatic and procurement activities of the three military sections at diplomatic missions, as executive bodies of the Ministry of Military Affairs of the Ukrainian People's Republic of Ukraine, have not been left out of consideration, which contributed to the accumulation of Russian-style ammunition, technical property and equipment in the warehouses of the relevant departments at a satisfactory level despite meager finances.

The peculiarities of the restored state supply system and the ability / inability to provide for the needs of the army during and after the successful Warsaw battle, which contributed to the redeployment of the combat divisions of the Active Army of the Ukrainian People's Republic in the fall of 1920 to the territory of Podillia and Volhynia, are substantiated.

The fourth chapter examines the medical and sanitary system developed by the government for the treatment of sick and wounded Ukrainian servicemen in the area of hostilities at their various stages and in the rear. The peculiarities of its initial structure, the process of functioning of the network of hospitals, evacuation vehicles, etc. are

clarified and their insufficient adaptability to the conditions of military realities, which required greater mobility and a well-thought-out plan of action in the event of an unforeseen situation, is explained, and the consequences of such an omission by the executive authorities are revealed. The measures for the restoration of the medical service in the summer of 1919 are characterized and it is established that their effectiveness depended on the organizational skills and coordinated activity of the structures responsible for this direction and adequate government funding in order to open the required number of medical facilities, hire professional medical personnel, provide hospitals with medicines, food and underwear. It is found that the rapid development of epidemic diseases in the army had a destructive effect on this process, which required a greater concentration of attention and funds on anti-epidemic facilities, disinfection teams, hygiene services and the accumulation of linen stocks. It is determined that the failure of the authorities to cope with epidemics led to a much greater disaster than on the battlefield. This caused a decrease in the number of the army and its defeat. The medical and sanitary conditions of servicemen during 1920, the influence of the Polish factor on their improvement, as well as the main positive and negative changes against the background of the previous year, which contributed / did not contribute to a quick recovery, support of morale for the continuation of the military struggle against Bolshevik Russia, are studied.

The role of the Ukrainian Red Cross Society, which turned out to be an active auxiliary, and in the most difficult moments of the government's activity, the main link in the medical system of the Ukrainian People's Republic, which took care of the health of military personnel, is analyzed. Its structure and transformation, practical measures aimed at creating an additional to the state network of hospitals, epidemic and food institutions during the existence of the Ukrainian People's Republic are covered in detail. The question of the effectiveness of the assistance of the International Red Cross, especially at the time of the pandemic, is also revealed, and the increase in the activity of practical actions after the conclusion of the Polish-Ukrainian union is traced.

Thus, the dissertation analyzes the main links of the material supply of the Active Army of the Ukrainian People's Republic, initiated by state institutions of power to

ensure combat capability during the anti-Hetman uprising, and then in the war against enemies who encroached on the territorial integrity of the country. The opinion about the unpreparedness of the government to face the challenges of the time in the conditions of the loss of a stable decision-making center, the main stockpiles of property (mainly weapons), the Entente blockade, the economic disaster and the pandemic is substantiated.

Instead, during the Polish-Ukrainian-Soviet war, the chronic shortage of ammunition became the key problem limiting military operations, which ultimately determined the course of the armed struggle.

Keywords: Ukrainian revolution, government, state bodies, Directory of the Ukrainian People's Republic of Ukraine, Naddniprianska Ukraine, republican troops, UPR army, military divisions, logistics.

Список публікацій здобувача

Публікації у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Лясович Т. Військово-санітарні потяги: організація роботи і надання медичної допомоги Збройним силам УНР у 1919 р. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне, 2019. Вип. 31. Кн. 2. С. 39–47.
2. Лясович Т. Діяльність української влади із забезпечення військовиків білизною у 1919 р. (на матеріалах Поділля). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 12. С. 277–291.
3. Лясович Т. Проблема створення та використання матеріально-технічної бази Дієвої армії УНР у баченні представників українського командного і рядового складу (1919 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2020. Т. 30: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смолія. С. 363–377.

Публікації в періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку / або Європейського союзу

4. Лякович Т. Утворення та діяльність військових структур Польської Республіки з матеріально-технічного забезпечення дивізій УНР (квітень – жовтень 1920 р.). *Wshód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. Lublin, Vol. 8. №2 (2022). С. 36–46.

Публікації, що додатково відображають наукові результати

5. Лякович Т. Військовики про матеріально-технічне забезпечення армії УНР (1920 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : вип. 18 у 3-х т. Кам'янець-Подільський, 2019. Т. 1. С. 34–36.*
6. Лякович Т. Документи і матеріали фонду 9 ЦДАВО України як джерело із вивчення діяльності закупівельних комісій для армії УНР (1920 р.). *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»*. Хмельницький, 2019. Вип. 1(4). С. 174–178.
7. Лякович Т. Питання матеріально-технічного забезпечення Армії УНР у працях сучасних українських дослідників. *Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (4 квітня 2019 р., м. Кам'янець-Подільський)*. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 62–67.
8. Лякович Т. Організація системи оснащення армії Української Народної Республіки восени 1919 р. (за матеріалами преси). *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції (м. Кам'янець-Подільський, 7–8 жовтня 2019 р.)* Кам'янець-Подільський, 2019. С. 99–103.

9. Ляскович Т. Питання матеріального забезпечення Дієвої армії УНР у фокусі української преси (червень – серпень 1919 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника : зб. наук. пр.* Кам'янець-Подільський, 2019. Т. 3. С. 361–370.
10. Ляскович Т. Ідея створення комітету громадської допомоги війську УНР на Вінничині та спроба її реалізації (жовтень 1919 р.). *XII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 185-й річниці з дня народження Юрія Федьковича та 160-й річниці з дня народження Степана Смаль-Стоцького : тези доповідей (м. Чернівці, 1–2 листопада 2019 р.)*. Чернівці, 2019. С. 105–107.
11. Ляскович Т. Українська влада і соціальна допомога сім'ям військовослужбовців Збройних сил УНР у 1919 р. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 11. С. 39–41.
12. Ляскович Т. Матеріально-технічне забезпечення підрозділів Дієвої Армії УНР у 1919 р. (за військовими джерелами). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: вип. 19 у 3-х т.* Кам'янець-Подільський, 2020. Т. 1. С. 40–42.
13. Ляскович Т. Матеріали ЦДАВО України про організацію на Поділлі закладів медико-санітарної служби армії УНР (червень – листопад 1919 р.). *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»*. Хмельницький, 2020. №2(6). С. 72–77.
14. Ляскович Т. Акція «Тиждень українського козака» на Поділлі: організація, хід, наслідки (вересень – листопад 1919 р.). *Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 82–87.
15. Ляскович Т. Проблема забезпечення продовольством новобранців республіканського війська на території Наддніпрянщини у листопаді – грудні 1918 р. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-*

Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 12. С. 38–40.

16. Ляскович Т. Роль Румунії в організації матеріально-технічного забезпечення армії УНР у 1920 р. *Modalități conceptuale de dezvoltare a științei moderne: colecție de lucrări științifice «ΛΟΓΟΣ» cu materiale conferinței științifice și practice internaționale, 20 noiembrie 2020.* București, România, 2020. Vol. 4. P. 118–121.
17. Ляскович Т. Функціонування військових лазень-пралень в контексті поліпшення санітарного стану Дієвої армії УНР (січень – вересень 1919 р.). *Specialized and multidisciplinary scientific researches : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, December 11, 2020.* Amsterdam, The Netherland, 2020. Vol. 5. P. 142–144.
18. Ляскович Т. Документи ЦДАВО України як джерело вивчення стану забезпечення Армії УНР продовольством та обмундируванням (1919–1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: вип. 20 у 3-х т.* Кам'янець-Подільський, 2021. Т. 1. С. 40–42.
19. Ляскович Т. Джерела фонду 1604 ЦДАВО України про діяльність Міністерства народного здоров'я і опікування щодо підтримки боєздатності Армії УНР у 1919–1920 рр. *Архівістика: теорія, методика, практика: матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський, 2021. С. 133–137.
20. Ляскович Т. Діяльність української закупівельної комісії в Польщі для забезпечення Армії УНР військовим майном (1920 р.). *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.* Кам'янець-Подільський, 2021. Вип. 13. С. 76–78.

21. Ляскович Т. Матеріали фонду 538 ЦДАВО України про організацію постачання збройних сил УНР на Поділлі (1919 р.). *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»*. Хмельницький, 2021. №2(8). С. 109–113.
22. Ляскович Т. УНР–Бельгія: спроба налагодження військової співпраці (літо–осінь 1920 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: вип. 21 у 3-х т. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський, 2022. С. 31–32.
23. Ляскович Т. Матеріальна допомога польської держави у формуванні Другої стрілецької дивізії армії УНР (лютий – квітень 2022 р.). *Grail of Science. Periodical scientific journal*. №14–15. May 2022. P. 642–647.
24. Ляскович Т. Діяльність уряду УНР із забезпечення збройних сил кінською тягою протягом січня – серпня 1919 р. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський, 2022. Вип. 14. С. 21–22.
25. Ляскович Т. Нормативно-правова база проведення мобілізації медичного персоналу в УНР (грудень 1918 – вересень 1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : вип. 22 у 3-х т. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський, 2023. С. 42–45.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	21
ВСТУП	23
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	31
1.1. Стан наукового вивчення проблеми	31
1.2. Джерельна база дослідження	41
1.3. Теоретико-методологічні засади роботи.....	54
Висновок до розділу	60
РОЗДІЛ II. ЗАХОДИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ ДИРЕКТОРІЇ БОЙОВИМ РЕСУРСОМ, ПРОДОВОЛЬСТВОМ ТА АМУНІЦІЄЮ (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИСТОПАД 1919 рр.)	62
2.1. Організація постачання озброєння Збройним Силам Директорії УНР	62
2.2. Діяльність УНР щодо забезпечення війська продовольством та фуражем ..	73
2.3. Турбота влади про речове спорядження сухопутних військ	87
Висновок до розділу	100
РОЗДІЛ III. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ З МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УНР УПРОДОВЖ 1920 р.	102
3.1. Постачання державними органами українських дивізій у процесі їх формування та реорганізації (січень–листопад 1920 р.)	102
3.2. Матеріальна підтримка боєздатності Дієвої армії УНР військовими структурами Польської Республіки	115
3.3. Заходи військових секцій дипломатичних представництв УНР у Польській Республіці, Румунії та Бельгії для поставок озброєння, обмундирування, взуття та їх ефективність.....	127

	20
Висновок до розділу	139
РОЗДІЛ IV. ДЕРЖАВНА ОРГАНІЗАЦІЯ МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ І САНІТАРНО-МЕДИЧНА ДОПОМОГА ОБОРОНЦЯМ УНР (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИСТОПАД 1920 рр.)	141
4.1. Формування мережі шпиталів, забезпечення їх кадровим і матеріальним ресурсом	141
4.2. Профілактичні заходи із запобігання пошестей в українському війську ...	156
4.3. Допомога українських та зарубіжних осередків Червоного Хреста хворим і пораненим бійцям Дієвої армії УНР	170
Висновок до розділу	185
ВИСНОВКИ	187
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	198
ДОДАТКИ	269

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Артсклеп	артилерійський склеп
ВВГЗ	відділ військових і господарських заготівель
ВГВП	Верховне головнокомандування Війська Польського
ГАУ	Головне артилерійське управління
ГВСУ	Головна військово-санітарна управа
ГНУ	губернська народна управа
Грн	гривня
Губкомісар	губернський комісар
ГУГШ	Головне управління генерального штабу
ГУП	Головна управа постачання
Держструктура	Державна структура
ДП	дивізія польська
ЕУ6	Експозитура інтендантури 6 Армії ВП при Дієвій армії УНР
КГО	Командування генерального округу
КЕВПУ	Командування етапів Війська Польського в Україні
Коп.	копійка
КП	комісії постачання
Крб	карбованець
МВС	Міністерство військових справ
Медзаклад	медичний заклад
Медперсонал	медичний персонал
Медустанова	медична установа
М-ко	містечко
Млн.	мільйон
МНГ	Міністерство народного господарства
МНЗО	Міністерство народного здоров'я й опікування
МПС	Міністерство продовольчих справ
ОКГДВ	особливий комітет громадянської допомоги війську
ПВПНУ	продовольчий відділ повітової народної управи
ПВПУ	польське військове представництво при уряді УНР
ПГП	пересувні гігієнічні пункти
ПНУ	повітова народна управа
РНМ УНР	Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки
РТЧХ	Російське Товариство Червоного Хреста

Санчастина	санітарна частина
Санавто	санітарне авто
Санпотяг	санітарний потяг
Санлетючка	санітарна летючка
СБ	стрілецька бригада
СД	стрілецька дивізія
СДЗ	санітарно-дезінфекційні загони
США	Сполучені Штати Америки
Т. в. о.	тимчасово виконувач обов'язків
УГА	Українська Галицька армія
УНР	Українська Народна Республіка
УНС	Український Національний Союз
УПСР	Українська партія соціалістів-революціонерів
УСДРП	Українська соціал-демократична робітничка партія
УСС	Українські Січові Стрільці
УТЧХ	Українське Товариство Червоного Хреста
ХПП	харчево-перев'язувальний пункт
ЦДАВО України	Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
ЦДАГО України	Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦДІАЛ	Центральний державний історичний архів України, м. Львів
ЧУГА	Червона Українська Галицька Армія
ЧХ	Червоний Хрест
Шт.	Штука

ВСТУП

Актуальність теми. Існування сильної нації тісно пов'язане з ефективністю власних державних інститутів, серед яких провідне місце займають збройні сили. Особливо гостро це відчують молоді країни, коли утверджується їхня незалежність.

Із таким викликом зіткнулася Директорія УНР у грудні 1918 р. у момент становлення влади і створення власного війська – Дієвої армії УНР для протидії агресії більшовицькій Росії. Ключовим компонентом її організації та боєздатності виявилось матеріально-технічне забезпечення: оснащення зброєю, боєприпасами, екіпіруванням, провізією та належне медичне забезпечення військовослужбовців. Формування військових частин відбувалося у вкрай несприятливих економічних, військово-політичних умовах та в процесі активних воєнних дій, що ускладнювало налагодження ефективного механізму підтримки обороноздатності, але, незважаючи на це, стало основним завданням державного керівництва в організації захисту суверенітету української території.

Поразка визвольних змагань створила тривале поневолення українців та фальсифікацію минулого радянською історичною наукою. Втім сьогодні аспекти матеріального постачання оборонців УНР все ще залишаються поза увагою сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців, які спеціалізуються на вивченні історії Української революції 1917–1921 рр. та, зокрема, Дієвої армії УНР, що зумовило потребу проведення комплексного та ґрунтовного дослідження. Окрім того, повномасштабна російсько-українська війна, що зараз триває, актуалізує детальне вивчення і наочно демонструє проблеми, пов'язані з матеріально-технічним забезпеченням війська нашої країни. Гіркий досвід столітньої давнини дає багато повчальних уроків для врахування помилок військового будівництва в сучасній незалежній Україні та створення умов для недопущення повторення подій більшовицького терору та тоталітаризму, які прагнуть наслідувати російські загарбники.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: дослідження виконано в межах наукової теми «Проблеми історії суспільних змін і трансформацій в Україні від найдавніших часів і до сьогодення» кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (номер державної реєстрації 0122U000516).

Мета дослідження полягає у комплексному та всебічному вивченні діяльності державних органів УНР щодо матеріально-технічного забезпечення української армії протягом листопада 1918 – листопада 1920 рр. із залученням широкого кола архівних джерел, матеріалів періодики, мемуарів, сучасних наукових розробок українських та іноземних дослідників.

Для реалізації мети сформульовано такі **завдання**:

- проаналізувати стан історіографії проблеми;
- сформувати і класифікувати джерельну базу дослідження;
- окреслити теоретико-методологічні засади роботи;
- з'ясувати заходи державної влади щодо забезпечення збройних сил Директорії озброєнням у період їхнього становлення та протягом першого року війни;
- розглянути особливості забезпечення військовослужбовців провізією та їх тяглової сили – фуражем у час найбільшої концентрації запасів в УНР і його дефіциту після втрати території;
- охарактеризувати ефективність і динаміку змін у роботі відповідальних органів за обмундирування особового складу до початку Першого зимового походу;
- дослідити функціонування державної системи постачання армії упродовж 1920 р.;
- визначити роль Польської Республіки в матеріально-технічному забезпеченні українських бойових і тилкових військових частин напередодні та після укладання союзницького договору;
- розкрити діяльність українських військових секцій при Дипломатичних місіях у Польській Республіці, Румунії та Бельгії як посередників для

придбання та передачі військового майна протягом польсько-українсько-радянської війни;

- описати процес формування мережі медико-санітарної служби та її фахового ресурсу, якість матеріальних спроможностей для надання невідкладної медичної допомоги захисникам УНР;
- дослідити практичні заходи медустанов для запобігання пошестей серед бійців Дієвої армії УНР;
- заналізувати функціонування українських та закордонних товариств Червоного Хреста для допомоги хворим і пораненим українським військовослужбовцям.

Об'єкт дослідження – матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил УНР в контексті державної політики УНР.

Предметом дослідження є діяльність державних структур щодо організації забезпечення Дієвої армії УНР необхідними матеріальними ресурсами.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від листопада 1918 р. до листопада 1920 р., де нижня межа обумовлена початком антигетьманського повстання, а верхня – втратою території УНР та інтернуванням армії у табори військовополонених Польської Республіки.

Географічні межі дисертації охоплюють 9 губерній Наддніпрянської України, які входили до відновленої у грудні 1918 р. Української Народної Республіки: Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, Харківська, Чернігівська, Таврійська (материкова), Катеринославська і Херсонська. Вихід за географічні межі здійснено для характеристики системи постачання Дієвої армії УНР після відступу, під тиском ворога, на територію Східної Галичини у липні – вересні 1920 р.

Методологічна основа дослідження. Для з'ясування стратегії виконання багатоаспектної наукової роботи, дисертантка використала позитивістський, сцієнтистський, інституційний, системний, структурно-функціональний, комплексний та діалектичний підходи.

Реалізація визначених дослідницьких завдань із висвітлення діяльності державної влади в матеріально-технічному і медичному забезпеченні створених Директорією УНР збройних сил виявилася можливою завдяки використанню низки наукових принципів: історизму, об'єктивності, достовірності, логічності, критичності, репрезентативності та всебічності.

Основу дисертаційної роботи складає проблемно-хронологічний метод, який дав можливість поетапно розглянути процес становлення органів, відповідальних за різні напрями матеріального забезпечення Дієвої армії УНР, показати їхні зміни, зосереджуючись на детальному аналізі кожного з періодів більшовицько-української та білогвардійсько-української війни. У поєднанні з ним використано також й інші спеціально-історичні методи: історіографічний та джерелознавчий аналіз, верифікації, класифікації, історико-типологічний і періодизації та ін. Їхнє комплексне застосування сприяло пошуку та аналізу української та зарубіжної історіографії, джерельної бази, їх детальній перевірці, виокремленню ключових питань, формулюванню змісту роботи, постановці дослідницьких завдань та їх реалізації.

Окрему групу становлять загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення та міждисциплінарні – статистичний, кількісно-аналітичний, нормативно-юридичний та порівняльно-юридичний. Вони важливі для з'ясування правових засад матеріального постачання Дієвої армії УНР та діяльності в цьому напрямі виконавчих органів військової та цивільної влади, зміни їхнього вектора на різних етапах війни, які детально вивчені, а логічний підсумок сформульовано у висновках дисертації.

Наукова новизна очікуваних результатів. Пропонована наукова робота є новаторським в українській історіографії комплексним дослідженням, де висвітлено проблему практичних заходів державних органів УНР з метою всебічного матеріального забезпечення національних збройних сил упродовж двох років війни.

Уперше:

- проаналізовано уведені в науковий обіг різні джерела з більше трьох сотень архівних справ, що мають належну репрезентативність і достеменність фактів;
- розкрито особливості забезпечення повстанських загонів республіканської армії зброєю, провізією та екіпіруванням у період антигетьманського повстання;
- досліджено процес становлення і практичні дії міністерств, відповідальних за обороноздатність Збройних Сил УНР, після проголошення влади Директорії УНР;
- цілісно охарактеризовано заходи державних структур протягом піврічної діяльності на території Поділля у 1919 р.;
- розкрито роль народних управ у забезпеченні військових частин Дієвої армії УНР упродовж листопада 1918 – листопада 1919 рр.;
- з'ясовано деталі матеріального постачання українських дивізій у час обмеженої дієздатності уряду (перша половина 1920 р.);
- встановлено рівень матеріального забезпечення бойових і тилкових частин Дієвої армії УНР, спеціально створеними польськими військовими структурами, після відступу союзницьких військ на територію Східної Галичини у липні – серпні 1920 р.;
- розроблено схему всебічного забезпечення Дієвої армії УНР українськими та польськими органами упродовж 1920 р.;
- підраховано кількість озброєння, боєприпасів та екіпірування, надісланого українським дивізіям згідно з пунктами військової конвенції ВГВП, штабом 6 Армії ВП, закупленого Військовою секцією при Дипломатичній місії у Румунії та отриманого нею майна роззброєних навесні 1919 р. на її території українських частин;
- досліджено систему медичної допомоги, її ефективність для захисників УНР на передовій і в тилу;
- з'ясовано рівень можливостей медико-санітарних органів протидіяти епідеміям тифу серед військовослужбовців упродовж 1919 р.;

- комплексно висвітлено роль Українського і Міжнародного осередків ЧХ у наданні матеріальної та медичної допомоги Збройним Силам УНР;
- простежено зміни й підкреслено особливості апарату постачання Дієвої армії УНР після семи реорганізацій, спричинених оперативним становищем на фронті і втратою контролю над територією.

Уточнено та вдосконалено:

- розуміння про матеріальну спадщину Директорії УНР від Української Держави як базу для реалізації завдань оборонного характеру;
- наслідки для українських збройних сил від заборони Антантою імпорту товарів в УНР;
- проведення акції «Тиждень українського козака»;
- проблематику і якість практичної реалізації пунктів польсько-української військової конвенції;
- діяльність Подільського відділу УТЧХ.

Новий рівень отримали положення щодо:

- апарату постачання Збройних Сил УНР;
- компетентності виконавчих органів, що реалізували завдання уряду;
- діяльності керівників установ, відповідальних за справу якісної організації матеріальних складових, необхідних для боєздатності військовослужбовця;
- співпраці українських і польських організацій та її користь для фронтних дивізій Дієвої армії УНР;
- ролі Військових секцій при Дипломатичних місіях у Польській Республіці, Румунії та Бельгії;
- аспектів, пов'язаних із медико-санітарним забезпеченням захисників УНР у 1918–1920 рр.

Практичне значення очікуваних наукових результатів полягає в можливості застосування матеріалів роботи для:

- навчання майбутніх захисників держави на уроках «Історії України» та «Захисту України» у закладах загальної середньої освіти, викладанні

спецкурсів – у закладах професійної перед вищої освіти та вишах із метою донести розуміння сенсу оборони власної незалежності з проведенням історичних паралелей;

- написання підручників та посібників із національно-патріотичного виховання у Збройних Силах України;
- поглиблення та узагальнення наукових досліджень з військової історії періоду Української революції 1917–1921 рр.

Особистий внесок здобувача. Робота є результатом тривалого одноосібного наукового дослідження авторки, яке полягає у розробці всіх складових теми, положень наукової новизни та обґрунтуванню висновків. Опубліковані 25 наукових статей належать дисертантці.

Апробація результатів дослідження. Кожен розділ дисертації було обговорено на засіданнях кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а розроблені положення та висновки, які стали основою для статей і тез авторки, доповідалися на 21 міжнародній, всеукраїнській, регіональній, вишівській науково-практичних конференціях та круглому столі, зокрема: на двох Міжнародних науково-практичних конференціях «Архівістика: теорія, методика, практика» (м. Кам'янець-Подільський, 11–12 квітня 2019 р. та 22–23 квітня 2021 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків» (м. Кам'янець-Подільський, 7–8 жовтня 2019 р.); XII Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 185 річниці від дня народження Юрія Федьковича та 160-й річниці від дня народження Степана Смаль-Стоцького (м. Чернівці, 1–2 листопада 2019 р.); IX Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 4-5 грудня 2019 р.); Conferință științifică internațională «Modalități conceptuale de dezvoltare a științei moderne» (м. Бухарест (Румунія), 20 листопада 2020 р.); International Scientific and Practical Conference «Specialized and multidisciplinary scientific researches» (м. Амстердам (Нідерланди), 11 грудня 2020 р.); III Correspondence International Scientific and Practical

conference «Scientific researches and methods of their carrying out: World experience and domestic realities» (м. Вінниця – Відень, 27 травня 2022 р.); V та VI всеукраїнських науково-практичних конференціях молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 4 квітня 2019 р. та 4–5 листопада 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Олександр Завальнюк – особистість, талановитий вчений-історик, визначний педагог і менеджер вищої освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 30 листопада 2021 р.); круглому столі «Кам'янець-Подільський тимчасова столиця Української Народної Республіки» (м. Кам'янець-Подільський, 5 червня 2019 р.); XVI Подільській історико-краєзнавчій конференції (м. Кам'янець-Подільський, 27 листопада 2020 р.); 8 наукових конференціях молодих вчених та звітних наукових конференціях викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2019–2023 рр.).

Публікації. За темою дослідження авторка опублікувала 25 наукових статей, з них 3 у фахових виданнях України, 1 в закордонному періодичному журналі (Республіка Польща), 21 публікація апробаційного характеру.

Структура роботи відповідає змісту дисертації, визначеним меті і завданням, із застосуванням проблемно-хронологічного методу та складається зі змісту, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, що містять дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг становить 433 сторінки, з них основного тексту – 171 сторінка. Список використаних джерел і літератури налічує 721 позицію (найменування українською, російською та польською мовами).

РОЗДІЛ І.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового вивчення проблеми

Національний рух українців за незалежність, що в листопаді 1918 р. набрав форми збройної боротьби, активно описували на сторінках наукових трактатів. Зокрема увага істориків зосереджувалася на різних аспектах радянсько-української війни, яка розпочалася слідом за вдалим антигетьманським повстанням. З огляду на те, що боєздатність армії залежить від її матеріально-технічних умов, це питання стало наскрізним у процесі вирішення вченими власних дослідницьких завдань, з яким вони часто пов'язували якість розбудови Дієвої армії УНР та успішність її бойових операцій. Попри доступність значної джерельної бази в українських та зарубіжних архівах, до сьогодні ця проблема так і не стала об'єктом спеціального історичного дослідження.

Історіографію порушеної проблеми умовно поділено за проблемно-хронологічним методом на такі групи: **1) розвідки української діаспори; 2) дослідження радянських істориків; 3) праці сучасних вітчизняних дослідників; 4) роботи польських учених.**

Новаторські дослідження збройної боротьби українців у 1918–1920 рр. належать перу сучасникам подій, які через поразку визвольних змагань і встановлення радянської влади в Україні емігрували за кордон – воякам та медикам Дієвої армії УНР (Павловичу, М. Добриловському, В. Іванису, О. Удовиченку, П. Самутину, В. Трембіцькому), колишнім міністрам уряду УНР (П. Христюку, С. Шелухіну, М. Шаповалу) та історикам українського походження (Л. Шанковському, М. Стахіву, В. Веризи). Зважаючи на чималу кількість опублікованих праць представниками **української діаспори**, дисертантка виділила два таких періоди: 1) 1920–1930-і рр.; 2) 1950–1990-і рр.

Характерною ознакою *першого* періоду є суб'єктивний аналіз подій авторами науково-популярних творів, створених здебільшого на основі власних спостережень, хоча для пояснення і відтворення фактів недавнього минулого вони залучали доступні їм першоджерела. Частина з них брала участь у державотворенні УНР, тому основна увага зосереджена на політичних питаннях. Водночас вони звернули увагу на продовольчий стан республіканської армії у листопаді - грудні 1918 р. [701; 703], критикували Варшавський договір 1920 р. через обмеженість спорядження і зброї, виділеної Польською Республікою [704].

Іншою специфікою вирізняються дослідження фронтовиків, зокрема, на сторінках віденського тижневика «Воля» автор на прізвище Павлович порушив питання медичного забезпечення військовослужбовців філією УТЧХ у 1920 р. [667]. Кількість наукових розвідок збільшилася після заснування Празького Міжорганізаційного комітету, який виступив ініціатором видання «Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926)» для вшанування пам'яті Головного отамана Дієвої армії УНР. Там опубліковано праці учасників Української революції 1917–1921 рр., з-поміж яких виокремлено Ю. Добриловського [604], що використано для розуміння системи закордонних закупівельних операцій майна збройним силам влітку 1919 р.

Другий історіографічний період порушеної українською діаспорою проблеми розпочинається із 1950-х рр. Тема визвольної боротьби не втрачає актуальності і вирізняється численними працями комбатантів. За їхньої ініціативи засновуються науково-історичні журнали й видавництва, які друкували наукові публікації та спогади учасників радянсько-української війни 1918–1920 рр. У 1952 р. побачила світ монографія В. Іваниса [617], присвячена постаті Симона Петлюри, яка базується на мемуарних джерелах, документальних свідченнях. Попри її ідеалізований характер, корисними для нашої роботи є лише поодинокі факти про постачання збройних сил, які ілюструють різні аспекти діяльності державних структур у період контрнаступу Червоної армії взимку 1919 р. Визначною подією у воєнній історіографії стала робота видатного генерал-полковника Дієвої армії УНР О. Удовиченка [698; 699], адже становлення і

розбудова українських збройних сил була вперше комплексно досліджена на фаховому рівні, особливо звернено увагу на якість всебічного матеріального забезпечення дивізій у період Кам'янецької доби Директорії УНР та після завершення Першого зимового походу. Цієї ж проблеми частково торкається П. Самутин у статті, написаній до річниці проголошення IV універсалу Української Центральної Ради [677]. Окрім того, на особливу увагу заслуговують чотири наукові публікації В. Трембіцького [693; 695; 696; 694] у журналі «Вісті комбатанта». У них описано певні віхи діяльності УТЧХ, МНЗО, а також зауважено на деструктивному значенні санітарної блокади УНР у 1919 р. та ін.

Накопичений джерельний пласт мемуарної літератури, наукових статей та опублікованих документів дозволив емігрантським історикам реалізувати власні дослідження. Важливим доробком є твори Л. Шанковського «Українська армія в боротьбі за державність» [702], семитомник М. Стахіва «Україна в добу Директорії УНР» [684; 685; 686] та двотомник В. Вериги «Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.» [595]. Більшість описаних у них фактів матеріально-технічного постачання є віддзеркаленням узагальнених думок мемуарної літератури, які через малодоступність архівних джерел обмежили їхню оригінальність. Зауважимо, що саме ці праці надихнули сучасних науковців продовжити висвітлення кульмінаційних і важливих історичних моментів революційного періоду.

Радянська історична наука подавала історію українського державотворення не об'єктивно, адже вважала УНР випадковою частиною власної імперії, заради повернення якої більшовики і розпочали війну. Вона розглядала визвольні змагання українців як спробу «українських націоналістів», «катів українського народу», «петлюрівських військ» або «бандитських угруповань буржуазної Директорії» захопити владу, маніпулюючи земельним питанням [636, с. 140]. Водночас серед пропагандистських штампів віднайдено судження, що стосуються теми дослідження дисертантки. Зокрема, командувач Українського фронту Червоної армії В. Антонов-Овсієнко [591] у третьому томі своєї праці описує кількісні показники трофейного майна (одягу, зброї, техніки),

захопленого в Києві упродовж січня – лютого 1919 р. у Збройних Сил УНР. Радянський історик А. Лихолат [636], попри заідеологізованість власної праці, правдиво зазначає, що українське населення надавало продовольство республіканській армії в період антигетьманського повстання 1918 р.

Одне з питань тематики дисертації згадано в колективній праці радянських істориків «Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр.» [700]. Описуючи подвиги червоноармійців у боях проти польського війська, автори зауважили і на матеріальних зобов'язаннях політиків Польської Республіки українській стороні для ведення війни, щоправда представили їх з негативного боку, а отже створили підґрунтя для верифікації цього факту.

Із проголошенням **незалежності України** розпочався найактивніший етап у розвитку вітчизняної історіографії. Відсутність ідеологічних настанов та відкриття архівів сприяли підвищеному інтересу до військової проблематики, біографій провідних діячів УНР. Оpubліковано велику кількість статей та монографій, у яких опосередковано описано різні напрями забезпечення державними структурами Дієвої армії УНР: медикаменти, провізія, зброя, екіпірування тощо.

Першими з'явилися невеликі наукові розвідки О. Головка [600; 599] про керівника подільського товариства УТЧХ І. Огієнка та медичне становище цивільного населення, військовослужбовців Дієвої армії УНР влітку 1919 р., які страждали від тифу. Ця тема виявилася досить перспективною серед науковців, які розширили коло її аспектів. У 1994 р. вийшов друком нарис М. Кукурудзяка та С. Кармалюка [632], побудований на основі періодичної преси Кам'янця-Подільського, у якому третій розділ присвячено діяльності Українського та Міжнародного осередків ЧХ. Зазначимо, що С. Кармалюк через 17 років із новим підходом повернувся до цієї теми, опублікувавши дві статті [618; 619], але нових фактів не використав.

На початку XXI ст. з'являється низка статей історика О. Завальнюка [605; 608; 606; 607], одна у співавторстві із С. Копиловим [631], у яких досліджено громадську діяльність С. Русової та викладацького складу Кам'янець-

Подільського державного українського університету в 1918–1920 рр., описано деякі факти їхньої участі в УТЧХ. У цьому зв'язку заслуговують на увагу студії М. Грицюка [602], А. І. Требміцького [692] та А. А. Требміцького [691]. Перший із них у своїй науковій розвідці предметом дослідження визначив УТЧХ на Поділлі в хронологічних межах 1918–1920 рр. Оперуючи справами фонду 1065 (оп. 1) та 2562 (оп. 3) ЦДАВО України, автор уперше порушив теми матеріальної бази товариства в грудні 1918 р. та фінансування урядом УНР її медико-санітарних установ восени 1919 р. Із не менш оригінальною доповіддю на XIII Подільській історико-краєзнавчій конференції виступив В. Моздір [660], яка згодом була опублікована для ознайомлення науковою спільнотою. Особливий акцент у ній зроблено на утворення і двомісячну діяльність Подільського комітету УТЧХ у 1919 р., що дало змогу з'ясувати таке: імена провідних діячів; роль комітету для допомоги пораненим і хворим козакам військових частин, що базувалися на території деокупованого Кам'янця-Подільського; суть його праці разом із відповідальними за медицину держструктурами тощо. Інші роботи з цієї теми мають оглядовий характер [633; 592].

У порівнянні із зацікавленням до УТЧХ, обмаль праць про МНЗО та ГВСУ, які керували тиловою і фронтовою медичною службами Дієвої армії УНР. Серед них – стаття Р. Піняжка та О. Любінця [669], де зроблено спробу відтворити історію медико-санітарної служби УНР, до якої загалом треба ставитися критично. Не точними у ній є дані, використані з праці В. Требміцького [694, с. 20–21], про неіснуючий орган – «військово-санітарну службу Червоного Хреста» і його керівництво. Насправді це були дві різні служби – УТЧХ і ГВСУ. Зауважимо, що частково кадрове питання останнього відомства на початку його становлення окреслили В. Моренець [661], О. Демчучен [603] та С. Олійник [666]. Схожою є розвідка В. Муляра [662], опублікована в науковому збірнику, присвяченому 100-річчю Української національної революції 1917–1921 рр. Краєзнавець на основі мемуарної спадщини учасників визвольних змагань окреслив організацію тилової медико-санітарної служби, зокрема шпиталів у Проскурові та Старокостянтинові влітку – восени 1919 р. На високому рівні

медичне обслуговування українських бійців у 1920 р. оцінює Я. Тинченко [690], який справедливо завдячує Польщі та країнам Антанти за підтримку позитивної тенденції лікарської справи.

Чимало нових фундаментальних досліджень присвячено особливостям розбудови Дієвої армії УНР, яка після українсько-польського союзу 1920 р. відновила свою боєздатність. Частину опосередковано порушених питань про матеріально-технічне забезпечення військових частин, що формувалися, історики розглядали під кутом зору реалізації умов військової конвенції та її впливу на подальший розвиток подій.

Власні судження на основі широкої джерельної бази висловив І. Лісевич [637]. Автор критично оцінив можливості Польської Республіки озброїти шість українських дивізій, аргументуючи це додатковими польсько-румунськими переговорами для переконання останніх повернути захоплене раніше озброєння українців і в такий спосіб зменшити навантаження на власні ресурси, хоча і не заперечує намагання поляків реалізувати сформовані тези угоди з воєнних трофеїв, які для їх передачі збудували пункти озброєння в Бердичеві та Могилеві-Подільському. Аналогічну думку щодо спроможності українських союзників обстоює дослідниця постаті маршала Ю. Пілсудського – Т. Зарецька [614].

Науковою новизною вирізняються публікації О. Михайлової [658; 659], де події 24 квітня 1920 р. також представлені як кульмінаційні у військово-господарській співпраці двох держав. Окрім того, оперуючи документами Центрального військового архіву Польщі, дослідниця доводить неспроможність МВС УНР покривати матеріальні потреби збройних сил у період Київської наступальної операції і після налагодження постачання від Польської Республіки, справедливо дійшовши логічного висновку про існування неконтрольованої та децентралізованої системи постачання Дієвої армії УНР. Солідарні з нею київські науковці, які в праці «Нариси історії Української революції 1917–1921 років» [663] зайняли таку ж позицію.

Окрім аспектів воєнної кампанії 1920 р., багато уваги надали питанню дипломатичної діяльності українського уряду за кордоном А. Руккас та

М. Ковальчук. Спочатку в співавторстві [672], а згодом виконуючи власні наукові проєкти [627], історики вперше порушили тему діяльності Військової секції (з липня 1920 р. – місії) при Дипломатичній місії у Варшаві, визначили її роль у розбудові основних військових частин, зокрема 6 СД, яка у вересні закріпилася як боєздатна група Дієвої армії УНР. А. Руккас продовжив роботу в заданий період, а вже у 2013 р. вийшла у світ ґрунтовна монографія (перевидана у 2015 р.) про польсько-українсько-радянську війну 1920 р. [675]. Особливий інтерес для нас становлять 3-й та 12-й розділи, де автор окреслює структуру ГУП та підпорядковані їй управи та служби, а в огляді дивізій та бригад збройних сил вказує на загальний стан їхнього матеріального постачання. Зацікавленості цією працею у польському суспільстві сприяло її перевидання в перекладі Інститутом національної пам'яті м. Варшави [710]. Дослідник обублікував ще дві статті з цієї теми [673; 674] та монографію у співавторстві з Я. Одземковським [714].

Не заперечуючи поданих історичних фактів згаданими істориками, науковець І. Срібняк [681; 682], увівши до наукового обігу ще не використані джерела, по-новому інтерпретував діяльність української дипломатії в Польській Республіці. Зокрема, він докладніше розглянув питання постачання озброєння в УНР Військовою секцією при Дипломатичній місії у Варшаві. Ця організація була дієвим органом МВС для підтримки боєздатності армії, а через неорганізованість ГУП засновуються їй подібні – у Румунії та Бельгії, про що йдеться в наукових працях [670; 654; 683].

Забезпечення боєздатності українських збройних сил польськими структурами – це лише частина від повної характеристики великого процесу матеріально-технічного постачання в 1920 р. Зазначимо, що не всі складники входили до спеціального пакету допомоги союзника, зокрема продовольство, яке попри труднощі реалізації належало до обов'язків МВС УНР. Цей фрагмент подій певною мірою з'ясував О. Заремба і пояснив реалії, з якими зіткнулися державні структури УНР [612], що призвело до самозабезпечення військових частин. Окремий інтерес становлять факти про закупівельну місію від МНГ на чолі з І. Фещенко-Чопівським, які у своїх працях подали П. Гай-Нижник [597] і

Т. Таранцова [687]. Зазначимо, що існування державного органу МНГ, який займався придбанням продовольства й одягу, вітчизняна історична наука до сьогодні не розглядала. Інші використані роботи про події 1920 р. мають оглядовий характер [655; 656; 678; 657; 668; 689].

Для розкриття теми використано поодинокі інформацію, розміщену в наукових публікаціях, монографіях, що є розмаїтими історичними пазлами фактів матеріального постачання упродовж листопада 1918 – листопада 1919 рр.

У працях вказаного етапу дослідники: 1) висвітлювали ключові моменти становлення Директорії УНР після перемоги над гетьманським режимом П. Скоропадського в грудні 1918 – січні 1919 рр. і перетворення повстанської маси чоловічого контингенту в підпорядковану їй армію; 2) характеризували відновлення державності та обороноздатності на території Поділля влітку – восени 1919 р. крізь призму збройної боротьби з більшовиками та білогвардійцями. У контексті висвітлення цих подій дотично розглянуто матеріальний стан військових підрозділів, індивідуальні кожному відтинку часу війни, які були основним рушієм для успішного розвитку наступальних операцій чи оборонних дій.

Перше питання знайшло відображення в працях В. Солдатенка [680; 679], Я. Тинченка [688], О. Заремби [610; 613], О. Бойко [594; 593], Ю. Русина [676] та В. Голубка [601]. У кожного із них перегукується думка про забезпечення озброєнням, продовольством та екіпіруванням військових частин республіканської армії, аргументована залученням матеріальної спадщини Української Держави та опертям на спогади В. Винниченка та М. Капустянського. Оригінальні факти знаходимо в науковій розвідці О. Заремби [613], який окреслив додатковий шлях отримання необхідного спорядження через державне відшкодування всього принесеного новобранцями на збірні пункти. Загалом простежуємо твердження про неорганізованість постачання після досягнення основної мети повстання і створення Дієвої армії УНР, але без належного джерельного підтвердження.

У розробці другого питання актуальну тему українсько-румунських відносин, які сприяли поставкам в УНР зброї та боєприпасів, порушили С. Литвин [635; 634] та Т. Рендюк [671]. Причини його дефіциту, які змусили шукати міжнародних постачальників, частково окреслює у статтях М. Ковальчук [628; 625; 622; 623], але найбільший інтерес дослідник виявив до питання українсько-білогвардійської війни [626; 621], що реалізувався у кандидатській дисертації [717], а згодом монографії [624]. Основні причини поразки збройних сил восени 1919 р. автор справедливо пов'язує з епідемією тифу, критикуючи ГВСУ, яка не спромоглася протидіяти смертельній хворобі, й незадовільним продовольчим становищем, що дезорганізувало військовослужбовців.

Окремо зафіксовано факти постачання армійців одягом та взуттям. Напрацювання дослідників торкаються двох напрямків: роль земств та населення. Про ініціативну роботу народних управ, що в червні 1919 р. стали основним органом, згадали О. Завальнюк та В. Стецюк [609]. Натомість жителям сіл і містечок УНР, що платили натуральні податки державі та були жертводавцями під час акції «Тиждень українського козака», присвячено значно більшу кількість праць, зокрема таких авторів: О. Заремби [611], С. Олійника та Д. Трембовецького [664; 697; 665], Т. Швидченко [704], О. Комарніцького та Л. Комарніцької [629; 630].

Воєнне положення підрозділів Дієвої армії УНР часто виявлялося негативним і змушувало постійно маневрувати під тиском Червоної армії. Після відкриття восени 1919 р. додаткового фронту з Добровольчою армією А. Денікіна вкотре реорганізувалася система матеріально-технічного постачання, особливості якої підкреслили В. Лозовий [638] та О. Яценко [706].

Дієвій армії УНР присвячено й дисертаційні роботи, виконані О. Левченком [718], Ж. Миною [719] й О. Демчученом [716], які визначили об'єктами дослідження військове будівництво або бойову діяльність збройних сил, а їхні завдання не перегукуються із проблематикою нашої дисертації. У текстах для поєднання логічного зв'язку подій згадано поодинокі відомості про матеріальний

стан військових частин, тому вони є важливими для розуміння хронології воєнних подій і оцінки матеріального стану військовослужбовців.

У польській історіографії однією з найпопулярніших до сьогодні тем є польсько-українсько-радянська війна 1920 р. Ці події науковці загалом відтворюють у двох напрямках: 1) через розкриття політичного підґрунтя союзу Ю. Післудського та С. Петлюри і його ролі для двох держав у боротьбі проти спільного ворога; 2) описуючи перебіг власних воєнних кампаній або спільно проведених із Дієвою армією УНР.

Найбільше інформації для розкриття питання матеріальної допомоги військових структур Польської Республіки українським збройним силам використано саме з праць першого напрямку, які належали перу К. Збігнева [616], Я. Бруського [707], Я. Легеча [709], С. Шайдака [711] та Я. Одземковського [714; 713]. Характерною ознакою цієї історіографічної групи є об'єктивне розкриття проблеми, без упереджень та шовінізму. Досить змістовною серед них є робота Я. Легеча [709], який, окрім оцінки можливості виконання польською стороною обов'язків військової конвенції, окреслив не розкриті українською історіографією питання озброєння 2 СД у березні 1920 р. та напрями її самозабезпечення, мету утворення Секції «У», ЕУ6 та ін.

Щодо другого напрямку – розглянуті монографії Т. Гжегорчика [708] та А. Тулінського [712] про 6 Армію ВП, якій пів року підпорядковувалися бойові частини Дієвої армії УНР, та дослідження Е. Вішки [715], присвячене українській 6 СД під командуванням М. Безручка, що входила до складу 3-ї Армії ВП. Зауважимо, що ці студії дали змогу зрозуміти систему постачання Війська Польського та, зокрема, підлеглих їй дивізій Дієвої армії УНР, дізнатися про факти передачі майна навесні 1920 р.

Допоміжною науковою літературою, якою ми послуговувалися для з'ясування сутності й особливостей воєнної термінології періоду Української революції 1917–1921 рр., слугували військові енциклопедичні словники [720; 721].

Отже, аналіз стану розробки праць істориків діаспори, Радянського Союзу, незалежної України та Польщі свідчить про відсутність комплексного дослідження матеріально-технічного постачання Збройних Сил УНР і сприяє репрезентації новизни дисертаційної роботи. Типологізація наукової літератури дала змогу підкреслити з'ясування деяких аспектів діяльності УТЧХ і визначила актуальні напрями наукового пошуку.

Історіографію обраної теми проаналізовано в науковій статті авторки [647].

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база досліджуваної проблематики містить багате інформаційне наповнення, чим сприяла розв'язанню поставлених дослідницьких завдань і забезпечила наукову новизну роботи. Згідно з типологічною класифікацією сучасних науковців [596; 598] комплекс джерел можна поділити на такі групи: 1) законодавчі акти; 2) діловодна документація; 3) періодична преса; 3) документи/твори особового походження.

Основна їх частина міститься в українських, зарубіжних архівах і вперше вводиться до наукового обігу. Зокрема, йдеться про 344 справи, 2 мікрофільми із 62 фондів та однієї колекції документів ЦДАВО та ЦДАГО України, ЦДІАЛ, Державних архівів Вінницької, Хмельницької областей та Архіву Інституту Юзефа Пілсудського в Америці.

Аналіз **законодавчих актів** (закони та інструкції до них) дав змогу охарактеризувати напрями діяльності РНМ УНР – уряду Директорії у період головування В. Чехівського, Б. Мартоса та В. Прокоповича. Найбільша його законотворча активність простежується у червні – липні 1919 р., коли ініційовано зміни в системі постачання продовольством та одягом Дієвої армії УНР через ухвалення таких законів: «Про тимчасове утворення при Народних Управах Продовольчих Відділів», «Про передільні ціни на продовольчі закупки і примусову закупку їх», «Про тимчасове встановлення натуральної повинності населення по постачанню білизни для Дієвої Армії» та ін. Юридичні документи

свідчать, що виконання залежало в основному від дієвих виконавчих органів – народних управ, а джерелом постачання стали жителі республіки.

Найчисленнішу групу джерел становить **діловодна документація**. Її умовно поділено на чотири види: 1) нормативні акти; 2) протокольна документація; 3) ділове листування; 4) звітна документація.

Зі свого боку *нормативні акти* представлені: а) постановами; б) наказами; в) розпорядженнями; г) обіжниками; д) положеннями; е) актами; є) посвідченнями; ж) договорами.

На основі виданих законів виконавчі органи (МНГ, Міністерство земельних справ, ПНУ та ін.) ухвалювали *постанови*, необхідні для їхньої якісної реалізації. Винятком стали події осені 1920 р., адже постанови ініціював уряд, затверджував Голова Директорії УНР С. Петлюра, приймали не рідше, ніж двічі на місяць для асигнування коштів у розпорядження МВС. Основна потреба диктувалася закупівлею за кордоном військового майна.

Використані 420 *наказів* висвітлюють діяльність органів державного управління УНР, насамперед Директорії УНР під керівництвом В. Винниченка, які адресовані населенню з метою їхньої консолідації для продовольчої підтримки республіканської армії. Такою ж специфікою вони вирізнялися й у верховного головнокомандувача збройних формувань УНР С. Петлюри. Надалі, обіймаючи посаду Головного отамана й голови Директорії, він спрямовував накази до центрального органу військового управління – МВС, а воно – нижчим за ієрархією структурам – ГУГШ, ГУП та ін. Окремо треба згадати про МНЗО, Міністерство внутрішніх справ УНР із їхніми організаціями та ВГВП. Найбільш цінними є накази ГУП і підпорядкованих їй Артилерійської, Технічної, Інтендантської управ, ГВСУ та ін., які конкретно стосувалися озброєння, технічного, харчового, речового та медичного забезпечення військових підрозділів у досліджуваний період, дають змогу проаналізувати можливості виконання ініційованих офіційних вказівок. Деякі накази, видані виконавчими органами Директорії УНР у грудні 1918 р., опубліковані у збірнику документів [351].

Розпорядження демонструють практичні заходи, здійснені за ініціативи ВГВП для підвищення боєздатності Дієвої армії УНР у травні – липні 1920 р.: створення польських структур – КЕВПУ, її реорганізацію в ПВПУ та роль у цьому процесі командуванням 6 Армії ВП. Зазначений тип джерел став доступним дослідникам для використання завдяки опублікованих протягом 2014, 2016, 2021 рр. трьох томів збірника документів «Bitwa o Ukrainę 1920» [362; 363; 364], який ґрунтується на матеріалах Центрального військового архіву Польщі.

Не стало винятковим використання *обіжників*, які репрезентовані всього чотирма примірниками. Вони мали роз'яснювальний характер і спрямовувалися місцевим органам влади та управління. Перший підписаний 21 грудня 1918 р. головою Полтавської народної управи для повітових комісарів, комендантів і контор Хлібного бюро та сповіщав про надані Директорією УНР очолюваній ним установі повноважень постачальника продовольства для армії. Інші три письмові розпорядження, підготовлені Департаментом заготівлі й постачання хліба та фуражу МНГ, повинні були сприяти унормуванню роботи ПВПНУ в час перебування уряду в Кам'янці-Подільському.

Важливим різновидом нормативних актів є *положення*, які стосуються врегулювання епідеміологічної ситуації в збройних силах, зокрема: «Про санітарно-дезінфекційні отряди», «Про права та обов'язки Начальника Санітарної частини Залоги» та «Про Військові Санітарно-Адміністративні районні пункти».

Розмаїтістю фактів вирізняються *акти* прийому-передачі майна, ревізії та купівлі продажу. Їх складали представники виконавчих органів влади, які документували свою діяльність для звітності перед вищим керівництвом. Серед них найціннішими є акти прийому-передачі майна, адже зафіксували кількість: 1) зібраної білизни під час акції «Тиждень українського козака»; 2) отриманого майна від Польської Республіки, Румунії, інтендантури 6 Армії ВП та закупівельної комісії МНГ у Львові тощо; 3) виготовленої білизни обмундирувально-лагодільною майстернею у м. Станіславові. Натомість акти ревізії склалися для фіксації деталей перевірки постачання 3 Залізної дивізії

Армії УНР та оферт приватних постачальників, а купівлі-продажу – операцій начальників постачання підрозділів із місцевим населенням.

Значущою формою діловодного спілкування були *договори*. Яскравим прикладом виявилася підписана 24 квітня 1920 р. військова конвенція, яка містила окремі пункти про матеріально-технічне зобов'язання польської сторони щодо Збройних Сил УНР. Решта угод стосувалася міжнародної купівлі-продажу продовольства, одягу та взуття протягом періоду польсько-українсько-радянської війни й інтенсивно практикувалася на території Східної Галичини. Реалізація відбувалася безпосередньо на позики уряду Польської Республіки. Покупцями були: референт у справах військового майна при Головноуповноваженому уряду УНР І. Огієнку, представники ГУП та Інтендантської управи (найбільше документів), а продавцями – приватний постачальник П. Ткач, фірми «РЕС», «Як Гетес» та ін.

Зазначимо, що уповноваженим особам, які діяли від імені державних установ і перетинали кордон, видавали особове *посвідчення* про відрядження. Вони зафіксовані у фондах двох архівів – ЦДАВО України (ф. 9, 1109, 1604) та ЦДАГО України (ф. 269), які містять дані про О. Осецького (Голова української військової місії в Бельгії), І. Пурісмана та І. Геращенко (представники від МНЗО).

Протокольну документацію класифіковано на журнали засідань уряду, протоколи виконавчих органів та покази допитів.

Заслухані на пленарній сесії РНМ УНР законопроекти міністерств військових справ, народного господарства, народного здоров'я й опікування, інших уповноважених осіб відображають комплекс їхніх дій, спрямованих на розв'язання питань, важливих для підтримки боєздатності Дієвої армії УНР. Переважна більшість доповідей порядку денного, з використаних 18 журналів засідань, свідчить, що важливим чинником для позитивної ухвали рішення була наявність потрібної кількості фінансів у державній скарбниці. Зазначимо, що частина використаних матеріалів опублікована в двотомнику документів «Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки...» [349; 350].

Протоколи були створені за результатами проведених нарад та засідань ПНУ, повітових комісарів, селянських з'їздів, комісій зі збору білизни, санітарно-епідемічної ради тощо, які збиралися для обговорення і пошуку засобів практичної реалізації нормативно-правових актів, виданих вищими органами, або через епідеміологічну загрозу населенню. Окрім цього, зазначимо, що 20 примірників протоколів, які зберігаються у ф. 103 (оп. 2) Державного архіву Хмельницької області, стали фактично єдиним джерелом для реконструкції діяльності Подільського комітету УТЧХ у Кам'янці-Подільському влітку 1919 р.

Після поразки в більшовицько-українській війні її активні учасники, які не емігрували за кордон, ще довгий час переслідувалися радянськими спецслужбами. На лаві підсудних опинився і Є. Богуславський (керівник філії УТЧХ) влітку 1920 р. Серед в'язничної сповіді він коротко згадує і про свою діяльність в УНР. Ці свідчення вдалося прочитати завдяки опублікованому збірнику біографічних довідок репресованих радянською тоталітарною системою осіб, названому «Реабілітовані історією...» [358].

Значний пласт джерел становить *ділове листування*, серед якого можна виокремити певні різновиди: 1) службове листування держструктур УНР; 2) телеграми; 3) телефонограми; 4) депеші; 5) ноти; 6) пам'ятні записки; 8) пояснювальні записки; 9) заяви.

Перша група є досить інформативною і нараховує 852 одиниці вхідної і вихідної кореспонденції. Учасниками письмової комунікації були законодавчі та виконавчі органи УНР. Адресати й адресанти визначалися ієрархією управління, а приводом до створення повідомлення найчастіше були: вказівки, пояснення та інформування щодо виконання певного завдання і виклад основних реалізованих положень, прохання описати докладний перебіг подій, список потреб тощо. Наприклад, Головний отаман С. Петлюра листувався через похідну канцелярію з міністрами військових справ та фінансів, головою РНМ УНР, а особисто – маршалом Польської Республіки Ю. Пілсудським і головою Дипломатичної місії в Румунії К. Мацієвичем. Найбільші групи кореспонденції сконцентровані в ЦДАВО України, де фігурують: 1) МВС із виконавчими органами,

відповідальними за різні напрями постачання в 1920 р., та польські інституції – ВГВП, КЕВПУ, ПВПУ, інтендантура 6 Армії, Секція «У» (ф. 1075, оп. 2); 2) МНГ і його 9 департаментів (ф. 9, оп. 1); 3) ГВСУ, евакуаційний і санітарно-гігієнічний відділи, МНЗО (ф. 1109, оп. 1).

Зазвичай час доставки листів польовою поштою в умовах безперервних воєнних дій не визначали, тому часто для оперативності використовувалася телеграфна форма донесення інформації апаратами Юза й Морзе. Порівнюючи з попереднім різновидом комунікації, обсяг тексту *телеграм* був коротким і конкретним, без емоційних елементів, не менш розповсюджений серед офіційних представників влади (використано 626 копій) і розкривав деталі виконання кожної складової апарату постачання армії.

Часто використовували не перекладену з французької назву телеграми – *депеша*, але її зміст не змінився. Такий заголовок знаходимо в екстрених повідомленнях МВС, ГУГШ, ГУП та ГВСУ, хоч найпоширеніші вони серед кореспонденції польських інституцій. Так, на сторінках справ 262, 284, 287, 290, 292, 361 та 375 фонду 1075 (оп.2) ЦДАВО України виявлено депеші мовою оригіналу: начальника інтендантури 6 Армії ВП до капітана Свободи, керівника секції озброєння до МВС УНР тощо, які дають змогу уявити процес постачання Дієвої армії УНР влітку 1920 р.

Інший різновид ділового листування – *телефонограми* використовували для зв'язку тилових установ із фронтовими, і навпаки, для негайного сповіщення оперативного й матеріального становища. Наприклад, особи, відповідальні за певний вид забезпечення дивізії, телефонували до ГВСУ, Інтендантської, Артилерійської, Технічної управ про поповнення їхніх запасів. Водночас начальники управ сповіщали про відправлений матеріал. Завдяки цим даним можна простежити швидкість реагування для розв'язання проблем бойових частин та наявність/дефіцит на базах необхідного майна.

Воєнна співпраця Польської Республіки й УНР вимагала постійної комунікації для практичної реалізації основних пунктів союзницького договору і для планування наступальної операції на Київ. Цей процес відбувався з

використанням дипломатичних *нот* (написані польською мовою), а основна їхня мета полягала в уточненні та коригуванні деталей відправки необхідного озброєння для підсилення спочатку 3 Залізної дивізії, а згодом і тих частин, що повернулися із Зимового походу. Зокрема, ці події деталізуються в нотах між референтом господарської частини Військової секції при Дипломатичній місії УНР у Варшаві М. Бондаровським та ВГВП, міністром військових справ УНР В. Сальським та керівником КЕВПУ Я. Ромером, начальником секції озброєння 6 Армії ВП Стрільчуком і представником IV відділу ВГВП тощо.

Варті уваги *пам'ятні та пояснювальні записки*. Ці документи за своїм характером є фрагментарними, але становлять невід'ємну частину джерельного масиву. Перші фактично є планом роботи Військової секції при Дипломатичній місії у Варшаві та призначені для підкреслення власної важливості й дозволяють простежити увесь спектр покладених на неї обов'язків. Копію цієї пам'ятної записки можна виявити в збірнику опублікованих документів за редакцією Т. Гунчака [359]. Натомість пояснювальні записки є додатковим документом для роз'яснення нормативних актів, виданих МВС, проекту штату ГВСУ, рапорту начальника Інтендантської управи Я. Соловйова.

Укладання важливих для держави контрактів, вирішення кадрових питань, порушення наказів, скарги представників влади та службові непорозуміння між міністерствами – все це спонукало представників різних відомств офіційно звертатися до спеціальних органів із викладом інформації, прохань та положень у формі *заяв*. Тут корисними є додаткові факти про контракти закупівельних місій МНГ, аргументація проблемних питань, які виникли через реорганізацію мережі продовольчого і речового постачання восени 1920 р.

Важливою для проведення об'єктивного та комплексного дослідження є *звітна документація* (звіти, рапорти, доповіді, відомості, показання).

Звіти писали керівники державних структур та військових структур різного рівня і подавали інформацію: 1) у вигляді переліку виконаних завдань; 2) описуючи певну проблемну ситуацію з пропозицією її вирішення. Чимало з них стислі й відбивають короткотерміновий процес, але після зіставлення з іншими

джерелами можна на якісному рівні реконструювати перебіг подій. Їх авторами були: Головнокомандувач армії УНР у 1920 р. М. Омелянович-Павленко, керівник МНЗО Д. Одрина, представник Кам'янецького відділу УТЧХ та ін. Натомість досить цінними і змістовними є звіти начальників евакуаційного відділу ГВСУ (упродовж 13 липня – 1 листопада 1919 р.), продовольчого, речового та технічного відділів Інтендантської управи (червня–жовтня 1920 р.), які інформували ГУП у тезовій формі про виконану роботу. Для нашого наукового дослідження вони стали основою для детального висвітлення і пояснення кожного зі згаданих параграфів – улаштування санпотягів, евакуаційних та харчових пунктів, шпиталів, гамазеїв, майстерень тощо. Окрім цього, повітові комісари у звітах описували ситуацію на деокупованих територіях, згадували бартерну торгівлю влади із населенням.

Використані 3 звіти з різних збірників документів, 51 з них віднайдено [361; 347; 348].

Чимало фактів матеріально-технічного постачання Дієвої армії УНР наявні в 445 офіційних повідомленнях – *рапортах* та *доповідях*, розміщених у фондах ЦДАВО України, Архіву Інституту Юзефа Пілсудського в Америці та на сторінках праці старшого ад'ютанта С. Петлюри О. Доценка [352; 353]. Форма викладу інформації документів ідентична, відрізняються лише назви. Переважна більшість із них – це рукописи обсягом 1–2 сторінки, надруковані машинописним текстом українською та польською мовами, що містять виклад основних аспектів діяльності державних структур відповідно до їх ієрархії повноважень. Завдяки цим різновидам документів вдалося: 1) проаналізувати організацію роботи на різних рівнях влади; 2) охарактеризувати компетентність керівників установ, які задавали темп роботи підпорядкованим структурам; 3) визначити основні досягнення та проблеми, які сприяли/не сприяли боєздатності дивізій протягом усього періоду боротьби з ворогами; 4) скласти схему громіздкої системи державного апарату в 1920 р., яка відповідала за різні складові постачання збройним силам. Безумовною перевагою цих джерел також є їхнє новаторство й оригінальність у порівнянні з іншою документацією. Варті уваги рапорти голови

Дипломатичної місії у Варшаві В. Зелінського, адресовані ГУП, Головному отаману С. Петлюрі, ГУГШ, про докладання нею колосальних зусиль, спрямованих на покращення матеріального становища українських збройних сил як у ролі посередника між урядами УНР і Польської Республіки, так і закордонного закупівельного представництва. Не можемо оминати й доповіді референтів ГУП, прикомандированих до 6 Армії ВП, через яких підтримувався зв'язок і здійснювалися основні операції передачі майна Дієвій армії УНР на території Східної Галичини влітку 1920 р.

Перелік надісланого озброєння, набоїв, військового спорядження структурами Польської Республіки та Румунії зафіксовано у *відомостях*. Вони зберігаються у фондах 1075 (оп. 2), 1604 (оп. 2) та 3211 (оп. 1) ЦДАВО України і склалися керівниками Гарматної, Інтендантської, Санітарної, Військово-технічної управ після надходження майна до їхніх баз. Цифри вимагають критичної оцінки, тому що приймальні комісії, які зустрічали вагони на залізницях із Варшави та Кракова, представляли тиліві і фронтові органи. Останні ж не подавали звіт про його кількість. Незважаючи на це, відомості дають змогу простежити систематичність відправлень, дізнатися їхні обсяги і встановити відсоток задоволення потреб бойових груп.

Третю групу джерел представляє **газетна періодика**, яка на той час була єдиним засобом передачі інформації і виконувала пропагандистську роль для підтримки духу народу УНР і віри у власний уряд разом зі збройними силами. На її сторінках часто публікували офіційні й неофіційні повідомлення, заклики поповнювати лави оборонців своєї держави, а також всебічно сприяти її боєздатності через продовольчі, речові та грошові пожертви тощо. Згідно з інформативною наповненістю, наявну на той час пресу можна класифікувати на декілька підгруп.

До *першої* з них належать офіційні урядові видання, які переважно відображають законотворчу діяльність РНМ УНР та розпорядження міністерств, зокрема: «Вісник державних законів для всіх земель Української Народної

Республіки», «Дністрянська хвиля», «Новини», «Останні новини Українського телеграфного агентства», «Республіка» та «Селянська громада».

Другу (найбільш чисельну) становлять часописи військових органів та підрозділів: «Козак», «Каменярі», «Український козак», «Українська ставка», «Республіканець», «Нова Україна», «Україна», «Син України». Вони консолідували громадськість навколо національних збройних сил через публікації мотиваційного характеру про успішну оперативну інформацію на фронті, ставлення іноземних політиків до української справи та найбільше апелювали до населення підтримувати матеріальні потреби військовослужбовців. Основна частка фактів використана з газети «Україна», що належала пресовій квартирі штабу Дієвої армії УНР.

Третя підгрупа репрезентована газетами політичних партій: «Визволення», «Воля», «Робітнича газета», «Республіканські вісті», «Народна воля» «Трудова громада», «Слово» та «Подольський край». Перші три належать УСДРП, інші – УПСР та ліберально-демократичному об'єднанню партій та громадських організацій – УНС. Підтримуючи політику Директорії, на шпальтах цих видань здебільшого позитивно характеризували діяльність урядових установ. Хоча зрідка, у моменти допущення найбільшого поширення епідемії тифу, їхні дії критикували.

До *четвертої* підгрупи відносимо видання громадських організацій: «Шлях», «Новий шлях», «Союз» та «Наш шлях». Матеріали цих тижневиків певним чином віддзеркалювали роботу УТЧХ на території Поділля, лікарських з'їздів, комісій зі збору білизни та ін.

Спільною ознакою всіх підгруп є їхнє наповнення різноманітними видовими документами, що віддзеркалювали певний напрям діяльності виконавчих структур УНР. До них належать: відозви, заклики, оголошення, інтерв'ю та замітки.

Авторами *відозв* та *закликів* були Головний отаман С. Петлюра та керівниця громадської організації «Союз українок» Б. Баранова, які зверталися восени 1919 р. до небайдужого населення УНР за допомогою для Дієвої армії УНР:

надати підрозділам набої, теплий зимовий одяг та взуття, записатися в команду активного жіночого товариства. Зважаючи на написаний емоційно забарвленою мовою текст, здатний розчулити і пробудити совість у людей, очікувався позитивний результат. Але, у зв'язку з тогочасним складним санітарним і матеріальним становищем була висока вірогідність низької результативності цих кроків.

Як правило, на сторінках преси окреме місце відводили для рубрики з *оголошеннями*. Їхня основна мета – донести інформацію рекламного й суспільно-корисного характеру цивільному населенню і військовослужбовцям. Наприклад, до першого виду відносимо оголошення про тендер на купівлю ГНУ продовольства, одягу, взуття і сировинних матеріалів, а до другого – відкриття лазні для козаків, відновлення функціонування відділів УТЧХ на визволеній території, початок акції «Тиждень українського козака», прийом пожертв для війська тощо. Саме цей різновид документів став інструментом для реалізації місцевими виконавчими органами політики уряду УНР, на яку покладалися великі надії в умовах війни на два фронти.

У порівнянні з попередніми документами, типовими для всіх газет, *інтерв'ю* виявилось унікальним, вирізняється специфічним викладом для читача матеріалом і опубліковано лише один раз. Воно віддзеркалює розмову кореспондента Українського телеграфного агентства з міністром військових справ Г. Сиротенком, який у загальних рисах окреслив стан матеріально-технічного забезпечення українських збройних сил у момент активної фази наступальних операцій під час визволення населених пунктів Поділля наприкінці червня 1919 р.

Найпоширенішою формою, яка використовувалася журналістами в пресі, були *змітки*, найбільше опубліковані в Кам'янецький період Директорії УНР. Приводом до їхнього створення стали події воєнного повсякдення республіки, а популярними темами виявилися ті, які висвітлювали такі теми: 1) роль земств у забезпеченні тилових і фронтових військових частин; 2) діяльність МНГ; 3) акція «Тиждень українського козака» та її результативність у різних повітах Поділля; 4) заходи для недопущення поширення епідемії тифу; 5) медико-санітарне

забезпечення в шпиталях; 6) діяльність відділів УТЧХ; 7) допомога Міжнародного товариства ЧХ. Деякі із джерел вищезазначеного характеру опубліковані в збірниках документів, упорядкованих В. Сергійчуком [355; 356], О. Надтокою та Г. Черевичним [354; 360], В. Байдичем та О. Завальнюком [357].

Важливими для розкриття теми дисертації є **матеріали особового походження** (44 мемуари і спогади). Незважаючи на політичні позиції і судження сучасників в оцінці пережитих подій, вони є досить цінними, завдяки власному авторському баченню досягнень і прорахунків під час національного військового будівництва. Представлена група джерел надрукована двома хвилями в довоєнний (1920–1939 рр.) і повоєнний час (після 1945 р.). Перший період публікацій реалізувався за ініціативи заснованих на території Польської Республіки українських журналів – «За Державність» і «Табір» (накладом Українського воєнно-історичного товариства), «Літопис Червоної Калини», календар-альманах «Дніпро» та Чехословаччини («Гуртуймося»), на сторінках яких розміщувалися короткі спогади. Водночас змістовні мемуари друкували в таборових друкарнях інтернованими вояками («Чорномор») або власним коштом авторів. Поява другого періоду позначилася заснуванням колишніми українськими військовослужбовцями журналу «Вісті комбатанта», приватних друкарень у Канаді, Німеччині та США. Зазначимо, що один зі спогадів неопублікований і розміщений у справі 22 фонду 3803 (оп. 1) ЦДАВО України.

Твори особового походження можна умовно поділити на дві групи. Першу репрезентують державні та громадські діячі УНР: В. Винниченко [368], О. Назарук [387], С. Гольдельман [370], С. Русова [400; 399], І. Фещенко-Чопівський [405], В. Приходько [393], І. Огієнко [388], І. Мазепа [385] та Є. Чикаленко [406]. Найбільше уваги в них приділено продовольчому і, частково, медичному становищу збройних сил у період становлення Директорії (листопад – грудні 1918 р.) та трагічної осені 1919 р. Загалом відбувалася констатація фактів, без притаманного суб'єктивізму й аналізу подій.

До другої групи належать свідчення, залишені військовою елітою та учасниками бойових дій, які, виконуючи громадянський обов'язок перед

державою, зафіксували власні звітяги й реалії тодішнього воєнного повсякдення. Серед них: генерал-хорунжі Дієвої армії УНР: П. Шандрук [407; 408], М. Омелянович-Павленко [389; 390], М. Безручко [367; 366], М. Капустянський [374; 375], О. Удовиченко [404], Ю. Тютюнник [403], полковники О. Даїн (медичної служби) [371], Є. Коновалець [379], Г. Порохівський [392], М. Палій-Сидорянський [391], О. Вишнівський [369], Р. Дашкевич [372], підполковник В. Прохода [394; 396; 395], сотники [382; 397; 383], поручники [381; 402], козаки-фронтвики [380; 384; 373; 398; 378; 377; 376; 401; 365] та військові лікарі [386].

Воюючи в підрозділах Дієвої армії УНР, вони подали власне бачення матеріальних проблем, наявних у їхніх частинах чи загалом Збройних Силах УНР. У кожного з них знаходимо судження про неспроможність держави забезпечити на достатньому рівні одягом, взуттям, медикаментами, харчами, зброєю, боєприпасами, що прямо чи опосередковано позначалося на бойовій діяльності українського війська і в підсумку спричинило її драматичні результати. Щоправда, більш промовистими виявилися спогади вищого командного складу, адже (на відміну від козаків та старшин) воєначальники та командири дивізій оперували важливими документами і змогли через деякий час проаналізувати організаційні прорахунки влади.

Отже, пропонований огляд законодавчих актів, діловодної документації, газетної періодики та матеріалів особового походження, використаних у дисертації, демонструє їхню розмаїтість, значний фактаж і підкреслює наукову новизну обраної теми. Демонстрація видової класифікації джерел посприяла їхній детальній характеристиці, а логічне групування матеріалів за конкретно-проблемним методом у процесі написання роботи – структуризації дослідження, встановленню логічних зв'язків при кожній зміні армійської системи постачання та аналізу особливості кожного періоду державного задоволення Дієвої армії УНР озброєнням, технікою, продовольством та спорядженням.

Зазначений аспект дисертації розкрито в публікаціях дисертантки [640; 645; 649].

1.3. Теоретико-методологічні засади роботи

Сучасні тенденції в історичній науці зумовлюють використання методологічного інструментарію, представленого сукупністю підходів, принципів та методів наукового пізнання для об'єктивного висвітлення проблеми, пов'язаної з діяльністю державного апарату УНР щодо матеріально-технічного забезпечення національних збройних сил протягом листопада 1918 – листопада 1920 рр. [615; 620].

Позитивістський підхід застосовано для реконструкції історичного минулого через використання емпіричних даних – архівних матеріалів. Водночас використання *сцієнтистського* підходу важливе у верифікації фактів, представлених істориками й мемуаристами із залученням, зокрема, діловодної документації, газетної періодики для з'ясування обставин створення і функціонування апарату постачання республіканської армії в листопаді – грудні 1918 р., Дієвої армії УНР влітку – восени 1919 р.

Відповідно до *інституційного* підходу відбувалося дослідження становлення уряду УНР, вироблення стратегічних напрямів в оборонній сфері і його взаємозв'язок із військовою, цивільною виконавчою владою для досягнення мети державного значення. Особлива увага приділялася МВС, ГУП, МНГ, ГУГШ, військовим секціям, народним управам тощо як організаціям, що виявилися невід'ємною складовою системи матеріально-технічного постачання українських збройних сил у різні відтинки часу боротьби з ворогами.

Системний підхід полягає у вивченні об'єкта дослідження як системи у структурі її взаємопов'язаних складових: забезпечення озброєнням, технічним приладдям, продовольством, речовим спорядженням, медикаментами тощо, від яких залежала боєздатність українського військовослужбовця. Завдяки такому поділу вдалося скласти розгорнутий план роботи й розробити дослідницькі завдання.

Схожий на нього *структурно-функціональний* підхід сприяв систематизації розрізнених фактів і протилежних суджень даної проблематики, що дозволило

простежити зв'язок між історичними епізодами і фактами. Оскільки цей підхід полягає у виділенні компонентів цілісної системи та визначення їхньої ролі, він є доречним у поясненні порядку державного постачання армії, у який вносилися корективи відповідно до воєнного становища. Основна схема в 1920 р. виглядала так: МВС – ГУП – Інтендентська – Військово-технічна – Гарматна – Санітарна–Ветеринарна управи.

Управи мали у своєму складі відділи з відомствами, де кожен виконував певний вид діяльності, спрямований для вирішення спільних завдань окремої установи. Так само МНГ підпорядковувалися департаменти. Вивчення ролі кожного з цих структурних складових на основі джерельної бази передбачає *комплексний* підхід. Натомість в узагальненні діяльності кожного з них реконструюється роль цієї структури загалом.

Діалектичний підхід дає змогу розглянути події у їх розвитку, закономірності та взаємозалежності. Завдяки покладеним в основу зазначеним аспектам, виявлено, що становлення Директорії УНР вимагало сильної армії для захисту територіальної цілісності, на яку посягали більшовики, білогвардійці та поляки, а її боєздатність залежала від надійного спорядження військовослужбовця. Для забезпечення останнього уряд розробляв штат відповідальних за цей напрям міністерств, військових органів тощо, а якість виконання їхніх обов'язків ставило/не ставило під сумнів існування держави. Це не єдиний висновок, зроблений після застосування зазначеного підходу, адже швидка зміна воєнного становища спричиняла нові виклики перед урядом УНР.

У процесі роботи над дисертацією ключовими для нас були принципи історизму, об'єктивності, цілісності, достовірності, логічності, критичності, всебічності та репрезентативності.

Принцип *історизму* дав змогу простежити практичні заходи очільників Директорії УНР для вироблення та корегування системи матеріально-технічного забезпечення національних збройних сил у період їхнього виникнення та неодноразових реорганізацій, визначити періоди активності чи пасивності в роботі держструктур і чинники, які впливали на їх діяльність. Цей принцип

допоміг зрозуміти неминучість зміни в ставленні населення до оборонців держави упродовж перших восьми місяців війни, що проявилось у бажанні надавати їм за можливості продовольчий та речовий ресурси.

Принцип *об'єктивності* сприяв відтворенню історичного процесу без перекручень, та опертя на перевірені факти. Його застосування також дало змогу продемонструвати власні позиції і забезпечити реалістичне відтворення багатьох деталей постачання військових частин, яке здебільшого в мемуарах трактується під негативним кутом зору, без логічних пояснень і фактологічних підкріплень. Для віднайдення і встановлення істинності цих подій застосовано принцип *достовірності* із залученням накопиченого пласта джерельної бази. Зазначимо, що групування і зіставлення інформації з документів (законодавчих, діловодних, особового походження та матеріалів періодичної преси) пов'язане із застосуванням принципу *логічності*. Під час виконання роботи неодноразово траплялися дані, що суперечили один одному. Для усунення цього авторка дотримувалася принципу *критичності*.

Важливим є принцип *репрезентативності*. Досліджуючи великі архівні комплекси, часописи, виникала потреба вибірки з них потрібної інформації для опису конкретних дій державної влади УНР із забезпечення військовослужбовців усім необхідним для ведення бою, відсікаючи другорядні факти, які не мали значення для вирішення поставлених нами дослідницьких завдань. Позитивним лише є те, що невраховані події дали змогу краще орієнтуватися в процесах досліджуваного періоду.

Принцип *всебічності* слугував врахуванню політичних, економічних, соціальних обставин, які впливали на можливість утримання боєздатних військ УНР у період їхнього створення та активної фази бойової діяльності до перебазування їх на територію Польської Республіки.

Комплексному використанню цих принципів під час розв'язання проблемних завдань сприяла низка загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-наукових методів історичного пізнання.

До першого блоку відносимо методи *аналізу* та *синтезу*, завдяки яким вдалося визначити передумови та причини створення Директорією УНР чисельної боєздатної армії з якісною матеріальною базою, диференціювати порушену проблему на її логічні складові з поясненням особливостей матеріально-технічного постачання військовослужбовців упродовж листопада 1918 – листопада 1920 рр. Ці методи сприяли сформуванню наукової новизни роботи, визначенню об'єкта, предмета, мети й дослідницьких завдань.

Метод *індукції* забезпечив формулювання висновків на основі встановлених фактів підрозділу, а *дедукції* – виведених із загальних положень для характеристики розділу. Натомість метод *узагальнення* дав змогу перейти на вищий рівень абстрактного мислення – вироблення підсумкових висновків нашої роботи.

Специфіка дисертації зумовила використання міждисциплінарних методів. Кількісні методи дали можливість систематизувати інформацію, представлену в числовому виразі, а саме: *статистичний* та *кількісно-аналітичний*. Перший застосовано для підрахунку: 1) зібраних пожертв восени 1919 р. згідно з акцією «Тиждень українського козака»; 2) надісланого владою Польської Республіки та Румунії озброєння, обмундирування, інженерного та технічного майна в 1920 р.; 3) пошиті білизни майстернями Інтендантської управи ГУП на території Східної Галичини влітку 1920 р. та ін. Кількісно-аналітичним методом ми послуговувалися для аналізу інтенсивних та екстенсивних змін у поставках вищеперерахованого майна поляками в періоди Київської і Варшавської операції, а також польсько-радянського перемир'я.

Значущим є *нормативно-юридичний* метод, згідно з яким здійснювалася характеристика юридичних норм, ініційованих урядом УНР, міністерствами та виконавчими органами, відповідальними за реалізацію деяких складових постачання українських збройних сил. *Порівняльно-юридичний* допоміг зіставити нормативно-правові документи, видані в різні періоди законотворчої діяльності РНМ УНР та висвітлити напрями роботи ГУП відповідно до офіційних

документів (наказів, розпоряджень), спрямованих підпорядкованим структурам для виконання.

Широко застосовувалися спеціально-історичні методи. Особливої уваги заслуговують деякі з них.

Історіографічний аналіз у поєднанні з *проблемно-хронологічним* методом дав змогу виробити конструктивно-критичну оцінку наявних історичних праць та виокремити актуальні напрями власного дослідницького пошуку. Водночас *джерелознавчий аналіз* сфокусував увагу на вивченні основних носіїв фактичної інформації – джерел, які є фундаментом у розробці теми. У процесі опрацювання джерел використано методи *архівної евристики* та *верифікації*.

Завдяки методу *класифікації* вдалося зрозуміти загальну схему постачання через розподілення установ, відповідальних за певний матеріальний аспект: Інтендантська – продовольство, одяг та взуття; Санітарна – медикаменти, організація шпиталів, дезінфекція тощо; Гарматна – зброя, боєприпаси; Військово-технічна – автомобілі, різні запчастини, телефонні апарати тощо. Оскільки часто система постачання протягом усього періоду збройної боротьби видозмінювалася, щоразу для її детальної характеристики актуальним ставав вказаний метод.

Історико-типологічний метод ми застосували в аналізі джерел відповідно до їх типу: 1) законодавчі акти; 2) діловодна документація; 3) періодична преса; 4) документи/праці особового походження. Також цей метод зумовив постановку ключових проблемних питань медичного забезпечення військовослужбовців державними структурами та благодійним осередком – УТЧХ, зокрема, пошуку їх у джерельному масиві, вітчизняній та зарубіжній історіографії. Метод *аналогії* застосовано в характеристиці діяльності різних організацій, відповідальних за лікування хворих і поранених бійців, порівняно їх із тими, що існували в період Української Держави П. Скоропадського.

Важливе місце посіли *історико-синхронний* та *історико-діахронний* методи. Перший дав змогу зіставити події, що відбувалися в різних місцевостях УНР при непорушній територіальній цілісності держави наприкінці 1918 р. і порівняти

активність місцевої влади щодо матеріальної підтримки загонів республіканської армії на Правобережжі та Лівобережжі. Натомість історико-діахронний був доречним для фіксації таких же фактів після зміни кордонів республіки та деокупації повітів від більшовиків.

У дисертаційній роботі також використано метод *періодизації*, який зумовив умовний поділ процесу збройної боротьби Дієвої армії УНР на періоди для характеристики особливостей функціонування апарату постачання в кожен із них.

Понятійно-категоріальний апарат дослідження сформовано для пояснення в узагальненій формі основних термінів, які характеризують ключові аспекти, відображені в змісті роботи. Детальнішої уваги і тлумачення вимагають поняття, сформульовані в темі дисертації – «матеріальне», «технічне» забезпечення.

Згідно з широко вживаними словниками воєнних термінів [720; 721], *матеріальне забезпечення* – це задоволення потреб збройних сил озброєнням, військовою технікою, боєприпасами, пально-мастильними матеріалами, продовольством, медичними засобами тощо. Матеріальне забезпечення організовують відповідні служби, воно включає: отримання і накопичення матеріальних запасів, їх зберігання, поповнення затрат, відправлення та підвезення споживачам, а також маневрування запасами.

Базовими поняттями й термінами кожного з видів забезпечення стали: військово-технічного – «артилерія», «боєприпаси»; речового та продовольчого – «амуніція», «інтендантура», «екіпірування», «провіант», «провізія»; медичного – «лазарет», «околодок», «санітарна летючка», «шпиталь» та ін., представлені в укладеному словнику як додатка до дисертації.

Отже, комплексне застосування підходів, принципів та методів наукового пізнання дало змогу неупереджено проаналізувати джерельну базу дисертації для постановки мети й завдань, успішно їх виконати, а також укласти понятійно-категоріальний апарат для забезпечення точного трактування дискусійних термінів і понять.

Висновок до розділу

Отже, аналіз напрацювань із досліджуваної теми переконує у відсутності наукових студій, які б комплексно і ґрунтовно розкривали проблематику матеріального-технічного забезпечення Збройних Сил УНР. Наявна у них часткова інформація потребує критичного підходу і фактичного наповнення. Радянські історики поширювали пропагандистські судження марксистсько-ленінської ідеології, у якій Дієва армія УНР не мала жодних шансів на перемогу у війні проти Червоної армії, ігноруючи її людський та матеріальний ресурси. Позиція діаспорних учених кардинально відрізнялася, а їхні наукові пошуки спрямовувалися на з'ясування політичного становища й особливостей перебігу більшовицько-української війни. Матеріальне забезпечення армії згадувалося фрагментарно в загальному висвітленні подій з опорою на мемуари очевидців, не оминаючи ролі влади в цьому процесі та складного становища військовослужбовців на фронті.

Проголошення незалежності України започаткувало процес наукового переосмислення цієї теми, а розсекречення архівних фондів – верифікації джерел особового походження і висвітлення раніше невідомих історичних подій. Вкотре актуальності набула тема воєнної боротьби українців із більшовицьким та білогвардійським військами протягом 1918–1920 рр., у контексті яких побіжно згадувалися проблеми з організацією спорядження та провіанту в 1919 р. Докладніше розглянуто питання забезпечення армії УТЧХ та Польською Республікою в першій половині 1920 р. Співпраця України та Польщі, як двох самостійних держав, також сприяла науковій активності польських істориків, яка реалізувалася в низці опублікованих монографій, де пояснено важливі для дослідження факти.

Ґрунтовний аналіз та систематизація широкого спектра законодавчих актів, діловодної документації, періодики, документів особового походження шести архівних вітчизняних та зарубіжних установ зумовив проведення якісного історичного дослідження основних складових матеріального забезпечення

військовослужбовців, потрібних для ефективної оборони територіальної цілісності держави. Основна частина архівних документів уперше вводиться в науковий обіг, що сприяло досягненню достовірності та неупередженості в розв'язанні завдань дисертації.

Досягненню поставленої мети сприяло використання широкого комплексу підходів, теоретичних принципів історичного пізнання та конкретних методів дослідження, які в сукупності сформували систему для організації та впорядкування різних етапів даного дослідження. Водночас понятійно-категоріальний апарат розкрив сутність ключових термінів та понять, необхідних для пояснення особливостей системи постачання в Дієвій армії УНР.

РОЗДІЛ II.

ЗАХОДИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ ДИРЕКТОРІЇ БОЙОВИМ РЕСУРСОМ, ПРОДОВОЛЬСТВОМ ТА АМУНІЦІЄЮ (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИСТОПАД 1919 рр.)

2.1. Організація постачання озброєння Збройним Силам Директорії УНР

Перемога Антанти в Першій світовій війні спричинила капітуляцію Німеччини та Австро-Угорщини, які спішно виводили свої війська з України. Гетьманський режим, вбачаючи свою беззахисність перед всенародним невдоволенням, намагався заручитися підтримкою федеративної Росії. Це стало приводом збройного повстання Директорії, яка взяла курс на відновлення Української Народної Республіки й опиралася на збройні сили. Від їхньої боєздатності залежав успіх подальшої боротьби. На різних етапах війни з радянською Росією функція матеріально-технічного задоволення військовослужбовців доручалася різним міністерствам та підпорядкованим їм відомствам, які діяли залежно від потреб фронту за асигновані урядом кошти.

Для забезпечення бойової спроможності республіканської армії у досягненні означеної мети був достатній потенціал вогнепальної зброї, який отримали повстанці з восьми кадрових корпусів Української Держави [601, с. 345–346; 611]. Окрім того, використовувалася значна частина зброї з німецьких баз, розташованих на території УНР. Наприклад, 22 листопада таку можливість, в обмін на безпечний виїзд з України австро-німецьких окупантів, отримав командир 1-го сірого полку полковник А. Пузицький [387, с. 18; 395, с. 267; 396, с. 94; 701, с. 136].

На початку антигетьманського повстання завдяки наявним припасам вдавалося перетворити мобілізований контингент у збройні загони [370, с. 11; 406, с. 226; 594, с. 223, 226]. Про ці події полковник республіканської армії В. Прохода згадує так: «...склади з вогнеприпасом і провіантом дивізія посідає ... до вечора 22-го листопада набої були доставлені на позицію...» [394, с. 86]. Ці факти

підтверджує голова Директорії В. Винниченко, зазначаючи, що організувати якісне забезпечення новобранців було важко, оскільки: «повстанці прибували ... лавами. Ми захоплювали, де могли, військові склади, одягали й озброювали невеликі частини, а більшість терпляче чекала своєї черги» [368, с. 151; 680, с. 562–563].

Під час повалення гетьманського режиму виявили чимало недоліків у безсистемному армійському управлінні. Ініційовані верховною владою призовні заходи вимагали змін у структурі організації та налагодженні відповідного апарату для їх забезпечення [684, с. 88], оскільки нераціональне використання швидко зменшувало запаси зброї та набоїв. Воно проявлялося не лише у відсутності контролю при видачі та розподілі військового майна, до цього додалося ще й розкрадання урядовими особами, селянами та козаками, які його охороняли [380, с. 93; 593, с. 208–209; 718, с. 57]. Окрім того, загальнодоступність служби у війську зумовила прихід у її лави вояків, які не раз самовільно покидали фронт з одержаною зброєю [676, с. 81; 685, с. 104–105]. Для упорядкування цієї справи 30 листопада було створено розгалужений оперативний штаб у Фастові, який очолив генерал О. Осецький. Адміністративний відділ штабу відповідав за забезпечення потреб армії [382, с. 182; 719, с. 36].

Вище командування розуміло, що безконтрольність над складами вносила труднощі в задоволення потреб чоловічого контингенту зброєю, який швидко поповнював ряди бойових частин. Тому 24 листопада 1918 р. начальник другої управи Головного штабу українських республіканських військ В. Кедровський наказав місцевим комендантам взяти під охорону всі склади військового матеріально-технічного майна та провести його облік [56, арк. 24–25]. Черговим кроком став наказ Головного отамана С. Петлюри від 12 грудня 1918 р. про налагодження раціонального використання наявних боєприпасів між військовими частинами. Також було заборонено торгівлю цим майном. У разі непослуху правопорушників передавали військово-польовому суду [див.: Додаток А].

Наприкінці грудня справу обстеження складів з армійським майном передано ГАУ. Спочатку його представники перевірили склади Поділля на

наявність стрілецьких набоїв та артилерійських снарядів. Після обстеження констатовано факт великої кількості непридатного оснащення через пошкодження німецькими військами при відступі та невідповідних умов зберігання ресурсу (значний відсоток його перебував під відкритим небом). У зв'язку з цим вирішено негайно вжити заходів для ремонту озброєння [266, арк. 140–142]. Якісне виконання задуманого дало б змогу з користю використати наявний запас для забезпечення потреб армії, які з появою нового ворога збільшилися.

Вживалися заходи й на інших напрямках. 16 грудня Головний начальник постачання Армії УНР Літвінов звернувся до всіх народних управ, а також військових командирів із проханням зібрати всю зброю, яка знаходилася у населення та передати її під охорону комендантів [див.: Додаток Б]. Факти свідчать про активне виконання розпорядження на місцях [170, арк. 5, 10]. За повідомленням губкомісара Г. Степури 23 грудня 1918 р., для планомірного збору військового майна було розроблено триступеневий алгоритм. Від населення зброя надходила начальникам республіканської охорони, далі відправлялася повітовим комендантам, а останнім пунктом прийому став Вінницький артилерійський склад. За невиконання цього розпорядження порушників карали штрафом у вигляді фінансового стягнення або позбавлення волі до трьох місяців [338, арк. 72; 339, арк. 13]. Хоча так виглядав показовий бік справи. Насправді, як зазначав Кам'янецький повітовий комісар Я. Огородник, у селах існували самостійні охоронні дружини, які все зібране майно залишали в себе. Незабаром їх нейтралізували, але цінний час було втрачено [340, арк. 128].

Для забезпечення козаків зброєю влада вдалася також до її купівлі в німецьких військових. Реалізацію цієї справи доручили міжвідомчій комісії при Міністерстві торгу і промисловості. 4 січня 1919 р. РНМ УНР ухвалила виділити в її розпорядження 35 млн крб авансу для здійснення розрахункових операцій [81, арк. 20; 82, арк. 11; 94, арк. 12; 284, арк. 6; 349, с. 106]. Після відходу німців із території УНР все залишене ними військово майно вирішено взяти на облік та забезпечити належну охорону. У разі його виявлення уповноважені особи здійснювали групування і складали списки, які надсилали головним управлінням

МВС [див.: Додаток В]. Цей захід мав на меті збільшити потенціал збройних сил та підсилити їх бойову спроможність.

Велику увагу звертали на артилерійські війська. На початку 1919 р. доставка на фронт снарядів була ще неналежно організована. Її виконували дві інституції: 1) цивільна (діяльність очолив уповноважений з ліквідації майна військового часу західного фронту Кудря разом із губернськими та повітовими уповноваженими) і 2) військова (ГАУ з місцевими органами, що завідували артилерійськими частинами). На ґрунті некомпетентності державних організацій у цій справі виникали постійні непорозуміння, що не давали змоги якісно забезпечувати технічні вимоги козаків на передовій. Із метою усунення недоліків планували заснувати спеціальну комісію зі старшин ГАУ, яка б збирала відомості про місце розташування та стан артилерійського майна. Її розпорядження мали виконувати органи державної влади. Для ефективної діяльності цього механізму було змінено схему роботи постачання артилерійського обладнання. Оскільки воно надходило зі складів, які були розпоршені по різних місцевостях, висували пропозицію їх ліквідувати, а натомість утворити постійні центральні в Жмеринці, Проскурові, Вінниці, Деражні та ін. [267, арк. 111–112]. Однак у зв'язку з постійними воєнними операціями було фактично не можливо негайно сформувати стійку централізовану систему управління армійськими базами.

Наступ Червоної армії та захоплення нею стратегічної ініціативи в другій половині січня 1919 р. змусило Дієву армію УНР відступати. Усі зусилля було спрямовано на збереження наявного матеріально-технічного потенціалу. З Києва та інших опорних баз відбувалася організована евакуація інженерного та артилерійського майна. На передовій залишалися лише невеликі склади, які могли обслуговувати поточні потреби бойового району. За свідченням начальника головного інженерного управління Матяшевича, проведенню планомірної евакуації заважала низка причин: брак вагонів, якими транспортували речі, і непрофесіоналізм службовців залізничної сфери [273, арк. 17]. Загалом евакуацію інженерних склепів здійснювали так: Рівненський, Новоград-Волинський, Печанівський, Бердичівський, Кам'янецький, Ярмолинецький, Вовковинський

переміщувалися у Проскурів та Волочиськ. Гніванський склад мав забезпечувати потреби Галицького фронту. Місцем дислокації артилерійського майна також визначався Проскурів [66, арк. 3 зв., 7; 166, арк. 354 зв; 273, арк. 24 зв., 39, 42]. Попри всі заходи щодо збереження стратегічного військового запасу, значна частина його наприкінці січня потрапила до рук ворога [591, с. 170–171]. Визначити точну кількість втрат немає змоги.

Новою столицею УНР тимчасово стала Вінниця, де відбулася зміна політичного проводу. Однак новий уряд не провадив новаторської діяльності у сфері постачання війська, а продовжував діяти старими методами. За наказом міністра військових справ О. Грекова від 4 лютого 1919 р., усі новобранці, які прибували до армії по мобілізації, мали приносити з собою зброю, за яку виплачувалися кошти. Ціни на справні технічні засоби встановлювали такі: 1) гвинтівка – 200 крб; 2) кулемет Кольта або Максима – 1000 крб, кулеметна стрічка – 15 крб; 3) упаковка набоїв із 5 шт. – 1 крб, 1 шт. – 18 коп. [див.: Додаток Г].

21 лютого було проведено реорганізацію управління Дієвої армії УНР, зокрема відбулися зміни у структурі органів постачання. Посади керуючих постачанням фронтів та груп були ліквідовані, а всією цією справою почав опікуватися Головний начальник постачання І. Даньків [273, арк. 58]. Він мав у своєму підпорядкуванні управи: гарматну, інженерну, інтендантську, санітарну, ветеринарну тощо. Під його контролем знаходилися начальники постачання кошів [див.: Додаток Е]. До компетенції останніх входили керівники органів забезпечення загонів. Головні управління мали влаштовувати склепи і нагромаджувати в них військове майно. Звідси воно йшло на задоволення потреб нижчих ланок [див.: Додаток Д].

За наказом вищого військового командування від 3 березня 1919 р., суворо заборонялося, без відома Головного начальника постачання, видавати зброю з місцевих складів. Цим зобов'язували всіх командирів частин передати надлишок рушничних набоїв та іншого майна до відповідних місць зберігання [див.: Додаток Ж]. Така пертурбація мала на меті впорядкувати та централізувати

службу постачання і в деякій мірі була вимушеною, оскільки підконтрольна українському війську територія зменшувалася і не було потреби в громіздкому апараті забезпечення збройних сил.

Події, які відбувалися протягом весни на фронті, були не сприятливими для українського уряду і не давали можливості упорядкувати військо та підвищити його боєздатність. Загрозливому становищу сприяла торговельна блокада України державами Антанти, що унеможливлювала надходження майна з-за кордону. Керівництво УНР шукало виходу з цієї ситуації. 12 квітня 1919 р. представники української дипломатії направили Паризькій мирній конференції меморандум із проханням надіслати зброю й амуніцію, яка б відіграла ключову роль у війні з більшовиками [624, с. 9]. Проте європейські політики не поспішали надавати допомогу уряду УНР, займаючи вичікувальну позицію.

Отже, відсутність єдності та скоординованої діяльності у вищому військовому командуванні призвела до катастрофи Південно-Східного фронту. Залишки Запорізького корпусу 16 квітня 1919 р. були змушені під натиском ворога переправитися на територію Румунії, де їх повністю роззброїли. Це було відчутним ударом по боєздатності війська УНР [374, с. 37; 596, с. 82; 623, с. 99; 686, с. 139].

За такої ситуації уряд намагався здійснити заходи з озброєння армії, від яких залежав успіх подальшої боротьби. На початку травня міністр військових справ О. Сиротенко повідомив про можливість придбати військово майно за кордоном [85, арк. 1]. 7 травня 1919 р. РНМ УНР затвердила постанову про асигнування 50 млн грн для реалізації цієї мети [635, с. 297]. Виконати заплановані державою заходи не судилося, адже армія опинилася в оточенні польських та радянських військ. 16 травня поляки зайняли Луцьк. До них потрапила велика кількість військового майна, евакуйована зі всієї УНР [384, с. 10; 385, с. 160; 635, с. 250]. Просуваючись українською територією, польське командування натрапляло на значні трофеї, залишені Дієвою армією УНР. Після окупації Бродів у їхньому розпорядженні опинилася єдина пересувна майстерня, яка займалася ремонтом гармат, кулеметів, а також виготовленням запчастин до

зброї [367, с. 5; 601, с. 347]. Значну частину майна загарбали більшовики, які увійшли 19 травня у Рівне. Фактично з цього моменту постачальна база збройних сил була ліквідована. Вони поклалися лише на невеликий запас зброї, який вдалося захопити з собою під час відступу [374, с. 52].

Щоб вивести армію з цілковитого оточення, 24 травня було укладено перемир'я з Польщею, що дозволило ліквідувати один з напрямків бойових дій і провести наступальну операцію, закріпившись у західній частині Поділля. Налагодилася діяльність уряду щодо поповнення бойового запасу війська [179, арк. 10 зв.]. З того часу, за сприянням владних структур, зброя надходила в армію до листопада 1919 р. двома шляхами: 1) купівлею за кордоном; 2) від населення. Зазначимо, що значна частина озброєння також потрапляла до рук козаків внаслідок захоплення воєнних трофеїв.

Реалізація першого напряму залежала від правил, які на міжнародному торговельному ринку встановлювали країни-переможці в Першій світовій війні. Єдиним партнером, на якого покладали великі надії у наданні матеріально-технічної підтримки, стала Румунія, яка також виявляла зацікавленість у припиненні більшовицької агресії [436; 515; 626, с. 17; 635, с. 729; 638, с. 105; 702, с. 148–149]. 15 липня РНМ УНР вирішила відрядити до Румунії військову делегацію під керівництвом С. Дельвіга, який 20 липня прибув до Бухаресту в складі дипломатичної місії на чолі з К. Мацієвичем [349, с. 411; 671, с. 113]. На С. Дельвіга покладали завдання налагодити купівлю зброї, набоїв, а також сприяти поверненню інтернованого румунами українського військового майна [81, арк. 163 зв.; 83, арк. 8 зв.; 375, с. 129–130; 385, с. 222]. Розраховувалися за придбане товарами. Еквівалентом слугували цукор, хліб та худоба [638, с. 167]. Упродовж 17 серпня – 19 жовтня військовій делегації вдалося закупити і відправити в Україну 4 партії боєприпасів: 1 790 380 набоїв до гвинтівок російського зразка, 2 248 510 австрійського; 4 440 штук гранат польових, 2 180 – гірських; 745 гірських шрапнелей, 6 128 польових; 48 бомб; 1 491 снаряд; 1 000 гвинтівок австрійських, 1 000 – російських; 487 080 набоїв до кулеметів Льюїса [див.: Додаток И]. Іншими даними оперує історик В. Лозовий, який зазначає, що в

період Кам'янецької доби Директорії вдалося транспортувати шість партій зброї, а додаткові дві чекали відправлення [638, с. 166].

Чимало зусиль до налагодження торговельних відносин на румунському ринку доклало імпортно-експортне бюро, створене за ініціативи МНГ у Могилеві-Подільському. У його складі діяла військово-приймальна комісія, очолювана полковником Случановським, яка самостійно купувала озброєння у румунських бізнесменів за наказом Головного начальника постачання [10, арк. 135 зв; 103, арк. 68–69]. За кордон відправляли й окремих представників МВС, щоб отримати зброю приватним шляхом і уникнути блокування військових постачань Антантою. Наприклад, за розпорядженням С. Петлюри до Бухареста був відряджений старшина Генерального штабу А. Стрижевський, якому вдалося закупити значну кількість засобів для ведення війни. Уже 19 жовтня транспорт із майном прибув у м. Атаки, його огляд особисто здійснював Головний отаман [429; 634, с. 312; 671, с. 114]. Налагодження румунського комерційного вектора було вагомим досягненням уряду в підсиленні боєздатності та морального духу козаків, але цієї зброї вистачило ненадовго. Проведення наступних закупівельних операцій затягували через політичні умови, що склалися. Керівництво Румунії опинилося між двома угрупованнями – Добровольчою армією А. Денікіна та Антантою, яка підтримувала перших [120, арк. 6; 716, с. 153].

Додатково уряд здійснював закупівлю зброї у Франції та Німеччині. 6 червня 1919 р. була укладена угода між головою української делегації Г. Сидоренком і товариством «Україліан» (фіктивне товариство, вигадане США, щоб не укласти договір з українським урядом, який не визнавали у світі) на придбання військового майна, куди входила зброя й автомобілі, на суму 13 млн доларів. 12 листопада речі перейшли в розпорядження української сторони, але через політичні умови їх не вдалося транспортувати на територію УНР [319, арк. 4, 13, 28, 40, 81, 94; 349, с. 459–460; 385, с. 298; 604, с. 157]. Така ж доля спіткала партію зброї, закупленої українським послом у Німеччині М. Поршем, на придбання якої уряд 21 серпня виділив 60 млн грн. Як і в попередньому випадку,

побоюючись погіршення відносин з Антантою, Румунія не дала дозволу на транспортування цього вантажу власною територією [120, арк. 3; 349, с. 464].

На внутрішньому ринку посилити бойовий ресурс можливостей було небагато, хоча влада й робила спроби придбати залишки боєприпасів у населення. Щоправда 9 червня, згідно з мобілізаційним законом, чоловіків зобов'язували перебувати на збірні пункти з гвинтівками та запчастинами до них, за які виплачували гроші по обрахунку, наведеному в додатку [див.: Додаток К]. Для швидкого підсилення козаків озброєнням залучили також органи військової влади на місцях. Коменданти, поряд із мобілізаційними органами, мали здійснювати платний збір необхідного майна у громадян, проте часто їм на це просто не вистачало коштів [57, арк. 43].

Після проведеного наприкінці червня 1919 р. обліку артилерійських складів Кам'янця-Подільського, за наказом міністра військових справ Г. Сиротенка, становище стало абсолютно очевидним [див.: Додатки Л; М]. Критичні обставини змусили ГАУ розпочати операцію з товарообміну і купівлі набоїв у населення. Для цього вказаний орган направляв у села комісії з підводами, навантаженими сіллю, цукром, цигарками та сірниками для проведення бартерних операцій. Із метою уникнення безсистемності та спекуляції, губкомісари отримали розпорядження заборонити різним громадським організаціям та окремим особам провадити зазначену діяльність, окрім уповноважених загальної комісії від ГАУ [74, арк. 42 зв; 190, арк. 122; 191, арк. 21; 192, арк. 42; 193, арк. 27; 194, арк. 42 зв]. Наприклад, цим агентам лише в Кам'янецькому повіті протягом 21 липня – 18 серпня 1919 р. вдалося зібрати: 38 російських гвинтівок, 6 австрійських, 1 німецьку; 44 339 набоїв для російських гвинтівок, 17 719 австрійських, 215 німецьких; 2 444 боєприпаси до кулемета Льюїса, 22 багнети і 59 затворів до російських гвинтівок, 3 магазини до російських гвинтівок, 3 до австрійських; 1 кулеметну стрічку [268, арк. 1; 271, арк. 100, 140, 175, 224].

Волості Могилівщини по-різному сприйняли цей захід. Частина населення з метою особистого захисту під час війни не хотіла роззброюватися, натомість інша виявила прихильність і передала Дієвій армії УНР 250 гвинтівок, 20 000 набоїв, 13

бомбометів, 3 шаблі і 22 багнети [70, арк. 138–139, 144; 74, арк. 12 зв.; 189, арк. 104, 267–269; 196, арк. 112; 555]. Факти засвідчують, що попри невдачі, з другої половини липня до середини серпня склади ГАУ щоденно поповнювалися. У той час навіть невелика кількість надходжень боєприпасів відіграла важливу роль у підтримці бойового духу військовослужбовців і збереженні їхнього життя [271, арк. 33, 57, 69, 77].

Осінні наступальні операції, зокрема в напрямку Києва, вимагали більших запасів. Оскільки влітку 1919 р. так і не вдалося створити єдиний відповідальний орган, який зміг би задовольнити потреби фронту, накопиченням бойових припасів займалося військове керівництво на різних рівнях. Наприклад, 31 серпня командувач армії В. Тютюнник видав наказ під Ч. 29, у якому зазначено: «... всім, яку б то не було зброю, рушниці, кулемети, артилерійське приладдя і набої негайно зносити до найближчого коменданта чи комісара» [421]. Правопорушників, які не виконали цього розпорядження в десятиденний термін, віддавали під військово-польовий суд [див.: Додаток Н].

10 вересня схожий наказ видав Головний отаман С. Петлюра [див.: Додаток П]. За ним організовувався збір зброї за гроші. До його реалізації залучалися: командувачі груп, корпусів, бригад, окремих дивізій та артилерійських частин, представники органів влади на місцях, державного контролю та інспекторату. Для прийняття озброєння та його оплати при зазначених органах створювали відповідні комісії. На кожний вид зброї встановлювали ціну. Інформацію про кількість зібраного подавали до ГАУ. Після двотижневого терміну, з часу оприлюднення наказу, всю виявлену зброю конфісковували, а порушників віддавали під трибунал. Збір планували закінчити 25 вересня. Цей документ також мав звернення Головного отамана до всього трудового селянства із закликом відгукнутися на мобілізацію боєприпасів [64, арк. 194; 716, с. 174]. Результати цієї акції були не кращі за попередні, а їх прийом продовжувався до кінця жовтня. Наприклад, мешканці трьох сіл Проскурівського повіту здали 56 гвинтівок і 590 набоїв. На Вінниччині у с. Лука-Мелешківська 20 жовтня відбувся

сільський схід, на якому вирішили в триденний термін зібрати озброєння для козаків [441; 71, арк. 62], однак не відомо чи це вдалося виконати.

За спогадами військовослужбовців та сучасників подій, у другій половині жовтня козаки самі здобували снаряди до гармат та набої до гвинтівок винятково від селян шляхом купівлі або обміну на товари, які були в обмеженій кількості на внутрішньому українському ринку. Звичним було повернення військовиками використаних гільз, із яких потім самостійно робили нові набої [378, с. 45; 382, с. 377; 410; 656, с. 156; 657, с. 72]. Місцеві представни державної влади проводили також заходи з метою економії бойових припасів. 4 жовтня Подільський губкомісар М. Кондрашенко видав постанову про тимчасову заборону полювання з використанням вогнепальної зброї. За невиконання розпорядження призначали штраф у сумі 30 тис. грн або арешт на 3 місяці [див.: Додаток Р].

Одним із джерел поповнення технічних запасів були трофеї, які військові частини здобували внаслідок успішної наступальної операції. Наприклад, у липні 1919 р. чимала воєнна здобич потрапила в розпорядження українських частин під час зайняття Могилева-Подільського, витіснення більшовиків з Городка, при відбитті станції Вапнярки. До рук Дієвої армії УНР потрапило чимало озброєння білогвардійських частин, зокрема при зайнятті Звенигородки та Тульчина у вересні – жовтні 1919 р. [241, арк. 13; 268, арк. 25-а; 369, с. 168–169; 391, с. 29; 402, с. 60; 698, с. 87;]. Генерал-хорунжий війська УНР М. Капустянський згадував, що «Постачання не налагоджене – частинам доводиться самим і битися, і добувати собі відживлення» [374, с. 102].

У жовтні деякі частини ще мали незначну кількість набоїв, але їх було недостатньо, щоб протистояти наступові ворога [268, арк. 65, 66, 68; 624, с. 222; 689, с. 18]. За інформацією Головного начальника постачання, восени в розпорядженні Дієвої армії УНР було багато зброї, але бійці не могли нею скористатися через брак набоїв [див.: Додаток С]. Відсутність боєприпасів призвела до втрати боєздатності українських збройних сил у листопаді 1919 р., їх поразки та інтернування поляками. Частина війська все ж продовжувала відстоювати національну ідею, вирушивши в Зимовий похід запіллям ворога.

Отже, військові частини республіканської армії на початку повстання забезпечувалися озброєнням із гетьманських та німецьких складів. Створення Директорією регулярних збройних сил сприяло пошуку системної організації постачання боєприпасів із залученням цивільної та військової влади. За два місяці їхніми зусиллями вдалося накопичити достатню кількість боєприпасів. На цей процес негативно впливала неналагодженість місцевих адміністративних органів та неконтрольований повстанський рух. Залишення столиці УНР спричинило часткову втрату накопиченого майна, функції постачання перейшли до військових установ. Однак ізольованість країни від світу, мінімальний запас необхідного на невеликій території, постійні бойові дії не дозволили розгорнути активну діяльність у необхідному напрямку. Червнева наступальна операція дозволила реанімувати функції уряду і запуснути механізм забезпечення військовослужбовців, проте накопичення зброї всередині країни військовими та державними органами принесло мінімальний результат, якого було недостатньо для продовження воєнної боротьби. Надії, які покладалися на закордонний вектор урядової діяльності, не принесли очікуваних наслідків. Неможливість реалізувати постачання придбаної в американських та європейських контрагентів зброї прямо відбилася на становищі військових частин. Лише завдяки торговельним домовленостям із Румунією вдалося ненадовго забезпечити стратегічні військові потреби.

2.2. Діяльність УНР щодо забезпечення війська продовольством та фуражем

Згуртування великої кількості військових загонів для повалення гетьманського режиму вимагало від вищого командування Директорії раціональних заходів у впорядкуванні продовольчих надходжень. Недопрацювання у цій справі могло спричинити збій в армійській системі, порушивши виконання основних завдань республіканської армії щодо самозабезпечення.

Координацією цього питання зайнялася Головна ставка військ Директорії УНР. Першим кроком у налагодженні організації провіанту стало видане 24 листопада розпорядження місцевим комендантам, які мали влаштувати для мобілізованих та добровольців харчові пункти [56, арк. 25], а для накопичення провізії, згідно з постановою очільників Директорії від 29 листопада, мали здійснювати реквізиційні заходи з існуючих на території складів продовольства в тісному контакті з народними управами [див.: Додаток У]. Невдовзі з'ясувалося, що військовим начальникам не під силу усі поставлені завдання (формування регіональних військових частин, облік військових складів тощо), тому вирішено розмежувати обов'язки продовольчого забезпечення на місцях та задіяти інші структури.

Влада Директорії, спостерігаючи за підтримкою населенням збройного повстання, вирішила залучити його до справи забезпечення козаків провіантом. 24 листопада в часописах УНР, за ініціативи керівного органа держави, було надруковано «Наказ селянам №2» [див.: Додаток Ф], згідно з яким у районах проведення мобілізації харчування новоприбулих вояків та їхніх коней покладалося на місцевих жителів до часу налагодження урядом державного постачання збройних сил. Керівництво УНР обіцяло розрахуватися за товари із селянами після «ліквідації поміщицьких маєтків» [356, с. 205; 629, с. 173; 630, с. 54; 636, с. 146; 701, с. 135]. Організацією збору провізії займалися місцеві органи самоврядування. Транспортування зібраного до волості здійснювалося на підводах сільським комісаром, а до збірного пункту – залізницею у супроводі волосного чи повітового представника [56, арк. 110]. Голова Директорії В. Винниченко писав, що селяни з'являлися з харчами «не тільки для себе, але й для других», а хліб «звозили хурами» [368, с. 128]. Зазначимо, що виконання наказу розпочалося не одразу, адже деякі губернії, згідно з архівними джерелами, отримали цей документ лише 5–6 грудня [56, арк. 81; 326, арк. 263].

Правила харчового забезпечення новобранців повторювалися у мобілізаційному наказі від 27 листопада з уточненнями норми провіанту, який надсилали до призовних пунктів. Було з'ясовано, що для трьох мобілізованих,

яких громада відрядила до війська, мав бути зібраний віз їжі і запас фуражу для коней на 7 днів [173, арк. 28]. Цей факт підтверджує М. Шаповал, згадуючи, що «білими сніговими дорогами йшло народне військо, а за ними тяглися сотні і тисячі підвід...» [703, с. 125].

Перші кроки в централізації продовольчого постачання спостерігаємо через два тижні з початку повстання. 30 листопада за підписом членів Директорії з'явився «Наказ про утворення комісій постачання» [див.: Додаток Т]. Цю справу доручено губернським, повітовим та волосним (сільським) комендантам. До кожної комісії входили: представники народної і продовольчої управ, кооперативу, а також комісар і комендант. Їхнє основне завдання полягало у зборі інформації про кількість харчових і фуражних запасів у конторах, агентствах Хлібного бюро (з того часу вони підлягали комісіям), у маєтках великих і дрібних землевласників, і взагалі усіх ресурсів, що були в їхній місцевості. Через 3 дні вони звітували комендантам, а ті передавали інформацію далі по адміністративній вертикалі (сільський – волосний – повітовий – губернський – Головний начальник постачання) [326, арк. 261, 322]. Це мало посприяти швидкому обліку наявного продовольства для розподілення між військовими частинами.

2 грудня при уряді Директорії створено спеціальний відділ продовольчих справ (очолив Б. Мартос), підпорядкований Головному начальнику постачання республіканської армії [55, арк. 61; 92, арк. 2, 4]. З того часу вся розпорядча діяльність щодо задоволення війська провіантом і розподілу харчів та предметів першої потреби покладалася на нього. Усі продовольчі установи Української держави переходили у відомство новоствореного відділу разом із персональним складом, майном та фінансами [див.: Додаток Х].

У середині грудня уряд здійснив чергову реорганізацію постачання армії. Ініційовано утворення МПС під керівництвом Б. Мартоса. Усіма справами, які стосувалися постачання продовольством армії, завідував його заступник М. Тимофіїв. Намагаючись удосконалити систему постачання провіанту та фуражу Збройним Силам УНР, заступник міністра затвердив «Тимчасовий статут про харчові органи Української Народної Республіки» [див.: Додаток Ш]. Згідно з

новими правилами, замість Відділу продовольчих справ почав функціонувати 1-й Департамент МПС під керівництвом О. Петрова. Він складався з таких відділів: заготівлі, постачання, статистики, транспортного і технічного. 9 січня 1919 р. 1-й Департамент МПС було перейменовано в Департамент заготівок і постачання хліба та фуражу, який очолив Б. Дорман. Місцевими харчовими органами МПС стали вже існуючі губернські та повітові КП, очолювані комісарами постачання з централізованим підпорядкуванням [див.: Додаток Щ].

Збіжжя КП нагромаджувалося в основному з поміщицьких господарств, залишених німецьких складів та гетьманського Хлібного бюро, купівлі в населення. Для здійснення останньої операції МПС виділяли державні позики [див.: Додаток Ш]. Щоб полегшити заготівлю збіжжя, за розпорядженням Б. Мартоса, у кожному регіоні створювалися «сипні пункти», які розташовувалися переважно біля залізниць [251, арк. 20].

Зазначимо, що зібране в губерніях борошно, крупу та зернофураж КП транспортували до спеціальних гамазеїв [див.: Додаток Ц]. Звіди провізії надходила до інтендантів бойових груп Дієвої армії УНР [див.: Додаток Ю]. Загалом за перші два тижні повстання у гамазеї було доставлено і передано інтендантству 1 440 000 пудів необмолоченого зерна. Щотижня ця кількість збільшувалася [250, арк. 25; 253, арк. 23, 37].

Тричі на місяць (1, 11 та 21 числа) губернські КП звітували відділу заготівель Департаменту МПС про кількість: 1) накопиченого борошна, крупів, зернофуражу, сіна та соломи; 2) відправленого в гамазеї; 3) виданого на потреби населення [251, арк. 60]. Окрім цього, голови комісій детально рапортували про результативність роботи. Це можна простежити на прикладі окремих повітів Київської та Волинської губерній. Так, наприкінці грудня 1918 р. голова Тарашанської КП, комісар Сліпанський зазначав, що продовольчу справу повіту повністю налагоджено, а зерно, котре «гнило в економіях», обмолочено і відправлено до Києва [252, арк. 14]. Його колега Звягельський голова постачання Надайко, 24 грудня рапортував, що завдяки інтенсивному заготовленню продуктів, нагромаджено запасів на два тижні наперед [250, арк. 7].

Попри якісну організацію роботи на місцях, невдовзі з'ясувалося, що на відміну від продовольства, зернофуражу було недостатньо для потреб коней, які обслуговували військо. У січні 1919 р., за неповними даними, Дієва армія УНР потребувала зернофуражу 450 тис. пудів, висівок 327 тис., борошна 354 тис. та крупи 79 тис. пудів [250, арк. 21, 28]. Проблема негативно впливала на маневреність збройних сил, тому М. Тимофіїв пішов на вимушений крок і 6 січня 1919 р. дозволив закупляти корм у дрібних землевласників, які мали менше 30 десятин землі. Для цієї мети МПС створювали закупівельні комісії [253, арк. 133 зв.]. Це означало, що для постачання війська мав використовуватися посівний матеріал. Основними губерніями постачання дефіцитних продуктів мали стати Херсонська та Полтавська, де існували певні запаси [253, арк. 23 зв.]. Оскільки незабаром ці території були захоплені більшовиками, а поставок не було здійснено, то проблема загострилася.

Труднощі виникали також із накопиченням сіна та соломи, які важко було транспортувати до залізниць. Факти свідчать, що КП докладали чимало зусиль для виконання поставленого завдання. Наприклад, з 22 грудня по 6 січня гамазеям було передано 47 534 пуди фуражу. Чергова партія була доставлена 13 січня у магазини Житомира, Білої Церкви, Полтави, Ніжина, Катеринослава та Києва, проте невідомо в якому обсязі [253, арк. 45]. Попри намагання зарадити ситуації, наприкінці січня з'ясувалося, що план виконати не вдалося. Головний начальник постачання Дієвої армії УНР І. Даньків у листі до міністра Б. Мартоса зазначив, що це сталося «... на сором тільки нашому безладдю» [253, арк. 32]. Інша причина порушення постачань фуражу, на думку генерал-хорунжого, полягала у пробільшовицькому настрої персоналу МПС, який у свій час обіймав подібні посади в інституціях Української Держави і пасивно ставився до виконання своїх обов'язків при новій владі [253, арк. 38].

Наприкінці січня Дієва армія УНР почала стрімко відступати, втрачаючи територію. У лютому КП діяли лише у Волинській, Подільській та частині Київської губернії [258, арк. 28; 273, арк. 60]. Майно з усіх гамазеїв УНР евакуйовано у глибокий тил, переважно в такі ж заклади Рівного, Бродів, Луцька,

Дубно та ін., звідки залізницями довозили на фронт. Гамазеї функціонували для потреб війська аж до його відступу з території Волині [171, арк. 81; 256, арк. 4, 6, 25].

Обставини змусили внести корективи в систему збору КП харчів і фуражу, сконцентрувавши зусилля на доступній території. Єдиним джерелом надходження збіжжя стали малоземельні селяни. Оскільки посилилася інфляція, а ціни на продукти, затверджені у грудні 1918 р., були нижчі за ринкові, то ніхто не поспішав продавати товари війську. Хоча 8 лютого МПС і підвищило ціни на збіжжя вдвічі, низькооплачуваними залишалися його транспортні перевезення (2 крб за пуд) [231, арк. 56].

Навесні 1919 р. продовжували діяти закупівельні комісії, створені МПС, однак вони підпорядковувалися військовим органам – інтендантурі Південно-Східної, Східної, Галицької та Північної груп військ [254, арк. 4, 13]. Для допомоги комісії залучали місцеві держструктури – народні та земельні управи [171, арк. 25].

До харчового раціону військовослужбовців входили також м'ясні продукти. Організацію їх придбання упродовж антигетьманського повстання здійснювали повітові КП. За їхньою ініціативою скликали повітові збори місцевих м'ясників, де складали списки осіб, готових продавати державі свої товари [60, арк. 12]. Губернська КП не займалася цим питанням через відсутність спеціального закупівельного апарату [231, арк. 32 зв.].

Надалі постачання сировини здійснювалося через інтендантство, яке укладало угоди з постачальниками [258, арк. 8]. Часто воно подавало оголошення у пресу з інформацією про покупця і переліком необхідних товарів. Наприклад, 26-27 лютого у вінницьких газетах «Українська ставка» та «Подольское слово» з'явилося оголошення Головного інтенданта Дієвої армії УНР, отамана Палюги, в якому він звертався до місцевих кооперативів зайнятися постачанням українській армії олії, свинини та копченостей [518; 520]. Наскільки результативним було це звернення – не відомо. Загалом укладання контрактів між військовими

структурами і постачальниками протягом лютого – травня 1919 р. практикували досить часто, про що свідчить низка фактів [272, арк. 13; 601, с. 346].

Після визволення Кам'янця-Подільського УНР перебувала в хаотичному стані. 6 червня до міста прибули представники уряду для відновлення діяльності державних установ. Натомість військові частини після успішної операції, взяли коротку паузу для поповнення запасів необхідним провіантом, а потім продовжили наступальні операції [68, арк. 27]. У той момент важливо було не допустити самовільних реквізицій бойовими частинами, адже вороже налаштування селян, які були фактично єдиним джерелом надходження сировини для війська, призвело б до вкрай негативних наслідків. Військове керівництво це розуміло, тому 8 червня Головний начальник постачання П. Дурбак видав наказ про заборону будь-якої реквізиції в населення [див.: Додатки Я; А.1].

За цих обставин організацію постачання армії продовольством та фуражем взяла у свої руки Подільська ГНУ [611; 638, с. 105]. 6 червня вона ухвалила рішення утворити у своїй структурі автономний ВВГЗ, який очолив К. Голобродський, з підвідділами заготівлі: 1) борошна, зерна і зернофуражу (керівник В. Чародеев); 2) м'яса, сала, живої худоби, яєць та масла (Б. Крижановський); 3) овочів та фруктів (С. Цішевський); 4) фабрикатів, нафти, олії, цукру тощо (М. Крупський) [203, арк. 5]. Наступного дня відбулося засідання ради представників усіх підвідділів для обговорення питання щодо визнання МВС ВВГЗ державною і юридичною структурою та відпуску для його діяльності необхідного авансу. Рішення ухвалили одногolosно, і того ж дня відправили листа міністру [див.: Додаток Б.1].

14 червня міністр військових справ Г. Сиротенко нормативним документом узаконив діяльність ВВГЗ [див.: Додаток В.1]. Для отримання необхідного продовольства дозволили проводити платну реквізицію у населення за встановленими відділом цінами. Для виконання цієї роботи уповноважені відправлялися у визволені від більшовиків повіти [246, арк. 50; 247, арк. 66]. Свої закупівельні операції представники установи проводили на оборотні активи МВС та МНГ. Усього було отримано 5 млн крб [62, арк. 34]. За декілька днів роботи

більшість бойових частин Дієвої армії УНР отримали провіант і фураж, і, як повідомляв голова Подільської ГНУ В. Приходько, «армія могла стало і послідовно йти вперед, не клопочучись про хліб та ... речі продовольства, знаючи, що Земство доставить все необхідне...» [62, арк. 34]. Відділ потурбувався про створення кінного та автомобільного парку для транспортування заготовлених продуктів на склади [62, арк. 34].

Джерельні дані засвідчують, що проведена робота була успішною, принаймні до 1 липня [див.: Додаток Г.1]. Згодом населення краю почало потерпати через обмаль провізії для особистого вжитку, а тому заготівля для потреб армії від селян катастрофічно зменшувалася. Зауважимо, що через дорожнечу і відсутність товарів першої необхідності ніхто не виявляв бажання продавати залишки харчів [70, арк. 127, 210; 189, арк. 30; 665, с. 114].

Успіхи на фронті, а слідом визволення від більшовицької окупації повітів Подільської та Волинської губернії сприяли більшому контролю за територією УНР і діяльністю народних управ. У зв'язку з цим 4 липня РНМ УНР ухвалила «Закон про тимчасове утворення при народних управах Продовольчих відділів» [див.: Додаток Д.1]. Робота існуючих до цього часу губернських і повітових продовольчих органів (комісій постачання), згідно з цим документом, юридично припинялася, хоча формально вона завершилася ще в травні 1919 р.

ПВПНУ надавалися виняткові права щодо закупівлі, збору, заготівлі та обліку зерна, інших сільськогосподарських продуктів, їх розподілу та зберігання, насамперед борошна та виробів з нього, проведення обліку зернообробних підприємств, реквізиції хлібних і фуражних продуктів, торговельних і промислових підприємств, млинів, складів, транспортних засобів і пакувальних матеріалів [61, арк. 33; 609, с. 65]. Ці органи діяли в тісному контакті з МНГ і здійснювали всі операції під контролем спеціально призначеного ним інспекторату згідно з інструкцією [див.: Додаток Е.1]. Споживачів, яким відправляла провізію ПВПНУ, можна поділити на три категорії за пріоритетом: 1) військо; 2) службовці різних установ; 3) населення [196, арк. 349]. Призначене для

армії продовольство транспортували в інтендантські магазини військових частин [366, с. 377].

Після передачі повноважень харчового і фуражного постачання ПВПНУ змінилися функції ВВГЗ ГНУ. Хоча в законі вказано, що його діяльність продовжувалася у тому ж напрямі, насправді відділ було реорганізовано та перейменовано на продовольчий відділ і залишено при ньому розпорядчий та хлібно-фуражний підвідділи, які виконували розподільну функцію. Надалі продовольчий відділ ГНУ більшу увагу надав закордонному постачанні для армії дефіцитних товарів – хліба і солі [62, арк. 34]. Наприкінці липня у м. Чернівці засновано торгівельно-транспортну контору, яка укладала бартерні договори з румунськими фірмами. Продукти від них доставлялися взамін на український цукор [6, арк. 1]. Уповноваженими представниками призначено Н. Лісового та О. Клора [9, арк. 31]. Тижневі переговори виявилися успішними, і вже наприкінці серпня проведено першу обмінну операцію. За 5 вагонів цукру до УНР надійшло 20 вагонів солі. Технічний супровід цієї справи управа передала Союз-Банкові [228, арк. 3; 419]. Інформацію щодо інших поставок не виявлено.

Необхідність швидкого накопичення продовольства, якого потребували військові частини для здійснення наступальних операцій, а з іншої боку невиконання доведеного плану постачання за попередній місяць та зростання інфляції, підштовхнули командування УНР до змін діяльності державного продовольчого апарату. 12 липня уряд видав закон «Про встановлення нових правил заupu харчових продуктів» [див.: Додатки Ж.1; И.1], а 17-го – «Про передільні ціни на продовольчі продукти і примусову закупку їх» [див.: Додаток К.1]. Згідно з документами підконтрольну УНР територію поділено на дві смуги – фронтову і тилу, у яких здійснювали купівлю провіанту ПВПНУ, інтенданти військових частин, а з дозволу військової влади у прифронтових районах – бойові частини через створені закупівельні комісії. Отримані харчі вони передавали інтендантам бригади чи дивізії [69, арк. 47].

Для вироблення і затвердження сталих цін було створено комісію під керівництвом МНГ із представників від продовольчого відділу ГНУ, головного

начальника постачання, кооперативів та інших фахівців. У випадку відмови громадян добровільно продавати продуктові товари і фураж використовували примусові методи вилучення провізії за встановленою вартістю у присутності представника місцевої влади і свідків [див.: Додаток Л.1].

Дані ціни, як відзначає В. Лозовий, були набагато нижчі ніж ринкові, тому фактична конфіскація продуктів викликала невдоволення селянства [201, арк. 6; 638, с. 105]. Наприклад, помічник Брацлавського повітового комісара Ф. Старчак у листі до губкомісара Поділля Я. Огородника писав, що збіжжя і харчі селяни не хотіли продавати навіть за належну ціну [70, арк. 165]. Подібне підтверджує інший випадок, який стався у Лучинецькій волості Могилівського повіту. Там агент ПВПНУ Задорович, маючи в розпорядженні аж 40 помічників, не закупив протягом тижня жодного пуда зерна [70, арк. 166]. Сотник 3-ї Залізної гарматної бригади Л. Романюк стверджував, що «годі було знати, чи селяни поховали, чи дійсно не мали на продаж...» [397, с. 30].

Невдач у спробі закупівлі провізії також зазнали інтенданти військових груп. Протести населення, переважно у прифронтовій смузі, призводили до збройних сутичок [64, арк. 128; 189, арк. 94]. Представник державної інспектури Волинської групи Химочка, який входив до складу закупівельної комісії, відзначив, що для пояснення цього факту існувало декілька причин. Одна з них – відсутність організованої місцевої влади, яка не проводила зборів для інформування жителів про необхідність продажу продукції для війська, а комісії, які приходили з цією метою, вважалися експлуататорами [16, арк. 65]. Така невдала політика держустанов призвела до негативних наслідків, від яких найбільше страждало українське населення – фактично єдиний постачальник провізії Дієвій армії УНР.

Улітку 1919 р. врожай зернових у Подільській та Волинській губерніях міг позитивно вплинути на продовольче становище республіки. Обов'язок збору хлібних культур із поміщицьких земель покладався на кожен повітову земельну управу, а далі вимолочене зерно передавалося ПВПНУ для зберігання і розподілення згідно з розпорядженнями МНГ [84, арк. 1; 272, арк. 39]. Для

малоземельного населення 15 серпня уряд встановив зернову повинність [див.: Додаток М.1]. Господарі мали продавати збіжжя державі, згідно зі встановленими цінами. Оскільки вони виявилися вдвічі заниженими [638, с. 138], селяни були в збитку і часто відмовлялися працювати за таку плату, внаслідок цього урожай з їхніх полів пропадав та розкрадався, про що свідчить низка фактів [193, арк. 55, 59; 195, арк. 19; 196, арк. 217; 228, арк. 7; 340, арк. 273; 550]. Не вистачало робітників і на поміщицьких землях. Ці проблеми були відомі і на вищому рівні. Заступник міністра внутрішніх справ Г. Нянчур апелював до місцевих представників влади негайно вжити заходів у справі збору врожаю [191, арк. 35; 194, арк. 54].

Іншою була ситуація на визволених від більшовиків територіях, де ставлення до української влади й армії було прихильніше. Наприклад, у Літинському і Липовецькому повітах селяни намагалися врятувати врожай, що залишався до осені на полях, і продавали його армії [196, арк. 39, 45, 107; 509]. У газеті «Україна» за 26 серпня повідомляли, що селянство Браїлівської волості Подільської губернії «частину нового хліба ... рішило відправити до армії ... і з повним довірям ставиться до влади» [556]. Однак це були поодинокі випадки, які не могли суттєво вплинути на ситуацію, що тоді склалася.

Як невдовзі з'ясувалося, земельна управа швидко налагодити своє функціонування не змогла. Це гальмувало темпи постачання збіжжя. Непосильним виявився обмолот зерна, який часто зберігався у скиртах просто неба. Оскільки довге перебування могло призвести до зіпсування врожаю, МНГ 16 серпня видало обіжник, за яким ПВПНУ дозволяв видавати військовим частинам збіжжя у снопах за так званими «червоними вимогами», за підписом і печаткою військової частини [див.: Додаток П.1]. Уже через два тижні МНГ письмовим розпорядженням звернулося до всіх ПВПНУ «не перешкоджати військовим частинам... проводити обмолот хліба» [16, арк. 81]. Відповідно дивізії отримали змогу збирати та обмолочувати хліб із поміщицьких полів [342, арк. 77; 417; 481], близько розташованих до їх дислокації, а агенти від ПВПНУ та МНГ мали фіксувати зібране зерно [див.: Додаток Р.1]. Потрібну кількість

обмолоченого збіжжя відправляли до інтендантської бази, решта ж надходила в розпорядження ПВПНУ [16, арк. 42; 549].

Оскільки молотьба та переробка зерна в борошно вимагала багато зусиль, чималої кількості людей і часу, за ініціативи міністрів народного господарства М. Шадлуна та земельних справ М. Ковалевського видано «Обов'язкову постанову про обмолот державного хліба для нужд армії» [див.: Додаток С.1]. Відтоді обмолот зерна і його доставка до складів ПВНУ покладалася на сільські громади. Їхню роботу здебільшого оплачували відходами, які залишилися після очищення зернових культур (полова, солома). Траплялося, що село відмовлялося від праці, тоді, за можливості, справу передавали кооперативам, а в іншому – висували ультиматум щодо категоричного виконання постанови, а її ігнорування карали штрафом [343, арк. 174].

Зауважимо, що 22 серпня МВС вирішило, що допомагати у зборі, обмолоті та доставці збіжжя з державних земель до інтендантських баз Збройних Сил УНР буде спеціально створена міжвідомча комісія у складі представників від міністерств: земельних справ, народного господарства, внутрішніх і військових справ (інтендантства, Штабу Дієвої армії УНР), державного інспекторату і державного контролю [див.: Додаток Н.1].

Через місяць після заснування комісія зібрала представницьку нараду. Основна мета – обговорення результативності жнив та методи якісного впливу на неї. Згідно з отриманою інформацією, до 13 вересня 1919 р. із полів 7 повітів Подільської губернії було зібрано 480 тис. кіп збіжжя, а обмолочено лише 55 тис. (11,45%). Причину трактували недостатністю фінансування жнив. Хоча представник МНГ пообіцяв, що це питання ввечері того ж дня буде заслухано на засіданні МНГ, але факти свідчать, що в порядку денному його в переліку не було [263, арк. 84]. Окрім того, представник Інтендантської управи Дієвої армії УНР Падалкс заявив, що в інтендантських базах взагалі немає запасів збіжжя [621, с. 128]. Загалом оцінюючи ситуацію по збору врожаю як критичну, нарада вирішила: 1) асигнувати аванси на проведення жнив, адже невиконання цього

приведе до втрати врожаю; 2) оплачувати працю польових робітників зерном [228, арк. 7].

Отже, при доброму врожаї літа 1919 р. кампанія зі збору хліба для харчування українського війська провалювалася, тому уряд вирішив змінити систему постачання Дієвої армії УНР, що існувала донедавна. Попередня, сформована 15 липня, поклала виконання забезпечення війська на органи місцевого самоврядування, селянські спілки, кооперативи, діяльність яких координувало МНГ. Головний начальник постачання В. Матяшевич, який підпорядковувався міністру військових справ В. Петріву, розробляв загальний план постачання та через підлеглу йому Іntenдантську управу здійснював контроль за його виконанням, видавав потрібні розпорядження [див.: Додаток Т.1].

За новою системою, затвердженою урядом 29 вересня, постачання Дієвої армії УНР доручили колегії, яка складалася з голови М. Стасюка і члена від МНГ А. Степаненка [див.: Додаток У.1]. Пост начальника постачання при Штабі Дієвої армії УНР замість В. Матяшевича зайняв М. Бондарівський, який підпорядковувався голові колегії, а той, у свою чергу, Головному отаману С. Петлюрі [352, с. 143]. Оскільки виконавча влада належала МНГ, то було взято основний курс на постачання армії через кооперативи та приватні структури [601, с. 347; 638, с. 106; 706, с. 162].

Відомо, що на початку жовтня інтендантура армії уклала договори з Центральним сільськогосподарським кооперативним союзом на доставку продуктів загальною сумою 20 млн крб [див.: Додаток Ф.1] та Вінницьким споживчим товариством [див.: Додаток Х.1]. Однак закупівельні операції потребували значних коштів, яких в УНР бракувало, про що свідчить низка фактів [15, арк. 8, 9; 352, с. 143]. Тому до кінця жовтня кооперативам, за доступною нам інформацією, вдалося закупити всього 10 тис. пудів борошна, різних круп та консервів [541].

Останньою можливістю забезпечити надходження українським збройним силам харчових продуктів стала акція уряду «Тиждень українського козака», що

проводилася з 12 жовтня [349, с. 529]. Основна мета – зібрати все необхідне для військовослужбовців. Попередні заходи зі збору продовольства майже повністю вичерпали ресурс населення, тому в документах згадуються лише поодинокі випадки здачі селянами продукції місцевій приймальній комісії. Наприклад, із Кам'янецького повіту до кінця місяця відгукнулися лише дві волості, які пожертвували 280 пудів провізії: хліба, картоплі, буряка і капусти [462; 567]. Більшу активність простежуємо у Вінницькому повіті. Відповідні результати подано в додатку [див.: Додатки Ц.1, Ш.1].

Після кадрових змін у системі постачання, продовжували працювати народні управи зі створеними раніше відділами. Так, на початку листопада ГНУ ухвалила рішення про створення в Кам'янці-Подільському фабрики з виробництва консервів для забезпечення потреб армії [577; 609, с. 142]. Також продовольчий відділ ГНУ вживав заходів щодо заготівлі м'яса шляхом консервування [452; 590]. Однак усі ці заходи урядових установ так і не призвели до потрібного результату.

Організація провізії та фуражу для республіканської армії на початку повстання проти гетьмана покладалася переважно на місцеві органи самоврядування, які мали всебічну підтримку населення республіки. Становлення місцевих державних установ невдовзі дозволило створити спеціальну урядову структуру з налагодженою вертикаллю влади, що сприяло більш-менш якісному функціонуванню продовольчої системи постачання. Певні недоліки не впливали на її загальне становище. Наступ більшовиків та втрата столиці знищили існуючу систему, а функції продовольчих поставок на фронт перейняли військові структури, які загалом на задовільному рівні виконували ці завдання до кінця весни. На Поділлі система постачання сформувалася заново. Основну роль відіграли народні управи, що отримали юридичну та фінансову підтримку уряду. Населення намагалося задовольнити потреби фронту, але не могло виконати доведені обсяги поставок продовольства через власний дефіцит. Держава не сприйняла це належним чином і під тиском обставин вдалася до нетрадиційних примусових методів вилучення харчів і збіжжя, чим підірвала свій авторитет у

єдиного постачальника. Заготівельна кампанія на жнивах, яка була повністю провалена, позбавила військо можливості застатися необхідною кількістю продовольства, а додаткові осінні заходи уряду не покращили харчового становища Дієвої армії УНР, що негативно позначилося на настроях українських захисників.

Зазначене питання порушується у статті дисертантки [648].

2.3. Турбота влади про речове спорядження сухопутних військ

Досвід багатьох армій світу вчить, що налагоджений процес речового забезпечення військових структур суттєво впливає на успішність виконання бойових завдань. Саме цей напрям, поряд із технічним та продовольчим постачанням, став пріоритетним в урядовій політиці Директорії, що стосувалася військового будівництва. Для створення системи забезпечення українських захисників одягом передусім вживали заходів для використання вітчизняних ресурсів.

На початковому етапі повстання уніформа та взуття для повстанських частин надходили зі стратегічних баз військових корпусів Української Держави П. Скоропадського: 2-го Подільського, 4-го Київського, 6-го Полтавського, 3-го Херсонського і 8-го Катеринославського [393, с. 87]. Наявність більшої кількості бойових загонів змусила уряд вдатися до додаткових заходів речового забезпечення. Насамперед на кожну оголошену мобілізацію чоловіки українських губерній зобов'язувалися прибувати на збірні пункти в повному екіпіруванні [173, арк. 27 зв.–28; 370, с. 11; 376, с. 126; 377, с. 24; 613, с. 288]. Спостерігаючи за перебігом цієї кампанії, Головний отаман С. Петлюра 17 грудня звернувся за допомогою до населення [див.: Додаток Ю.1]. Громадянам пропонували здавати речі військового вжитку за фінансову винагороду. Головним критерієм прийому обмундирування, яке надходило на баланс збройних сил, була його якість. Прийом речей покладали на органи місцевого самоврядування. З того часу дія постанови поширювалася на усіх новобранців, які при вступі на службу

приносили військовий одяг [58, арк. 34–43; 609, с. 141; 610, с. 116]. Однак практично вона реалізовувалася з лютого 1919 р. [див.: Додаток Щ.1].

Попри певний успіх накопичення армійських речей, спостерігалася й негативна тенденція. Після перемоги Директорії над гетьманщиною мобілізовані, вважаючи боротьбу завершеною, залишали ряди армії і поверталися додому в новій уніформі для отримання обіцяної землі. Факти дезертирства козаків із захопленням великої кількості речей зафіксовано, наприклад, в 5-й сотні 2-го полку окремого загону січових стрільців та 2-му Подільському корпусі [261, арк. 31 зв.; 401, с. 154; 595, с. 44]. Окрім того, під натиском нового ворога довелося поспіхом евакуювати майно до Галичини зі складів Волині, Чернігова та Харкова [611; 688, с. 51–53].

Великої шкоди матеріальному забезпеченню козаків на початку січня 1919 р. завдало рішення уряду про тимчасову демобілізацію з республіканської армії вояків старших 25 років. Відповідно чоловіки з територій, які невдовзі окупували більшовики, покинувши військо у новій формі, так і не повернулися назад [262, арк. 36; 372, с. 128].

Щоб виправити становище та не підривати довіру військовослужбовців до влади, 7 січня Директорія видала закон про покращення стану військовослужбовців Дієвої армії УНР [див.: Додаток Я.1]. Було прийнято рішення усім воякам, що вступили до армії, видавати нову військову форму з інтендантських баз Дієвої армії УНР. Цим займалися начальники постачання військових частин. Зазначалося, що одяг ставав власністю козака після проходження шестимісячної, а старшин – тримісячної служби [171, арк. 25; 255, арк. 117; 269, арк. 4–5; 676, с. 81].

Матеріальний стан збройних сил підтримувало сформоване МПС [див.: Додаток Ю]. До його обов'язків входило дбати про систематичне постачання спорядженням українських збройних сил [186, арк. 181 зв.; 497]. Губернські і повітові КП, які були виконавчими органами МПС, взяли під контроль діяльність вінницького взуттєвого заводу «Ястреб», виробничі можливості якого планували використати для задоволення військових потреб [351, с. 113]

Також вони розгорнули широку діяльність із накопичення обмундирування. Наприклад, 18 січня Житомирська КП повідомляла МПС про значну кількість згромадженої білизни, гімнастерок та шаровар, які одразу передали в розпорядження відповідних корпусних інтендантів [231, арк. 24].

Використовуючи всі можливі шляхи для підвищення боєздатності війська, 9 січня, за наказом Головної управи військ УНР, запроваджувалася речова повинність для власників житлових будинків. Збору підлягало таке військово майно: черевики, чоботи, шинелі, штани, змінні сорочки, тепла білизна. На виконання цього громадянського обов'язку відводилося 13 днів. За речі, здані до 22 січня, виплачували грошове відшкодування. Провопорушників, які не виконали повинності, віддавали під військовий трибунал, а одяг конфісковували. Для досягнення більших результатів під час цієї кампанії головне інтендантське управління оголосило винагороду – 5% від вартості майна тому, хто донесе на власників, котрі ухилялися від повинності [95, арк. 23; 97, арк. 19]. Очевидно, що кампанія була малорезультативною, оскільки з фронту надходили невтішні відомості про неможливість виконання козаками бойових завдань через відсутність теплої білизни та взуття. Наприклад, таку інформацію в телеграмі 27 січня повідомляв командир 61-го Гайсинського полку А. Волинець [170, арк. 10]. Тому в деяких випадках командири частин вдавалися до самозабезпечення і укладали угоди з місцевими майстрами про виготовлення речей [169, арк. 21; 398, с. 22].

На початку лютого через поразки на передовій Дієва армія УНР відступала, а весь урядовий апарат переїхав до Вінниці. 15 лютого Іntenданська управа звернулася до ПНУ, кооперативів і всіх небайдужих мешканців Вінниці та навколишньої округи допомогти зібрати для потреб козаків сукно, полотно, одяг та черевики. Зазначалося, що всі контрагенти, які зможуть доставити перелічене майно, отримають грошову виплату [519]. Реакції на це звернення виявити не вдалося.

Перманентна війна не давала можливості налагодити роботу органів місцевої влади, тому велика роль у постачанні військовослужбовців належала

народним управам. Наприклад, Проскурівська ПНУ взяла на себе обов'язок забезпечити козаків взуттям. Для цього за фінансовим сприянням начальника постачання вона планувала заснувати спеціальну майстерню та шкіряний завод [272, арк. 15 зв.].

Ймовірно, через несприятливе військове становище реалізувати задум не вдалося. Задоволення фронтних частин одягом теж супроводжувалося труднощами. Станом на середину березня у м-ку Дунаївці нараховувалося 8 суконних фабрик, але уряд не міг використати їхні потужності в повному обсязі через пошкодження механічного обладнання та нестачу сировини для виготовлення тканини. Необхідних деталей для ремонту устаткування та вовни на території УНР не було, а придбання за кордоном виявилось неможливим через торговельну блокаду Антанти [272, арк. 2–2 зв.; 617, с. 97]. Навесні через широкомасштабний наступ більшовицької Росії і втрату території владним структурам так і не вдалося налагодити розгалужену мережу армійського постачання. У забезпеченні матеріальних потреб козаків використовували практику попередніх місяців визвольної боротьби.

Влітку 1919 р. виснажена безперервними боями Дієва армія УНР потребувала відпочинку і заміни бойового спорядження. За висловом представника Міністерства внутрішніх справ В. Поплавського, який оглянув 8 червня Запорізьку групу, «великий % козаків босих і обдертих» [184, арк. 177–178]. Єдиною держструктурою, яка забезпечувала військові потреби на визволеній території, був ВВГЗ ГНУ, що складався із 8 підвідділів. Два з них – заготівлі одягу й взуття (очолював О. Білоскурський), «комор та майстерень лагодження» (керівник С. Назеревич) – спеціалізувалися у галузі армійського спорядження [203, арк. 5–6].

Як вже згадувалося, 4 липня ВВГЗ ГНУ було перейменовано на продовольчий відділ ГНУ [див.: Додаток Д.1]. Хоча ідентичні відділи створювалися при ПНУ, їхні обов'язки відрізнялися [17, арк. 169]. Функція забезпечення одягом та взуттям, як і раніше, залишалася за ГНУ [62, арк. 34]. Розмежування обов'язків не мало суттєвого значення, оскільки кожен орган мав

свої завдання, які намагався успішно виконувати. Про це свідчать наведені нижче факти.

Зі створенням ВВГЗ робота відповідальних за військове майно підвідділів сконцентрувалася у двох напрямках: 1) купівлі обмундирування і шевського матеріалу в населення; 2) самостійному виготовленні спорядження. 13 червня ВВГЗ звернувся до жителів Поділля і оголосив збір пожертв для війська – взуття, одягу і білизни [611]. Відомо, що за два тижні з Проскурова та Кам'янця-Подільського вдалося зібрати (в аршинах): 26 547 полотна, 2 586 бязі, 797 сукна захисного кольору, а також 804 сорочки, 780 підштаників, 191 катушку ниток та 3 фунти гудзиків, 32 пари шкіряних і 305 пар брезентових черевиків, сировину для виготовлення 264 одиниць взуття [5, арк. 11–11 зв.]

Зазначимо, що всі склади, майстерні та заводи, їхнє устаткування, за законом 14 червня, перейшли під контроль ВВГЗ [див.: Додаток В.1]. Накопичений сировинний матеріал і наявність підприємств сприяли виробництву військового спорядження. Оскільки перед відступом із Кам'янця-Подільського більшовики забрали або зіпсували фабричне обладнання, подекуди виникла необхідність у ремонті або їхній заміні. Допомогу в цій справі надало жіноче населення міста, передавши в тимчасове користування свої швейні машинки [454].

Завдяки заходам представників підвідділу в Кам'янці-Подільському вдалося оперативно організувати шевські та кравецькі майстерні. Невдовзі свою роботу відновила дунаєвецька ткацька фабрика [688, с. 69]. Протягом 16 червня – 1 вересня, за неповними даними, їм вдалося пошити для козаків Дієвої армії УНР 1 140 пар шкіряних і 2 108 брезентових черевиків, 3 531 сорочку з бязі, 1 918 з мадаполаму, 577 гімнастеров, 4 849 кальсон, 1 420 суконних штанів (галіфе), 992 суконних і полотняних френчі, 294 халати, 922 матраци, 134 простирадла, 60 наволочок і 3 776 кашкетів [536].

Із введенням у дію нових підприємств із виробництва одягу виникла потреба збільшення кількості кадрів. 17 серпня уряд прийняв закон про трудову повинність громадян УНР для обслуговування різних структур, які працювали на

користь армії, зокрема й майстерень. За ним мобілізації підлягали особи віком від 18 до 45 років, незалежно від статі [див.: Додаток А.1.1]. Факти свідчать, що трудових мобілізацій подекуди було декілька, наприклад, у Кам'янці-Подільському повторна кампанія була оголошена 12 листопада [див.: Додаток Б.1.1].

Роботі майстерень ПНУ сприяла також діяльність МНГ. Наприклад, 30 липня, існуючий при МНГ департамент зовнішнього торгу під керівництвом М. Добриловського уклав договір із власником ткацької фабрики в Дунаївцях А. Торінусом на постачання 4 000 аршин гвардійського сукна захисного кольору. Через декілька днів отримано першу партію – 69 аршин, яку передали майстерням ПНУ. Загалом умови договору виконували [11, арк. 24, 65, 76, 101; 506]. Очевидець тих подій Б. Антоненко-Давидович згадував, що дунаєвецька фабрика була «єдиною в розпорядженні уряду УНР» і не «встигала постачати армії навіть сукняні штани й гімнастерки» [365, с. 121].

У зв'язку з цим департамент намагався здійснювати купівлю речей за кордоном. Щоправда брак потрібної кількості іноземної валюти, яку вимагали румунські продавці за свій товар, затримував даний процес [183, арк. 80]. Обмежений закордонний ринок призвів до дефіциту обмундирування на інтендантських складах, у зв'язку з чим головний інтендант Дієвої армії УНР полковник Серебренників 4 вересня просив департамент МНГ за будь-яку ціну дістати необхідні війську речі і наголосив, що «потрібні кошти Інтендантство дасть» [10, арк. 141]. Невдовзі справа зрушилася з місця і представники департаменту зовнішнього торгу відправилися для закупівлі бессарабського сукна, полотна та шкіри [10, с. 140]. На жаль, не збереглася інформація про результативність цієї роботи. Наступні події свідчать про чималі труднощі у проведенні закупівель.

Необхідність зимового спорядження змусила уряд переглянути організацію задоволення потреб армії, однак фактично реорганізація системи постачання, яка відбулася 29 вересня, не змінила характеру і змісту діяльності основного виконавчого органу – народних управ. Навпаки, після пертурбації системи

постачання, сфера їхніх обов'язків збільшилася. Крім того, великі повноваження також були надані кооперативам [див.: Додаток У.1].

Перед початком роботи голова колегії постачання М. Стасюк провів дві наради (1-го та 6-го жовтня) за участю представників державних, громадських і кооперативних установ, інтендантури армії, державного контролю та інспектури. На основі їхніх доповідей встановили, що матеріальне становище армії «не задовольняюче і загрожуюче...» [514]. У зв'язку з цим було вирішено здійснювати накопичення військового спорядження в середині республіки до вирішення питання закордонного імпорту товарів, надавши повноваження кооперативам та народним управам щодо закупівлі матеріалів у населення і відкриття майстерень [514].

Для необхідних закупівельних операцій, наприклад Центральному сільськогосподарському кооперативному союзу виділено з бюджету республіки 50 млн крб, а за даними О. Доценка, аж 90 млн [352, с. 144]. Одне з основних завдань кооперативів полягало в закупівлі шкіри для виготовлення взуття [347, с. 26].

Хоча народні управи фінансувалися державою удесятеро менше (виділено лише 5 млн крб [540]), це не завадило їм розгорнути активну працю. За розпорядженням Міністерства внутрішніх справ, 1 жовтня при народних управах засновано ОКГДВ [див.: Додаток В.1.1]. По-перше, у їхні обов'язки входило відкриття майстерень для пошиття білизни, верхнього одягу та чобіт; по-друге, представники ОКГДВ мали долучатися до організації спеціальних днів збору необхідних речей для збройних сил [64, арк. 193 зв.; 638, с. 106]. Всебічну допомогу ОКГДВ в реалізації останнього напрямку мали надавати кооперативні об'єднання та громадські організації [456]. Фактично цей документ спрямував діяльність народних управ восени 1919 р. у двох напрямках.

Першим кроком ОКГДВ стало влаштування похідних майстерень для пошиття та ремонту чобіт у залізничних вагонах, які курсували з тилу на фронт [521]. Швидке відкриття нових підприємств у повітах Поділля та Волині супроводжувалося труднощами. Наприклад, члени Вінницької ПНУ повідомляли

про можливість заснування на власній території лише кравецького цеху, оскільки для запуску шевського не вистачало відповідного матеріалу [445].

Губернська управа використовувала й інші ПНУ як контрагентів щодо відкриття на своїй території підприємств із виготовлення армійського обмундирування. Так, 17 жовтня було укладено угоду з Ушицькою повітовою управою на доставку сировини для майстерень, а 24-го – з Проскурівською [609, с. 142]. Ці факти зафіксовані в повідомленнях місцевих повіткомісарів [71, арк. 44 зв.; 195, арк. 11–12зв.; 196, арк. 258–259 зв.; 366, с. 377].

Для накопичення сировинної бази 11 жовтня Подільська ГНУ та Головний інтендант Дієвої армії УНР полковник Серебренників уклали відповідну угоду. Обов'язок фінансування покладался на інтендантуру [538]. Основним джерелом постачання, як і раніше, було населення республіки, тому невдовзі на шпальтах місцевих періодичних видань, за ініціативи ГНУ, з'явилося оголошення про прийом за гроші предметів одягу та взуття, а також матеріалу для їх пошиття [510; 511; 512].

Допомога громадянства дала можливість придбати значну кількість шкіри, сукна та полотна. Історики О. Завальнюк та В. Стецюк зазначають, що переважна більшість сирівця для виготовлення взуття надходила від єврейських контрагентів [609, с. 142]. Об'єднані зусилля жителів УНР дозволили народній управі на початку листопада розпочати роботу низки майстерень для пошиття білизни. Частину продукції одразу відправляли на інтендантські склади [476; 538]. Про цю акцію очільник ГНУ В. Приходько згадує так: «...ми мобілізували кам'янецьких кравців з їх машинами, найняли просторе помешкання і пустили справу в рух. Білизна йшла на фронт, до лікарень і шпиталів. За цим же зразком, ГНУ заснувала в Кам'янці і шевську майстерню, що виробляла черевики» [393, с. 383–384].

Інший напрям діяльності народних управ, що характеризувався співпрацею з військовими та громадськими структурами в допомозі українській армії, було визначено за місяць до утворення ОКГДВ, а відповідний юридичний документ 1 жовтня лише зафіксував цю взаємодію.

Через брак сировинної бази для виготовлення обмундирування та невизначеність у торговельних відносинах з сусідніми державами влада намагалася об'єднати зусилля різних держструктур для збору теплих речей у населення. 2 вересня Головна команда військ УНР видала наказ про одноразовий збір за кошти держави зимового одягу та взуття [див.: Додаток Д.1.1].

Організація цієї кампанії покладалася на командувачів груп, корпусів, бригад, які мали діяти в тісному контакті з представниками губернських та повітових органів влади, державного контролю та інспекторату. Збору підлягали шинелі або жупани, кожухи, бушлати, свитки, шапки, теплі онучі, тілогрійки, ватяні або сукняні штани, чоботи та черевики. Передбачали, що кожен 100 осіб, починаючи з 17 років, принесуть по 2 комплекти теплих речей. Оплата здійснювалася залежно від якості за встановленим прейскурантом. Для прийому одягу та розрахунку за нього при військових частинах створювали спеціальні комісії. Від повинності звільнялися родини військовослужбовців, працівників державних інституцій, місцевих самоврядувань та залізничників. В осіб, які без законної підстави ухилялися від виконання розпорядження державного значення, влаштовували обшуки, а знайдені речі конфісковували. Правопорушників віддавали під військовий суд [611; 624, с. 99; 635, с. 311; 664, с. 104; 697, с. 362]. Від результатів цієї акції залежала боєздатність козаків на передовій, тому С. Петлюра особисто звернувся з відозвою до жителів УНР підтримати вказану кампанію [див.: Додаток Г.1.1].

Про перебіг збору речей свідчать, зокрема, дані по Кам'янечинні. До 4 жовтня, попри вимогу повітового комісара Щуровського, жодна волость не надала відомості про наявні результати вказаних заходів [340, арк. 249]. Отже акція виявилася погано організованою. Населення, не знаючи куди здавати речі для виконання нової повинності, зверталось за роз'ясненням до редакції часопису «Україна» [546]. Лише 10 жовтня у Кам'янці-Подільському утворили спеціальну комісію, яка поділила місто на 38 районів, у кожному з яких діяв її уповноважений представник. Таку ж комісію в середині жовтня планували сформувати в Могилеві [418; 451; 463; 467; 473].

Населення повітів по-різному відгукнулося на заклик влади, наприклад, Бердичівський і Липовецький повіти Київської губернії досягли непоганих показників, а Брацлавський, як з'ясувалося, повністю провалив свої завдання [196, арк. 34 зв.; 347, с. 147]. На нашу думку, невтішні наслідки збору одягу були зумовлені декількома причинами: 1) поганою поінформованістю населення; 2) дефіцитом речей; 3) збігом цього заходу в часі зі збором білизни для шпиталів, оголошеним 30 липня, що вносило дезорганізацію у послідовність дій.

Паралельно з попереднім розпорядженням з метою негайного збільшення предметів військової форми напередодні холодного сезону РНМ УНР 30 серпня ухвалила провести на всій території УНР збір пожертв на користь українського війська – «Тиждень українського козака». Акція мала проходити з 12 по 19 жовтня [349, с. 522; 697, с. 364; 704, с. 249]. 2 жовтня Директорія затвердила правила, які регламентували проведення цього заходу. Для надання кампанії організованого характеру створювали комісії: центральна (знаходилася у Кам'янці-Подільському), повітові, волосні та місцеві або сільські. До їх складу входили представники від уряду та місцевого самоврядування. Комісіям дозволяли запрошувати до праці представників жіночих організацій, відділів ЧХ, «Просвіти», різних культурно-просвітніх, громадських та політичних структур [див.: Додаток Е.1.1].

4 жовтня Центральна комісія, очолювана М. Котляренком, провела організаційне зібрання й ухвалила утворити зі свого складу три підкомісії: технічну (для вироблення детального плану організації збору), агітаційну (мала інформувати населення про початок кампанії, розповсюджувати листівки із закликом допомагати армії), господарчу (здійснювала грошові видатки під час збору, брала на облік, приймала по факту і передавала майно інтендантству). Окрім того, було розроблено чіткий механізм проведення кампанії. Кожний населений пункт поділили на ділянки (до неї входили 25 будинків), де збір майна здійснювали представники від комісій. Їм надавали помічників для складання списків жертводавців майна на користь війська та ведення його обліку. Після

обрахунку внески, які вдалося зібрати, відправляли в розпорядження центральної комісії [526].

Завдяки пресі першими про «Тиждень українського козака» дізналися мешканці Кам'янця-Подільського і повіту [565]. О. Доценко, який був свідком тих подій, згадував, що через тиждень після початку агітації кампанія набула масового характеру [352, с. 248]. Із використаних у газеті «Україна» даних відомо, що на потреби військовослужбовців містяни пожертвували 11 239 грн 20 шагів та незначну кількість одягу [450; 528; 529; 530]. Щодо сіл, то там нагромадили значну кількість речей та взуття [352, с. 248]. Щоправда, відсутні підсумкові дані про зібране, як і те, чи потрапили вони в розпорядження військовослужбовців.

До збору пожертв на корись української армії долучився також Могилівський повіт. Тут збір речей проводив ОКГДВ з колегією «п'яти» та комісією від начальника Могилівської залози [569; 639, с. 84]. Попри чималі зусилля з організації кампанії, у багатьох випадках населення не охоче долучалося до цієї справи. Невідомий автор порівняв збір пожертв у Могилеві-Подільському й одному із населених пунктів Городенківського повіту в Галичині у травні 1919 р. під час боїв УГА з польським військом: «...там, в Галичині, кожен, від старого до малого, уважав збір ... святим ділом і ставив собі за обов'язок як мог швидше протягнути руку з жертвою, там не приходилось нагадувати про це по п'ять і по десять разів, а після першого ж оголошення, до розправи [управи. – Авт.] полились і сорочки, і свитки, і хустки, від посліднього уривали люде, а все ж таки несли і армія у них не була боса і роззута» [551]. Пасивне ставлення громадян до акції, оголошеної державними структурами, пояснювали великою кількістю проведених речових мобілізацій та системним вилученням майна, яке відбувалося раніше.

У Вінницькому повіті збір речей для потреб козаків розпочався 5 жовтня [328, арк. 10 зв, 17]. Про наслідки роботи 31 жовтня рапортував начальник комісії м. Вінниці [див.: Додаток Ж.1.1]. За підрахунками, здійсненими її членами, з'ясовано, що містяни пожертвували на користь армії 162 195 крб 98 коп., а також 610 одиниць одягу [568]. У волостях акція відбувалася по-різному, наприклад, у

Калинівській та Гніванській волостях вдалося зібрати невелику кількість виробів з тканини [328, арк. 62, 81, 82]. Із акта, підписаного керівником Гавришківської комісії С. Курдибанським та головою місцевої волосної управи В. Юзваком, відомо, що від населення 8 сіл волості надійшло 999 крб 75 коп, 8 штук одягу та 5 аршин полотна. Голова Юзвинської народної управи Троян повідомляв, що жителі м-ка Юзвин, сіл Бохоники, Шкуринці, Бискіпки і Широка Гребля пожертвували 934 крб 12 шагів [328, арк. 29–29 зв., 34–34 зв.]. Після закінчення акції керівник жмеринської міської комісії звітував про її результати. В акті прибутків від збору зазначено, що за 8-ми підписними листами, а також від вистави, проведеної товариством «Просвіта» спільно з державною трупною М. Садовського, та з карнавок вдалося зібрати 101 348 грн 72 шагів і 47 предметів одягу. 2 листопада 1919 р. повітова комісія повідомила, що за час акції для української армії надійшло 396 095 грн 52 шагів [328, арк. 64 зв. – 65, 66–67 зв., 76].

До Центрального комітету надходили відомості про результати проведеної кампанії й з інших повітів, зокрема: Літинського, Летичівського, Проскурівського та Ушицького. Звідси телеграфували про успішне проведення акції. Так, у Новій Ушиці через карнавочний збір вдалося отримати 50 000 крб, у м. Летичеві – 70 000 грн [639, с. 85]. Зазначимо, що всі зібрані кошти збиралися віддати в розпорядження ПНУ для купівлі козакам білизни й одягу, а також для потреб військових медичних закладів [566]. За постановою РНМ УНР, отриманий одяг спрямовували на забезпечення: 1) Наддніпрянської армії; 2) Галицької; 3) санітарного управління [570]. Однак із настанням холодів та через неможливість передачі майна з прифронтової смуги на передову, ситуація у війську загострилася.

Ініційована владою тижнева кампанія для матеріальної підтримки війська показала, що громадяни через відсутність товарів швидше жертвували гроші, які зникали з обігу в УНР. Проблема забезпечення армії обмундируванням і надалі залишалася актуальною, тому влада вимушено вдалася до жорстких заходів. 1 листопада за наказом С. Петлюри запровадили фронтовий податок натурою для

всіх жителів республіки [див.: Додаток И.1.1]. За одяг та взуття головна комісія постачання виплачувала гроші за встановленими цінами. Виконання наказу покладалося на три міністерства: внутрішніх справ, військового, народного здоров'я й опікування та начальників залог. Наступного дня збір речей розпочався в Кам'янці-Подільському. Місто було поділене на сектори, які контролювали озброєні загоны [611]. У результаті реквізиції вдалося отримати 2 тис. пар чобіт, велику кількість білизни та іншого вбрання, з допомогою якого можна було одягнути 6 тис. військовослужбовців. Примусове вилучення майна стало уроком для жителів навколишніх повітів. Щоб убезпечити себе від небажаних обшуків, наприклад, мешканці міста Проскурова повідомили про готовність надіслати на фронт 1 500 комплектів обмундирування. Також преса повідомляла, що «Могилів уже одягнув всіх, кого міг, решту везе до Кам'янця» [447; 513]. У деяких містах проведення реквізиції було недоречним, адже позбавлення населення достатньої кількості білизни призводило до більшого інфікування тифом, який із настанням холодів прогресував [325, арк. 2 зв.].

Упродовж осені 1919 р. Разом з примусом до виконання речових повинностей населення вживали заходів для налагодження виробництва одягу громадською організацією «Союз українок», створеною в Кам'янці-Подільському Б. Барановою [453]. Їхня мета полягала в об'єднанні та залученні всіх українських жінок до праці в тилу для потреб фронту [547]. Союз займався пошиттям білизни для козаків на основі прийнятої тканини, за їхньої ініціативи проводили різні заходи, прибуток яких йшов на допомогу козакам [426]. Як з'ясував О. Заремба, праця цієї організації провадилася у чотирьох секціях, одна з яких – робітничо-промислова – організовувала майстерні з шиття білизни [611]. Першу з них було відкрито в приміщенні місцевої «Просвіти» [558].

Відомо, що МНЗО надало організації 2,5 тис. аршин полотна [239, арк. 48], а інтендантство – 1 000 аршин та нитки [611]. Оскільки не вистачало приладдя, представництво організації розмістило в газеті «Україна» оголошення, де просило мешканок міста, які вміли шити і мали спеціальну для цієї праці техніку, вступати до лав цієї організації [557]. Діяльність «Союзу українок» була недовготривалою,

адже в середині листопада через тиф і воєнні поразки підрозділи Дієвої армії УНР відступали, а уряд виїхав на територію Польщі.

Отже, керівництво Директорії, плануючи збройне повстання, не мало чіткого плану речового постачання повстанських загонів, тому ставку робили на привласнення військових складів гетьманців. Здобутими припасами та координацією їх видачі новобранцям займалася новостворена урядова структура. Додатковим джерелом надходження військового екіпірування стало селянство. Неготовність до наступу Червоної армії, демобілізація, дезертирство і зменшення підпорядкованої території УНР призвели до втрати важливого ресурсу, а виконавчими органами постачання стали громадські, приватні та державні структури республіки, які фінансувалися урядом через інтендантуру армії. Позитивна зміна оперативного становища дозволяла розпочати організацію апарату матеріального постачання на визволеній території. До процесу речового забезпечення козаків були залучені народні управи, МНГ, кооперативи, які намагалися виконати це складне завдання переважно промисловим шляхом. Необхідність зимового спорядження спонукала уряд паралельно проводити різноманітні акції збору необхідного обмундирування, які продовжувалися до відступу збройних сил і втрати контролю над територією республіки. У результаті це питання вирішити у повному обсязі не вдалося.

Деякі аспекти даної проблеми розкрито у двох публікаціях дисертантки [639; 642].

Висновок до розділу

Отже, Директорія протягом першого року війни за відбудову і незалежність УНР не спромоглася вибудувати надійну організаційну систему матеріально-технічного забезпечення власних збройних сил. Цьому завадила низка причин, які проявилися на початковому етапі державотворення. Гетьманські запаси зброї, обмундирування та народна підтримка провізією повністю забезпечили успіх збройного повстання. Завдяки створенню вищої виконавчої влади вдалося

нагромадити необхідне майно для задоволення військових потреб козаків. Однак поразки Дієвої армії УНР на фронті невдовзі змінили організацію постачання. Ізоляція республіки від світової торгівлі негативно позначилася на боєздатності війська, а результативність діяльності існуючих органів через постійні відступи не могла змінити перебіг подій.

Проведена влітку успішна наступальна операція сприяла розгортанню всебічної діяльності уряду. Закордонний напрям дозволив на задовільному рівні забезпечити збройні сили боєприпасами, але головний акцент через відсутність потрібної кількості валюти і блокування транспортування було зроблено на недостатній внутрішній ринок країни. Основну роль у цьому до створення сталих органів влади відіграли народні управи, які розпочали процес постачання, зокрема шляхом нагромадження обмундирування і продовольства, його виробництва. Невдовзі реквізиція майна і залучення до неї великої кількості структур спричинила, по-перше, спротив селянства та небажані збройні сутички, а, по-друге, внесла дезорганізацію у планомірність забезпечення військових частин. Неприязнь населення до влади сприяла провалу жнивної кампанії. Попри це громадянство підтримало осінні акції уряду, але їхній результат не міг перешкодити швидкому розладу армії через низьке матеріальне забезпечення і воєнні поразки.

РОЗДІЛ III.
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ З МАТЕРІАЛЬНО-
ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УНР УПРОДОВЖ
1920 р.

3.1. Постачання державними органами українських дивізій у процесі їх формування та реорганізації (січень – листопад 1920 р.)

Воєнні поразки українських збройних сил восени 1919 р. не призвели до їх цілковитого знищення, але зруйнували всю, хоча й недосконалу, систему військового постачання, обмежили доступність внутрішніх ресурсів для формування нових військових частин. У такому становищі Головний отаман С. Петлюра обрав військово-політичну стратегію співпраці з Польською Республікою, яка мала гарантувати продовження боротьби і збереження української держави.

На початку січня 1920 р. численні переговори українців і поляків досягли консенсусу. МВС Польської Республіки сприяло створенню 4-ї та Окремої СБ на території Поділля, де організацію постачання координував і контролював міністр військових справ УНР В. Сальський. Додаткову 1(6) СД, що формувалася з інтернованих бійців Дієвої армії УНР у Ланцуті, а потім у Бресті під керівництвом М. Безручка забезпечувала польська сторона [104, арк. 5; 356, с. 373; 361, с. 3; 362, с. 110; 709, с. 58].

Матеріальне забезпечення 4-ї СБ (командир – О. Шаповал) відбувалося фактично завдяки ініціативі її начальника постачання, але через відсутність відповідного державного апарату. Провізію купувала бригадна закупівельна комісія за асигновану МВС готівку (всього виділено 30 млн крб) на ринку та в місцевих ліверантів, а одяг та взуття – через укладання контракту з товариством «Сила» (представник – П. Ткач). Через інфляцію ціни на військове спорядження були надто високими, а виділених коштів вистачило на екіпірування лише 250 військовослужбовців. Продовольча справа виявилася не кращою, наприклад, до

кінця лютого вдалося улаштувати кухню і забезпечити її продуктами для 150 бійців, у той час, за словами О. Шаповала, харчовий стан бригади досяг 4 088 старшин і козаків [21, арк. 1 а; 104, арк. 2; 66, арк. 8, 12, 14; 226, арк. 16]. Окрім цього, речову та фінансову допомогу (5 млн крб) 4 СБ надала військова реферантура при Головноуповноваженому уряду УНР І. Огієнку [157, арк. 8; 225, арк. 4, 7], але це не вплинуло на перетворення бригади в бойову одиницю за браком озброєння, якого не було можливості дістати на внутрішньому ринку вкрай обмеженої території республіки [709, с. 63].

Постачання Окремої СБ під командуванням О. Удовиченка мало певні відмінності. Доставкою продовольства займалися бригадні закупівельні комісії, а решту майна постачала інтендантура 18 ДП 6 Армії, в складі якої вона воювала проти більшовиків у лютому – березні 1920 р. [45, арк. 20; 348, с. 95; 353, с. 325; 385, с. 355].

Після об'єднання 20 березня 1920 р. двох бригад у 2 СД [див.: Додаток Л.1.1] ініційовано створення відділу цукрового постачання при інтендантурі дивізії для отримання продукту з цукроварень Могилівського повіту. Це дозволило здійснювати бартерні угоди з румунськими кооперативами в обмін на тканину і взуттєву шкіру із транспортуванням через Дністер власними поромами. Інтендантура відправляла здобуте в дивізійні шевські та кравецькі майстерні, які виготовляли військову форму, а для виробництва взуття залучали дунаєвецькі підприємства [12, арк. 126; 27, арк. 42]. Інший відділ здійснював закупівлю провіанту в моголівчан за готівку. Доставлені харчі зберігали на складі в Могилеві-Подільському, а звідти видавали за вимогами командирів стрілецьких бригад [див.: Додаток М.1.1]. У місті було збудовано хлібопекарню, накопичено поголів'я великої рогатої худоби м'ясної породи [34, арк. 26; 36, арк. 7; 45, арк. 20 зв; 174, арк. 19; 205, арк. 17; 259, арк. 48; 316, арк. 27; 383, с. 135; 709, с. 67].

Чотири СД під командуванням М. Омеляновича-Павленка, що повернулися із Зимового походу, також діяли за принципом самозабезпечення [див.: Додаток Л.1.1]. Офіційна версія неналежної організації державного постачання міністром

військовим справ В. Сальським трактувалася так: «відсутністю залізничного руху і [труднощами – Т. Л] пересування засобів...» [136, арк. 17]. Тому наприкінці травня 1920 р. при кожній бойовій групі сформовано комісії з товарообміну з населенням Ямпільського повіту, які здійснювали заготівлю хліба, худоби, фуражу та сировини примусовим методом за самостійно встановленими цінами. Через дефіцит готівки в державній скарбниці дивізії отримали письмовий дозвіл від МВС на видачу 10 тис. пудів цукру з подільських цукроварень для проведення примусового бартеру (на кожну річ встановлено мінімі ціни) [163, арк. 9; 291, арк. 11; 612; 659, с. 322]. Наприклад, для реквізиції штабу армії виділяли територію Дзигівської волості; Запорізькій СД – Ямпільської, Чернівської, Мурафської, Пеньківської; Київській – Бабчинецької, Рожнятівської, Мовчанської, Велико-Кісницької; Волинській – Клембівської, Томашпільської, Краснянської, Тиманівської; Херсонській – Яругської, Комаргородської, Рахно-Кіснівської, Княжівської [79, арк. 29; 174, арк. 20-21; 290, арк. 17; 291, арк. 18; 294, арк. 25].

Накопичені запаси полотна, сукна та взуттєвої шкіри дали змогу 25 травня 1920 р. відкрити в Ямполі армійську майстерню із кравецьким, кашкетним, швецьким і шорним відділами. Також у процесі формування перебувала жіноча майстерня із пошиття білизни. Працевдатність кравецького відділу за день становила 50–100 комплектів одягу, однак виробництво реально нерівномірно виконувало визначені обсяги через залежність постачань сировини від результативності роботи комісій із товарообміну. Зрештою, під час огляду дивізій 12, 13 і 27 червня 1920 р. уповноважені від штабу Дієвої армії УНР з'ясували, що здебільшого військові частини були одягнуті в різну й ношену форму, а взуття катастрофічно не вистачало [143, арк. 3; 147, арк. 34; 148, арк. 40; 174, арк. 17, 20; 291, арк. 10 зв; 292, арк. 23; 294, арк. 21, 24; 345, арк. 4; 402, с. 74; 675, с. 231, 238]. Представлені можливості інтендантур дивізій на той час досягли максимуму, зважаючи на коло їх повноважень. Потрібні були значно більші зусилля уряду УНР для перетворення людського ресурсу в бойовий потенціал.

Як правило, організація забезпечення Дієвої армії УНР зброєю, обмундируванням і технічним майном покладалася на МВС, а виконавчі функції – ГУП із підпорядкованими їй гарматною, технічною та інтендантською управами, які відправляли його відповідним дивізійним фронтовим та тилowym службам. Однак упродовж березня – червня 1920 р. їхня діяльність була паралізована через брак фінансів та відсутність українських адміністративних органів на місцях [108, арк. 18; 163, арк. 12; 659, с. 328; 675, с. 154; 710, с. 201].

Гарматну управу утворено 31 березня 1920 р. у складі начальника управи М. Русіяна (із 6 липня – В. Сварики) і його двох помічників. Із 7 липня штат розширено до 6 відділів: загального, заводів, прийому, постачання зброї, амуніції та вогнепально-хімічних припасів. Вона зобов'язувалася постачати вогнепальну зброю, запчастини та набої до неї, складники кінської зброї та похідні кухні власного та закордонного виробництва [151, арк. 24; 163, арк. 617]. Попри обмежені можливості, упродовж квітня – травня вдалося обстежити лише ярмолинецький та дунаєвецький артсклепи, балинський гарматний склеп. Наявне майно виявилось пошкодженим і потребувало ремонту, тому замовлення військових частин практично не задовольнялися. Наступним кроком став пошук майстерень та відновлення їхнього функціонування. 29 квітня у власність управи перейшли рушнично-гарматна майстерня в Кам'янці-Подільському, а після звільнення східної частини Поділля та Києва – кам'янецький завод «Мотор», київський завод «Арсенал» (із 4 червня т. в. о. начальника – полковник В. Зайківський), вінницький «Молот», які намагалися відновити. У Могилеві-Подільському (19 травня), Києві (4 червня), Вінниці та Кам'янці-Подільському (30 червня) запрацювали артсклепи для збору залишеної більшовиками зброї та боєприпасів, переданої від польського уряду українським дивізіям [120, арк. 7, 9, 10, 24; 129, арк. 7, 9; 130, арк. 9; 162, арк. 617; 675, с. 327].

Відступ Дієвої армії УНР змусив евакуювати виробничі потужності частини заводів і майстерень на територію Східної Галичини, які там слугували базою для закладення нових, у тилу або вагонах потягів [364, с. 768; 407, с. 98]. Восени 1920 р. необхідні потреби українських збройних сил артилерійськими

снарядами та набоями для гвинтівок, шаблями та списами повною мірою не задовольнялися. Через брак механічного та гужового транспорту, який потрібно було використовувати у зв'язку з різними залізничними коліями між колишніми територіями Австро-Угорської та Російської імперій, затримувалася доставка майна з головної бази в Гусятині (зосереджувалися всі закордонні поставки) на Поділля – у рухомі склепи, кам'янецький артсклеп, городоцьку артилерійську базу на станції Вікторія та ін. [403, с. 227; 127, арк. 63, 94; 177, арк. 55; 282, арк. 23; 288, арк. 77].

Перебазувавшись зі Станіслава до Кам'янця-Подільського, гарматна управа активно здійснювала організаційну роботу для вирішення поточних проблем: уклала договір із заводом «Мотор» та місцевими приватними майстернями для полагодження артилерійських снарядів, обозу, кухонь тощо; вела переговори із закордонними фірмами щодо постачання артилерійського майна, але брак коштів у державній скарбниці зупинив перетрактації; виробила різноманітні проєкти наказів для створення нових заводів, складів і майстерень [162, арк. 617 зв]. Тим часом фронтові склади спорожніли. Зволікання центральних установ змусило дивізії розраховувати на свої сили, тому набой збирали від убитих чи поранених побратимів, обмінювали в населення на мануфактуру та сіль або добували контрабандою в румун. Доходило до того, що повторно використовували гільзи, які відновлювали в гарматних майстернях, але ці заходи давали мінімальний результат [38, арк. 64; 308, арк. 104; 356, с. 455, 521; 361, с. 276; 404, с. 155; 673, с. 262]. 27 жовтня Головний отаман у листі до посла в Румунії К. Мацієвича писав: «маємо запас усього біля 600 000 рушничних [набоїв – Т. Л.] – це лише для одного бою», а на засіданні РНМ УНР 18 листопада зазначив, що «за браком набоїв настане мент, коли армія буде позбавлена можливості провадити ... боротьбу з ворогом» [355, с. 75; 356, с. 510]. Зрозуміло, що політичне керівництво держави усвідомлювало реальну воєнну ситуацію, але, попри всі зусилля, не могло вплинути на неї, що в результаті стало переломним моментом в українсько-більшовицькому протистоянні.

Технічна управа на чолі з полковником А. Назаревичем (з липня 1920 р. – А. Рукіним), яка складалася з електротехнічного, самохідного та будівельного відділів, розпочала діяльність 4 квітня 1920 р. У порівнянні з гарматною, її функції полягали лише у вирішенні внутрішніх кадрових питань. Розпочати виробництво в УНР інженерно-саперного, зв'язкового, залізничного, автомобільного майна, ще й ремонтувати його, за браком запчастин не було можливості. Зрештою, упродовж весни – осені 1920 р. управа виконувала: посередницькі функції в отриманні майна від польського уряду і видачі дивізіям Дієвої армії УНР з утвореного нею 8 липня базисного інженерного склепу в Кам'янці-Подільському, проводила закупівлю на території Східної Галичини інструментів для обслуговування автомобілів, сформувала автоколонну з поставлених Польщею автомобілів тощо [162, арк. 7–8; 675, с. 332].

Інтендантська управа під керівництвом Я. Соловійова увійшла до складу ГУП 31 березня 1920 р. і складалася з таких відділів: грошового (начальник – дорадчий Чайка), харчового, згодом продовольчого (сотник А. Антипенко), і речового (старший адміністратор Черняхівський). Вона мала здійснювати насамперед постачання дивізій фінансами, амуніцією та харчами, однак протягом весни змогла сконцентрувати роботу лише щодо організації власних органів постачання – фабрик (наприклад, вінницької взуттєвої «Ястреб»), майстерень, закупівельних комісій, харчових та речових складів, хлібопекарень, обстежувала ринки Поділля на наявність продуктів та сировини тощо [29, арк. 10; 131, арк. 31; 140, арк. 19; 151, арк. 20; 160, арк. 1; 163, арк. 619]. Позитивні зміни відбулися в червні 1920 р., коли інтендантура армії уклала угоду з представниками Всеукраїнського союзу фінансів М. Шількартом, Я. Кижнером та С. Лехтманом на поставку 10 тис. чобіт на суму 150 млн грн, а кооперативом «Централ» (перерахувала аванс в розмірі 1 млн грн) та вінницькими підрядчиками – продовольства [137, арк. 6; 156, арк. 15]. Термін доставки замовленого взуття мав тривати 6 тижнів, але оскільки територію Поділля невдовзі окупували більшовики, то, на нашу думку, реалізувати цей проєкт не вдалося. Натомість

перші транспорти з продовольством від «Централу» прибули 24 червня [160, арк. 5зв]. Відомостей з інших джерел про надходження провізії не віднайдено.

Після відступу Дієвої армії УНР за Збруч розпочалося створення власних складів для зберігання матеріалів від союзників, майстерень для їх ремонту, а за асигновані урядом Польської Республіки кошти налагодилися закупівельні операції одягу, взуття та сировини для пошиття їх на території Східної Галичини. Упродовж липня запрацювали речовий (завідувач П. Килимник) та харчовий (завідувач П. Поліщук) рухомі склепи, продовольчий гамазей, рухомий продовольчий гамазей [131, арк. 34; 140, арк. 40; 150, арк. 20 зв.; 160, арк. 6; 162, арк. 54]. У вересні на Наддніпрянщині замість харчових і речових склепів засновано базисний харчово-речовий заклад (завідувач І. Веселовський), який об'єднав усі невеликі склади, хлібопекарні тощо [131, арк. 52; 133, арк. 12; 153, арк. 62].

На базі евакуйованої з Києва до Станіслава майстерні з виготовлення одностроїв і взуття, що належала УГА, 9 липня відкрили обмундирувально-лагодильну майстерню (очолив поручник Новіцький, із вересня – сотник Кравченко), яка складалася з кравецького й шевського відділів. Обмеженість її технічної бази й необхідність збільшення поставок білизни збройним силам змусило поручника Новіцького найняти приватних галицьких кравців та швачок, забезпечувати їх полотном. Спільна денна норма виготовленої білизни (сорочка, спідне) мала становити 1 500 пар. Незабаром виробіток зменшено до 1 000 одиниць через низьку ефективність праці (30% від запланованої). Інша причина полягала у відсутності контролю за виробництвом із боку держави, адже договір із фізичними особами не було юридично закріплено. Тому, окрім запізнілих поставок, траплялися й дефекти з одягом – був маломірний, низької якості. Хоча й існувала комісія для перевірки виробів, але час, який планували використати для пошиття нового, витрачався на усунення допущених недоліків. Зауважимо, що робота приватних кравців давала відчутніший результат, ніж обмундирувально-лагодильної майстерні, наприклад: протягом 30 серпня – 10 жовтня 1920 р., за неповними даними, кравці пошили 4 875 сорочок і 6 830 кальсон, а в майстерні –

728 сорочок і 920 кальсон [131, арк. 4, 28; 135, арк. 20; 141, арк. 11–11 зв; 149, арк. 42, 69, 78, 95; 160, арк. 11; 308, арк. 87].

Додатковим джерелом надходження ресурсу стали приватні підприємці краю. Інтендантська управа уклала договір із такими торговельними фірмами: «Рес» (власники – Л. Фолендер і Й. Сирота) – на поставку 1 000 голів великої рогатої худоби та 10 000 кг сала; «Компас» – чаю, сала та мила; «Як Гетес» – консервів, кави, тютюнового паперу, сушеної городини, мила, білизни тощо на суму 3 309 000 марок; «Михайло Климов», «Мігдал і Осип Скрентович» та «Станіслав Мадзяра» – ковдр, білизни, форми, чобіт, черевиків та ін.). Оцінку і прийом готових матеріалів здійснювали інтендантські комісії, які виступали гарантом їхньої якості. Накази про їх створення начальник інтендантської управи Я. Соловійов підписував упродовж серпня – вересня майже щодня, адже речі надходили невеликими партіями, часто затримувалися, незважаючи на вказане в контракті 10% стягнення за невиконання зобов'язань. За офіційними даними, до 30 серпня комісія отримала від фірми «Станіслав Мадзяра» 32 786 м полотна, 5 970 пар черевиків і 4 142 чобіт, 3 685 обмоток, що склало більше половини замовленого товару; «Компас» – 5 000 кг мила та 1 000 кг чаю; «РЕС» – 35 голів худоби (за контрактом мало бути не менше ста на тиждень). Фірма «Михайло Климов» наприкінці вересня повністю виконала умови договору (доставила 2 500 кг підошовної шкіри, 1 000 шт. ковдр, 10 000 комплектів білизни), натомість «Мігдал і Осип Скрентович», маючи найбільший контракт (56,5 млн марок), не доставила нічого [33, арк. 43; 35, арк. 82; 97, арк. 33; 140, арк. 12; 153, арк. 21; 156, арк. 103, 116; 157, арк. 31; 158, арк. 23; 160, арк. 17; 161, арк. 64; 264, арк. 8,13; 275, арк. 14; 307, арк. 109; 308; арк. 22, 23, 25].

Перехід Дієвої армії УНР на територію Поділля та польсько-більшовицьке перемир'я призвели до зменшення обсягу доставки продовольства і змусило український уряд вдатися до відновлення власної схеми постачання та пошуку шляхів заготівлі провізії – ГУП МВС зобов'язалася заготовляти все необхідне на місцевому та закордонному ринках і передавати інтендантурі бойових частин, яка й собі вела заготівлю в прифронтовій смузі [322; 323; 346, арк. 279].

10 жовтня міністр військової справ М. Галкін підписав наказ і затвердив інструкцію про утворення при інтендантській управі чотирьох комісій постачання [див.: Додаток К.1.1]. Відомо, що 30 жовтня сформувалася перша комісія під керівництвом В. Кравчука та 6 членів: Є. Братковського, І. Сиротенка, О. Крушинського та ін. [132, арк. 1; 295, арк. 29; 356, с. 479; 404, с. 155]. Інформація щодо інших трьох не збереглася.

Аналізуючи характер та зміст діяльності Інтендантської управи восени 1920 р., можна стверджувати, що вони практично не відрізнялися від весняного періоду – робота розпочиналася спочатку в спустошеному більшовиками краї. Попри це, проводився моніторинг для використання наявних місцевих засобів. Продовольчий відділ виконував таку роботу: 1) вивчав ринкову кон'юнктуру в районах Проскурівського й Кам'янецького повітів; 2) розробив ціни на харчовий пайок; 3) вживав заходів щодо придбання худоби; 4) оголосив у газетах конкурс на поставку продуктів та фуражу; 5) встановив контакти з місцевими органами самоврядування. Водночас завданням речового відділу було: 1) розвідка фабрик, заводів Поділля і Волині, які планував залучити на користь армії; 2) збір тваринної шкіри та відправляв до Сатанівського взуттєвого заводу; 3) встановлення зв'язку з дунаєвецькими суконними фабриками, які в жовтні доставили 7 989 аршин сукна дивізійним інтендантським майстерням для пошиття речей; 4) прийом принесених мобілізованими козаками речей та оплата згідно з розробленими нормами; 5) прийом закордонних поставок від польського уряду та військових секцій. Доданий до штату управи в липні 1920 р. технічний відділ (очолив генерал-хорунжий Брандт) організував кравецьку майстерню, де невдовзі виготовили 1 000 пар білизни, 360 шт. простирадл, 600 пошивок. Окрім цього, здійснював огляд будинків для влаштування додаткових майстерень, хлібопекарень, скотобійні, миловарного заводу [29, арк. 131; 38, арк. 52; 104, арк. 121; 134, арк. 1–17; 144, арк. 82; 148, арк. 216, 220; 151, арк. 111; 155, арк. 1–4; 274, арк. 166; 275, арк. 96; 292, арк. 40; 297, арк. 52; 408, с. 208; 675, с. 339; 688, с. 78]. Т. в. о. начальника ГУП О. Базилевич, перебуваючи в інтернуванні, згадував, що: «...вся ця капітальна підготовча праця... не була проведена в життя

перш всього за невідпуском кредитів... і відворотом на терен Польщі» [162, арк. 40; 163, арк. 619].

Брак провізії означав недієздатність бійців, і про це було відомо на вищому державному рівні, тому згідно з наказом Головного Отамана С. Петлюри від 16 жовтня 1920 р. дозволено створеним комісіям при військових частинах здійснювати платну реквізицію в населення необхідних продуктів і фуражу [356, с. 482; 47, арк. 3; 104, арк. 89; 315, арк. 34]. Територію УНР було поділено на заготівельні райони, межі яких часто порушувалися в пошуках їжі [113, арк. 3; 164, арк. 10; 310, арк. 107; 317, арк. 55; 361, с. 277]. Факти свідчать, що цей метод спричинив невдоволення в населення, яке не хотіло віддавати товари за знецінені карбованці. Іntenдантам дивізій доводилося роз'яснювати мету реквізиції на селянських зборах. Зрештою, часто доходили до консенсусу, а плату замінювали на натуральну – вартісний цукор [181, арк. 28; 289, арк. 1; 293, арк. 12; 296, арк. 138; 404, с. 157]. Незабаром через низьку результативність реквізицій знову вирішено посилити тиск на населення, але вироблений у листопаді новий закон «Про одноразовий податок харчовими продуктами для заосмотрення армії і примусове вивлащення цих продуктів за плату» так і не набрав чинності [16, арк. 25; 457].

Постачальником ГУП українських збройних сил предметами обмундирування, технічними приладами та продовольством 17 вересня 1920 р. РНМ УНР офіційно визначила державний орган МНГ (очолив Є. Архипенко), яке складалося з департаментів: зовнішнього та внутрішнього торгу, фінансового, загального, цукрового, хлібного, палива, фабрично-заводського, управління у справах кооперації [див.: Додаток Н.1.1]. Координацією постачання армії займався дорадчий орган МНГ – «Колегія по справах постачання» (голова – В. Чуднівський). До її функцій входило: 1) вироблення плану заготівлі; 2) пошук ринків; 3) організація закупівельних, приймальних та передатних комісій; 4) налагодження взаємозв'язку представників МНГ із ГУП; 5) утворення баз; 6) розподіл закуплених та вироблених товарів [17, арк. 111; 18, арк. 12; 23, арк. 130; 31, арк. 4; 37, арк. 11; 38, арк. 83; 40, арк. 1; 50, арк. 166; 182, арк. 15; 322].

Проведення операцій на закордонному ринку входило до компетенції департаменту зовнішнього торгу (керівник М. Добриловський). Виконавчі органи, згідно з підписаним т. в. о. Голови РНМ УНР Є. Архипенком закону 13 вересня 1920 р., визначили закупівельні комісії: укладали контракти з приватними підприємцями і фірмами, здійснювали оплату й надсилали на бази (Кузьминчика й Городка Проскурівського повіту) довіреними особами. До кожної з них прикріплено службовця від Державного контролю для фіксації та оцінювання якості придбаного майна. Перша комісія діяла в Станіславові в такому складі: голова – Мороз, представник від МНГ Тарноградський та народної управи – Куриленко. До 6 жовтня було закуплено по два вагони сірників, солі, вагон паперу і свічок на загальну суму 2 480 000 марок [23, арк. 133; 51, арк. 17; 53, арк. 11].

Друга комісія, очолювана О. Нечаєм разом із Дацюком та О. Морозовським, відправилася 16 вересня до Львова, а 20-го – до Кракова. Перед нею поставлено чіткі завдання: закупити протягом десяти днів 10 000 пар черевиків, 20 000 пар натільної та теплої білизни, після цього знайти постачальників для укладення контракту на придбання 20 000 шинелей, 100 000 кокард, 1,4 млн гудзиків та 50 000 пар суконних обмоток. Із переліку товарів закупівельній комісії вдалося придбати у фірм «Лук» та «Глікштерн» по 10 000 пар натільної і теплої білизни, ще 5 560 комплектів спіднього продали приватні підприємці Цукроман, Конрад та Котицький. Попри те, що комісія уклала договори на решту товарів, у МНГ не вистачило коштів, щоб оплатити їх. Асигновані 14 млн марок, зважаючи на високі ціни, швидко витратили, а комісію 20 жовтня розформували [18, арк. 6; 23, арк. 136, 145; 29, арк. 75; 30, арк. 21; 34, арк. 16, 20; 37, арк. 5; 38, арк. 16, 30, 80; 40, арк. 5; 50, арк. 172; 145, арк. 106; 148, арк. 164; 153, арк. 51; 308, арк. 133; 315, арк. 10].

Третя комісія під керівництвом Б. Преснухіна в складі членів: С. Мандича, Й. Пшонника, О. Віхмана-Шрага (юрисконсульт), Дацевич-Занози (представник Державного контролю) і В. Кубарського (експерт), 2 жовтня вирушила в Данциг та Гамбург. Основне доручення – придбати 10 000 дублених кожухів, по 10 000

комплектів одягу й шинелей, черевиків, 20 000 пар теплої натільної білизни. Фінансовий департамент МНГ виділив на ці операції всього 9 млн польських марок, а решту угод мали укладати в кредит. 2 листопада комісія закупила 5 000 козушків, 7 000 пар теплої білизни, 10 000 пар рукавиць, а 10-го – отримано дозвіл на транспортування товарів через територію Польщі, які так і не доставлено в УНР через катастрофу на фронті [23, арк. 156; 24, арк. 39; 25, арк. 18; 33, арк. 86, 96; 38, арк. 80; 50, арк. 192].

Головною серед усіх виступала тимчасова (з 29 вересня – державна) закупівельна комісія у Варшаві, яку представляли І. Фещенко-Чопівський (голова), А. Лукашевич, В. Тирмос, Ю. Борисів та М. Бондарівський. Її завданням було обмундирувати 25 000 військовослужбовців Дієвої армії УНР, перевіряти роботу підпорядкованих комісій та ліквідувати їх у разі недоцільності [18, арк. 3; 32, арк. 48; 33, арк. 29, 47; 88, арк. 82; 90, арк. 57; 405, с. 64; 597, с. 294; 687, с. 141]. У вересні варшавська комісія придбала 5 000 пар черевиків та 10 000 комплектів білизни, а 18 500 комплектів одягу та 20 000 білизни спрямували в другій декаді жовтня під охороною Ю. Борисіва за маршрутом Берлін – Відень – Угорщина – УНР (не відомо чи дійшли). Додатково проводили численні переговори з представниками польських, данських та німецьких фірм на закупівлю іншого товару для армії, але, як і в попередніх випадках, робота гальмувалася через брак валюти. Окрім цього, І. Фещенко-Чопівський у листі до міністра народного господарства Є. Архипенка назвав й інші чинники, що впливали на результативність діяльності його комісії, зазначивши: «Головна причина бездіяльності моєї закупочної Комісії – це ... відсутність централізації..., фінансові справи проводяться і через мене, і через Відибіду і через ... Військове Міністерство» [38, арк. 72].

Висвітлення фінансової спроможності УНР можливе лише за наявності статистичних даних. Відомо, що на придбання обмундирування для 25 000 військовослужбовців потрібно було майже 180 млн польських марок (середня ціна на пару чобіт становила 830 марок, а комплекту одягу (плащ, френч, спідне) – 4 000 марок), а сума на рахунках українських банків, станом на 14

вересня 1920 р., не перевищувала 31 976 923 польські марки (курс гривні до марки – 20:1). Решту коштів мав перерахувати польський уряд. Невідомо, яка транзакція переведена українцям на рахунок «Крайової позичкової каси» в Станіславові, але ухвалені РНМ УНР 19 та 29 вересня закони, згідно з якими мали переказати 1,4 млрд грн (70 млн марок) до каси фінансового департаменту МНГ «на закупку річей військового постачання», підтверджують факт надходження цих коштів [19, арк. 6; 20, арк. 14, 19; 28, арк. 5; 43, арк. 11; 48, арк. 13, 15; 49, арк. 1, 10; 51, арк. 1; 52, арк. 28; 89, арк. 71; 182, арк. 17; 301, арк. 25; 601, с. 348]. Тож на загальну суму 101 976 923 марки теоретично можливо було придбати обмундирування лише для 21 113 бійців Дієвої армії УНР. З огляду на те, що не все закуплене було доставлено на бази, цю цифру довелося зменшити.

Така ситуація негативно вплинула на роботу інших департаментів МНГ, напрям роботи яких зосереджувався на внутрішньому ринку республіки. Харчовий департамент уповноважив своїх представників до складу «Інституту представництва Міністерства Народного Господарства при Армії, Головному Постачанню, Дивізіях...», який створено для забезпечення військових частин продовольством у прифронтовій смузі: цукровий – видавав дивізіям ордери на отримання із заводів цукру, який вони використовували як обмінний матеріал на речі першої необхідності (продукти харчування, одяг, взуття, білизна); фабрично-заводський – намагався влаштувати спільно з Гарматною управою МВС зброярню, але неможливість забезпечення її технічними засобами (станки, порох, капсулі тощо) та фахівцями звела нанівець усі зусилля цих структур. Управління у справах кооперації моніторило ринок УНР та направляло своїх представників за кордон до закупівельних комісій у пошуку матеріалів [16, арк. 19; 20, арк. 41; 24, арк. 13; 31, арк. 6; 39, арк. 1, 4, 7; 40, арк. 33; 41, арк. 7, 19; 42, арк. 5; 43, арк. 13; 44, арк. 35; 46, арк. 31; 51, арк. 21, 24; 91, арк. 95; 302, арк. 19; 303, арк. 47]. Брак джерел не дозволяє проаналізувати напрями діяльності інших департаментів, але, на нашу думку, вони діяли аналогічно попереднім, згідно з виробленим планом роботи на території Наддніпрянської України. Про результативність роботи державних органів із задоволення усім необхідним Дієвої армії УНР командарм

М. Омелянович-Павленко перед останньою листопадовою битвою згадував: «Люду було досить. Не вистачало матеріальної частини...організованим заходам дивізій, майстерням бракувало грошей і матеріалів» [390, с. 444].

Отже, не достатньо ефективна діяльність державних органів постачання на етапі відновлення українських збройних сил змусила військові частини вдатися до самозабезпечення. Цей процес відбувався імпровізовано через урядове недофінансування, характеризувався бартерними операціями на основі цукру, реалізувався завдяки здібностям інтендантів, але, зрештою, дав змогу сформувати стрілецьку дивізію та підтримувати харчовий стан бойових груп, які повернулися із Зимового походу, частково задовольнити їхній особовий склад екіпіруванням до відступу за Збруч. На території більш ресурсної Східної Галичини значно активізувалася діяльність управ ГУП, зокрема інтендантської, через поповнення української скарбниці польською валютою, що покращило матеріальний стан дивізій. Восени воєнно-політичні обставини випробували українську систему постачання на міцність. Розмежування сфер обов'язків між МНГ та ГУП МВС виявилися логічним кроком для початку централізованої роботи держорганів, однак практично відбувалася лише безперспективна підготовча праця, адже інфляція знецінила українську гривню, наявної кількості коштів не вистачало для імпорту й закупівельних операцій на місцевому ринку. Придбане екіпірування не дозволяло перевести в боєдатний стан усіх військовослужбовців Дієвої армії УНР, бартерна торгівля цукром із населенням задовільняла продовольчі потреби військовослужбовців на ледь задовільному рівні, а питання розроблення власного озброєння так і залишалися нереалізованим проектом.

Зазначене питання з'ясовано в статті дисертантки [643].

3.2. Матеріальна підтримка боєдатності Дієвої армії УНР військовими структурами Польської Республіки

Створені взимку 1920 р. можливості для відродження українських збройних сил теоретично означали поновлення діяльності УНР на воєнній і політичній

арені, але практично реалізувати цей план виявилося неможливо через брак матеріальних ресурсів, яких ледь вистачало для харчування двох подільських бригад. Вектор змін залежав від єдиного союзника українців – Польської Республіки.

Перспективність воєнної коаліції для знищення більшовицької Росії стала реальною наприкінці лютого 1920 р. після організації Експозитури Міністерства справ військових до справ українських для збору та передачі речей військового вжитку збройним формуванням Дієвої армії УНР і залучення Окремої стрілецької бригади та з 20 березня – Другої СД до воєнних дій на терені Поділля (Ушицький повіт) під оперативним командуванням 18 ДП Ф. Крайовського, що входила до складу 6 Армії ВП. Для виконання бойових завдань її було забезпечено озброєнням і амуніцією [348, с. 95–96; 404, с. 39; 672, с. 141; 708, с. 96; 709, с. 59; 712, с. 38].

Перехопивши стратегічну ініціативу, генштаб збройних сил Польської Республіки запланував навесні 1920 р. Київську наступальну операцію, тому Друга СД вимагала перетворення у відповідний до польського зразка бойовий підрозділ. Перші поставки необхідного матеріалу надходили з фронтових складів 6 Армії ВП. Так, у першій декаді квітня йому видано 1 750 гвинтівок Мосіна, 300 рушниць, 321 тис. набоїв, 24 кулемети Максим, 568 стрічок до кулеметів, 12 гармат, 376 снарядів і 350 шабель для доозброєння 1 485 військовослужбовців особового складу (станом на 22 квітня 1920 р.) [108, арк. 10; 362, с. 397; 658, с. 208, 712, с. 38]. Вважаємо, що при активній фазі війни цього вистачило б ненадовго, а тому й не сприяло збільшенню чисельності бойового складу дивізії.

Розбудова Дієвої армії УНР набрала темпу після підписання 21 квітня польсько-української політичної та 24-го – військової конвенцій. Згідно з останньою, яка визначила основні умови двосторонньої праці у військовій сфері, польський уряд зобов'язувався надавати зброю, боєприпаси, технічне, медичне майно та екіпіровку для трьох піхотних дивізій (36 тис. бійців) із власних баз та виступати посередником у купівлі українським урядом у польських постачальників. 12 травня 1920 р. за результатом наради міністрів та військових

представників двох держав було внесено зміни до пунктів 12 та 13 військової конвенції про обсяги постачання. Відповідно до них ВГВП постановило укомплектувати (без одягу та взуття) ще 36 тис. військовослужбовців, що загалом відповідало шістьом дивізіям [7, арк. 116–116 зв.; 362, с. 63, 879; 363, с. 50; 390, с. 413; 595, с. 200; 652, с. 38; 659, с. 310; 681, с. 164; 704, с. 34].

На такий крок маршала Ю. Пілсудського підштовхнули здобуті воєнні трофеї, накопичені після успішного визволення Києва від більшовиків. Про авантюризм цього рішення свідчить, насамперед, обмеженість запасів і, головне, відсутність військово-промислових комплексів на території Польської Республіки, які б дали змогу озброїти Дієву армію УНР. Натомість поляки послуговувалися спорядженням колишньої Антанти [314, с. 248; 637, с. 20; 714, с. 57]. Тому імпровізований характер поставок Польської Республіки, армія якої не менше залежала від імпорту озброєння, залежав лише від успіхів на полі бою.

Ми з'ясували, що озброєння та екіпіровка бойовим підрозділам, а згодом запасним бригадам упродовж травня – листопада 1920 р. надходили до УНР трьома шляхами: 1) передачею здобутих трофеїв польськими збройними силами (за згодою ВГВП); 2) від Військової секції при Дипломатичній місії УНР (дане питання висвітлено в підрозділі 3.3); 3) зі складів 6 Армії ВП [152, арк. 102].

Для продовження польсько-української воєнної операції потребувалася достатня кількість бойового ресурсу, який в основному представляв трофейне майно. Так, перші поставки (початок травня 1920 р.) озброєння і боєприпасів, здобутих у демобілізованих частин ЧУГА та Добровольчих частин армії генерала А. Денікіна, надсилали українським частинам через посередництво «Комісії для справ українських» (очолював майор Й. Якліч) [362, с. 1208, 1342; 709, с. 100]. Із 15 травня справу централізували, майно надходило до станцій озброєння в Бердичеві та Могилеві-Подільському, які підпорядковувалися Секціям озброєння 3 і 6 Армії ВП, а ті, так само, IV секції ВГВП [див.: Додаток Р.1.1]. 25 травня 1920 р., відповідно до наказу ВГВП №30. 174. IV., станції озброєння перейшли до компетенції КЕВПУ (очолив – Я. Ромер), а з 19 червня – ПВПУ (А. Серда-Теодорський) [116, арк. 1; 117, арк. 137; 120, арк. 113; 121, арк. 8; 344, арк. 114;

362, с. 552, 1114, 1195; 363, с. 172; 637, с. 19; 658, с. 316; 663, с. 114; 675, с. 213; 709, с. 90; 713, с. 127].

Для його прийому й передачі українцям створили двосторонню комісію в складі польського офіцера, представників від МВС УНР та українських дивізій. Наприклад, від 3(2) Залізної дивізії приймальником коней та зброї був О. Стасевич, інтендантських речей – П. Байдак та інженерного майна – К. Кукель [120, арк. 78]. Зброю з могилівської станції отримували, насамперед, представники від 3(2) Залізної дивізії та військові частини, що повернулися із Зимового походу (командир М. Омелянович-Павленко), натомість із бердичівської – 6-а СД (командир М. Безручко), яка в оперативному плані підпорядковувалася 3 Армії ВП. Факти свідчать, що не всі трофеї проходили через станції озброєння, чималу кількість штаб 6 Армії ВП передавав безпосередньо бойовим групам. Траплялося, що уповноважені від 1-ї Запорізької, 2-ї Волинської, 4-ї Київської та 5-ї Херсонської дивізій забирали необхідне одразу зі сортувального складу в Жмеринці перед транспортуванням до Могилева-Подільського [115, арк. 45; 121, арк. 5; 126, арк. 126; 152, арк. 1; 362, с. 169; 383, с. 99; 392, с. 138; 404, с. 45].

За нашими підрахунками, упродовж 6 травня – 6 червня 1920 р. зі станцій озброєння та безпосередньо зі складів 6 Армії ВП 3 Залізна дивізія отримала не менше 12 199 гвинтівок Мосіна (трюхлінійки), 1 782 багнети та 172 чохла до них, 110 кулеметів Максим, 7 кулеметів Кольт, 12 польових гармат (зразка 1902 р.), 1 гірську гармату, 2 509 шрапнельних артилерійських снарядів, 120 000 гвинтівкових набоїв, 200 000 кулеметних набоїв, 1 панораму Герца та 4 зарядні скрині. Загалом до початку червня 1920 р. було накопичено чималий запас боєприпасів [див.: Додаток С.1.1]. Порівняймо: чотири дивізії під керівництвом М. Омеляновича-Павленка за той же час записали до свого господарського активу: 1 894 гвинтівки Мосіна, 8 польових гармат та 2 гірські гармати, 1 566 950 гвинтівкових набоїв, 16 000 набоїв до кулеметів Кольт та 150 000 системи Максим, 20 000 набоїв до німецьких гвинтівок, 20 000 гарматних снарядів, 3 952 шрапнельних артилерійських снаряди [120, арк. 77, 81, 93, 101, 104; 121, арк. 12–

13]. Про кількість переданого 6 СД невідомо за браком джерел. Окрім того, до середини червня станція озброєння в Могилеві-Подільському поповнилася технічним, інтендантським майном та боєприпасами, кількість якого зафіксована в додатках [див.: Додатки Т.1.1; У.1.1; Ф.1.1].

Зміна оперативної ситуації на фронті на користь Червоної армії порушила динаміку отримання воєнної здобичі, і, зрозуміло, плани ВГВП не здійснилися. Командир 6 Армії ВП В. Івашкевич інформував вище командування, що не в силі забезпечити Дієву армію УНР зброєю російського зразка і пропонував ВГВП переозброїти її на кшталт польської, але отримав відмову [659, с. 318; 711, с. 174]. У другій декаді червня станції озброєння фактично не отримували боєприпасів, а те, що залишилося (1 762 гвинтівки, 20 000 набоїв, 14 кулеметів), передали відступаючим підрозділам. Зауважимо, що 16 000 артилерійських снарядів було спалено ворогом. Щоб хоч якось компенсувати брак боєприпасів, ПВПУ видавала залишки російського озброєння із Центрального етапного складу амуніції в Ковелі та артилерійського складу 6 Армії у Львові (призначалися для ВП) – 700 000 набоїв до гвинтівок Мосіна, 10 000 артилерійських снарядів до гармат, певну кількість гвинтівок і багнетів [364, с. 230, 765].

Виникає запитання про конкретний відсоток надісланої поляками зброї і боєприпасів відповідав дійсним потребам Дієвої армії УНР. Необхідну інформацію отримуємо з відомості т. в. о. начальника Гарматної управи В. Сварики. Згідно з його даними до 25 червня 1920 р. Збройні Сили УНР були забезпечені так: 76-мм (3-дюймовими) польовими гарматами на 30%, кулеметами Максим на 25%, Кольт – 10%, гвинтівками Мосіна – 65%, гарматами австрійськими – 20%, багнетами – 10%, шаблями – на 15%. Боєприпаси до них надходили нерівномірно, адже в той час, коли 3 Залізна дивізія мала в запасі 10% гвинтівкових набоїв та 900% гарматних снарядів, чисельність у інших чотирьох дивізіях становила всього 15% гвинтівкових набоїв та гарматних снарядів [115, арк. 299, 301]. Згідно з поданими фактами стає зрозуміло, що зброї для 19 801 українського військовослужбовця (станом на 20 червня) вистачало лише на задовільному рівні [362, с. 1296], на відміну від боєприпасів, дефіцит яких, за

словами командувача Дієвої армії УНР М. Омеляновича-Павленка, примушував постійно відступати і призводив до «великих втрат в людях і конях» [361, с. 10].

Протягом травня – червня 1920 р. українським бойовим і тилowym військовим частинам надходили невеликі партії одягу та взуття. Окрім станцій озброєння, основну частину відправлено з магазинів Львова та Проскурова, які належали інтендантурі 6 Армії ВП у такій кількості: 5 425 мундирів, 6 343 шинелі, 1 600 френчів, 5 662 штанів; 1 550 шароварів, 5 131 кашкет, 100 фуражок, 7 750 сорочок, 7 250 кальсонів, 100 обмоток, 250 рушників, 3 250 поясів, 2 480 чобіт, 150 черевиків, 2 800 сумок, 503 ранці, 277 поясів до рушниць, 500 матраців і 500 манірок [152, арк. 2, 55; 677, с. 143].

Після прориву польсько-українського фронту Червоною армією наприкінці червня 1920 р., союзницькі збройні сили та державні установи УНР спішно евакуювалися на територію Східної Галичини [616, с. 30; 678, с. 248]. Негативні обставини змінили спосіб постачання війська. ПВПУ разом із запасними частинами Дієвої армії УНР переїхали до Ланцута. Відтоді до його компетенції додалося, окрім інтендантського, вогневого та технічного, ще й продовольче забезпечення. Однак, не володіючи необхідними засобами і з огляду на ведення збройними силами оборонних боїв, ПВПУ дозволило задовольняти потреби фронтових підрозділів (протягом 1–22 липня 1920 р.) від 6 Армії ВП. Посередником у цій справі виступило перше генерал-квартирмейстерство ГУГШ УНР (базувалося в Жешуві) під керівництвом т. в. о. сотника В. Чабанівського. Для комунікації зі штабом 6 Армії ВП і прийому майна було відправлено Технічну секцію в такому складі: полковник Шкляренко (керівник), ранговий Байдак (інспектор інтендантури), сотник Стасевич (інспектор озброєння) і підполковник Ліппе (технічний інспектор). Від генерал-квартирмейстерства з Технічною секцією контактували дорадчий Братковський (представник від інтендантури) та поручник Сахно (відповідав за озброєння), які передавали інформацію про потреби, отриману від управ постачання Дієвої армії УНР [115, арк. 243; 116, арк. 8; 174, арк. 62; 700, с. 177; 712, с. 403].

Розгалужена система постачання не принесла бажаних результатів і спричинила плутанину між польсько-українськими службами, адже, за встановленою в червні 1920 р. схемою, все майно українським дивізіям надходило лише через ПВПУ. Тому 1-е генерал-квартирмейстерство ГУГШ, яке самостійно утворило власні управи (озброєння, інтендантську, технічну) і відправило своїх представників до штабу 6 Армії ВП, діяло всупереч правил. Однак через відступ, який спричинив перебої у системі постачання, винятково для підтримки боєздатності Дієвої армії УНР дозволено подальше існування цього відомства [115, арк. 352; 174, арк. 58; 364, с. 230].

Невдовзі це питання узгодили. 19 липня 1920 р. за розпорядженням ВГВП при четвертому відділі (відповідав за матеріальне забезпечення) штабу 3 і 6 Армії утворено секцію «У» (у 6-й Армії ВП її очолив майор Оцеткевич), відповідальну за постачання українських збройних сил [див.: Додаток П.1.1]. Зазначимо, що 3-й Армії ВП в оперативному відношенні підпорядковувалася (до вересня 1920 р.) 6 СД М. Безручка. ПВПУ приєднали до командування 3 і 6 Армії ВП. Також усі склади з матеріальними засобами Дієвої армії УНР (на той момент складалася з п'яти дивізій), майстерні систематизували й передали під управління штабу 6 Армії ВП. Зауважимо, що секція «У» задовольняла лише бойові частини, натомість тиллові та військові інституції належали до обов'язків МВС Польської Республіки [116, арк. 8 зв; 151, арк. 56; 175, арк. 5; 298, арк. 72; 364, с. 1205; 627, с. 387; 674, с. 216; 709, с. 153; 714, с. 199].

Перелік усіх матеріальних потреб українських військових підрозділів надсилали безпосередньо до секції «У» через польського зв'язкового офіцера – полковника М. Коршуна-Осмоловського (згодом замінив К. Болдескул). Його помічником, що відповідав за інтендантське постачання (харчі, одяг, гроші), призначено Ю. Пістоля. Окремо відбувався моніторинг польськими офіцерами при штабі Дієвої армії УНР об'єктивного матеріального стану дивізій. Вивчені працівниками секції «У» вимоги надходили спеціалізованим органам 6 Армії ВП і задовольнялися/не задовольнялися ними за можливостей [151, арк. 56; 162, арк. 54; 175, арк. 5 зв; 294, арк. 70].

Після узгодження документації відбувалася практична реалізація постачання. За відправлення провізії, обмундирування і фінансів відповідав зв'язковий офіцер – інтендант С. Закржевський. Визначено, що продовольство від інтендантури 6 Армії ВП (базувалася у Львові) відправляли до харчово-речової бази Ходорова запасом на місяць, а звіди кожних десять днів – до новоствореної 20 липня 1920 р. Господарчо-дивізійної управи в Чорткові (керівник – підпоручник Шафарж) та із 6 серпня – Станіславові (В. Колодзейський). Від них курсував залізницею рухомий харчовий склеп до найближчих станцій розташування дивізій: Хриплін, Вигнанка, Копичинці, Борщів, Іване-Пусте, Скала. На той час потрібно було задовольнити бойовий особовий склад чисельністю 18 121 особа за нормою пайка, що відповідав польському. Зазначимо, що харчі й кошти для зарплати військовослужбовцям видавали в борг, який потрібно було повертати [123, арк. 23; 131, арк. 53; 138, арк. 63, 70, 73; 139, арк. 1–2; 140, арк. 72; 150, арк. 11; 151, арк. 42; 158, арк. 16–17; 302, арк. 1; 364, с. 1297].

Система інтендантського постачання Збройних Сил Польської Республіки діяла за таким принципом: МВС підлягало Головне інтендантство, а йому – окружні інтендантури у військових адміністраціях (Командування Округів Генеральних, які мали свої харчові та речові склепи). Натомість інтендантство ВГВП було автономним від міністерського з підпорядкованими інтендантурами Армій ВП, дивізій, військових частин [151, арк. 137].

За офіційними даними польських зв'язкових офіцерів, Дієва армія УНР отримала від секції «У» протягом 20 липня – 15 серпня 1920 р. «повністю все те [продовольство – Т. Л.], що належить і польським старшинам і козакам» [307, арк. 73]. Єдиною умовою для своєчасних доставок була постійна звітність про кількість особового складу, коней та залишки майна на базах, тому в разі її невиконання відповідні заявки не задовольнялися [307, арк. 73]. Гірше було з екіпіровкою, наприклад, зі складу обмундирування в Перемишлі в серпні отримано 2 500 френчів, 3 500 штанів, 2 000 шинелей, 1 980 мундирів, 2 492 підштаники, 2 363 сорочки, 1 446 вживаних черевиків, 500 обмоток і поясів для

набоїв [139, арк. 66; 152, арк. 68; 159, арк. 29; 306, арк. 135]. Тому асигновані 27 липня 1920 р. 35 млн марок, призначені для зарплатні військовослужбовцям, були витрачені ГУП УНР на купівлю взуття та сировини для пошиття одягу [135, арк. 50; 151, арк. 57; 308, арк. 320].

15 серпня 1920 р. за наказом штабу 6 Армії ВП, з огляду на проведення українськими дивізіями самовільних реквізицій збіжжя в населення Східної Галичини, а також неведення обліку військовослужбовців та наявних припасів, було припинено передачу майна через посередництво інтендантури ГУП УНР [101, арк. 109; 145, арк. 95]. Натомість створювалося «Бюро Польської Інтендантури при Армії УНР» або, за іншим трактуванням, «Інтендантура армії Ген. Павленко» з відділами (організаційним, харчовим, обмундирування і матеріалу, фінансовим), яке отримувало замовлення від секції «У» і прямо постачало бойові дивізії Дієвої Армії УНР [див.: Додаток П.1.1]. Його керівником обрано С. Закржевського, який працював спільно з поручником Кротофілем (заступник) та підпоручниками Масловським, Кролем, Загачевським, Пістолем (польські референти) та Курковським (український представник) [139, арк. 65; 151, арк. 92, 129 зв].

На конфіденційній нараді 26 серпня 1920 р. С. Закржевський переконливо пояснив ухвалу такого рішення т. в. о. керівника ГУП Дієвої армії УНР М. Душенку та начальнику Інтендантської управи Я. Соловійову [115, арк. 559; 137, арк. 17]. Зазначені зміни загострили польсько-українські відносини, утім не вплинули на інтенсивність постачання [308, арк. 85; 314, арк. 6].

Як свідчать архівні дані, упродовж 30 серпня – 15 вересня 1920 р. відділ обмундирування і матеріалу Бюро Польської інтендантури при Армії УНР до бойових підрозділів надіслав: 2 000 мундирів, 5 400 штанів, 3 000 френчів, 3 100 шинелей, 13 917 сорочок, 11 429 підштаників, 6 300 онуч, 2 200 шапок, 2 191 кашкет, 2 467 черевиків, 410 сумок для хліба, 3 297 манірок, 571 котелок та 500 баклажок [107, арк. 38; 115, арк. 544; 117, арк. 265, 269, 334, 339, 376; 148, арк. 94; 152, арк. 55–56, 86; 308, арк. 95–96, 289, 345]. Однак цього не могло вистачити для 21 369 військовослужбовців Дієвої армії УНР. Щоби покрити брак запасів, на

рахунок фінансового відділу зі скарбниці Польської Республіки перераховано 40 млн марок, які мали бути використані бюро для купівлі необхідного в приватних осіб. Окрім цього, у зв'язку з успішною мобілізаційною кампанією до кінця жовтня 1920 р. очікувалася поставка ще 30 000 одиниць одягу, 60 000 пар білизни, 5 000 пар чобіт, 25 000 пар обмоток, 20 000 палаток та 30 000 комплектів зимового одягу на загальну суму 96 млн марок. Вважаємо, що партію екіпіровки не було надіслано, адже згідно з телеграмами військового керівництва, датованими 28 жовтня, інтендантура Дієвої Армії УНР продовжувала перебувати в режимі очікування [117, арк. 341, 374, 440; 146, арк. 29; 305, арк. 144; 308, арк. 205; 312, арк. 55; 313, арк. 24].

Реєстр зброї і боєприпасів, складений Гарматною управою УНР, опрацьовував референт озброєння при секції «У» Ф. Коревіцький, а далі надсилав для затвердження відділу озброєння штабу 6 Армії ВП. Згодом, залежно від запасів на артилерійських складах Львова та Перемишля, необхідні боєприпаси відправляли уповноважені особи переважно приймальним комісіям Станіслава та Ланцуту (до ПВПУ) [115, арк. 169 зв; 125, арк. 8, 19, 31; 151, арк. 45; 708, с. 48].

Ефективність постачання, як і раніше, залежала від успіхів на полі бою, адже власні запаси не могли задовольнити мінімальних потреб Дієвої армії УНР, з фронту лише постійно телеграфували: «проситься дістати спішно поповнення» [123, арк. 21]. Наприклад, протягом серпня українським дивізіям надіслано: 4 гармати із запчастинами, 25 кулеметів Максим із 14 250 набоями та 14 – Кольт, 2 300 снарядів до 76-мм польових гармат, 1 500 гвинтівок Мосіна і 932 багнети до них, 3 карабіни [115, арк. 175, 389; 123, арк. 4, 7, 9; 125, арк. 10]. За таких обставин порушувалися питання заміни озброєння, зокрема кулеметів російського зразка на британський Льюїс та данський Мадсен [115, арк. 82; 125, арк. 35; 175, арк. 2]. Начальник Гарматної управи В. Сварика справедливо зауважив, що: «кращою для нас буде не та гармата або рушниця, яка має кращі балістичні якості, а та, котра буде більш забезпечена набоями до них» [122, арк. 2]. Ситуацію врятувало надходження боєприпасів із Румунії, про що йтиметься в підрозділі 3.3.

Позитивні зміни відбулися лише після перемоги польсько-українських військ у Варшавській битві. Так, протягом 10 вересня – 12 жовтня 1920 р. зі здобутих воєнних трофеїв відправлено залізницею приймальної комісії на станцію Нижнів Станіславського повіту не менше 17 734 снаряди до 76-мм польових гармат, 1 235 920 набоїв до гвинтівок Мосіна, 100 000 кулеметних набоїв, 200 гвинтівок [121, арк. 148; 123, арк. 28; 125, арк. 46, 51, 64, 70, 75; 126, арк. 63 зв, 69; 127, арк. 46, 75; 308, арк. 229].

Значний обсяг надіслано союзниками впродовж квітня – жовтня 1920 р. й інженерно-технічних засобів: телеграфних, телефонних, підривних і вибухових, саперних, електротехнічних, автомобільних, будівельних, пально-мастильних тощо. Їхню кількість деталізовано в додатках [див.: Додатки Ц.1.1, Ш.1.1].

Прелімінарні домовленості між Польською Республікою та більшовицькою Росією восени 1920 р., перебазування бойових дивізій Дієвої армії УНР на етнічну територію внесли організаційні корективи в систему матеріально-технічного забезпечення з боку українських союзників. Згідно з наказом командування IV відділу 6 Армії ВП №4402/С, 9 вересня 1920 р. «Бюро Польської Інтендантури при Армії УНР» перейменовувалося на «Експозитуру Інтендантури 6 Армії при Армії Українській» (згадується в офіційних документах як ЕУ6) і вважалось філією інтендантури 6 Армії ВП, повністю їй підпорядковуючись. Із 22 вересня 1920 р. до ЕУ6 приєднано секцію «У» [123, арк. 49].

Т. в. о. керівника цієї структури виконував поручник Кротофіль, який разом із персоналом (референтами Масловським (харчовий), Пістолем (фінансовий), Королем (організаційний)) зобов'язувався зорганізувати господарчий апарат при українських військових частинах і покривати, за можливості, їхні вимоги. Наголосимо, що на тоді відновлено передачу майна через посередництво управ ГУП [139, арк. 52; 616, с. 36; 714, с. 215]. Припускаємо, що на це рішення вплинув логістичний чинник, який спричиняв додаткові витрати через відмінність залізничних колій, тому доставка відбувалася переважно до Гусятин (прикордонний пункт), а далі естафету транспортування передавали українським органам.

За даними польського історика Я. Легеча, ЕУ6, яке базувалося в Копичинцях, розпочало свою діяльність 22 вересня 1920 р. [709, с. 188]. На їхній роботі негативно відбивалися політичні обставини, зокрема порушувалася циклічність поставок провізії. Так, 10 жовтня 1920 р. ЕУ6, посилаючись на наказ ВГВП від 24 вересня №291/671, повідомила ГУП Дієвої армії УНР про припинення постачання продовольства [308, арк. 252]. Це рішення, зважаючи на неналагодженість органів українського постачання, призвело б до неконтрольованого самозабезпечення збройними силами власних потреб. Усвідомлюючи цю проблему, після численних прохань представників ГУП 6 жовтня ВГВП наказало продовжити відпуск харчів Дієвій армії УНР, за винятком хлібних продуктів та м'яса, до 1 листопада 1920 р. [38, арк. 56; 140, арк. 276, 278; 151, арк. 138].

Згідно з віднайденими даними, всупереч наказу ЕУ6 діяла на користь українців. Так, протягом 15 жовтня – 15 листопада українські збройні сили отримали 6 тон сухарів, 15 тис. буханців хліба, 3 вагони м'ясних консервів, 500 000 порцій консервованої кави. Окрім цього, надійшло декілька партій з обмундируванням та взуттям, які в загальній кількості, за нашими підрахунками, склали: 10 000 плащів, 26 000 комплектів білизни та 5 000 одягу, 8 700 чобіт [125, арк. 117 зв.; 134, арк. 9; 146, арк. 56; 681, с. 175]. Надходило й технічне приладдя [див.: Додаток Х.1.1].

Координацією постачання озброєння і боєприпасів при ЕУ6 займався зв'язковий офіцер поручник Ф. Коревіцький (раніше працював в секції «У»), якому темп роботи задавав референт Гарматної управи ГУП підполковник Шкляренко (надсилав список потреб). Наприклад, у середині жовтня штабу 6 Армії ВП відправлено замовлення на 9-денний запас озброєння: 5 млн гвинтівкових набоїв, 20 000 артилерійських снарядів до 76-мм польових гранат, 500 снарядів до 46-лінійної гаубиці. Згідно зі звітами приймальників майна в Гусятині (далі отримане перевозили до артилерійської бази в Городок), вдалося з'ясувати, що упродовж 17 жовтня – 5 листопада надійшло ще 20 288 снарядів (звичайних) та 8 403 (газових) до 76-мм польових гармат, 1 046 000 гвинтівкових

набоїв, 600 снарядів до 48-лінійних гаубиць, 10 745 гвинтівок Мосіна з 1 000 пасами та 29 кулеметів Максим зі 200 скринями і стрічками [123, арк. 39, 42, 47, 50, 52; 124, арк. 44; 125, арк. 100, 107; 126, арк. 97–98; 127, арк. 92; 128, арк. 74]. Отриманих набоїв усе ж не вистачало для активної фази війни [707, с. 227]. Невдовзі це мало вирішальне і, на жаль, негативне значення.

Отже, Польська Республіка в 1920 р. створила певні умови для відродження українських збройних сил і виявилася основним чинником їхньої розбудови, забезпечуючи бойовим спорядженням. Спочатку цей процес залежав від політичних обставин, а постачання Другої СД розцінювалося як підсилення фронтових позицій. Ситуація змінилася після укладення союзницької військової конвенції, яка сприяла заснуванню спеціальних польських інституцій для передачі затвердженого в угоді списку майна Дієвій армії УНР. Їхня назва та штати змінювалися спочатку у зв'язку з неякісною організацією роботи, а згодом відступом союзницьких військ на територію Східної Галичини, польсько-радянського перемир'я, але, попри те, стали основним джерелом надходження ресурсу українцям. На відміну від надходжень обмундирування, продовольства та технічних засобів, процес надання боєприпасів виявився імпровізованим і через зміну воєнного становища не виправдав сподівань.

Зазначений аспект досліджено в двох статтях дисертантки [644; 652].

3.3. Заходи військових секцій дипломатичних представництв УНР у Польській Республіці, Румунії та Бельгії для поставок озброєння, обмундирування, взуття та їх ефективність

У боротьбі проти більшовицької Росії уряд УНР постійно намагався заручитися міжнародною підтримкою, відправляючи безліч дипломатичних місій у різні країни, які у підсумку виявилися заблокованими Антантою. Попри неуспішну зовнішню політику 1919-го, наступний рік кардинально змінив ставлення до УНР, налагодилися політичні союзи з країнами Європи. У процесі

успішних переговорів наступним кроком ставала організація в структурі української держави відділу, який спеціалізувався б на військових питаннях.

Першу Військову секцію створено при Українській дипломатичній місії УНР у Варшаві за наказом Голови Директорії УНР та Головного отамана С. Петлюри в грудні 1919 р., зокрема, для пертрактацій з урядом Польської Республіки в питанні розбудови української армії. Структуру очолив М. Юнаків (з лютого 1920 р. – В. Зелінський). Фактично, мети досягнули наприкінці лютого 1920 р., після висловлення чіткої позиції польського керівництва. Розпочався процес перетворення частин 1(6) СД, що формувалися у Ланцуті, а згодом у Бресті, та двох бригад на Поділлі в бойові підрозділи. Матеріально-технічне забезпечення відбувалося через створену Експозитуру міністерства до справ українських під керівництвом Ю. Ульриха, яка співпрацювала з реферантурою у господарчих справах Військової секції (очолив – М. Бондарівський) [346, арк. 77; 672, с. 138, 140].

Наприклад, 6 СД під керівництвом М. Безручка (складалася з трьох стрілецьких та однієї гарматної бригад, кінного полку, технічних частин та запасної бригади) список потреб провізії, боєприпасів, технічного та інтендантського майна передавала Експозитурі через польського представника, полковника Мазура, а копію для фіксації документу – Голові Військової секції В. Зелінському [104, арк. 3].

Перед виїздом до Бреста, 3 тис. бійців дивізії отримали нові англійські мундири, взуття, білизну та озброєння. Недобір існував лише в артилерії, адже доставлено всього 4 польові гармати та мінімальну кількість боєприпасів. Проте цього цілком вистачало для вишколу, який відбувався у комфортних умовах. Військовослужбовців поселили в просторі казарми, надали заробітну плату на рівні підхорунжого Армії ВП і навіть забезпечили тиром [709, с. 60; 715, с. 55, 85]. Усього з бюджету Польської Республіки для формування 6 СД виділено 18 млн польських марок [616, с. 23; 672, с. 143]. На фронт дивізія вирушила наприкінці квітня 1920 р. у складі 2-ї (у травні 1920 р. – 3-ї) Армії ВП, яка зобов'язалася покривати майже всі її матеріальні потреби до вересня 1920 р. Для запасних

частин постачання і надалі здійснювала Військова секція [45, арк. 29; 142, арк. 16; 145, арк. 32; 361, с. 207; 715, с. 115, 188].

Водночас з об'єднаних 4-ї та Окремої стрілецьких бригад постала 2 СД. Матеріальні потреби спрямовувалися Військовій секції, а далі Експозитурі. Оскільки дивізія входила до складу 18 ДП 6 Армії під командуванням Ф. Крайовського, за рішенням ВГВП і відома Експозитури, озброєння надсилалося безпосередньо через її штаб [363, с. 370]. Наприкінці березня завдяки інтернуванню військових частин Добровольчої армії М. Бредова надіслано 24 кулемети Максим та 1 750 гвинтівок, 8 гармат, 2 скрині, 241 000 набоїв, 568 стрічок до кулеметів, 376 артилерійських снарядів та 200 шабель [658, с. 207; 709, с. 68].

Після підписання польсько-української військової конвенції, Військова секція виступила посередньою інстанцією в передачі матеріалів від інтендантства та відділів технічного й озброєння МВС Польської Республіки [390, с. 410]. Виробили спеціальну схему транспортування [див.: Додаток Р.1.1]. Потяги з екіпіруванням та взуттям вантажили на речових складах КГО Львів і Краків (військові адміністрації) і періодично відправляли в супроводі полковника Петріва-Бакланіва, підполковника Клімовича, хорунжого Грунського, сотників Мельника, Ржечицького та ін. до Жмеринки, Бердичева, Проскурова та Могилева-Подільського, де представники від інтендантури ГУП або дивізій здійснювали ревізію майна, яке потім надходило бойовим та запасним частинам Дієвої армії УНР. Загалом від 6 травня до 29 липня 1920 р. надійшло: 28 819 козацького і 449 старшинського комплектів одягу (френч, штани, шинель), 12 496 пар взуття, 19 900 пар білизни (кальсони й сорочки), 15 040 кашкетів, 311 984 гудзики з вибитим національним гербом. Орієнтовно 90% із цього списку отримано до кінця червня, а після відступу за Збруч решта речей надходила лише до Української збірної станції у Ланцуті [115, арк. 521 зв; 119, арк. 12; 120, арк. 85; 121, арк. 27; 145, арк. 57; 148, арк. 37; 152, арк. 27; 174, арк. 24; 306, арк. 137].

Невдовзі з'ясувалося, що дивізії забезпечені нерівномірно, адже, за словами начальника ГУП: «одні частини одягнені, та мають ще запаси, а інші ...

звертаються до Управи Постачання з вимогою надіслання...» [145, арк. 72]. Згідно з нашими підрахунками, станом на початок липня 1920 р. найбільше спорядження виявилось у 3-ї Залізної дивізії: 7 500 комплектів одягу, 7 500 пар взуття, 3 000 комплектів білизни. Натомість 1-й Запорізькій, 2-й Волинській, 4-й Київській і 5-й Херсонській на господарський баланс надійшло всього по 1 000 комплектів одягу та білизни; 6-й запасній бригаді – 2 000 комплектів одягу та білизни, 1 000 пар взуття, а Українській збірній станції в Ланцуті – 3 000 пар одягу та білизни, 3 000 кашкетів, 15 804 гудзики. Чималим запасом розпоряджалося МВС (10 000 комплектів одягу, 5 360 кашкетів, 140 400 гудзиків), невелика кількість припала ставці Головного отамана С. Петлюри та співробітникам ГУГШ [152, арк. 27; 306, арк. 137]. Причина полягала в децентралізованій системі постачання. Через два місяці поставок, у момент, коли інтенсивність поставок зменшилася у рази, ГУП вирішила впорядковувати процес розподілення майна.

Набагато гірше справа виявилася з постачанням техніки та озброєння. Згідно з віднайденими джерелами, перший транспорт №19857 відправився з Варшави до Проскурова 2 травня 1920 р. із 832 гвинтівками Мосіна, 16 кулеметами, 120 000 гвинтівкових набоїв, 20 телефонними апаратами і 100 км кабелю до них. 18 травня в чотирьох вагонах польського ешелону на ст. Жмеринка доставлено 2 польові 76-мм гармати, панораму Герца, 10 кулеметів Максим та 10 Кольт, 199 гвинтівок і 932 багнети до них, 4 зарядні скрині [40, арк. 30; 34, арк. 83–84], а в червні – 500 ремінців до карабінів, 250 кавалерійських списів, 112 німецьких шпаг, 138 польських та французьких шабель, 11 000 гвинтівок [359, с. 147; 31, арк. 2; 115, арк. 323].

Зарадити цим обставинам начальник Військової секції В. Зелінський намагався ще з травня 1920 р., адже, контактуючи з представниками уряду Польської Республіки, добре знав про брак необхідних матеріалів у їхніх збройних силах та усвідомлював, що забезпечити українців у повному обсязі, відповідно до пункту 12 військової конвенції, союзники не змогли б. Виходом із ситуації стали закупівлі необхідного в приватних підприємців Варшави. Уже на початку червня отримано чимало оферт: від американського підприємця

Кемпбеля та торгового дому «Якубовський та Наржимський» про продаж екіпіровки військовослужбовцям, фірми «Борус і Плутецький» – озброєння і боєприпасів тощо. Запаси товарів могли спорядити й забезпечити озброєнням 50 тис. армію [35, арк. 19; 119, арк. 38 зв.].

Грошей у бюджеті УНР бракувало, а єдиним засобом для торгівлі був цукор, але для того, щоб його конвертувати у валюту, яку вимагали постачальники, потребувався час. Уряд Польської Республіки пропонував 150 марок за пуд, а приватні фірми – 950. Однак, щоб укласти угоду на продаж з останніми, потрібний був дозвіл союзників. Виникла патова ситуація, яка затягнула переговорний процес, а перші контракти анулювали. Щоб продовжити працю в заданому напрямі, потребувалася реорганізація штату Військової секції, тому В. Зелінський у листах неодноразово звертався до МВС із проханням утворити закупівельну комісію при його господарчій реферантурі [35, арк. 8; 119, арк. 10 зв.].

15 липня 1920 р. Головна команда Дієвої армії УНР видала наказ про перетворення Військової секції на Українську військову місію, але керівні посади не змінилися. До її повноважень входило, зокрема: налагодження дипломатичних контактів із представниками інших держав та закупівля військового майна на закордонному ринку. Останнім займався господарчий (IV) відділ [627, с. 383; 672, с. 166; 682, с. 91]. Уже 17 липня на засіданні РНМ УНР у Ряшеві постановлено «просити голову ... генерала Зелінського продовжувати свою працю щодо огляду армії зброєю і одягом» [90, арк. 64]. Для успішної реалізації закупівельних операцій ухвалено звернутися за кредитом у 500 млн марок до польського уряду. Оптимістичні обставини сприяли розвитку активних дій Української військової місії. Керівник її IV відділу полковник М. Бондаровський у серпні провів успішні переговори з представниками німецького уряду на закупівлю партії боєприпасів, але обіцяної позики не надали й операція була провалена через неплатоспроможність [359, с. 166, 169].

Згідно з архівними джерелами Військова місія все-таки уклала невеликий контракт. Так, 21 вересня 1920 р. ГУП виписала банківський чек В. Зелінському

на 10 737 500 марок для придбання 15 000 теплих ватних курток і 1 500 рукавиць [51, арк. 10; 117, арк. 473; 148, арк. 117; 305, арк. 263]. На нашу думку, після цього її самостійна діяльність у вказаному напрямі завершилася, адже саме тоді зафункціювали закупівельні місії від МНГ.

Попри зміну компетенції установи, вона й надалі залишалася основною складовою для передачі військових матеріалів від МВС Польської Республіки поряд із відповідними структурами 6 Армії ВП. Однак безперервні воєнні дії на території Східної Галичини, поразки польських військ несприятливо відбилися на поставках матеріалів, які відновилися лише наприкінці літа 1920 р. [627, с. 387]. 27 серпня ГУП та бойові частини отримали 2 000 черевиків, 4 000 плащів, френчів, 5 000 штанів, 5 шин для легкових автомобілів, а 29-го – 4 самоходи, 2 броньованих автомобілі «Форд» із запчастинами, 10 мотоциклів, 24 велосипеди, 30 апаратів Морзе, 6 000 телефонів, 2 000 саперних лопат, 500 кирок, столярські інструменти, 67 револьверів Браунінг із 3 350 набоями, 125 револьверів Бояр і 7 250 набоїв до них, 100 багнетів та 200 000 гвинтівкових набоїв [117, арк. 286, 364 зв.; 151, арк. 80; 160, арк. 22 зв.; 308, арк. 3 зв, 51].

Усього до вересня 1920 р. польська сторона забезпечила 25 000 військовослужбовців Дієвої армії УНР одягом, близько 15 000 черевиками та гвинтівками, 53 гарматами, 175 кулеметами, але боєприпаси до них були мінімальними [142, арк. 17; 408, с. 208]. Збільшення особового складу українських збройних сил, зважаючи на недопостачання, здавалося безнадійною справою. Вкотре В. Зелінський звернувся з проханням надати все необхідне до міністра військових справ Польської Республіки К. Соснковського, наголошуючи: «Зараз більшість козаків на фронті без обуви, без шинелів, нема білизни, одяг потребує заміни. Наступили холода..., брак зброї..., амуніції до рушниць і гармат ставлять армію в катастрофічне становище» [142, арк. 15; 308, арк. 194]. Самостійно державним структурам не під силу було утримувати Збройні Сили УНР, адже за розрахунками на вересень – грудень 1920 р. потребували: 1) на харчове забезпечення – 4 млрд грн; 2) фуражне – 1,1 млрд; 3) речове – 12 млрд; 4) грошове – 729 млн і 5) озброєння – 15 млрд тощо. Загалом сума була

астрономічною – 36 110 167 000 грн [305, арк. 123]. Фактично у той момент УНР була заручником геополітичних обставин, які склалися не на її користь.

Невдовзі з'ясувалося, що в першій декаді вересня теплого одягу та взуття на інтендантських складах Польської Республіки було обмаль, тому все необхідне, із закупленого у Франції для власних потреб, зобов'язалися передати до 15 жовтня 1920 р. [346, арк. 140]. Щодо озброєння та грошей, то таких обіцянок не було, тож потреби мали задовольнятися в міру власних можливостей. Трофейне озброєння виявилось нездатним до використання. Гвинтівки для поладження відправлено в тилові майстерні, справних було всього 3 тис., гармати не мали замків, а гаубиці ковпачків над дистанційною трубкою. Ще гіршим був стан із забезпечення набоями. Переозброєння не розглядалося як альтернатива у вирішенні цієї проблеми. Покращити становище з боєприпасами запропонував начальник генштабу ВГВП Т. Розвадовський. Було домовлено закупити у Відні 12 польових гаубиць та 12 600 снарядів до них, 3 млн гвинтівкових набоїв. За браком джерел не відомо про подальший перебіг цієї справи [147, арк. 56; 151, арк. 92; 308, арк. 192, 216; 346, арк. 113, 231; 359, с. 231].

За обрахунком матеріалів, переданих через Військову місію у Варшаві восени 1920 р., можна стверджувати, що найбільший відсоток припав на обмундирування та взуття, менше отримано технічного майна та боєприпасів, що утруднювало збільшення бойового складу збройних сил, а мобілізовані залишалися без належного екіпірування і не могли бути використані на фронті. Так, протягом вересня надійшло до Гусятина не менше: 20 000 комплектів білизни, 1 100 шинелей, 1 800 блуз, 7 900 підштаників, 6 300 сорочок та шкарпеток, 2 800 обмоток, 15 000 кокард, 2 800 манерок, 5 997 черевиків. Наступного місяця до цього додано 5 000 шинелей, штанів, френчів, 9 996 пар черевиків, 15 023 сорочок, 13 135 підштаників, 1 818 теплих кальсон, шкіру для пошиття взуття [115, арк. 574; 117, арк. 364; 146, арк. 45; 150, арк. 31; 153, арк. 54].

Зброя надходила невеликими партіями й загалом станом на 27 жовтня склала: 7 600 гвинтівок Мосіна і 250 000 набоїв до них, 50 кулеметів із приладдям,

17 574 снаряди до 76-мм польових гармат, 4 000 англійських гвинтівок із 250 набоями та гвинтівки системи Базіля Гра для переозброєння тилкових частин і збільшення запасів гвинтівками Мосіна на фронті. Щодо технічного майна, то в той же період надійшло: 155 телефонів фонічних, 5 індукторних, 335 елементів Лекланше, 36 нумераторів, 3 апарати Юза та 15 Морзе, 1 067 м телефонного кабелю, 110 сокир, 3 пилки, 12 свердел, 30 000 кг залізного дроту, 3 000 м ізоляційної стрічки, 4 вагони з телеграфним і вибуховим матеріалами, 9 вантажних автомобілів, автокарета Мерседес (для М. Омеляновича-Павленка), бензин, камери та покриття [117, арк. 364 зв.; 142, арк. 60; 146, арк. 139; 153, арк. 51; 302, арк. 21; 308, арк. 33; 346, арк. 242; 361, с. 264; 681, с. 175].

Польсько-більшовицьке перемир'я фактично призупинило діяльність Військової секції, яку 2 листопада перейменовано на Українську Військову Ліквідаційну комісію. У зв'язку з політичними обставинами постачання українських збройних сил колишніми союзниками відбувалося таємно. Останні надходження від поляків датуються 4–6 листопада 1920 р.: 5 000 шинелей та штанів, 20 000 сорочок, 3 000 англійських гвинтівок і 600 000 набоїв до них [627, с. 400].

Наведені факти свідчать, що стратегічно важливою для рішучого опору ворогу виявилася достатня кількість озброєння і боєприпасів. На жаль, військове керівництво Польської Республіки не змогло на належному рівні з власних запасів забезпечити ними Збройні Сили УНР. Щоб зарадити проблемі, ще в червні 1920 р. союзник заявив про посередництво в придбанні російської зброї та боєприпасів зі складів, залишених під час Першої світової війни в Румунії, а також конвертувати український цукор та збіжжя в леї для проведення там же закупівельних операцій. Пропозицію було прийнято українським керівництвом [162, арк. 54; 363, с. 1133, 1360; 659, с. 319].

Окрім того, 11 червня 1920 р. румунський прем'єр-міністр А. Авереску надав дозвіл на повернення зброї і спорядження роззброєного у квітні 1919 р. у Бессарабії Запорізького корпусу Дієвої армії УНР. Зокрема, ідеться про 6,5 млн гвинтівкових набоїв, 12 000 рушниць, 120 кулеметів із запасними частинами, 800

шабель, 40 польових гармат із 30 000 снарядами, кінську амуніцію [115, арк. 89; 151, арк. 31 а; 622, с. 120; 683, с. 165]. Щоправда, т. в. о. директора департаменту зовнішнього торгу МНГ Красівський подає зовсім інші дані: 45 000 гвинтівок, 2 000 кулеметів, 28 гармат, по 50 млн гвинтівкових та кулеметних набоїв [12, арк. 134]. Решту необхідних боєприпасів планували придбати приватним шляхом. Практичну реалізацію всіх справ покладено на Військову секцію при Дипломатичній місії УНР у Румунії під керівництвом С. Дельвіга, яка офіційно існувала з 3 лютого 1920 р. [650, с. 118; 683, с. 161].

Першу партію, яка нараховувала 3,75 млн гвинтівкових набоїв (замість 5 млн), відправлено 20 червня з Ясс до Атак співробітником української місії сотником Я. Чайківським [12, арк. 134; 121, арк. 26; 122, арк. 3]. Зменшення обсягу пояснювалося нестачею коштів для транспортування, які генерал-поручник С. Дельвіг «позичав з сум на утримання місії...» [46, арк. 1, 5; 115, арк. 182]. До початку серпня 1920 р. на баланс бойових частин надійшло ще 1,75 млн гвинтівкових набоїв, які швидко були витрачені. З цього приводу 7 серпня начальник штабу Дієвої армії УНР полковник П. Ліпко телеграфував до ГУП: «В армії рушничних набоїв брак і в 3-ох дивізіях вистачить доби на три, в двох дивізіях повний брак. Польське командування набоїв немає, можна їх отримати лише з Румунії...» [121, арк. 33; 142, арк. 6].

Вирішення цього питання було можливим через налагодження закупівельних операцій. Голова Військової секції С. Дельвіг оцінював масштаб військових потреб у десятикратному розмірі порівняно з переданим румунами озброєнням і майном. Тому в червні вели переговори за посередництва Польської Республіки про придбання 30 млн гвинтівкових набоїв [31, арк. 2; 115, арк. 60; 359, с. 147; 672, с. 154], але їхній успіх прямо залежав від платоспроможності українського уряду. Через це досягнення домовленостей відбувалося повільно. І все ж упродовж липня – вересня, за неповними даними, вдалося придбати 10 млн та замовити ще 7 млн гвинтівкових набоїв. Оскільки замість потрібних 500 тис. лей на закупівельну операцію Військова місія отримала тільки 199 тис., то у зв'язку з цим не зрозуміло чи вдалося їй довести завершення угоди. Також до

кінця вересня уряд УНР асигнував ще 700 тис. польських марок на послуги з транспортування майна. Надалі всі закупівельні операції припинилися за браком валюти й цукру [52, арк. 13; 121, арк. 48, 52, 65 зв., 72; 142, арк. 6; 154, арк. 154; 302, арк. 2; 305, арк. 85, 206; 308, арк. 77 зв.].

У серпні 1920 р. румуни погодилися на передачу майна Південно-Східної групи військ Дієвої армії УНР, яку навесні 1919 р. спіткала доля Запорізького корпусу [126, арк. 10; 625, с. 9, 29]. Із того часу інтенсивно прибували ешелони на залізничну станцію Снятин та Станіславів. Повернене озброєння фіксувала приймальна комісія, очолювана полковником Георгіу [104, арк. 20; 115, арк. 142; 121, арк. 34; 160, арк. 8]. Брак даних не дає змоги визначити відправника озброєння (приватна особа чи румунський уряд), тому доводиться лише констатувати сам факт отримання боєприпасів до моменту підписання польсько-радянського перемир'я.

З'ясовано, що до 20 серпня румуни повернули таке: 6 018 766 російських гвинтівкових набоїв, 814 шабель, 50 кулеметів Льюїс та 70 Кольт, 12 534 гвинтівки, 28 007 гарматних снарядів, 1 500 австрійських і німецьких набоїв, 500 бомб, 1 491 снаряд до гаубиць [115, арк. 448]. Надалі надходило більше озброєння разом із набоями, часто не придатними до використання [див.: Додаток Щ.1.1].

Проблему із забезпеченням боєприпасами добре розуміли й у вищому командному складі українських збройних сил. Т. в. о. начальника Артилерійської управи полковник В. Сварика в таємному листі до начальника ГУП М. Русіяна 28 серпня повідомляв, що запас набоїв російського виробництва в Румунії вичерпаний, і з надією сподівався на польські трофеї, здобуті під час Варшавської битви [122, арк. 2]. Незадовго все з'ясувалося – Дієва армія УНР не змогла отримати потрібної кількості боєприпасів і була розбита Червоною армією.

За пів року до цього завдяки союзу із Польщею уряд УНР отримав можливість встановити дипломатичні відносини з країнами Західної Європи. Наприкінці травня 1920 р. відбулася зустріч Голови Військової секції В. Зелінського з бельгійським послом І. де Сітру, на якій домовлено про співпрацю у військовій сфері для покращення становища українських збройних

сил [654, с. 8; 670, с. 191; 672, с. 152, 155]. Цей напрям було підтримано й на державному рівні. Уже 10 червня 1920 р. на засіданні РНМ УНР у Жмеринці міністр військових справ В. Сальський запропонував створити і відправити до Бельгії Військову місію «для переведення справ, зв'язаних з організацією української армії» [350, с. 63], за що і було одноставно проголосовано.

3 серпня делегація в складі О. Осецького (голова місії), підполковника Піленка, сотника В. Дідуненка й хорунжого Левинського прибула до Брюсселя. Спочатку її мета полягала в ознайомленні з бельгійським ринком зброї, технічним приладдям тощо, а далі – в укладанні контрактів з урядом Бельгії та приватними особами для закупівлі необхідного майна [305, арк. 170; 308, арк. 156; 321, арк. 37; 572].

Оскільки однією з проблем ГУП Дієвої армії УНР було транспортування військового майна кінською тягою, яка загострювалася в дощову погоду, актуальним стало придбання вантажних автомобілів та тракторів. Пропозиції надійшли від восьми приватних компаній, однак контракт було укладено лише наприкінці серпня з фірмою «Lokomotions Modernes». Незадовго до здійснення торгівельної операції уряд УНР повідомив, що в державній скарбниці не вистачає потрібних для цього коштів, а взамін пропонував цукор. Для того, щоб транспортувати потрібних 34 600 пудів цієї продукції та продажу для отримання валюти, потребувався час на виконання низки бюрократичних процедур і дозвіл на транзит через територію Польської Республіки. З огляду на фронтові події завдання вимагало оперативності, але вирішити це питання не вдалося [33, арк. 172; 308, арк. 160].

Водночас переговори з бельгійським урядом також зайшли в глухий кут через політичні обставини, адже розпочалися дипломатичні пертрактації Польщі й більшовицької Росії, Французька Республіка визнала легітимність головнокомандувача Збройних сил Півдня Росії [308, арк. 168].

Незважаючи на це, Військова місія не припиняла своєї праці і навіть отримала 20 440 000 грн від держави для виконання своїх обов'язків [350, с. 218]. Її наступне завдання полягало в придбанні обмундирування, у той час коли

польська інтендантура не мала змоги швидко задовольнити вимоги українських збройних сил після їх переходу з-за Збруча. 9 вересня О. Осецький звітував про перебіг переговорів із декількома торговельними компаніями. Зважаючи на обмеженість фінансів, розглядали лише дешевші пропозиції. Найбільш вигідними визнали від фірми «Камб'є». Комерсанти пропонували військове обмундирування, один комплект якого складався із таких речей: плаща, френча, штанів та кашкета англійського зразка, фланелевої і звичайної сорочки, кальсон, шкарпеток, трьох носових хустинок, серветки-рушника, черевиків звичайних для піхоти та кінноти [651, с. 32; 142, арк. 47; 308, арк. 172–172 зв.].

Уже 23 вересня голова РНМ УНР В. Прокопович підписав постанову про надання повноважень для реалізації закупівельної операції Військовій місії в Бельгії спільно з Українською військовою місією у Варшаві та виділення на вказані цілі 500 млн грн з військового фонду [182, арк. 73]. Зважаючи на те, що все військове майно від місії доставляли на бази, розташовані у Східній Галичині, документи не завжди дають змогу визначити, від кого вони дістали речі для наступної передачі українській армії, тому цілком ймовірно, що це завдання було успішно виконане, адже не випадково генерал О. Осецький отримав листа від керівника МНГ О. Архипенка, який просив провести переговори з торговельно-промисловими представниками Бельгії і порушити питання про перенесення на територію УНР фабрик із виробництва набоїв [36, арк. 26].

Отже, упродовж десяти місяців 1920 р. військові секції при Дипломатичних місіях представляли інтереси МВС УНР у Варшаві, Румунії, Бельгії і відігравали посередницьку роль у передачі військового майна з метою відбудови, а невдовзі – підсилення Дієвої армії УНР. Цей процес відбувався нерівномірно, залежав від особистих запасів та можливостей відправника, диктувався політичними та військовими обставинами. Зрештою утворення додаткових двох секцій, окрім варшавської, спричинені неспроможністю Польської Республіки виконати власними силами усі зобов'язання військової конвенції, на певний період сприяли бойовій активності українських дивізій. Обмеженість запасів озброєння російського зразка не могла задовольняти реальні потреби, спочатку

контратакувальних, а потім відступальних військ, тому ініціатива секцій щодо закупівельних операцій на приватному ринку мала реальний шанс покрити недостачу боєприпасів і навіть поступово переозброїти українські збройні сили. Брак грошей у державній скарбниці став перепоною для якісного розвитку подій, тому ефект діяльності зазначених структур виявився мінімальним, а польсько-більшовицьке перемир'я остаточно зупинило їхній невеликий прогрес.

Розглянуті проблеми порушені у двох публікаціях дисертантки [650; 651].

Висновок до розділу

Отже, у 1920 р. українські державні структури виявилися неспроможними самотійно на належному рівні відбудувати власні збройні сили через нефункціональну Головну управу постачання. Першопричина крилася у дефіциті готівки, тому незначні асигнування знеціненої української валюти не задовольняли вимог новостворених військових частин, а цукор як засіб для укладання бартерних угод лише ненадовго вирішував безперервну потребу продовольчого забезпечення. Банкрутство обмежувало самотійну закупівельну діяльність закордонних дипломатичних представництв МВС. Вбачаючи недієздатність системи, взамін на територіальні поступки постачання Дієвої армії УНР перейшло до прерогативи поляків. Цей процес характеризувався розгалуженою системою надходження військового матеріалу українським фронтним і тилowym частинам через польське міністерство, армійські органи постачання і створенням спеціальних інституцій для передачі майна, які щоразу реорганізовувалися відповідно до воєнних умов та потреб, а з боку ГУП – безсистемністю отримання та нерівномірністю розподілення майна, що в результаті позначилося на відмінностях у забезпеченні бойового і харчового стану особового складу. Основною допущеною помилкою, яка нагадувала про себе увесь рік збройної боротьби і призвела до поразки, виявилось непереозброєння військових частин на кшталт польських через весняні тріумфи і власну залежність від закордонних поставок. Відступальні дії польсько-української армії прирекли

на постійний брак боєприпасів у дивізіях Дієвої армії УНР, який вдалося частково покрити завдяки постачанню з Румунії та трофеям Варшавської битви, але не дозволяло успішно проводити контрнаступальні операції. Спроба восени самостійно налагодити матеріально-технічне постачання зазнала невдачі, створені численні закупівельні комісії двох виконавчих органів МВС суперечили один одному й через розпорошення готівки в різних руках, зрештою, не мали практичного значення. Дивізії знову перейшли до самозабезпечення провізією. На спустошених теренах Поділля не можливо було ні накопичити продовольчих запасів, ні відкрити воєнно-промислові комплекси, а закордонні поставки вимагали значних коштів, яких УНР не мала після втрати союзника.

РОЗДІЛ IV.

ДЕРЖАВНА ОРГАНІЗАЦІЯ МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ І САНІТАРНО-МЕДИЧНА ДОПОМОГА ОБОРОНЦЯМ УНР (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИСТОПАД 1920 рр.)

4.1. Формування мережі шпиталів, забезпечення їх кадровим і матеріальним ресурсом

Важливою складовою збройних сил світових держав є військово-медична служба, спроможна здійснювати безперервне піклування про збереження та зміцнення здоров'я особового складу армії, підтримувати моральний дух військовослужбовців, сприяючи їхній успішній діяльності на фронті. Це стало пріоритетним напрямом Директорії УНР, яка формувала національні збройні сили.

Організація медичної служби в Дієвій армії УНР базувалася на основі імперської російської армії, що функціонувала в Першій світовій війні, хоча вносили певні корективи відповідно до реалій часу. Медичною тиловою допомогою української армії керувала ГВСУ (у січні 1919 р. її очолив Д. Одрина), яка підпорядковувалася МВС. Вона складалася із шести відділів: персонального складу (керівник Ф. Левинський), санітарно-гігієнічного (М. Іваницький), постачання (А. Іскра), евакуаційного (В. Зімін), фармацевтичного та господарчого (С. Ясько) [178, арк. 16–17; 220, арк. 61; 221, арк. 7; 603, с. 69; 655, с. 98; 694, с. 18].

Окремо діяла польова медична служба – Санітарне управління Дієвої армії УНР (з листопада 1918 р. санітарний інспектор – полковник Семянівський, з лютого 1919 р. – В. Совачів), яка залежала від ГВСУ в матеріальному відношенні. Їй підпорядковувалися санчастини, які були при кожному підрозділі військ (корпус–дивізія–полк–курінь–сотня) у складі: головного лікаря (начальник санчастини), лікаря для доручень, лікарських помічників, фельдшерів, санітарів, урядовців, діловодів та ін. Обов'язки начальника санчастини полягали в створенні

фронтового лазарету, забезпеченні його фаховими кадрами, медикаментами, провізією та контролем за перевезенням хворих та поранених до польових шпиталів [178, арк. 20–21; 210, арк. 20; 216, арк. 97; 371, с. 24; 661, с. 182; 669, с. 127].

Мережа шпиталів Дієвої армії УНР мала досить розгалужену систему, яку умовно можна поділити на польову й евакуаційно-тилову. Перша характеризувалася організацією лікування хворих і поранених поблизу зони бойових дій, друга зосереджувалася на евакуації козаків із польових шпиталів у тил для безпечного лікування. На початку українсько-більшовицької війни невідкладну медичну допомогу пораненим надавали перев'язувальні загони, які транспортували їх до дивізійного чи корпусного рухомого лазарету для тимчасового перебування. Зафіксовано поодинокі випадки, коли поранені потрапляли під опіку населення, що мешкали в прифронтовій смузі [381, с. 223].

При лазаретах відбувалося розподілення козаків. Важкопоранених, яким була протипоказана довготривала евакуація з передової та з просуванням дивізії на нові позиції, розміщували у військових польових запасних шпиталях, а легкопоранених – у військових польових шпиталях. Щоб не допустити великого скупчення хворих та поранених, відбувалася їхня евакуація до тилкових шпиталів санпотягами чи санлетючками. Різниця між ними полягала в тому, що перші призначалися для транспортування поранених із постійним медичним наглядом, на відміну від других, завдання яких обмежувалося лише швидким перевезенням. Вони курсували до розподільних пунктів, звідки козаків направляли обозом у тиліві шпиталі: військові, запасні військові, залогові та земські. Мережа госпіталів фінансувалася з військового фонду УНР [95, арк. 77; 371, с. 7–9, 11].

У січні 1919 р. розподільні пункти розташовувалися в Києві, Харкові та Шепетівці. Регулярно з 25 польових шпиталів до них курсували 34 санітарні потяги (один належав УТЧХ), які передавали військових до 33-х військових тилкових шпиталів дев'яти губерній республіки. Наведені факти свідчать, що до середини січня 1919 р. в Дієвій армії УНР активно діяла медико-санітарна служба. Через втрату значної території уже в лютому 1919 р. залишилося лише 5 тилкових

або 15% від загальної кількості існуючих, 9 польових шпиталів (36%) загальною кількістю близько 3 тис. ліжко-місць, 16 санпотягів (48%) [95, арк. 77 зв., 80–82, 93; 214, арк. 322; 220, арк. 29].

У зв'язку з постійним відступом військових частин вище командування вирішило лікувати козаків у глибокому тилу. Польові шпиталі в основному відігравали роль перевалочного пункту, із якого санпотяги транспортували військовослужбовців до Шепетівського розподільного пункту, а звідти їх направляли у військові тилові медзаклади Поділля і Волині. Таке рішення неабияк перевантажувало евакуаційну залізничну мережу [95, арк. 94].

Постійні бої з більшовиками породжували величезні втрати пораненими. Медична система не могла впоратися зі своїми завданнями. Про це свідчить телеграма 16 лютого начальника однієї із санчастин армії Сорочинського до ГВСУ, у якій зазначали, що «...шпиталі в Жмеринці, Вінниці, Кам'янці заповнені хворими», пропонували «закласти нові ... або поширити існуючі...» [219, арк. 27].

Наприкінці того ж місяця заходами евакуаційного відділу ГВСУ, на який покладено обов'язки улаштування нових шпиталів та формування санпотягів, відкрито лазарет на 100 ліжко-місць у Луцьку. На жаль, це не могло суттєво вплинути на стан справ. Критичні обставини змусили Головного отамана С. Петлюру звернутися за допомогою до губернських і повітових комісарів, народних управ, кооперативів та «Просвіт» [214, арк. 10; 219, арк. 30, 36; 356, с. 237]. Однак навряд чи це змінило ситуацію на краще.

Після втрати в квітні 1919 р. Поділля територія УНР обмежувалася неповною частиною Волині. Для лікування козаків залишилося 4 військові польові та 2 тилові шпиталі (Рівне, Луцьк). Окрім того, облаштували додаткові медичні установи. Наприклад, у с. Топорище та м-ку Олевськ на залізничній станції утворилися етапні пункти, де хворі отримували медичну допомогу та їжу, а потім їх направляли в тил. У м-ку Радзивилів Кременецького повіту було відкрито 7-й запасний військовий шпиталь на чолі з лікарем Паньковим у приміщенні земської лікарні [95, арк. 81; 202, арк. 6; 211, арк. 8 зв; 280, арк. 6; 371, с. 25; 668, с. 91]. Військовик О. Семмо, який там лікувався навесні 1919 р.,

характеризував його так: «... це була містечкова школа, з якої викинули геть лавки та шафи, розкидали на підлозі кілька кулів із соломи й поклали на них хворих...місця було мало, а хворих багато...» [401, с. 187].

Травнева поразка українських військ на Волині паралізувала евакуацію санпотягів і шпиталів через перерізані ворогом залізниці. Вдалося врятувати три шпиталі та два санітарні потяги – №28/літ Т та №19/2208, які після вступу вцілілих частин Дієвої армії УНР до Кам'янця-Подільського перебазувалися з Тернополя і увійшли до штату ГВСУ УНР [214, арк. 1 зв.].

На Поділлі формування мережі військових шпиталів розпочалося спочатку. Із червня 1919 р. усі цивільні (земські й міські) та військові лікувальні установи мали фінансуватися керівним органом – МНЗО, яке очолив Д. Одрин [167, арк. 433; 213, арк. 23; 425; 432; 460; 695, с. 19]. Уже 27 червня РНМ УНР виділила на вказані цілі 27 млн грн. З того часу змінилася організаційна медико-санітарна система. МНЗО підпорядковувалося донедавна автономне ГВСУ, евакуаційний відділ якого під керівництвом Верхрадського реалізовував відкриття нових лікувальних установ для козаків. Їхня спільна праця тривала тільки до серпня 1919 р., адже ГВСУ чинила саботаж через позбавлення її автономності [214, арк. 3; 349, с. 385; 460].

Коли Кам'янець-Подільський, а невдовзі і Проскурів прийняли військові частини Дієвої армії УНР, тилові установи та державні інституції, нашвидкуруч тут відкривали госпіталі (змішаного типу та пошесні) для розвантаження похідних лазаретів військових частин, які тимчасово перебували в містах. Управління лікарськими інституціями, що створювалися у залогах, покладали на її начальника. У Кам'янці цю роль виконував лікар Кліотт, а в Проскурові – лікар Цвібак (із серпня 1919 р. – лікар Голубєв) [73, арк. 10; 214, арк. 194].

Перші тилові госпіталі сформувалися в Кам'янці-Подільському протягом червня – липня 1919 р.: залоговий, 11-й запасний (на 800 ліжко-місць), 24-й польовий запасний (евакуйований із Тернополя), 1-й, 2-й та 11-й (кожен на 400 ліжко-місць) та міський пошесні шпиталі (175 ліжко-місць). Відомо, що персонал 11-го запасного військового шпиталю складався із 7 лікарів, 5 лікарських

помічників, 18 сестер-жалібниць і 60 санітарів. Хворі та поранені після реєстрації в прийомному відділенні розміщувалися в трьох корпусах. Попри існування інших лікувальних закладів, до кінця червня шпиталь уже був переповнений на 15%, а через місяць цей показник сягнув 149% (1 993 особи) [95, арк. 212; 204, арк. 12; 208, арк. 2, 10; 213, арк. 26; 214, арк. 43, 80, 158; 218, арк. 555 зв.].

Активно розгорталася мережа госпіталів і в інших відвойованих українським військом населених пунктах. Так, у Волочиську було відкрито 9-й військовий (400 ліжко-місць), у Проскурові – 8-й (600) та 10-й (800 ліжко-місць). Спільна наступальна операція Дієвої армії УНР та УГА протягом липня – вересня 1919 р. сприяла визволенню низки українських повітів і дозволила відновити лікувальні заклади для військовослужбовців у Могилеві (1000 ліжко-місць), Новій Ушиці (1000), Барі (200), Жмеринці (200), Деражні (300), Вапнярці, Житомирі, Вінниці (600), а також у Бердичеві, Ярмолинцях, Дунаївцях, Старокостянтиніві та ін. [189, арк. 259; 208, арк. 34; 212, арк. 216; 213, арк. 4, 6, 21–22, 104, 156, 161; 214, арк. 70, 290; 227, арк. 57; 329, арк. 2; 386, с. 130; 662, с.124].

Заходами народних управ за фінансової підтримки МНЗО було засновано низку шпиталів для армійців: у Кам'янці-Подільському – губернську земську лікарню (500 ліжко-місць), лазарет (325) та земський шпиталь (600); у Проскурові – лікарню та лазарет (відповідно на 20 і 200). Такі ж заклади відкрито в Чорному острові та Рихті (кожен на 100 ліжко-місць) [203, арк. 38; 214, арк. 133, 298 зв.; 587; 609, с. 143].

Кам'янецька губернська земська лікарня розташовувалася в спеціальних корпусах, мала достатній медичний інвентар, світлі палати, була належно умебльована, більшість козаків лежали на металевих ліжках із пружинним механізмом. Серед негативу відзначимо її перевантаженість, адже, як згадував 19 серпня 1919 р. помічник лікаря Кам'янецької залоги, у коридорах «хворі лежать на носилках і на підлозі в шпитальному і в своєму одязі...» [219, арк. 66 зв.]. У зв'язку з цим губнаруправа потребувала додаткового фінансування, нестача якого призвела до дефіциту коштів і заборгованості у виплаті зарплати. На кінець жовтня вона становила майже 2 млн крб без врахування кредиту за провізію [203,

арк. 38; 236, арк. 20]. У гіршому стані перебував земський шпиталь. Хворі перебували в антисанітарних умовах, не вистачало персоналу (на 600 хворих було лише 7 медпрацівників). Унаслідок цього черга на медогляд тривала по 4–5 днів [216, арк. 383].

До вересня всі тилові шпиталі кам'янецької залоги були переповнені, основний відсоток хворих становили тифозні. У зв'язку з цим міністр військових справ В. Петрів наказав, щоб до міста не доставляли військовослужбовців на лікування, а розміщували в Проскурівському повіті. Така ж ситуація склалася у жовтні в Жмеринці та Вапнярці, де санпотяги на залізничних коліях і не могли вивантажити козаків [213, арк. 77, 178; 280, арк. 92].

Зі звільненням території і розширенням театру воєнних дій виникла потреба поширити мобільні лазарети, які б надавали первинну та невідкладну медичну допомогу на нульовій позиції та першій лінії передової. Попередню систему було дещо змінено. Згідно з наказом МВС від 29 липня 1919 р. санітарні начальники військових частин за виділені ГВСУ кошти формували амбулаторії та околотки. Останні мали за потреби переформовуватися в перев'язувальний загін для надання первинної медичної допомоги під час бою, а потім передавати поранених козаків у найближчий дивізійний чи польовий шпиталь або санітарний потяг [3, арк. 50; 184, арк. 173; 214, арк. 174].

Швидко утворити достатню кількість польових закладів не вдавалося через брак фінансів. Наприкінці серпня керівники військових медичних установ у своїх петиціях звернули увагу на це питання МВС, яке обіцяло надати потрібні засоби [див.: Додаток Х.1.2]. Загалом протягом літа – осені 1919 р. діяли 2-й польовий, 23-й польовий рухомий під керівництвом лікаря Ковшевного та польовий у Вапнярці (начальник – лікар Лебедкін) шпиталі. Також було сформовано лазарети 1-ї (Північної), 2-ї («Запорізька січ») та 3-ї (Залізної) дивізій [213, арк. 6, 39, 139; 214, арк. 136, 235; 216, арк. 395]. Однак, як стверджує історик М. Ковальчук, ГВСУ не спромоглася налагодити організовану систему шпиталів у прифронтовій смузі [621, с. 128; 628, с. 171]. Із цією думкою варто погодитися і наголосити, що через цей недолік бійців у важкому стані відправляли до перевантажених тилкових

шпиталів, а тривале перебування без медичної допомоги часто призводило до летальних наслідків.

Транспортування з передової було не менш важливою складовою військово-медичної системи, адже вчасне транспортування військовослужбовця в тил збільшувало шанси на одужання. Спочатку це завдання виконували два збережених санпотяги Дієвої армії УНР – №19/2208 (начальник – лікар М. Болотнер) та №28/1 літ. Т (начальник – лікар Матковський, із серпня – Полчанінов), що переїхали з Тернополя. Перший із них розпочав роботу 8 червня 1919 р. у районі Чорного Острова, влітку курсував залізничною лінією Балин – Дунаївці – Ярмолинці, а восени – Клімашівка – Жмеринка – Вапнярка – Вінниця – Козятин і направлявся до розподільних пунктів Кам'янець-Подільського, Проскурова та Жмеринки. Військовий санпотяг виконував свою місію до поломки паротяга 26 жовтня 1919 р., якого, проте, так і не вдалося замінити [212, арк. 3, 13, 45, 172, 222, 291].

Другий санпотяг фактично відіграв роль помічного, адже 6 липня весь його медперсонал захворів тифом і перебував на карантині. Через неможливість заміни особового складу, відновив роботу тільки всередині серпня. Півтора місяці санпотяг перевозив хворих, а 11 жовтня через технічні причини його відправили на ремонт у депо станції Жмеринка [214, арк. 198, 213, 220, 245, 269].

Брак санпотягів унеможлилював перевезення недужих до медзакладів і створював загрозливу ситуацію на фронті. Доводилося переправляти весь контингент, не відокремлюючи поранених від «тифозників». Оскільки контакт з епідемічними бійцями погіршував здоров'я поранених козаків, наказний отаман О. Осецький 6 червня звернувся до керівництва УНР із проханням передати всі ешелони, які були в підпорядкуванні різних інституцій, ГВСУ. Планували створити нові залізничні транспорти, а для збільшення місткості наявних – додавати вагони, проте телеграми та звернення до різних інституцій представників залізничної станції Кам'янець-Подільський не дали жодних результатів. Лише лист до Міністерства шляхів від 29 червня, надісланий начальником ГВСУ Верхрадським, який скаржився на ігнорування владою всіх

його прохань, зрушив справу з місця. Наприкінці червня розпочалася праця з організації санітарних ешелонів на станціях Гречани і Проскурів [211, арк. 4 зв., 7, 33, 37, 41–41 зв.; 212, арк. 3, 20 зв.; 214, арк. 43].

Усередині липня запрацював санпотяг №0/1, очолюваний лікарем Шаргіною. Недужих завантажували на залізничних станціях у Ярмолинцях, Війтівцях, Красилові, Старокостянтинові, Майдан-Вилі та Шепетівці. Із настанням холодів ешелон курсував без належного утеплення вагонів, з вибитими вікнами та несправними дверима, які потребували ремонту, але виділених МНЗО коштів на це не вистачало [211, арк. 277; 212, арк. 47, 77, 87, 112, 113 зв., 122, 184, 226, 273].

16 вересня з'явився «Український санпотяг Ч. 02 імені Директорії УНР», а вже наступного дня його зараховано до складу санітарних установ УНР. Він складався із 24 вагонів, у яких розміщувалися військовослужбовці, перев'язувальна, аптека, кухня, хлібопекарня, цейхгауз, склад продуктів. Несправність локомотива зупинила його рух уже через два тижні після початку роботи [212, арк. 24 зв., 265, 271 зв.].

Воєнною здобиччю, захопленою в більшовиків, став санпотяг №30/2234, який виконував обов'язки на користь українських збройних сил з 19 вересня до 6 жовтня. Окрім цього, після відступу зі Жмеринки в першій декаді вересня 1919 р. Червона армія залишила дві санлетючки, які на свій баланс узяла Київська група військ. Згодом їх було переформовано в потяг для поранених козаків на 130 місць [212, арк. 189, 255, 266].

Щоб швидко обслуговувати різні відтинки фронту, практикувалося відчеплення вагонів від санпотягу і приєднання до окремого локомотиву або створення невеликого ешелону. Так формувалися санлетючки, які суттєво доповнювали залізничний спецтранспорт. Наприклад, крім ГВСУ, санлетючку №2 (завідувач Ю. Гавриленко) створено в липні Подільською ГНУ. Вона перевозила козаків із Чорного Острова, діяла до 29 серпня 1919 р., а розформувавшись, передала майно новоствореному потягу №0/1 [212, арк. 19, 72, 114; 334, арк. 22].

Попри намагання керівництва поліпшити справи, залізничного транспорту не вистачало. Начальник ГВСУ Демолович, який замінив у вересні 1919 р. свого попередника Верхрадського, повідомляв, що хворі тижнями чекають евакуації до шпиталів. 18 вересня 1919 р. на залізничних коліях станції Жмеринка стояло 3 ешелони з 2000 пораненими та зараженими різними інфекціями. У жовтні через несправності та довгі затримки на розподільних пунктах можна було розраховувати лише на два санпотяги, що обслуговували Дієву армію УНР та УГА [212, арк. 154, 271 зв.; 628, с. 172].

Однією з головних проблем у безперервному функціонуванні санпотягів була нестача санавто та підвід. Їхня робота полягала в транспортуванні хворих до польових шпиталів, звідти до санпотягів, а потім від розподільних пунктів – у тиліві військові шпитали. Організацією опікувалися начальники санчастин та евакуаційний відділ ГВСУ, а в разі потреби – начальники санпотягів. Улітку становище з перевезенням хворих оцінювалося як «катастрофічне», адже санпотяги стояли не розвантаженими по 2 доби [212, арк. 21, 289; 214, арк. 153].

Для накопичення підвід, спочатку здійснювалася їх платна реквізиція в населення. Через наявні протести було змінено підхід. У середині липня ГВСУ віддало наказ повітовим комісарам здійснювати платну оренду возів із двома кіньми та їздовими. Наприклад, уже з 25 липня на Кам'янецький розподільний пункт (начальник Левін) мало прибути 15 підвід із сіл повіту [див.: Додаток Я.1.1]. Такі ж пункти існували в Проскурові та Жмеринці. Щоденна орендна плата становила 100 крб. У той же час для польової служби евакуаційним відділом ГВСУ сформовано три санітарні транспорти. Однак гужовий вид транспорту був доволі небезпечний, адже заходи щодо дезінфекції його не проводилися, а тому поранений козак, пересуваючись ним, міг легко підхопити небезпечну інфекцію [211, арк. 18, 39, 60 зв.; 212, арк. 12; 213, арк. 95, 302; 214, арк. 137, 153, 155, 157].

Паралельно здійснювалися заходи зі створення санавто для передачі шпиталю і санпотягам. У червні ГВСУ зобов'язало всі військові інституції відправити у їх розпорядження свої вантажні автомобілі, а забезпечення паливом покладалося на Інтендантську управу. Як з'ясувалося невдовзі, бензину вистачило

для єдиного санавто до кінця липня, яке здійснювало маршрут від Кам'янецького розподільного пункту до медзакладів залоги. Також протягом серпня евакуаційний відділ ГВСУ займався формуванням санітарно-самохідної колони, однак про її діяльність нічого не відомо [214, арк. 28, 164, 235].

У зв'язку з веденням спільних воєнних дій наддніпрянських і галицьких українців проти більшовиків перед керівництвом УНР постало питання про надання медичної допомоги галичанам. Через це виникла потреба внести зміни в організаційну структуру ГВСУ. Для кращого розподілу хворих та поранених козаків між санітарними установами та постійного моніторингу їхньої кількості з 28 серпня 1919 р. замість розподільних мали створюватися санітарно-адміністративні пункти [див.: Додаток А.1.2]. Шпиталі, потяги та інші медичні установи мали перебувати в безпосередньому розпорядженні зазначених органів. Однак його вдалося створити лише в Жмеринці (начальник Русев), адже на середину вересня у госпіталі Кам'янця-Подільського і Проскурова через перевантаженість не можливо було евакуйовувати. Натомість у визволених повітах Волині та північно-східного Поділля закладалися нові госпіталі, які підпорядковувалися жмеринському санітарно-адміністративному пункту [212, арк. 142; 213, арк. 91, 196].

Поразки на фронті в листопаді 1919 р. змусили українське військове й державне керівництво покинути Кам'янець-Подільський. Уцілілими медзакладами до травня 1920 р. опікувався Санітарний комітет (голова – санітарний інспектор І. Ільницький) при Головноуповноваженому уряду УНР І. Огієнку [237, арк. 8; 245, арк. 179].

Польсько-український союз сприяв відновленню медико-санітарних органів УНР. Посаду начальника Санітарної управи (раніше іменувалася ГВСУ) у травні 1920 р. обіймав лікар Кравченко (восени 1920 р. – В. Чеботарів), а санітарним інспектором призначено О. Даїна (з 28 вересня – Ю. Добриловського) [106, арк. 125; 675, с. 342]. Його штат і обов'язки були затверджені положенням від 20 липня 1920 р. [див.: Додатки Б.1.2; В.1.2]. Фактично діяльність управи

обмежувалася створенням шпиталів та їх забезпеченням у тилу, натомість санітарного інспектора – у польових умовах [371, с. 93].

Успішний наступ на Київ сприяв поверненню діючих тилових госпіталів Дієвої армії УНР: вінницького, житомирського (кожен по 600 ліжко-місць), 25-го запасного у Жмеринці (200), могилівського тимчасового (200 ліжко-місць). Нові шпиталі було створено в київській та вінницькій залагах, 8-й, 9-й, 14-й, 26-й – у Старокостянтиніві та 27-й на ст. Балин [22, арк. 5, 9; 105, арк. 34; 106, арк. 118 зв., 125, 129; 675, с. 353]. Однак невдовзі через наступ більшовиків більшу частину з них не вдалося евакуювати, решта ж увійшли до складу польових рухомих медзакладів [675, с. 354].

За таких умов медичну допомогу військовослужбовцям надавала польова санітарна служба, яка виробила надійну лікувально-евакуаційну систему [див.: Додаток Ю.1.1]. Початковою точкою евакуації з передової став курінний околодок, куди козаків привозили підводами чи санавто. Через три дні їх відправляли залізницею п'ятьма санітарними летючками (по одній у дивізії). Важкопоранених транспортували через летючий армійський (етапна точка) до запасних чи польового шпиталів [294, арк. 72; 362, с. 776; 371, с. 82–83; 675, с. 349; 677, с. 143]. Порівнюючи з 1919 р., матеріальний стан військових медустанов у 1920 р. був кращим: кожна санлетючка була забезпечена ліжками, інструментами, медикаментами, перев'язувальними матеріалами, а польові госпіталі «мали повне західноєвропейське впорядкування за всіма нормами» [371, с. 83].

Після переходу восени дивізій Дієвої армії УНР на Поділля знову виникла потреба у функціонуванні тилових шпиталів. До кінця жовтня 1920 р. недужих воїнів приймали: військовий запасний шпиталь №1 (600 ліжко-місць), кам'янецький залоговий шпиталь (200), земська лікарня у Новій Ушиці (30), Проскурові (40) та ін. [104, арк. 25 зв.; 295, арк. 10; 297, арк. 55; 404, с. 133]. Матеріальне забезпечення тилових шпиталів із 16 жовтня покладалося на санітарно-господарський пункт [675, с. 358].

Паралельно діяли польові армійські шпиталі, які мали таку локацію: польовий – у с. Нова Соколівка поблизу Ярмолинець, летючий – у Городку, а два запасні, що прибули з Гусятина, мали перейти: 1-й – до Дунаївців, 2-й – с. Фрідріхівку. Санлетючки та санпотяг ч. 1 курсували по залізничній лінії, зупиняючись на етапних пунктах у Вільхівцях, Городку, Ярмолинцях, Дунаївцях, Новій Ушиці, Мурованих Курилівцях та Котюжанах [101, арк. 110; 142, арк. 31; 180, арк. 1–2; 361, с. 268, 279; 616, с. 32; 675, с. 355; 690, с. 100]. Однак відступ на територію Польщі в листопаді 1920 р. припинив функціонування медико-санітарних установ Дієвої армії УНР.

Формування громіздкої мережі шпиталів вимагало чималого ресурсу спеціалізованого персоналу. Протягом грудня 1918 – вересня 1920 рр. військове керівництво вдалося до 11-ти мобілізацій лікарів (хірурги, терапевти, стоматологи, епідеміологи), середнього (помічники військових лікарів, фельдшери, медсестри, фармацевти) та молодшого (санітарні інструктори, санітари) медперсоналу [див.: Додатки Г.1.2; Д.1.2; Е.1.2; Ж.1.2; И.1.2; К.1.2; Л.1.2; М.1.2; Н.1.2]. Для тих, хто бажав здобути професію медсестри, фельдшера або санітара, МВС та ГВСУ в березні та вересні 1919 р., а також вересні 1920 р. організовували короткотривалі курси підготовки [215, арк. 48; 216, арк. 183, 351; 295, арк. 21].

Новоприбулий медперсонал відправляли до ГВСУ, яка займалася розподіленням поміж військових інституцій. В умовах спалаху епідемій, перевантаження шпиталів хворими, інфляції керівництво намагалося вплинути на рішення цивільних працівників медицини перекваліфіковуватися на військових, стимулюючи їх високою зарплатнею та преміями. Результативність мобілізацій змінювалася градаціями. Якщо в період антигетьманського повстання вдалося досягти позитивного результату і сформувати в січні 1919 р. мережу медико-санітарних установ, то за Кам'янецької доби Директорії УНР в умовах спалахів епідемії тифу цей показник був набагато нижчим. Протягом 1920 р. чисельність персоналу цілком задовольняла медичні установи. Проте на цей процес негативно впливала втрата контролю над значними територіями УНР, адже шпиталі з

медперсоналом залишалися в окупації [214, арк. 28]. Зважаючи на те, що два роки війни характеризувалися постійною зміною території, у зв'язку з чим відбувалася реорганізація медико-санітарної служби, фактично щоразу доводилося знову формувати штат лікарів [81, арк. 117 зв. 95, арк. 130; 111, арк. 1; 185, арк. 69; 214, арк. 28; 270, арк. 9; 351, с. 120; 483].

Одним із завдань медико-санітарного забезпечення війська були заходи своєчасного постачання лікарських засобів, медичного майна, техніки й білизни. Накопиченням цієї бази в УНР займалася ГВСУ [див.: Додаток П.1.2], яка отримала його в спадщину від медичних інституцій Української Держави [55, арк. 50; 94, арк. 33; 220, арк. 53; 222, арк. 11]. Щоб задовольнити потреби військових з'єднань, начальники санчастини надсилали до відділу постачання ГВСУ замовлення необхідного санітарно-медичного майна, яке потім отримували з базисних склепів та аптечних рухомих складів. У час тривалого відступу вони розташовувалися у вагонах потягів і переміщувалися залізницею. Завдяки цьому вдалося евакуювати влітку 1919 р. частину медичного майна на Поділля [3, арк. 21; 214, арк. 95; 221, арк. 9; 224, арк. 26, 33; 240, арк. 1].

Попередні запаси не могли задовольнити наявні потреби санчастин, зрештою, виник величезний дефіцит ліків, перев'язувальних матеріалів, дезінфекційних засобів та хірургічних інструментів [167, арк. 432 зв.; 248, арк. 15 зв.]. Функцію постачання замість ГВСУ виконувало МНЗО, яке намагалося роздобути необхідні матеріали в приватних аптекарів, кооператорів та за кордоном, насамперед у Румунії [232, арк. 35, 39]. Через прогресування тифу, влітку – восени 1919 р. виділяли мільйони з держбюджету на купівлю ліків: укладали угоди з румунськими бізнесменами, замовляли ліки в Польщі, Швейцарії, Австрії, Німеччині та Італії [10, арк. 187; 80, арк. 158; 83, арк. 74; 233, арк. 257, 264, 269; 240, арк. 5; 433; 458; 459]. Проте вжиті Антантою санкції проти України у вигляді торгівельної блокади не давали можливості доставити закуплені медикаменти [626, с. 17; 698, с. 115; 717, с. 70].

Лише в жовтні, коли тифом, за даними В. Трембіцького, хворіло 80% збройних сил, від бухарестської фірми «Гермес» отримано 3 вагони

перев'язувальних матеріалів, невдовзі очікували транспорт із рециновою олією та гліцерином. Тоді ж прибула партія з 650 тис. ампул від дифтерії та 12 тис. ампул «неосальварсану» для лікування тифу [475; 571; 696, с. 62]. Свою думку про результативність цих заходів Голова РНМ УНР І. Мазепа висловив так: «позитивних наслідків... не було ніяких» [385, с. 298].

На початку 1920 р. начальники медустанов для лікування амбулаторних хворих самостійно піклувалися про медикаментозне забезпечення, закупаючи ліки в приватних фірм. Уже після підписання конвенції Санітарна управа отримала медикаменти, хірургічні інструменти, перев'язувальний матеріал від ГУЦ, які доставляла інтендантура 6-ї Армії ВП. Певна частина майна дісталася від ЧУГА після їх інтернування поляками. Лікарські засоби доставляли в шпиталі польовими рухомими аптеками, які так само поповнювали свій ресурс із відповідних складів [21, арк. 4–5; 118, арк. 7; 235, арк. 10, 17, 26; 306, арк. 33; 308, арк. 178; 371, с. 91–92]. Восени 1920 р. створено базисний військово-санітарний склеп №1 та встановлено спеціальний порядок забезпечення ним бойових груп Дієвої армії УНР [див.: Додатки Р.1.2; С.1.2]. Однак довго попрацювати йому не судилося.

Для підтримки належного санітарного стану військовослужбовця і профілактики захворювань у госпіталях потребувалася білизна (натільна та постільна). Детально це питання розкрито в підрозділі 4.2.

Одним із чинників, що впливали на швидке одужання військовослужбовців, було якісне харчування. 10 січня 1919 р. міністр військових справ О. Греков підписав спеціальний наказ про посилений харчовий пайок для хворих та поранених козаків і встановив його норму [див.: Додаток Т.1.2]. ГВСУ отримувала продукти від Інтендантської управи Дієвої армії УНР, а далі розподіляла згідно з вимогами начальників санчастин. У лютому 1919 р. виник дефіцит висококалорійних продуктів – м'яса, крупи, картоплі тощо, тому уповноважені від санчастини дивізії вимушено купували їх на ринку. Влітку госпіталі постачав продовольством ВВГЗ, а невдовзі ПВПНУ. ГВСУ потурбувалася також про збільшення норми їжі на 50%, закріпивши це юридично

наказом від 22 липня 1919 р. [2, арк. 46; 96, арк. 32; 223, арк. 20; 248, арк. 15; 253, арк. 96; 500; 501; 525].

Факти свідчать, що в цьому питанні держоргани не впоралися зі своїми обов'язками. Наприклад, В. Шморгун, який влітку 1919 р. лікувався в 11-у військовому шпиталі Кам'янця-Подільського, згадував: «їсти давали таке, що собаки не їли б...гнилу квасоллю та моркву» [320, арк. 167]. 24 червня 1919 р. цей медзаклад ревізували представники державної влади, критичні свідчення підтвердилися і висновок був невтішний: «хліб чорний, протухлий, що всі козаки жаліються... страва не дуже ситна, мало жирів, бракує м'яса» [213, арк. 27]. В інших лікувальних закладах ситуація була не набагато кращою, адже ПНУ доставляли їм харчі в обмеженій кількості [213, арк. 92]. Тогочасна громадська діячка С. Русова згадувала, що то не був голод – це «була постійна недостача провіанту» [400, с. 9].

17 вересня керівництво УНР, визнаючи, що «постачання... військових шпиталів цілком порушене», видало наказ про зміну системи задоволення військових госпіталів. Із того часу цей обов'язок покладався на ГВСУ, а в разі неможливості самостійно реалізувати завдання – купляли необхідну провізію в гамазеях Інтендантської управи [див.: Додаток У.1.2]. Зазначимо, що це не призвело до покращення, адже запаси через невдалу жнивну кампанію достатньо не поповнювалися, кошти уряду обмежувалися, а населення не могло задовольнити потреб армії [341, арк. 7; 443; 548]. Зрештою у жовтні 1919 р. знову основним постачальником медзакладів стали народні управи [див.: Додаток Ф.1.2].

У 1920 р. тиллові шпиталі обслуговувала Інтендантська управа, натомість польові – два етапні перев'язувально-харчові пункти, що базувалися на залізничній станції і в разі потреби пересувалися в потрібне місце. Їхня робота полягала в тому, щоб: 1) годувати хворих і поранених військових; 2) надавати медичну допомогу [104, арк. 17; 110, арк. 5; 290, арк. 10; 304, арк. 118; 337, арк. 10; 675, с. 350]. За браком джерел не відомо, наскільки якісно відбувався цей процес.

Отже, на початковому етапі українсько-більшовицької війни сформовано керівні органи управління медико-санітарної системи та налагоджено мережу лікування хворих і поранених військовослужбовців Дієвої армії УНР на передовій і в тилу, куди залучено мобілізований лікарський персонал. Накопичена база медичного майна та провізії повністю дозволяла забезпечити потреби шпиталізованих, проте втрата території звела нанівець ефективність їхнього функціонування, адже уцілілі установи виявилися неготовими якісно надавати медичну допомогу й евакуювати поранених у тил, де не вистачало госпіталів для їхнього прийому й належного харчування. Відновлена влітку – восени 1919 р. медична служба загалом не відповідала потребам часу. Фактична відсутність польових шпиталів перевантажувала тилові, а обмеженість евакуаційного транспорту сприяла перебоям у транспортуванні, зараженню пошестями поранених козаків. Втрачений запас медикаментів не вдавалося відновити на закордонному ринку через санкції Антанти, що посилювало епідемії та смертність серед армійців, а інтендантура та народні управи не могли на потрібному рівні забезпечити харчові запаси шпиталів. Завдяки союзницькій Польщі в 1920 р. створено нову мережу шпиталів та забезпечено її необхідним матеріальним ресурсом, яка, на відміну від попередньої, функціонувала значно краще аж до завершення збройної боротьби українців із більшовиками.

Зазначені питання висвітлено у двох наукових публікаціях авторки [641; 646].

4.2. Профілактичні заходи із запобігання пошестей в українському війську

Безперервне перебування військовослужбовців в окопах на передовій в умовах антисанітарії, масове скупчення на залізницях при транспортуванні до лазаретів, спричиняло поширення різноманітних інфекційних захворювань. У зв'язку з цим важливого значення набувала організація і проведення гігієнічних та протиепідемічних заходів у війську.

Контроль за реалізацією цього питання в Дієвій армії УНР було покладено на санітарно-гігієнічний відділ ГВСУ під керівництвом М. Іваницького [180, арк. 16], який здійснював низку заходів із запобігання пошестей: 1) дбав про очищення місця перебування військових підрозділів від інфекцій, залучаючи спеціалізовані загони; 2) опікувався якісним лазнево-пральним обслуговуванням і забезпеченням мийних засобів та чистої білизни.

10 січня 1919 р. міністр військових справ О. Греков затвердив штат СДЗ та інструкцію щодо його формування [див.: Додатки Ц.1.2; Ш.1.2], подані начальником ГВСУ Д. Одріною, а також підготовлено список інструментів та речей, потрібних для їхньої роботи. Кадровий контингент загону складався з начальника, лікарських помічників (старшого й молодшого), 2-х санітарів і конюхів. Місячне утримання однієї незаражувальної групи сумарно становило 633 грн, або в середньому – 90 грн на одну особу [96, арк. 28–30; 99, арк. 10; 180, арк. 22, 24; 218, арк. 90; 666, с. 211].

Наприкінці грудня 1918 р. у війську динамічно прогресувала епідемія плямистого тифу. Осередками розповсюдження ГВСУ визначила залізничні розподільні пункти, де хворі й поранені козаки очікували на госпіталізацію. Невдовзі СДЗ продезінфікували їх формаліновим чи мильно-карбонним розчином. Очікувалося, що такі дії зупинять швидкість поширення хвороби [216, арк. 6, 12; 219, арк. 38], проте заходи виявилися недостатньо дієвими. Пошесть плямистого тифу збільшувалася і до кінця січня 1919 р. знищила близько 30% рядового складу Збройних Сил УНР. Це змусило органи влади переглянути методи боротьби з хворобою та вдатися до більш рішучих дій для покращення охорони здоров'я військовослужбовців. Спочатку вирішено збільшити кількість СДЗ, щоб оперативно незаражувати місця збудників тифу. Наприклад, уже 23 січня 1919 р. у розпорядженні військових санітарних установ УНР нараховували 11 СДЗ та одну хіміко-бактеріологічну лабораторію, 4 дезінфекційні камери, а 18 СДЗ перебували в процесі формування [96, арк. 81; 216, арк. 19]. У квітні роботу із незаражування армії виконували всього 8 загонів, а протягом наступного місяця додалося ще три. У травні 1919 р. вони розміщувалися так: №1 – у

Тернополі (начальник загону Котлевич), №2 – Стоянові (Кравченко), №4 – на Галицькому фронті (Ворченко), №5 – у Рівному (Клодницький), №9 – Житомирі (Бергер), №10 – Вінниці (Пономарів), №12 – Стрілецькому корпусі (О. Яременко), №13 – Проскурові (Сичевський), №15 – Шепетівському розподільному пункті, №25 – Долині (Ковшевний), №26 – Жмеринці (Коломієць). Однак, не зважаючи на вжиті урядом УНР заходи, налагодити повноцінну санітарію у війську було надзвичайно складно через недостатню кількість дезінфекторів та його складових [96, арк. 81; 219, арк. 226, 271; 634, с. 57].

Успішна діяльність СДЗ залежала ще й від резерву кадрів. Робота була небезпечною, а тому медперсонал постійно інфікувався, а труднощі під час набору нового створювали затримки в їхньому функціонуванні. Важливу роль у цій справі відігравали технічні працівники, обов'язком яких було обслуговування дезінфекційних апаратів «Геліос», та конюхи, які займалися їх транспортуванням. Відомо, що ця проблема найбільш гострою виявилася у 1-му, 2-му та 15-му загонах. Останній здійснював дезінфекцію білизни й речей при закріпленому за ним шпиталем розподільного пункту, одягу та вагонів санпотягів, що прибували з фронту, тому їхній простій автоматично збільшував кількість тифозників [219, арк. 134, 190, 204; 279, арк. 5]. Попри недоліки, СДЗ намагалися добросовісно виконувати свою роботу, наприклад, 12-й загін, що підпорядковувався лікарю шпиталю 1-ї дивізії Січових стрільців О. Ременку, 25 лютого здійснив формалінове знезараження приміщення Кінного дивізіону на ст. Проскурів та простерилізував уніформу та білизну 50 стрільців цього ж підрозділу [219, арк. 263; 666, с. 214].

Після переїзду Директорії УНР на Поділля розпочався новий етап у процесі формування СДЗ. Згідно з наказом ГВСУ від 25 червня всі знезаражувальні загоны, які потрапили до рук ворога й на їх місці утворилися нові, мали шифруватися позначкою «літ. А» [3, арк. 8; 96, арк. 191]. Уцілілі формування продовжили працю за раніше закріпленим номером. Їхня діяльність мала свої особливості та недоліки, які негативно впливали на загальний перебіг дезінфекційної кампанії в збройних силах. Про це, зокрема, свідчать рапорти

начальників 1-ї та 25-ї незаражувальної групи, у яких йшлося про нестачу потрібних інструментів, мила, солі для боротьби з пошесними хворобами та коней [219, арк. 337, 385, 442].

Незважаючи на всі складнощі, СДЗ виконували великий обсяг роботи для покращення медичного становища козаків. Лише протягом 5-х днів роботи (17–22 липня) в 1-у пошесному шпиталі Кам'янця-Подільського СДЗ «7 літ. А» вдалося продезінфікувати велику кількість речей: 170 шинелей, 313 сорочок, 55 штанів, 313 кальсон, 30 пар онуч, 2 102 шт. білизни та 183 лікарських халати. Активно протидіяв епідемії у війську 26-й СДЗ, який виконував дезінфекцію в жмеринському 25-му запасному шпиталі з 8 серпня по 1 вересня 1919 р. Із відомості про виконану роботу дізнаємося, що антисептичні заходи в лазареті проводилися здебільшого після тифу та виявлених венеричних хвороб [219, арк. 461, 614; 233, арк. 11 зв.].

ГВСУ намагалася покращити роботу СДЗ і сприяла тому, що 29 липня 1919 р. Головна управа військ УНР видала наказ, який регулював організацію їхньої праці [див.: Додаток Щ.1.2]. На кінець вересня 1919 р. вдалося налагодити роботу 9-ти СДЗ. Вони надавали дезінфекційні послуги й обслуговували: запорізьку групу військ (1-й СДЗ та «3 літ. А»), волинську («7 літ. А»), групу УСС («6 літ. А»), 3-тю Залізну дивізію (25-й СДЗ та «2 літ. А»), залоги Бердичева («5 літ. А»), Вінниці (10-й СДЗ), Жмеринки (26-й СДЗ). Загони «4 літ. А» та «8 літ. А» перебували на стадії формування у Кам'янці-Подільському та при 2-ій пішій дивізії [217, арк. 660].

Важливими ланками в системі охорони здоров'я бійців були військові лазні та пральні. Часто вони працювали спільно із СДЗ, їх створювали при польових та тилових шпиталях, санпотягах та в містах, де здійснювали марш бойові підрозділи. Їхня діяльність полягала у виконанні санітарних заходів для підтримання та покращення гігієни козаків [653, с. 142].

Узимку 1919 р. гостро відчувався брак лазень-пралень у війську, що призвело до збільшення нових випадків захворювань та втрати частини особового складу. Про один із них інформував ГВСУ начальник санчастин 3-ї пішої дивізії

М. Сушков: «військових лазень та пралень у Проскурівській залозі не мається...» [219, арк. 512]. Подібне повідомлення керівництво отримало від лікаря 1-ї Запорізької дивізії, у якому зазначено, що відсоток тифу сягнув 40% і «всі частини дивізії всякчас знаходяться у вагонах, не мають лазні... не мають зміни білизни» [218, арк. 53]. Самостійно владнати становище ГВСУ не могла, адже це потребувало виважених і швидких дій для влаштування спеціальних приміщень на обмеженій території для Збройних Сил УНР. Тому ці питання мали вирішуватися на Військовій санітарній раді, створеній 25 січня 1919 р. Зібрання відбулося 17 лютого. Було ухвалено відкрити нові лазні-пральні в Проскурові на кошт ГВСУ [218, арк. 27; 220, арк. 24 зв.; 232, арк. 82]. Надалі такі питання боротьби проти пошестей у війську вирішували на місцевій санітарно-епідемічній раді, до якої входили три представники МНЗО, по одному від ГВСУ, УТЧХ, міського самоврядування, народної управи та ін. [281, арк. 28]. Зазначимо, що для лікування тифу РНМ УНР 24 лютого 1919 р. спеціально виділила 28 млн грн [63, арк. 25].

У квітні 1919 р. тилові лазні-пральні функціонували в Бердичеві, Луцьку, Рівному, Тернополі, Проскурові. Однак плямистий і черевний тиф прогресували набагато швидше, ніж відкривалися спеціальні профілактичні гігієнічні пункти, тому виникала необхідність збільшити їх кількість. В основному, перевагу надавали похідним лазням. Цією проблемою, крім ГВСУ, опікувалося ще й Міністерство шляхів УНР, адже навесні найбільшим розповсюдником пошестей була саме залізниця. Наприкінці квітня 1919 р. МНЗО виділило 300 тис. грн для поширення таких закладів на Волині [219, арк. 226; 279, арк. 5; 281, арк. 46; 283, арк. 10; 299, арк. 40, 43]. Ймовірно, що невдачі на полі бою завадили освоєнню коштів.

Влітку довелося по-новому розбудовувати мережу лазень-пралень. З ініціативи санітарно-гігієнічного відділу ГВСУ відкрито залогові лазні-пральні у Вінниці та Бердичеві, рухому лазню-пральню при СДЗ «2 літ. А», санпотягах №0/1 та №19/2208. Окрім цього, за дорученням МНЗО ГНУ відкрила такі ж пункти в Кам'янці-Подільському, Проскурові, Дунаївцях, Новій Ушиці,

Красиліві, Барі та Китайгороді [178, арк. 69; 190, арк. 75; 208, арк. 6; 219, арк. 610; 480]. Їхня ефективна діяльність вимагала структурованого апарату й належного матеріального забезпечення, тому 26 червня 1919 р. міністр військових справ Г. Сиротенко та начальник ГВСУ Верхрадський підписали спільний наказ про затвердження штату військових лазень-пралень. До складу кожної з них входили: завідувач, дезінфектор, каптенармус, 9 робітників і 2 конюхи. За рівнем забезпечення персонал прирівнювали до військовослужбовців Дієвої армії УНР. На купівлю мила і дров, інші господарчі витрати, а також харчове задоволення пральні виплачувався аванс у розмірі 20 000 грн [3, арк. 8 зв.; 63, арк. 84; 96, арк. 191; 97, арк. 57; 106, арк. 37; 192, арк. 26; 193, арк. 57; 196, арк. 56; 219, арк. 542; 278, арк. 19; 479].

Кам'янецька земська лазня-пральня (завідувач М. Бернацький) запрацювала 9 червня 1919 р. та приймала відвідувачів із 8:00 до 18:00, її одноразова пропускна спроможність становила 60 осіб. Усього за день здійснити банні процедури могли 500 козаків. Кожному з них пропонували мийні засоби (1/8 фунта мила), послуги пральні та майстерні. Загалом від 9 червня до 1 жовтня 1919 р. працівники лазні-пральні продезінфікували 36 109 комплектів білизни, випрано 20 884 і відремонтовано 61 шт. Натомість Проскурівська лазня змогла розпочати роботу лише на початку серпня 1919 р. Затримка сталася через брак фінансових і матеріальних ресурсів для ремонту приміщень, перебої в подачі води [207, арк. 13, 17; 208, арк. 24, 30, 46, 51; 219, арк. 544, 547, 556, 553, 571, 639; 220, арк. 76].

Безперервні воєнні дії, нестача потрібних кадрів у Дієвій армії УНР не давали змоги бійцям вчасно користуватися тилловими лазнями-пральнями. Першочергове значення мали ПГП, але вони з'явилися лише в серпні 1919 р., коли епідемія тифу та інші хвороби набули величезних масштабів. ПГП пропонували козакам такі послуги: банні процедури, гоління, полагодження зношеної білизни та її прання. Після виконання локальних завдань рухома лазня-пральня переїжджала на інший відтинок фронту [213, арк. 132 зв.; 217, арк. 395 зв.; 280, арк. 10; 438; 553]. Однак, зважаючи на їхню невелику кількість

та перебої в курсуванні санпотягів, можна стверджувати, що вони були недостатньо ефективними, незважаючи на попит серед військовослужбовців.

У квітні 1920 р. голова вінницької народної управи повідомляв, що «пошесть по всіх повітах значно зменшилась...», і закликав продовжити виділяти кошти на профілактику хвороб, які восени 1919 р. фактично знищили українську армію. Військове керівництво вжило відповідних заходів. Із травня 1920 р. гігієнічні функції в Дієвій армії УНР здійснював санітарно-дезінфекційний (купелевий) потяг-лазня №1 (начальник – поручник Сідельник), який складався із 16 вагонів, у тому числі дезінфекційного, вагонів-роздягалень, лазень, пральні, сушильні, кухні, комори та вагонів для персоналу. Одноразова пропускна спроможність потяга-лазні становила понад 50 осіб. Восени 1920 р. цей потяг обслуговував козаків, перевозячи їх із польських до українських шпиталів по лінії Станіславів – Гусятин [22, арк. 10 зв.; 109, арк. 129; 112, арк. 19; 172, арк. 4; 187, арк. 2; 240, арк. 25]. Історик А. Руккас зазначає, що якість його обслуговування була жахливою через надмірне зловживання начальником потяга своїм службовим становищем і спекуляцією державним майном, якого потім не вистачало козакам [675, с. 351–352].

Згідно з правилами особистої гігієни та дотримання належного стану військовослужбовця важливе значення мала зміна білизни після поранення, проведення банних процедур та виявлення педикульозу. Її дефіцит у Дієвій армії УНР розпочався навесні 1919 р. через спалахи захворювань. 10 березня 1919 р. Головний отаман С. Петлюра видав наказ про безоплатний збір білизни для хворих та поранених козаків на території Поділля та Волині [див.: Додаток Ю.1.2]. Виконання покладалося на органи місцевого самоврядування, які мали реалізувати його за 10 днів [77, арк. 8–10; 609, с. 141]. Відомо, що в Городку, Жванці, Оринині та Шатаві вдалося зібрати 850, у Кам'янці-Подільському – 5 121, Могилеві – 2 685 одиниць білизни, які відправили до ГВСУ для сортування і розподілення між медзакладами [77, арк. 15, 22, 23, 26, 41, 46; 324, арк. 179].

Улітку 1919 р. чергова хвиля епідемії тифу спонукала уряд вжити негайних радикальних заходів. 18 липня 1919 р. міністр військових справ В. Петрів подав

на засідання РНМ УНР проєкт постанови про організацію допомоги війську від населення у формі пожертви білизною, який було невдовзі схвалено, а 30 липня 1919 р. уже з'явився спеціальний закон [див.: Додаток Я.1.2]. Під дію юридичного акту підпадали громадяни, які: 1) володіли або орендували житло від 3-х і більше кімнат; 2) власники підприємств із річним прибутком більше 1 000 крб. Обсяг натуральної повинності визначали кількістю кімнат та розміром прибутку, одержаного від виробництва. Один комплект, який потрібно було здати, включав у себе: сорочку, підштаники, рушник, 1 пару шкарпеток або онуч, за який виплачувалася скромна грошова винагорода – 50 крб. Білизна обов'язково мала бути придатною до використання. За браком речей, повинність виконувалася грішми – 500 крб за комплект (у 10 разів більше від суми відшкодування), а в разі відмови, призначався штраф або покарання у вигляді примусових робіт на користь Дієвої армії УНР [76, арк. 2; 97, арк. 34; 198, арк. 273; 341, арк. 7; 349, с. 419; 437; 539; 609].

Виконання цього покладалося на спеціальні комісії з представників комісаріату, військових і органів самоврядування, їхню роботу регламентувала додана до наказу інструкція. Реалізувати збір планували в межах 10 днів за такою схемою: 1) прийом комісією білизни, коштів та видача квитанцій про отримання; 2) здійснення перевірки населення про виконання наказу; 3) спрямування зібраного майна і грошей у розпорядження МНЗО та МВС [69, арк. 46; 233, арк. 21, 24; 234, арк. 20–45].

Кам'янець-Подільська міська комісія зі збору білизни, за наказом Подільського губкомісара М. Кондрашенка, розпочала свою діяльність 9 серпня 1919 р. До неї входили: голова Т. Савченко (з 17 серпня – М. Левицький) та представники від штабу міської залоги (Лихоглядов), МНЗО (О. Брояківська), міської управи (Панасюк), інтендантства (Зайченко) та податковий інспектор Бладзевич. На першому засіданні члени комісії визначили термін кампанії з натуральної повинності в такому порядку: 20–21 серпня білизну зносять містяни, прізвища яких починаються з літери А до І, 22–23 – від К до Р, 24–25-го – від С до Я. Оголошення про цей наказ для інформування кам'янчан надрукували на 86

окремих листівках, таку ж інформацію опублікувала місцева преса. До початку акції також було вирішено питання грошової компенсації за невиконану повинність. Наприклад, не здані сорочка і кальсони оцінювалися у 200 крб, рушник – 60, шкарпетки чи онучі – 40 крб. Натомість за принесені речі виплачували вдесятеро менше [76, арк. 3, 5–7, 29; 412; 472; 499].

Як свідчать факти, упродовж шестиденної кампанії кам'ячани пожертвували 433 сорочки, 411 кальсонів, 396 рушників, 188 пар шкарпеток і 202 онучі, перерахували 30 тис. крб. Однак цього було замало для наявних потреб медзакладів. За цей час надійшли численні прохання про звільнення держслужбовців від повинності, які переважно задовольнялися комісією, що призвело до зменшення кількості зданої білизни [76, арк. 36, 45, 73; 204, арк. 16]. Голова комісії М. Левицький причину низької активності населення пояснював недобросовісним виконанням обов'язків міліції, на яку покладалося поширення надрукованих примірників закону. Зрештою, тільки 19 серпня (за два дні до збору) оголошення прочитали мешканці, які мешкали поблизу губернського комісаріату (в інших місцях його не розклеїли). Не впоралася із вчасним інформуванням містян і подільська преса («Трудова громада», «Україна»), яка розмістила закон на своїх шпальтах майже через місяць після оприлюднення урядового документа. М. Левицький визнавав проблеми і в середині свого відомства, зокрема, відзначив проблему з професійними кадрами, нездатністю забезпечити приміщеннями для прийому і складу білизни. Не оминув увагою і раніше проведені збори майна українською і більшовицькою владою протягом березня – червня 1919 р., що відчутно зменшили його запаси в населення [76, арк. 51].

Зважаючи на обмежений термін, призначений для прийому натуральної повинності та низький рівень правопорядку на збірному пункті, комісія видала нове оголошення, за яким призначила додаткові три дні збору (5–7 вересня). Його результативність виявилася нижчою за попередній лише на 16%. Кам'ячани принесли 361 сорочку, 361 кальсон, 328 рушників, 138 пар шкарпеток і 174 онучі, 4 простирадла [76, арк. 134; 508]. Загальну результативність цієї акції можна

оцінити на найнижчому рівні, адже кількості зібраних речей могло вистачити для хворих, у кращому випадку – для двох пошесних шпиталів.

Надалі праця комісії обмежувалася перевіркою квитанцій у домовласників і вилученням незданих речей. Зміна голови (із жовтня 1919 р. – В. Демченко) і недостатність працівників комісії обмежили роботу, що затягнулася в часі. Невдовзі оголошений С. Петлюрою фронтний податок натурою ще більше ускладнив перебіг перевірок, адже населення обурювалося подвійними зборами білизни, тому комісія ухвалила рішення тимчасово припинити свою діяльність. Зібрані до того часу майже 30 комплектів білизни, 19 листопада 1919 р. передали комітету оборони УНР [77, арк. 137; 109, арк. 17; 546].

У Могилеві-Подільському збір білизни розпочався невдовзі після визволення міста і відновлення діяльності адміністративних структур. 4 вересня 1919 р. утворили комісію, до якої увійшли голова (Дядинюк) та представники: від залоги міста (Пилипчак), районної та міської єврейської громади (Мосенкіс, Чертков), ПНУ (Поліщук), комісаріату (Заньків) та податковий інспектор. Кампанія тривала з 9 по 18 вересня. За ініціативи голови комісії місто поділили на 7 мікрорайонів, у кожному з яких створили підкомісію в складі 4-х осіб. Населенню дали можливість добровільно виконати обов'язок, а до тих, хто ухилився, застосовували відповідно до закону каральні заходи. Загалом підсумковий результат виявився скромним: 399 сорочок, 348 підштанників, 134 пари шкарпеток, 128 онуч, 260 рушників, 8 мішків, 1 пошивка і 3 простирадла. Причина низької активності могилівчан полягала в дефіциті необхідних речей, які вже втретє протягом року залучалися до подібних акцій [70, арк. 200; 77, арк. 99–124, 136].

Комісії для збору білизни були утворені і в інших населених пунктах. Наприклад, у Брацлавському повіті (голова – Рильський) через перенесений населенням більшовицький «червоний терор» зібрано лише 9 тис. крб. Вінницька комісія (О. Танчаковський) прийняла 300 комплектів речей, яких, за словами головного лікаря місцевого шпиталю Клебановського, катастрофічно не вистачало для 1 300 хворих козаків. Жителі Старокостянтинова пожертвували 960

комплектів білизни, Летичева – 57 сорочок, 50 підштаників, 51 рушник, 6 носових хустинок, 59 онуч, 10 простирадл та 2 мішки. Такі ж кампанії провели в Літині, Ямполі, Немирові, Тульчині, Тростяниці, Шпикові та Вороновиці та інших містечках і селах, але їхню результативність, за браком джерел, встановити не можливо [77, арк. 73, 83, 97, 134, 161; 78, арк. 15; 188, арк. 35; 197, арк. 184; 203, арк. 88; 328, арк. 84; 461; 505].

Окрім організації натуральної повинності, військове керівництво намагалося самостійно придбати необхідні речі для шпиталів. Вирішенням цієї проблеми займався і відділ медичного постачання МНЗО, який за виділені Міністерством фінансів кошти укладав угоди з приватними фірмами та підприємцями. Наприклад, у вересні 1919 р. придбано полотно в румунської фірми «Кругляков і Друкман» [239, арк. 2]. Незабаром у газеті «Україна» з'явилася замітка, яка підтвердила цей факт [233, арк. 14; 414]. Паралельно здійснювалися заходи всередині країни. 31 липня 1919 р. діловода відділу К. Огороднього МНЗО відрядило в Дунаївці та Стару Ушицю для придбання білизни, полотна й сукна для хворих козаків і асигнувало на ці операції 2 млн грн. Із цією метою К. Огородній уклав контракт із дунаєвським підприємцем І. Пурісманом (з 22 серпня 1919 р. – агент МНЗО із закупки білизни). У серпні – жовтні 1919 р. йому вдалося закупити (в аршинах): 306 брезенту, 368 рядна, 1806 сукна, 590 марлі, 9 286 полотна, а також 122 мішки, 16 штанів, 1466 сорочок, 1 718 кальсон, 95 шт. бязевих торбинок. Додатково, через контрабанду з Румунії, К. Огородній придбав 1 042 аршини полотна [233, арк. 3, 7, 8; 234, арк. 234, 244; 237, арк. 5; 242, арк. 3–5, 9–15, 39]. Нагромаджену велику кількість тканини в порівнянні з готовим одягом пояснюють її дефіцитом в країні. У зв'язку з цим потребувалися додаткові зусилля і час на виготовлення необхідних речей. Відомо, що «Комітет співробітників Міністерства шляхів по допомозі хворим та раненим козакам» заснував наприкінці жовтня 1919 р. майстерню для пошиття речей українським збройним силам, але відомостей про її роботу не виявлено [233, арк. 29; 242, арк. 50; 560].

Логічним продовженням боротьби з тифом мали стати профілактичні щеплення військовикам, але, на жаль, потрібних вакцин у країні не було. Доводилося боротися з прогресуючою хворобою препаратом «неосальварсан», який через збільшення кількості інфікованих став дефіцитним [215, арк. 26].

Осінь 1919-го стала неабияким випробуванням на міцність медичної системи УНР. Окрім зростання захворюваності поворотним, плямистим та черевним тифом у війську, додалися педикульоз, холера та дизентерія [200, арк. 102; 219, арк. 675; 379, с. 31; 382, с. 251; 624, с. 134, 179; 634, с. 307; 635, с. 315; 638, с. 107; 679, с. 395; 689, с. 22; 702, с. 174]. Про важке становище в частинах красномовно свідчить рапорт командира 7-ї Запорізької дивізії, який 21 вересня 1919 р. доповідав, що через тиф щоденно до шпиталів із кожного полку потрапляє майже 150 козаків, а державний інспектор тієї ж дивізії В. Волинець зазначав у звіті: «хворі козаки по селянським хатам розносять тиф і валяються без допомоги» [243, арк. 274; 638, с. 108]. Загалом щодня з передової від хвороб вибувало 500, а в шпиталях помирало до 50 військовослужбовців. 20 вересня загальна кількість шпиталізованих армійців досягла позначки 15 тис., серед яких 80% хворіли на поворотний тиф, 10% – плямистий, 0,5% – дизентерію і тільки 1,5% мали поранення. Епідемія не оминула й частину лікарського персоналу [318, арк. 24; 386, с. 138; 411; 717, с. 93].

Це спонукало всі державні та військові структури до більш активних дій. 30 серпня 1919 р. у Кам'янці-Подільському відбувся екстренний лікарський з'їзд, на якому планували виробити відповідні рекомендації [4, арк. 13; 63, арк. 48; 217, арк. 396]. Того ж дня відбулася нарада, скликана для обговорення якості дезінфекції вагонів. Проаналізовано низку чинників, які сприяли поширенню пошестей. Одним із них стала багатоденна затримка санпотягів та санлетючок, іншим – транспортування пошесних козаків цивільними пасажирськими потягами. Для усунення цього комісія ухвалила: 1) скласти графік курсування санпотягів, щоб мінімізувати їхню затримку та підготуватися до дезінфекції або підготувати заздалегідь продезінфіковані вагони; 2) дати можливість козакам перед посадкою в потяг приймати ванну чи лазню. Ці та інші пропозиції

представники зібрання втілити на практиці не могли, а тому адресували їх для виконання Міністерству шляхів [502; 212, арк. 171].

Протягом 10 – 12 вересня 1919 р. відбулося засідання санітарно-епідемічної ради згаданого міністерства у такому складі: представників МНЗО В. Сочачіва (голова), Санітарної управи шляхів Плєскаревича, головного лікаря правобережних залізниць Ращинського та секретаря Мусєневича. Врахувавши попередні рішення щодо покращення епідемічної ситуації, ухвалено провести на залізничних станціях такі заходи: 1) встановити пункти для видачі окропу або чаю; 2) посилити контроль за санітарією в місцях продажу продуктів харчування та їдальнях; 3) стежити за чистотою всіх приміщень; 4) дезінфікувати та прибирати вагони; 5) заснувати лазні; 6) створити лазарети; 7) призначити догляд за всіма установами через санітарні комісії. Для реалізації цих потреб санітарно-епідемічна рада просила Міністерство шляхів асигнувати 6 012 000 грн із «фонду по боротьбі з пошестями» [194, арк. 105; 279, арк. 7, 14]. Про стан виконання цього плану дізнаємося з листа головного лікаря Ращинського, адресованого 8 жовтня 1919 р. Міністерству шляхів, у якому повідомлялося: «санітарна комісія поки не існує, а буде заложена на [залізничних – Т. Л.] дільницях, коли тільки на це буде зроблено розпорядження Голови Санітарно-Епідемічної Ради...» [280, арк. 13]. Зволікання з цим не можна пояснити недофінансуванням, адже періодично фонд поповнювався з державної скарбниці колосальними сумами. Наприклад, 1 серпня РНМ УНР виділила 25 млн, а 6 жовтня 1919 р. – 214,9 млн грн [95, арк. 42, 108 зв]. Ймовірно тут далися ознаки організаційно-кадрові та воєнно-стратегічні чинники.

Боролися з холерою МНЗО та ГВСУ. 11 вересня 1919 р., за ініціативи останньої, видано наказ із переліком дій з метою профілактики хвороби [див.: Додаток А.1.3]. Однак це не могло гарантувати успіх, адже насправді вимагали найбільш дієвий інструмент – ліки. З'ясовано, що, уряду не вистачало фінансів для боротьби з новою епідемією. Вирішено організувати так звані «лікарняні збори» в містах і селах, які б дозволили зібрати кошти для вакцинації цивільного

населення та війська. Цю роботу поклали на народні управи [63, арк. 56; 193, арк. 73].

Важливо зрозуміти, наскільки ефективними були заходи державних структур медичного управління – ГВСУ, МНЗО та Санітарної управи Міністерства шляхів. У зв'язку з цим доречно згадати замітку в пресі колишнього начальника загального відділу ГВСУ К. Захаренка (обіймав посаду в 1919 р.), у якій наголошувалося, що «боротьба з пошестями провадиться кожним із цих органів окремо, без загального виробленого плану, не з одного центру [і] ... має один певний наслідок – викидання в безодню народних коштів» [460]. Зрештою це призвело до того, що епідемія тифу остаточно позбавила українську армію боєздатності і призвела до катастрофи. Сумні події сучасники згадують у безлічі спогадів [373, с. 109; 386, с. 139; 389, с. 13; 390, с. 230]. Наприклад, реалії осені 1919-го у сприйнятті П. Коваль-Стоцького виявилися просто жахливими, адже «...хворі на тиф падали в знемозі на сніг і благали товаришів забити їх, щоб не залишалися на поталу ворога серед непривітних снігових рівнин...» [378, с. 48].

Отже, у процесі розбудови українських збройних сил налагодження діяльності дезінфекційних загонів та лазень-пралень для профілактики пошестей, стало пріоритетним напрямом роботи виконавчих органів Директорії УНР. Невдовзі відступ та оборонні дії Дієвої армії УНР призупинили розбудову мережі протиепідемічних закладів у той час, як тиф поширювався. Зменшилися необхідні засоби для знезараження приміщень, стерилізації одягу, гігієнічних послуг та запаси білизни. В умовах блокади Антанти заходи уряду спрямовувалися на пошук підтримки в населення, яке не менше страждало від хвороб, однак не знайшли належного відгуку. Перебазувавшись на Поділля, держструктури не врахували потребу злагоджених дій і безперервного функціонування кожної ланки в боротьбі з пошестями. Недостатня кількість протиепідемічних установ для обслуговування чисельного війська, вакцин для запобігання хворобам, мінімальне забезпечення білизною, а основне – відсутність координації розгалужених урядових структур, призвели до чергової хвилі пандемії, яка фактично знищила Дієву армію УНР і змусила її залишки вдатися до

партизанської боротьби. До весни 1920 р. відсоток захворюваності знизився, а відроджені за підтримки польської влади структури УНР якісніше турбувалися про належний епідеміологічний стан військовослужбовців.

Зазначені питання висвітлені у двох наукових публікаціях дисертантки [642; 653].

4.3. Допомога українських та зарубіжних осередків Червоного Хреста хворим і пораненим бійцям Дієвої армії УНР

За період воєнної боротьби Дієвої армії УНР паралельно з державними медичними інституціями всебічну допомогу українським військовослужбовцям здійснювала благодійна організація УТЧХ (створена у квітні 1918 р.). Для її ефективного функціонування 11 грудня 1918 р. Директорія УНР ініціювала передачу майна РТЧХ (склади, шпиталі та інші медичні й санітарні установи) [див.: Додаток Б.1.3], а невдовзі прийняла рішення про припинення існування російської установи [592, с. 28; 633, с. 108; 693, с. 17; 81, арк. 19; 82, арк. 29]. Діяльність УТЧХ регламентував статут, ухвалений РНМ УНР 8 лютого 1919 р., який так визначив основну мету: «переводить лікарську, санітарну, продовольчу та іншу поміч хорим і пораненим військовим Української, або союзної армії і населенню в районі діяльності Т-ва» [87, арк. 2–10 зв.; 93, арк. 1–4; 284, арк. 25].

Із широкомасштабним наступом більшовицького війська ГВСУ уповноважила Головну управу УТЧХ (вищий орган влади червонохресних організацій) здійснювати евакуацію хворих та поранених українських бійців із захоплених ворогом місцевостей і тимчасово передала під охорону всі військові санпотяги з майном та персоналом, шпиталі та евакуаційні пункти. Натомість контроль над виконанням евакуаційних завдань ГВСУ залишила за собою [див.: Додаток В.1.3]. Для утримання установ із військового фонду урядом асигновано 4 млн крб. Насправді розпорядження військового органу виконувала філія УТЧХ під керівництвом А. В'язлова, а її Головна управа з незрозумілих причин залишилася в окупованій столиці. У лютому філія діяла у Вінниці, згодом у

Тернополі, а влітку її місцем розташування став Кам'янець-Подільський [214, арк. 6–7, 24; 602, с. 128].

Безперервні бої спричинили активний наплив поранених бійців у госпіталі УТЧХ, які певний час продовжували існувати в окупації. У лютому медичну допомогу військовослужбовцям, зокрема козакам УСС, надавав 1-й шпиталь у Козятині (очолив лікар Міхновський), розрахований на 182 ліжко-місця, з яких 42 відводили для пошесних пацієнтів. Факти свідчать, що адміністрація медзакладу не могла забезпечити їхнє належне утримання через нестачу продуктів харчування, придбання яких вона здійснювала самотужки [219, арк. 31; 257, арк. 20, 27–29; 260, арк. 79; 281, арк. 3–3 зв.]. Улітку-восени 1919 р., незважаючи на всі труднощі, медичний заклад під керівництвом лікаря Левіцького продовжив свою працю і розширився до 250 ліжко-місць [213, арк. 109, 158–160 зв.]. З лютого також працював інфекційний госпіталь УТЧХ на залізничній станції Жмеринка, який приймав на стаціонарне лікування бійців Дієвої армії УНР [216, арк. 139; 281, арк. 9].

На початку червня 1919 р. звільнення частини Поділля від більшовиків сприяло відновленню роботи УТЧХ. Обставини військового часу вимагали відкриття його осередків у повітах регіону, які стали надійним тилом для поранених і хворих військовослужбовців, що прибували з фронту. Тому вже 20 червня за ініціативи ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету І. Огієнка відкрито Подільський комітет (з 12 липня – відділ) УТЧХ, який він і очолив [330, арк. 1–2; 332, арк. 21–24 зв.; 527; 660, с. 435]. 22 червня І. Огієнко звернувся до С. Петлюри з повідомленням про заснування комітету та проханням надати всебічну підтримку його діяльності [див.: Додаток Г.1.3]. Невдовзі новостворена організація видала відозву до українського громадянства із закликом поповнювати її ряди. У зверненні також оголошувався збір білизни, взуття, ліків, грошей, книжок для військовослужбовців [332, арк. 5].

Зазначимо, що до відкриття Подільського товариства УТЧХ, у Кам'янці-Подільському діяла благодійна організація – Комітет допомоги хворим та пораненим козакам при ГНУ (очолювала С. Русова) [608, с. 62]. Він складався із

семи секцій: 1) санітарно-медичної; 2) летючих загонів; 3) збору білизни й одягу; 4) культурно-просвітньої (бібліотека для поранених тощо); 5) «притулкової» (для дітей); 6) матеріально-фінансової; 7) харчових пунктів [523]. Від початку своєї діяльності члени комітету позитивно вплинули на поліпшення медико-санітарного становища Дієвої армії УНР, а саме: провести карнавальний збір та концерт, прибуток від яких склав 45 496 крб 67 коп.; сформувати два перев'язувальні загоны, один із яких обслуговував проскурівський відтинок фронту; відкрити з допомогою ГНУ безоплатну лазню-пральню для козаків (планували також влаштувати майстерню для ремонту одягу); організувати збір продуктів, мийних засобів (хліб, сало, тютюн, мило для 2 тис. оборонців) та одягу, які були відправлені на передову у вигляді подарунків; узяти під опіку військові пошесні бараки в Кам'янецькому повіті (Гаврилівці та Гусятин); вжити заходів для покращення умов перебування бійців при земських лікарнях [434; 435; 507; 527; 559; 602, с. 129; 618, с. 160]. Однак фінансові труднощі унеможлилювали самостійну діяльність організації, що змусило її 22 червня увійти до складу Подільського комітету УТЧХ [330, арк. 3; 335, арк. 1–2; 399, с. 195; 660, с. 432].

Зусиллями Подільського комітету УТЧХ було відкрито нові медико-санітарні та харчові установи, адже їх обмежена кількість поблизу лінії фронту не тільки не покращувала становища збройних сил, а й не могла позитивно впливати на епідеміологічну ситуацію в регіоні. Так, 26 червня на засіданні членів комітету, ухвалено рішення про організацію ХПП № 1, який розміщувався на залізничній станції Кам'янець-Подільський. Пост керівника зайняла Г. Турович, а з 22 липня її замінив студент-медик 5 курсу В. Ярослав [330, арк. 26, 28]. Оскільки повноцінну роботу гальмував брак кухонного посуду та білизни, було вирішено звернутися за допомогою до керівництва Кам'янець-Подільського державного українського університету, яке, очевидно, посприяло вирішенню справи. Про це свідчить те, що протягом 8–9 липня працівники пункту надали допомогу 1 400 (його пропускна спроможність – 500 осіб) бійцям Дієвої армії УНР. 10 липня до ХПП №1 приєднався чайний пункт, організований Г. Приходько на тій же станції. Оскільки він був затребуваний серед військовиків, Подільський комітет асигнував

у його розпорядження 21 000 крб для придбання провізії [330, арк. 13, 20]. У результаті, звертаючись до ХПП №1, козаки мали змогу отримати не лише поживну харчову допомогу (хліб та сало), а й гарячий чай [330, арк. 16, 19, 20 зв.; 388, с. 125; 578; 579; 580]. На початку серпня харчовий пункт перемістили до Дунаївців, а з кінця вересня до листопада він обслуговував хворих та поранених військовослужбовців на ст. Вапнярка. Захоплення території Добровольчою армією А. Денікіна змусило перебазувати пункт до Жмеринки, де його невдовзі ліквідували [332, арк. 21–24 зв.].

Утім потреба в таких закладах була беззаперечною, тому 5 серпня 1919 р. на ст. Кам'янець-Подільський закладено додатковий ХПП №2, який очолила студентка медичного факультету О. Лінно [332, арк. 21–24 зв.; 619, с. 85]. На його працю негативно впливав дефіцит одягу та змінної білизни, який призвів до зараження 33% медперсоналу [227, арк. 53–54]. Попри це, з вересня до грудня 1919 р. 4 692 військовослужбовці отримали тут харчову допомогу [332, арк. 5–8; 388, с. 126; 542]. У час евакуації уряду зі столиці УНР, ХПП №2 був переведений зі станції до міста, де продовжив харчувати й надавати лікарську підтримку козакам Дієвої армії УНР, які залишилися. Протягом 15 грудня 1919 – 15 січня 1920 рр. пункт видав військовикам 172 сніданки, 367 обідів, 228 вечер, а 18 козаків отримали ще й медичну допомогу [575]. У такому форматі пункт функціонував до 1 березня 1920 р. Надалі він надавав лише лікарські послуги незаможним містянам [332, арк. 21–24 зв.].

Скупчення великої кількості хворих та поранених оборонців УНР влітку 1919 р. у Кам'янці-Подільському призвело до переповнення армійських медзакладів [599, с. 308]. Щоб звільнити їх від надмірного навантаження, Подільський відділ УТЧХ у с. Панівцях, неподалік Кам'янця-Подільського, розгорнув шпиталь для реконвалесцентних козаків на 200 ліжко-місць, який у процесі свого функціонування перекваліфікувався на пошесний, адже тифозні хворі складали більший відсоток, ніж поранені. Адміністратором госпіталю стала С. Русова, яка зуміла облаштувати його до 13 липня [213, арк. 58; 332, арк. 21–24 зв.; 399, с. 194; 588; 608, с. 62]. Посаду головного лікаря спочатку

обіймав Дорошкевич, а з 20 липня – В. Совачів [330, арк. 6–8 зв., 12, 20; 331, арк. 3]. Зазначимо, що організація отримувала державну і громадську допомогу. МНЗО і ГВСУ зобов'язалися доставити необхідні для шпиталю матраци та ковдри, а місцеве населення безкоштовно приносило козакам продукти харчування [330, арк. 25; 589].

Налаштувати ефективну роботу в шпиталі було вкрай важко. Не вистачало досвідченого медичного персоналу. За словами С. Русової, деякі робітники зловживали службовим становищем: «... не можна було знайти елементарно чесною людини, яка б не обкрадала хворих на харчах» [399, с. 196]. Із настанням холодної пори перебування хворих армійців у лікарняних палатах панівецького шпиталю стало неможливим, адже колишній поміщицький маєток Старжинського, у якому розташовувався медзаклад, потребував капітального ремонту і «...стояв без вікон, з виламаними дверима, зі зруйнованими грубами...». Оскільки через брак фінансування неможливо було утеплити приміщення, 1 листопада 1919 р. його зачинили, а пацієнти продовжили лікування в 1-му військовому пошесному шпиталі Кам'янця-Подільського [213, арк. 188, 351; 332, арк. 21–24 зв.]. Усе ж за короткий період своєї діяльності госпіталь забезпечив медичною допомогою 11 590 службовців Збройних Сил УНР [332, арк. 9]. 19 листопада все його господарське та санітарне майно реkvізувала польська армія. Зважаючи на велику потребу в цих речах, у справу втрутився Головноуповноважений уряду УНР І. Огієнко, який звернувся до польського зв'язкового офіцера при команді української армії Войніча з проханням повернути їх українцям [285, арк. 84; 353, с. 310; 388, с. 143; 692, с. 264]. Щоправда не відомо чи урядовці дійшли консенсусу. Ймовірно, що поляки не повернули майно.

Завдяки старанням Кам'янецького осередку УТЧХ з 11 серпня 1919 р. у місті функціонувала їдальня (очолила директорка благодійного відділу Вітер), яка пропонувала прибулим із фронту бійцям дешевий обід і гарячий чай. Для її організації видали аванс у сумі 15 000 крб, але на цьому фінансування припинилося, доводилося всі витрати покривати з випадкових джерел. 18 вересня

через недоліки в роботі директорки харчову установу закрили [332, арк. 13, 21–24 зв.; 471; 602, с. 130; 632, с. 63]. Такі ж заклади були відкриті Подільським відділом УТЧХ у Проскурові та Жмеринці [399, с. 195].

За пропозицією МНЗО члени червонохресного комітету займалися виготовленням індивідуальних перев'язувальних пакетів (складався з марлевого бинта та ватної подушки) для надання невідкладної допомоги на полі бою. Матеріали для них зобов'язувалося постачати МНЗО. Планували зробити 20 000 пакетів із маркуванням Червоного Хреста. Окрім цього, вживали заходів для забезпечення козаків натільною білизною. Для цього на черговому засіданні УТЧХ було прийнято рішення проводити її закупівлю на місцевому ринку та поза межами міста, зокрема в Дунаївцях [330, арк. 13–14, 22].

Збільшення кількості козаків, які прибували з передової і потребували медичної допомоги та продовольчого забезпечення, вимагало чималих витрат. Оскільки державних коштів катастрофічно не вистачало, члени Подільського відділу проводили різні добродійні заходи, кошти від яких спрямовували на зазначену мету. Так, 6-8 липня в Кам'янці-Подільському була влаштована вистава, вечірка та карнавочний збір, з яких вдалося отримати 30 000 крб. Частину з них витратили на закупівлю подарунків козакам, які перебували на лікуванні в тилових медзакладах, а решту – на придбання тютюну, ниток, мила тощо для відправки на фронт [600, с. 37; 632, с. 61].

Організацією подібних акцій та контролем за отриманими прибутками, займався благодійний відділ, створений 17 липня при Подільському осередку УТЧХ. До 8 вересня його очолювала пані Вітер, з вересня до 13 жовтня – Л. Старицька-Черняхівська, а з жовтня – Г. Турович [331, арк. 1; 582; 691, с. 294; 692, с. 261]. Заготівлю та доставку продовольчих презентів бійцям у тилі шпиталі Кам'янця-Подільського та на передову доручили членам відділу – С. Русовій та Г. Приходько. Пізніше С. Русова так згадувала про поїздку в Нову Ушицю – район розташування 3-ої Залізної стрілецької дивізії: «... роздали їм [військовослужбовцям. – Т. Л.] булки, сало, мило, борошно, тютюн, часописи, книжки. Боже, якою мізерією здались нам усі наші подарунки перед тією

правдивою бідою, серед якої перебували наші козаки. А скільки з-поміж них було хворих, виснажених!» [399, с. 196].

Чимало зусиль працівники благодійного відділу доклали для підтримки діяльності ХПП №2. За їхньої ініціативи 8 листопада в Кам'янці-Подільському організовано концерт-виставу, прибуток з якої використали для потреб пункту [332, арк. 25–26 зв.; 427]. Восени інфекційні хвороби, які поширювалися територією УНР, завдали значної шкоди населенню та підірвали боєздатність армії. Діячі Подільського осередку УТЧХ проводили заходи для припинення пошесті. Зокрема, 12 грудня члени благодійного відділу спільно з артистами та студентством Кам'янець-Подільського державного українського університету влаштували в місцевому театрі виставу-вечірку. Одержаний прибуток (65 495 крб) вирішили віддати для формування дезінфекційної колони, яка мала боротися зі збудниками епідемії. Оскільки цих коштів було замало, то Санітарний комітет при Головноуповноваженому уряду УНР асигнував для її організації 220 460 грн [632, с. 65–66]. Завдяки цим заходам 31 грудня 1919 р. вона розпочала працювати й діяла до 17 березня 1920 р. (ліквідована через брак коштів) [244, арк. 88; 332, арк. 21–26 зв.]. Загалом для потреб кам'янецького осередку УТЧХ благодійний відділ від липня 1919 р. до 1 січня 1920 р. зібрав 508 042 крб 53 коп. (258 321 крб 25 коп. з концертів та вистав, 249 720 крб 28 коп. пожертв) [332, арк. 14, 25–26 зв.]. Добровільні внески здійснила велика кількість містян, різних інституцій та громадських організацій [333, арк. 4–5; 424].

Різке зростання кількості поранених та хворих військовослужбовців вимагало збільшення штату медперсоналу середньої ланки, тому Подільський відділ організував курси для підготовки братів та сестер милосердя [584]. Їхньою підготовкою займався лікар Бутовський. Освітній процес розпочався 8 липня і завершився іспитом, який 2 серпня успішно склали 19 слухачів. Лекційні заняття відбувалися в приміщенні університету, а практичні – у земській лікарні [330, арк. 20; 332, арк. 15; 527; 581; 586; 602, с. 132]. Навчання другого потоку курсу тривало з 16 серпня по 7 жовтня, а свідоцтва про присвоєння кваліфікації здобули 17 осіб. Отримавши необхідні знання, випускники відправлялися в шпиталі

Кам'янця-Подільського. На жаль, більша частина з них інфікувалися пошесними хворобами і отримували медичну допомогу [332, арк. 16, 24 зв.; 583; 632, с. 62].

Варто віддати належне І. Огієнку, який доклав колосальних зусиль для створення і функціонування в 1919 р. осередку УТЧХ у Кам'янці-Подільському. Обіймаючи різні урядові посади, він завжди підтримував благодійний напрям на користь української армії та населення. Як міністр ісповідань УНР, І. Огієнко видав наказ, який зобов'язав усі церкви Подільської єпархії проводити збір коштів для місцевого осередку УТЧХ [464; 465; 466]. Також за його розпорядженням у храмах після недільних богослужінь збирали пожертви на користь хворих та поранених козаків [388, с. 135].

Свою добротину працю, хоча в менших масштабах, Подільський відділ продовжив у 1920 р. 13 квітня члени відділу на одному із засідань розробили річний план роботи, хоча розуміли, що корективи вноситимуться через недостатнє фінансування [285, арк. 209–210; 331, арк. 8]. Загалом в умовах нестабільної політичної ситуації грошова допомога надходила, але в обмеженій кількості [333, арк. 30–33; 336, арк. 7–10]. Докладали зусиль для її збільшення, наприклад, у червні настоятель університетської церкви Є. Сіцінський передав Подільській філії УТЧХ 7 655 крб 11 коп., частину з яких відправили на користь недужих вояків [605, с. 308–309; 692, с. 263]. Під патронатом Подільського відділу УТЧХ протягом 1920 р. перебував 11-й військовий шпиталь [332, арк. 17; 413].

В інших повітових центрах Поділля діяльність червонохресних організацій також була спрямована на підтримку Збройних Сил УНР. У середині червня 1919 р. засновано проскурівський осередок УТЧХ, який очолив С. Кисельов [70, арк. 11–11зв.; 184, арк. 175–176]. А вже 22 червня І. Огієнко запропонував йому увійти до складу Подільського товариства [330, арк. 3]. Завдяки зусиллям членів новоствореної організації її праця розгорнулася надзвичайно швидко. Наприкінці місяця було проведено благодійний збір коштів для Дієвої армії УНР, який дав 100 000 крб прибутку, відкрили три лазні для вояків (пропускна здатність однієї становила приблизно 2 000 осіб за день), три шпиталі (два для інфекційних

хворих, один для поранених) на 700–800 ліжко-місць, влаштували харчові пункти на залізничних станціях, сформували два санітарних загони, які працювали на фронті в районі Гречани – Проскурів – Богданівці. У липні 1919 р. філії Проскурівського відділу УТЧХ діяли в кожній волості повіту [70, арк. 53–54; 212, арк. 29–30; 213, арк. 72; 330, арк. 9–10; 474].

На початку вересня 1919 р. медичний департамент МНЗО надав Проскурівському відділу 2 млн грн на купівлю ліків, білизни та організацію медико-санітарних закладів [448]. Однак цих коштів було недостатньо і вже через місяць місцеві шпиталі УТЧХ опинилися під загрозою закриття. Зважаючи на можливість цілковитого припинення евакуації бійців із передової до Проскурова та переповнення інших медзакладів повіту, начальник ГВСУ Верхрадський пообіцяв асигнувати кошти для їхнього належного функціонування. Однак цього не сталося через зміну воєнно-політичної ситуації [213, арк. 293–295, 328–329, 333]. Надалі ситуація погіршувалася. Наприкінці 1919 р. Проскурівському відділу через нестачу фінансів довелося закрити всі благодійні заклади, а сотні хворих та малозабезпечених військовослужбовців були залишені на поталу [286, арк. 11–11 зв.].

За вказівкою І. Огієнка члени Подільського відділу УТЧХ вирушали в стратегічні щодо лінії фронту регіони, де медичної допомоги червонохресних представництв потребували українські оборонці [333, арк. 1; 606, с. 11; 631, с. 284]. 1 липня 1919 р. на засіданні представників громадянства в Новій Ушиці, за участі С. Русової, заснували місцевий комітет УТЧХ [330, арк. 16]. Головою обрали протоієрея Я. Бачинського [331, арк. 5–6]. Однак не вдалося знайти жодної інформації про його діяльність. Відомо лише, що вже в жовтні 1919 р. Ушицького осередку УТЧХ не існувало [213, арк. 271; 214, арк. 330–331].

У Могилеві-Подільському, за сприяння ПНУ, комітет УТЧХ заснували 10 липня 1919 р. під керівництвом лікаря Казіна. У зв'язку з тим, що санітарне становище досягло критичної межі, спричинене поширенням тифу в місті й на фронті, організація одразу розпочала засновувати шпиталі. Як і в інших містах, робота паралізувалася через брак лікарських препаратів [70, арк. 57; 189, арк. 243

– 243 зв.; 214, арк. 115]. 11 листопада у зверненні до вищих урядових інституцій повітовий комісар Я. Христич бив на сполох: «Хворі козаки не тільки не мають доволі їжі, а навіть буквально замерзають від холоду, бо шпиталі не отоплюються. Вмерші не ховаються тижнями. Необхідна ревізія і негайна допомога грошима і всім іншим» [63, арк. 104; 238, арк. 21]. Очевидно, Могилів-Подільський осередок УТЧХ усе-таки отримав державну субсидію, бо восени було відкрито шпиталь, у якому на стаціонарному лікуванні перебувало 165 козаків. Згодом кількість ліжко-місць у ньому збільшили до 200 [213, арк. 199].

Активну участь у підтримці матеріального та харчового стану військових частин брав Вінницький відділ УТЧХ. Його представники влаштували в Ямпільському повіті «дні Червоного Хреста», під час яких проводили збір речей для армії. Селяни підтримали захід і пожертвували значну частину хліба, борошна та одягу [444]. Також зусиллями Вапнярського відділу УТЧХ відкрили харчовий пункт (на початку вересня 1919 р. тимчасово виконував функції евакуаційного розподільного пункту) та шпиталь (очолив лікар Гаврилов), який станом на 25 вересня вже був переповнений хворими бійцями [213, арк. 151 – 151 зв., 246].

На Волині заснування відділів УТЧХ розпочалося на початку липня 1919 р. з м. Кременця. Дозвіл від Подільського комітету на відкриття там осередку отримав голова повітової спілки кооперативів Лех [330, арк. 13–14]. Лікарську допомогу бійці Дієвої армії УНР отримували в шпиталях червонохресних організацій, які діяли в Рівному [309, арк. 2]. З 25 серпня 1919 р. справами поширення на Волині червонохресних відділів за наказом губкомісара Ф. Сумневича займалася спеціальна комісія в складі П. Даценка, Н. Деніківської, П. Дмирука та А. Токаря [196, арк. 5]. У січні 1920 р. через скрутне матеріальне становище лікарських установ Старокостянтинова, зокрема дивізійного шпиталю коша УСС №61, у якому перебувало 164 хворих козаки, їхнє опікування доручили Головній управі УТЧХ [287, арк. 16].

Зазначимо, що влітку – восени 1919 р. уся робота червонохресних організацій Волині й Поділля підпорядковувалася філії Головної управи УТЧХ під керівництвом А. В'язлова. Офіційно Головна управа УТЧХ, що існувала в

Києві, із захопленням території Добровольчою армією А. Денікіна 15 вересня зреклася своїх повноважень на користь філії, яка з 8 жовтня 1919 р. стала єдиним керівним органом УТЧХ і приступила до своїх обов'язків [545; 619, с. 85]. У вересні на утримання шпиталів червонохресних організацій у розпорядження філії надійшло 600 000 грн від МНЗО [448]. Тоді ж Головна управа УТЧХ отримала завдання від ГВСУ утворити для обслуговування фронту й тилу Дієвої армії УНР чималу кількість санітарних установ: шпиталів (у тому числі рухомих), мобільних ХПП, лазнево-пральних та дезінфекційних загонів [213, арк. 234]. Реалізувати цю вказівку через військові обставини було вкрай важко.

Нове керівництво намагалося дбати про харчове забезпечення шпиталів. Для досягнення цієї мети селян закликали до збору продуктів, розподіл яких покладался на працівників червонохресних установ. Щоб активізувати громадську допомогу, член Головної управи УТЧХ Сулима-Сельванський пообіцяв «оплачувати фіри, котрі привозитимуть харчі, коли цього зажадають господарі фір» [442]. 2 жовтня Директорія УНР оприлюднила закон про оплату військовою владою перебування вояків у лікувальних закладах, у тому числі червонохресних [96, арк. 174; 208, арк. 80 зв.]. Однак члени УТЧХ не припиняли збір продовольчої допомоги і за сприяння МНЗО намагалися покращити санітарний стан війська, який восени через брак білизни знешкоджував тиф. Наприкінці жовтня Головна управа підготувала до відправки на фронт значну частину натільних речей [238, арк. 28; 239, арк. 30–30 зв., 44–44 зв.; 415]. Уже 9 листопада в приміщенні Кам'янець-Подільського державного українського університету відбулися загальні збори всіх членів УТЧХ, на яких з-поміж іншого розглядали питання про майбутню діяльність, а через тиждень місто зайняли польські війська. Попри це, Головна управа не припинила своєї добродійної справи. Маючи у своєму розпорядженні резервний загін (7 осіб), вона організувала медичну допомогу та харчування для 106 хворих козаків, залишених на вулицях міста різними військовими частинами. Згодом за сприянням управи їх вдалося розташувати в місцевих шпиталях [542]. Для допомоги хворим та пораненим бійцям, які залишилися на одній із фабрик м-ка Дунаївці спільно з Подільським відділом

було організовано спеціальний пошесний загін у складі 18 працівників, який успішно виконав поставлене завдання [428; 542; 632, с. 65].

Навесні 1920 р. управління УТЧХ (очолив Підбуцький) піклувалося про небоєздатних козаків, значна кількість яких перебувала в Кам'янці-Подільському. 25 березня 1920 р. при ньому було створено спеціальний комітет (керівник Совачіва), який мав займатися організацією великодніх свят для хворих, поранених і бійців з інвалідністю українського війська. Для цього громадян міста закликали робити грошові та речові пожертви. Згодом на передову було відправлено вантаж із перев'язувальними засобами, бо траплялося, що під час здійснення медичних маніпуляцій його аналогом ставав звичайний газетний папір [439; 619, с. 86].

У березні 1920 р. Головна управа УТЧХ було сформувала та відправила в прифронтову смугу два рухомих пошесних загони, які надавали медико-санітарну допомогу особовому складу 2-ї стрілецької дивізії. Перший із них 19 березня за вказівкою військового командування прибув до Нової Ушиці й одразу розпочав роботу. Спочатку відкрили амбулаторію і робили козакам та населенню щеплення проти віспи. Згодом влаштували шпиталь (на 50-75 ліжко-місць), де з 1 квітня на стаціонарному лікуванні перебувало 42 хворих військовослужбовці. З 24 березня по 1 квітня було прийнято 63 амбулаторних хворих, вакцину від віспи отримало 374 бійці. Управа УТЧХ потурбувалася про забезпечення загону ліками, перев'язувальним матеріалом та хірургічними інструментами. 2-й загін на прохання полковника О. Удовиченка 17 квітня вирушив до м-ка Жванчик, але через брак відповідного помешкання змушений був переїхати до с. Привороття. Там відкрили амбулаторію для населення та козаків. Також функціонував шпиталь, де стаціонарні медичні послуги отримували 26 тифозних військовослужбовців [286, арк. 24–24 зв.; 574; 672, с. 147].

Під натиском Червоної армії на початку липня 1920 р. урядові структури УНР покинули Кам'янець-Подільський [607, с. 94]. Разом із ними за Збруч вдалося евакуювати лише частину хворих та поранених військовослужбовців. Оскільки кам'янецький відділ УТЧХ залишився обслуговувати козаків, які

перебували в місцевих шпиталях, то виникла потреба в створенні організації, яка б піклувалася про бійців на території Галичини. Тому 7 серпня в Станіславові голова Вінницької ПНУ Є. Богуславський організував і очолив філію УТЧХ при Дієвій армії УНР [206, арк. 30; 358, с. 201; 371, с. 106]. У середині місяця він звернувся до співробітників усіх державних і громадських установ УНР, які перебували в місті, стати членами товариства та робити пожертви для військовиків [8, арк. 38 зв.].

Філія планувала організувати збірний пункт при ст. Станіславів, пересувну чайну крамницю, купелевий потяг, госпіталь та санаторій. Така широкомасштабна діяльність потребувала великих фінансових витрат. На допомогу їй прийшов український уряд. 26 жовтня РНМ УНР асигнувала в розпорядження МНГ 500 000 польських марок для видачі осередку УТЧХ при Збройних Силах УНР [48, арк. 67; 49, арк. 16; 90, арк. 140]. Управління філії також здійснювало пошук коштів самостійно. У Станіславові благодійний відділ філії влаштував два концерти, з яких вдалося отримати значний фінансовий прибуток. При управлінні організації також функціонували відділи: загальний, фінансовий, санітарний, літературно-інформаційний та допомоги козакові.

Члени філії УТЧХ при Дієвій армії УНР закупили 7 000 аршин різної мануфактури, з якої виготовили білизну для шпиталів. Організація потурбувалася про забезпечення військовослужбовців у медзакладах тютюном, сірниками та милом. Свою діяльність підрозділ здійснював на міжнародному рівні, співпрацюючи із закордонними червонохресними структурами. 26 вересня Ліга Червоних Хрестів у Женеві подарувала філії дезінфекційний апарат і значну кількість лікарських препаратів [667, с. 124–125].

У вересні 1920 р. зі вступом українського війська на Поділля філія фактично взяла на себе обов'язки Головної управи УТЧХ. 11 жовтня її голова Є. Богуславський звернувся до Подільського відділу з проханням надіслати відомості про своє становище. Пізніше для допомоги постраждалим у війні мешканцям міста підрозділ асигнував 100 000 крб [333, арк. 36–37; 667, с. 124–125].

Попри намагання українських червонохресних організацій упродовж 1919 р. позитивно вплинути на медико-санітарне становище збройних сил, блокада імпорту ліків і санітарного матеріалу в УНР державами Антанти зводила нанівець усі їхні досягнення. Єдиною надією на порятунок був Міжнародний Червоний Хрест. На початку липня 1919 р. уповноважений Головного комітету УТЧХ Баланін звернувся по допомогу до всіх закордонних товариств ЧХ [576], які незабаром відгукнулися на прохання українців. Так, на територію УНР прибув уповноважений Інтернаціонального Комітету ЧХ Монтавдан для моніторингу ситуації, що склалася. Перед від'їздом в середині вересня він надіслав листа на адресу А. В'язлова, у якому запевнив: «... Інтернаціональний Комітет... зробить усе від його залежне, щоб допомогти Вам усіма можливими засобами, та полегшити те лихо котре я міг собі з'ясувати за короткий час мого перебування на Подольщині» [585]. Обіцянку було дотримано, і в жовтні до Могилева-Подільського прибула місія ЧХ із Женеви з лікарським персоналом, сестрами-жалібницями та 32 вагонами санітарного майна й ліків [233, арк. 263, 286; 478; 482; 543; 544]. За повідомленням начальника залоги Могилева-Подільського, місія планувала відкрити лазарет для армійців [213, арк. 292]. Тоді ж у Чернівці уповноважений комітету Інтернаціонального ЧХ майор Ледерей для протидії пошестям привіз 12 вагонів різних медичних засобів, які мали переправити через кордон в УНР [477; 561; 619, с. 85].

Очікували й на іншу допомогу. 15 жовтня для стабілізації епідеміологічної ситуації в республіці та війську з Відня вирушила санітарна місія в такому складі: рухомий шпиталь на 200 ліжко-місць, бактеріологічна лабораторія, дезінфекційна колона та загін для боротьби з педикульозом. Однак за браком інформації не відомо, чи вдалося їй перетнути кордон і виконати свої завдання. На території України перебували також представники американського ЧХ. Відвідавши фронтові частини та шпиталі Кам'янця-Подільського, вони констатували відсутність засобів для надання медичної допомоги. Уповноважені планували покращити важке становище відкриттям шпиталів та крамниць із ліками і білизною [554].

На початку 1920 р. пандемія на українських землях набрала загрозливих масштабів. Члени УТЧХ за кордоном доклали чимало зусиль, щоби привернути увагу європейської громадськості та червонохресних організацій до цієї ситуації. 4 лютого 1920 р. генеральний делегат Міжнародного ЧХ для вирішення східних питань лікар Фрік та майор Ледерей узяли участь у нараді, організованій закордонним бюро (керівник А. Оконенко, члени Б. Матюшенко та Холодний) управління УТЧХ у Відні. Учасники зібрання ухвалили рішення розпочати широку акцію санітарної допомоги УНР за участі її державних та громадських установ. Для здійснення цього задуму планували організувати та відправити медико-санітарну експедицію до Могилева-Подільського. 9 березня Директорія УНР асигнувала на її утримання 2 млн крон [229, арк. 35; 230, арк. 13–13 зв.; 534; 574]. У березні представники УТЧХ були запрошені в Женеву на з'їзд Міжнародної ліги товариств ЧХ. Тоді ж свій внесок у боротьбу з пошестями зробив Італійський ЧХ, передавши значну кількість санітарного матеріалу до УНР [446; 470]. Знаючи про антисанітарні умови, в яких українському війську доводилося вести боротьбу з Червоною армією, влітку 1920 р. Міжнародний ЧХ надіслав для його медичних потреб 16 вагонів гуманітарної допомоги [607, с. 93].

Отже, УТЧХ стало вкрай необхідною ланкою в системі медико-санітарного забезпечення Збройних Сил УНР. У період відступу, що спричинив пертурбацію в діяльності медзакладів, воно стало надійною підтримкою урядовим структурам, створювало умови для безпечної евакуації хворих та поранених військовослужбовців і намагалося забезпечити їм якісне лікування. Літній переїзд на територію Поділля започаткував багатовекторну успішну роботу товариства, завдяки якій вдалося утворити низку шпиталів, лазень-пралень, дезінфекційних загонів, пунктів харчування, забезпечити їх кадровим ресурсом, а існуюче недофінансування покривати проведенням благодійних концертів та вистав, залучаючи активних студентів та громадян республіки. Упродовж 1920 р., незважаючи на кризу в усіх галузях державного життя, дефіцит коштів у скарбниці, УТЧХ продовжило надавати медичну та продовольчу допомогу для українських оборонців у тилу та на фронті, здійснювало протиепідемічні заходи

для стабілізації санітарного становища у війську. Дефіцит лікарських препаратів та необхідних речей у медзакладах вдалося певною мірою заповнити завдяки підтримці Міжнародного Червоного Хреста, яка стала фактично єдиним чинником призупинення пошесті у війську.

Висновок до розділу

Отже, для обслуговування Збройних Сил УНР уряд сформував медико-санітарну систему за шаблоном імперської російської армії, яка відповідала вимогам часу, та отримав підтримку УТЧХ. Негативна воєнна обстановка та прогресуюча епідемія тифу випробували на міцність конструкцію військових установ республіки. Польова медична служба не могла виконувати свої обов'язки через втрату території, прирікаючи багатьох бійців на загибель, а тилова виявилася переобтяжена завданнями та вимушено передала частину своїх функцій УТЧХ. Обставини загострював наплив тифозних і поранених військовослужбовців, обслуговувати яких через втрату значної частини медзакладів, мобільних лазень-пралень, малої кількості білизни, а ще – блокаду доставки ліків Антантою, було вкрай важко. Згуртованими зусиллями військових, цивільних органів влади, народних управ та червонохресних організацій вдалося на задовільному рівні підтримати стан хворих та поранених військовослужбовців до розгрому Дієвої армії УНР на Волині.

Передислокація на Поділля змусила усі структури відбудовувати зруйнований апарат. Цей процес на обмеженій території в умовах безперервних воєнних дій, під керівництвом різних органів державної влади відбувався неплановірно й залежав від відповідного фінансування уряду, доступу до закордонного ринку, наявного лікарського персоналу, підтримки українського населення та кооператорів. Однак не було враховано, що медична система діяла за ланцюговою реакцією, відповідно до якої похибка в одній ланці зумовлювала проблемне функціонування іншої. Зрештою тилова мережа шпиталів за мінімальної кількості польових та дивізійних лазаретів швидко була

перевантажена хворими, невелика кількість санпотягів не встигала курсувати за графіком, що під час простою спричиняло зараження інфекційними хворобами та у багатьох випадках – смерть. Належні санітарні умови наявних евакуаційних видів транспорту не могли забезпечити нечисленні дезінфекційні загоны та лазні-пральні, які зосередилися на наданні послуг українським воїнам. Сукупність проблем призвела до поширення нових видів епідемії, від яких з бойових позицій вибувало більше, ніж від поранення. Потрібних препаратів та запасу білизни майже не було, а контракти з приватними українськими та закордонними фірмами не могли задовольнити нагальні потреби армії. Важливу допомогу надали народні управи, громадські організації та особливо подільські та волинські відділи УТЧХ, які створили необхідні додаткові медичні, протиепідемічні та харчові установи, часто забезпечуючи їх власним коштом, а після залишення Кам'янця-Подільського урядовими структурами стали фактично єдиним осередком, який підтримував здоров'я українських бійців, які не могли евакуюватися. Сприяння Міжнародного Червоного Хреста дало змогу до весни 1920 р. боротися з епідемію тифу, призупинити її і підтримувати якісну медичну допомогу до перебазування Дієвої армії УНР за Збруч. На достатньому рівні діяла й державна медична служба, яка завдяки союзу з поляками отримала значну матеріальну допомогу в період реорганізації медичної системи і протягом часу спільної боротьби проти ворога.

ВИСНОВКИ

Виконана дисертаційна робота спрямована на вирішення актуальної наукової проблеми, яка полягає в комплексному аналізі діяльності державних органів УНР із забезпечення матеріальних потреб національних збройних сил під час війни за територіальну цілісність країни, дає змогу узагальнити досвід боротьби українців, особливо цінний в умовах сьогодення.

Аналіз наукової історичної літератури засвідчив брак праць із порушеної теми та сприяє її комплексному вивченню. Радянська, діаспорна, сучасна українська й польська історіографія фрагментарно розглядали епізоди матеріально-технічного забезпечення Дієвої армії УНР у контексті вирішення власних наукових завдань. Усі вони мають цінність, особливості, відрізняються ідеологічним та політичним спрямуваннями, подекуди суб'єктивністю суджень, проте стали основою для реконструкції історичних подій і встановлення основних напрямів наукового пошуку. Їх детальна структуризація в дослідницьких завданнях та успішна реалізація стали можливими після віднайдення в шести вітчизняних та зарубіжних архівах сукупності законодавчих джерел, діловодної документації, матеріалів особового походження та преси. Використання сучасних підходів, принципів та методів дало змогу верифікувати джерельну базу, критично осмислити та логічно обґрунтувати специфіку функціонування державного апарату постачання в різні періоди збройної боротьби, простежити основні структурні зміни та стан матеріально-технічної бази збройних сил від початку їх створення до остаточної поразки й інтернування в табори військовополонених.

Провідники Директорії УНР не вважали основним завданням вироблення структурованого механізму матеріально-технічного постачання збройних загонів республіканської армії. Недалекоглядність спричинила безсистемне використання поспіхом згуртованого чисельного чоловічого контингенту гетьманських і німецьких складів озброєння та військового спорядження, а після їх хаотичної демобілізації – втрату цього матеріального ресурсу. Водночас високий рівень

підтримки продемонструвало населення більшості губерній Наддніпрянської України, яке добровільно доставляло провіант військовослужбовцям. Імпровізація в постачанні позбавила важелів впливу на перебіг подій очільників нової влади, які через наступ більшовиків передбачали потребу відкриття нового фронту. Відсутність координації з боку державного апарату та місцевих представницьких органів зумовили децентралізацію влади і передачу обов'язків народним управам. Цей крок виявився успішним, сприяв обліку та накопиченню запасів необхідного майна та дав час на формування урядових оборонних структур. Ті, які оперативніше вибудували власну вертикаль влади, швидше розпочали виконувати державні функції. У результаті з початком повномасштабної більшовицько-української війни, Дієву армію УНР забезпечували озброєнням, боєприпасами, технікою, речовим спорядженням, провізією та надавали медичну допомогу відповідальні за це відомства.

Вибудовуючи стратегію для забезпечення Збройних Сил УНР, уряд не подбав про безпеку основних складів з військовим майном і після залишення столиці втратив значний матеріальний потенціал. Протягом наступних чотирьох місяців відступальні дії війська, економічна блокада Антанти і втрата майже усієї території вивели з ладу державну систему постачання й унеможливили її відновлення. Боездатність військовослужбовців коштом РНМ УНР підтримували відповідні служби підрозділів.

У Кам'янці-Подільському розбудова державного апарату почалася з відправної точки. Досить успішно діяли народні управи, які забезпечили військові частини продовольством та речами першої необхідності. Потреба значно більших запасів у час непорядкованості вищих та формування місцевих виконавчих органів влади змінила напрям урядової політики, яка взяла хибний курс на примусове вилучення харчів та одягу за гроші в громадян, не враховуючи їх власний дефіцит товарів. Такі дії були приречені на провал і призвели до втрати основного постачальника. Водночас зусилля уряду на закордонному ринку, що відбувалися паралельно внутрішньодержавним, досягли незначних результатів у бартерних операціях для придбання зброї та провізії.

Вишукуючи різні можливості, влада вчергове реорганізувала систему постачання, але змін на краще не відбулося. Воюючи на двох фронтах, українська армія потерпала від нестачі озброєння, боєприпасів, речового спорядження, взуття, через провальну жнивну кампанію – продовольства і збіжжя. Дезорганізовані, морально і фізично виснажені військовослужбовці в таких умовах не могли протистояти ворогу, який завдав відчутної шкоди та примусив змінити форму боротьби на партизанську.

Бажання українського керівництва зберегти державу, зумовило співпрацю з Польською Республікою, яка гарантувала відродження війська УНР. Процес будівництва перших підрозділів на Поділлі розпочався в умовах відсутності апарату управління розформованого МВС, інфляції і браку національної валюти, обмеженості території та економічної кризи. Невеликий урядовий аванс та запаси цукру для бартерних операцій уможливили роботу служб з постачання військових частин, які на задовільному рівні підтримували харчовий стан військовослужбовців. Ця тенденція не змінилася і після повернення українських дивізій із Зимового походу. Внаслідок збільшення кількості особового складу вчергове використано метод примусових платних реквізицій у населення.

Цих заходів не вистачало для переведення підрозділів у бойову готовність, а потрібне озброєння, техніка й речове спорядження були прерогативою Польської Республіки. Постачання відбулося двома етапами: перший розпочався незадовго до укладення союзу й характеризувався залежністю від волевиявлення політичних партнерів, дав змогу належно сформувати лише одну дивізію, яку поляки використовували для підсилення власних фронтових позицій; другий, ознаменований підписанням військової конвенції, сприяв заснуванню і діяльності польських інституцій на території Наддніпрянської України й поза її межами для постачання Дієвої армії УНР.

Паралізований український апарат матеріально-технічного забезпечення змусив польський уряд вдатися до розбудови розгалуженої системи постачання військового майна й залучити урядові канали та служби двох армій ВП із власним апаратом управління. Разом вони зуміли доставити оснащення п'ятьом бойовим

дивізіям Дієвої армії УНР, тиліовим частинам та військовим органам державної влади й до середини червня побудувати більш-менш стабільний порядок. Сформована схема мала свої недоліки, відбувалася з безліччю невдач українських державних органів, але, зважаючи на швидкість дій та ефективність, була надважливою в момент відродження армії.

Наступ більшовицького війська передчасно зупинив цей успішний процес, втрата воєнної ініціативи зруйнувала плани на бойові трофеї, а боєздатність армії знову опинилася під загрозою. Активність польських дипломатів, збільшення кола повноважень військової секції при Дипломатичній місії у Варшаві зумовили створення таких же представництв у Румунії та Бельгії для проведення закупівельних операцій. Закордонні угоди відкрили великі можливості для підсилення армії військовим майном, але обмежена платоспроможність українського уряду не дозволила прийняти всі пропозиції. Попри відправку румунами значної кількості боєприпасів, їхня потреба була актуальною протягом усього періоду війни.

Перебування Дієвої армії УНР на повному забезпеченні поляків у Східній Галичині до осені виснажило її матеріальні ресурси. Продовольче та речове постачання залежало від галицьких українців, а боєприпаси могли надходити внаслідок успішних бойових дій, але на цей процес вплинути було неможливо.

Перебазування українських підрозділів восени на територію УНР не означало припинення польських поставок, однак їхня обмеженість і початок прелімінарних домовленостей із більшовиками зумовила вперше в 1920 р. створення власного державного апарату постачання. Було враховано попередні помилки, логічно побудовано ієрархію управління матеріально-технічного забезпечення, окреслено план роботи, але брак коштів у державній скарбниці не давав змоги реалізувати всі заходи. Жодна з українських закупівельних комісій МНГ не придбала озброєння, у порівнянні з іншим майном, а кустарний метод виробництва не міг задовольнити й мінімуму реальних потреб. У зв'язку з цим Дієва армія УНР втратила свою боєздатність, не становила великої небезпеки ворогу й зазнала катастрофи.

Тривала збройна агресія зумовила санітарні втрати серед особового складу під час виконання бойових завдань. Для збереження їхнього життя та зміцнення здоров'я із початком активних воєнних дій в УНР оперативно розроблено фронтову та тилову медичну систему. Пораненому чи хворому військовослужбовцю лікарі надавали первинну й невідкладну медичну допомогу, забезпечували медикаментами, білизною та харчами в лазареті чи в польову шпиталі, а в разі потреби евакуювали санпотягами в тиллові установи. Прорив більшовиками лінії фронту зруйнував усю цю систему. Зменшення кількості шпиталів призвело до їх перевантаження, поранені козаки інфікувалися від інших хворих, обмежені СДЗ не встигали дезінфікувати речі, приміщення і транспорт, а санпотяги – доставляти важкопоранених. Матеріальні та людські ресурси вичерпувалися, а поповнювати новими в умовах тривалого відступу й економічних труднощів було надто важко.

Улітку попередня евакуаційно-тилова система з огляду на воєнне становище армії була не актуальна. Уповноважені органи УНР ініціювали створення оптимального апарату медичного обслуговування військовослужбовців. Передбачали її успішне впровадження, а створених владою до осені близько трьох десятків тиллових шпиталів на Поділлі і Волині (більш ніж на 11 000 ліжко-місць) було достатньо для госпіталізації поранених бійців з фронту. Однак не врахували, що всі вони будуть переповнені через епідемії, які зупинити було не під силу державним інституціям. У цей період проявилася їхня незлагодженість, адже ідентичні обов'язки виконували різні структури, на які уряд асигнував кошти. У час, коли основні зусилля спрямовувалися на вирішення однієї проблеми, з'являлася інша. Це призвело до неналежного функціонування сполучних ланок медичної системи й обмеженості польових шпиталів, евакуаційного транспорту, СДЗ, лазень-пралень, що стали основною причиною інфікування особового складу.

Умови перебування в шпиталях часто були незадовільними, хворі не доїдали, рідкісна зміна постільної і натільної білизни супроводжувалася педикульозом, а дефіцит медикаментів спричиняв повільну смерть. Ці проблеми

переслідували бійців і на фронті, призводили до послаблення імунітету й зараження пошестями, які вражали їх значно більше, ніж бойові дії. Зважаючи на оголошені мобілізації та курси підготовки, медперсоналу катастрофічно не вистачало. Сукупність проблем восени призвела до різкого зменшення чисельності особового складу Дієвої армії УНР і суттєво вплинула на їхню боєздатність.

Охорону здоров'я бійців українських збройних сил до травня 1920 р. підтримували служби Головноуповноваженого уряду УНР І. Огієнка, а далі вона повністю залежала від союзницької Польської Республіки. Було відновлено медичну систему, яка позбулася розгалуженості й набула рис, необхідних для швидкої і практичної реакції на існуючі проблеми. У достатній кількості прибували ліки. Основний акцент, з огляду на оперативність військових підрозділів, зроблено на евакуаційно-польовій медичній системі. Тиф відступив, хоча профілактика хвороб продовжувалася. Враховуючи помилки 1919 р., дезінфекцію і гігієнічні процедури проводили не в заплілі, а в пересувному залізничному транспорті. Повернення на рідний терен зумовило створення за раніше практикованим зразком тилових шпиталів, які турбувалися про стан здоров'я оборонців держави до завершення воєнних дій.

У складних умовах проявилася допомога українській армії УТЧХ, яке стало надійною підтримкою державним структурам УНР. Втрата координаційного центру товариства сприяла створенню його Подільського відділу. Це був найефективніший період у діяльності вітчизняного ЧХ, адже відбувся процес відкриття установ для лікування, харчування, проведення гігієнічних процедур і оперативно вибудовувалася власна структура. Благодійні концерти не лише зумовлювали збір пожертв для госпіталізованих військовослужбовців, а й сприяли піднесенню їхнього морального духу. Збільшення на Поділлі і Волині мережі відділів УТЧХ однозначно було позитивним моментом, але недофінансування і недоступність ліків в УНР обмежило їхню діяльність. Робота не припинялася упродовж наступного року. Часткову фінансову підтримку їй надавав уряд,

забезпечуючи функціонування для допомоги армії, яка тоді здобула другий шанс для боротьби.

Міжнародний ЧХ не надав допомоги в період найвищого розвитку пандемії, а надіслані медикаменти й медичний матеріал забезпечили лікування козаків, які залишилися в шпиталях у момент Першого зимового походу. Активність товариства більше проявилася зі зміною політичної ситуації та в період активних польсько-українських перемовин.

Аналіз діяльності органів державної влади для забезпечення Дієвої армії УНР упродовж двох років збройної боротьби засвідчує, що вона була нестабільна, залежала від зміни воєнної ситуації та міжнародної підтримки. Не в змозі зарадити обставинам, влада припускалася безлічі помилок, а в результаті – не змогла накопичити ресурсу й задовольнити військові підрозділи. Сильним ударом стали епідемії, які спричинили велику смертність серед військовослужбовців. Польська Республіка не змогла забезпечити належне функціонування уряду збанкрутілої з обмеженою територією країни, а послаблення матеріальних спроможностей союзника призвело до втрати боєздатності українських підрозділів і поразки. Незважаючи на це, державне керівництво проявляло стійкість та волю до перемоги і незалежності, намагалося надавати можливість українським оборонцям обстоювати власну патріотичну позицію.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Антигетьманське (протигетьманське) повстання – збройний виступ протягом 15 листопада – 14 грудня 1918 р. українських національно-демократичних сил під проводом Директорії з метою повалення Української держави гетьмана П. Скоропадського.

Амбулаторія – невеликий лікувальний заклад, що подає медичну допомогу прихожим хворим, а також тим, які лежать вдома.

Амуніція – сукупність речей (без одягу та зброї), що становлять спорядження військовослужбовця.

Артилерія – вогнепальна зброя різних конструкцій, що вражає противника з великої відстані.

Аршин – давня східнослов'янська міра довжини, яка вживалася до запровадження метричної системи; дорівнює 0,711 м.

Боєприпаси – складова частина озброєння, безпосередньо призначена для враження живої сили противника, знищення його військової техніки, руйнування укріплень, споруд, а також виконання інших завдань.

Військова частина – постійна адміністративна, стройова та господарська одиниця різних родів військ і всіх видів збройних сил, яка складається з штабу, бойових, спеціальних і тилових підрозділів.

Гамазей – будівля для зберігання зерна, борошна та інших предметів.

Дивізія – тактичне з'єднання в сухопутних військах і військово-повітряних силах.

Дієва армія УНР – офіційні збройні сили Директорії Української Народної Республіки, які слугували для безпосереднього ведення воєнних дій.

Екіпірування – усе те, що потрібне для обмундирування, спорядження військовослужбовця.

Залога – укріплений населений пункт, в якому постійно або тимчасово розташовувалися військові частини.

Земства – загальні виборні органи місцевого самоврядування з розпорядчими (губернські та повітові земські збори) й виконавчими (губернські та повітові земські управи) функціями.

Інтендантура (Інтендантська управа) – військова організація, що завідує військовим господарством і здійснює постачання армії.

Карнавка – металева закрита коробка з отвором у кришці для збирання грошей.

Комбатанти – особи, які входять до складу збройних сил воюючих сторін і беруть безпосередню участь у бойових діях.

Кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Лазарет – невеликий лікувальний заклад при військовій частині.

Ліверант – той, хто займається перепродажем заради прибутків.

Матеріальне забезпечення – задоволення потреб збройних сил озброєнням, військовою технікою, боєприпасами, пально-мастильними матеріалами, продовольством, медичними засобами тощо.

Медичне забезпечення – комплекс заходів для збереження боєздатності, зміцненню здоров'я особового складу, своєчасного надання медичної допомоги і відновлення боєздатності (працездатності) поранених і хворих; вид тилового забезпечення. Включає: лікувально-профілактичні, санітарно-гігієнічні і протиепідемічні, а у воєнний час – лікувально-евакуаційні заходи, медичне постачання. Здійснюється медичною службою.

Невідкладна медична допомога – вид медичної допомоги пацієнтам або постраждалим, стан яких розцінюється як невідкладний, тобто безпосередньо загрожує життю людини або призводить до значного погіршення її здоров'я в разі відсутності або запізненого надання адекватної медичної допомоги.

Обоз – транспортний засіб у війську, призначений для перевезення боєприпасів, продовольства, хворий особовий склад.

Околодок – медичний пункт при військовій частині.

Первинна медична допомога – медико-санітарна допомога, яка передбачає консультацію лікаря, забезпечує діагностику і лікування найпоширеніших хвороб, травм, отруєнь та інших станів, проведення індивідуальних санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів, медичної профілактики захворювань тощо.

Підвода – запряжений кіньми віз, що використовується для перевезення вантажу та людей.

Провіант – запас продовольства для армії.

Провізія – харчові продукти, їстівні припаси.

Реквізиція – примусове вилучення майна військовими частинами у власника в державних інтересах.

Реконвалесцент – людина, яка ще не одужала остаточно, але вже не має яскраво виявлених клінічних ознак хвороби.

Республіканська армія – повстанські (іррегулярні) збройні формування, створені за ініціативи Українського Національного Союзу переважно з колишніх військовиків українізованих частин Російської імперії та загонів добровольців – «гайдамаків», «вільного козацтва, зі спільною метою повалення режиму П. Скоропадського.

Референт – службова особа, що є доповідачем, консультантом з певних питань.

Санітарний ешелон (поїзд) – транспорт, який використовують для перевезення поранених і пошесних хворих, надання їм медичної допомоги.

Санітарна летючка – поїзд, який швидко пересувався з місця на місце для евакуації хворих військовослужбовців.

Санітарний потяг – спеціальний залізничний склад, призначений для перевезення під час війни поранених і хворих для лікування їх у дорозі. Має у своєму складі паровоз та спеціально обладнані вагони: операційні, кухні, аптеки, вагон для персоналу, вагон-морг тощо.

Санітарна частина – окрема військова одиниця медичної служби у складі військових з'єднань.

Склеп (склад) – підсобне приміщення для зберігання зброї, господарського реманенту та інших матеріалів.

Спорядження – предмети озброєння, обмундирування та побутового вжитку бійця, а також пристрої для їх перенесення.

Технічне забезпечення – комплекс заходів, здійснених з метою забезпечення армії військовою технікою, боєприпасами, військово-технічним майном, підвищення ефективності і експлуатаційної надійності військової техніки, її швидкого відновлення (ремонту) і повернення до ладу при пошкодженнях.

Тил – територія, розташована звичайно далі від лінії фронту.

Фронт – місце, район, де відбуваються воєнні дії і розташовані діючі війська під час війни.

Фураж – сухі корми (сіно, солома) для годування тварин.

Шпиталь (госпіталь) – військово-медичний заклад для лікування хворих і поранених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. Неопубліковані джерела

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Ф. 9. Міністерство народного господарства Української Народної Республіки, мм. Київ, Кам'янець-Подільський, Тарнів (Польща)

Оп. 1

1. Спр. 1. Закони та законопроекти Ради Народних Міністрів УНР, 48 арк.
2. Спр.10. Протоколи засідань Міністерства народного господарства УНР, накази Головноуповноваженого уряду УНР та листування з ним волосних земських управ про повернення земель і лісів поміщикам, 38 арк.
3. Спр. 13. Накази головної управи військ УНР, 78 арк.
4. Спр. 17. Доповіді представників Міністерства народного господарства УНР про організацію його роботи, штати тощо, 22 арк.
5. Спр. 22. Листування з Радою Міністрів УНР про отримання у населення продуктів для Армії УНР, 22 арк.
6. Спр. 33. Статути комісій по об'єднанню і регулюванню закордонних операцій, доповідь про закупівлю в Румунії продуктів для Армії УНР та сільськогосподарських машин, 83 арк.
7. Спр. 34. Статут Фінансово-економічної комісії про товарообмін з Польщею, листування з цього приводу, 121 арк.
8. Спр. 37. Постанови, накази Міністерства народного господарства УНР та листування з департаментами і кооперативами про перевезення товарів з Польщі, 106 арк.
9. Спр. 40. Доповіді і протоколи наради про товарообмін УНР з Румунією та листування з кооперативними установами про закупівлю майна і продуктів, 109 арк.

10. Спр. 47. Листування з прикордонною охороною, департаментами Міністерства народного господарства УНР про завезення товарів із західних країн і посвідчення на право перевезення, 213 арк.
11. Спр. 48. Листування з департаментами Міністерства народного господарства УНР про забезпечення продуктами Армії УНР та роботу департаменту зовнішнього торгу, 190 арк.
12. Спр. 49. Листування з Надзвичайною дипломатичною місією УНР в Румунії про торговельні і дипломатичні відносини з Румунією, 149 арк.
13. Спр. 65. Накази та розпорядження Міністерства народного господарства УНР, 106 арк.
14. Спр. 68. Умови та листування з кооперативними установами про закупівлю товарів за кордоном, заготівлю продуктів, посвідчення і список кооперативних установ Поділля, 112 арк.
15. Спр. 69. Пропозиції та листування з міністерствами і організаціями УНР про забезпечення Армії УНР продуктами, 9 арк.
16. Спр. 81. Закони Ради Народних Міністрів УНР, накази та обіжники Міністерства народного господарства УНР, 158 арк.
17. Спр. 82. Закони Ради Народних Міністрів УНР і документи до них, постанови і розпорядження Міністерства народного господарства УНР, статут, штати хлібного департаменту, 241 арк.
18. Спр. 94. Закони Ради Народних Міністрів УНР, постанови Міністерства народного господарства УНР, 15 арк.
19. Спр. 96-а. Копія закону Ради Народних Міністрів про створення цивільних прифронтових комісаріатів Уряду УНР та проекти інструкцій представникам міністерства при комісаріатах, штабах і частинах Армії УНР, 60 арк.
20. Спр. 97. Законопроекти Міністерства народного господарства УНР, 43 арк.
21. Спр. 106. Протокол засідання Військової ради УНР та умова з Товариством «Сила» про постачання обмундирування для Армії УНР, 7 арк.
22. Спр. 110. Накази Головної управи військ УНР, 19 арк.

23. Спр. 117. Накази Міністерства народного господарства УНР, 292 арк.
24. Спр. 123. Бюлетені інформаційного бюро Міністерства народного господарства УНР, 45 арк.
25. Спр. 123-а. Бюлетені інформаційного бюро Міністерства народного господарства УНР, витяги з Вісника державних законів Директорії УНР, 24 арк.
26. Спр. 125. Вісник Міністерства народного господарства УНР, 16 арк.
27. Спр. 139. Листування з міністерствами та установами УНР про призначення та переведення співробітників, реквізицію помешкань, забезпечення військ цукром, шкірою тощо, 91 арк.
28. Спр. 140. Листування з Міністерствами УНР про видачу допомоги урядовцям, пересилання законопроектів, видання Вісника Міністерства народного господарства УНР, 106 арк.
29. Спр. 141. Листування з міністерствами УНР про постачання для війська і фінансування Міністерства народного господарства УНР, 154 арк.
30. Спр. 144. Телеграми, листування з Споживчою спілкою Проскурова про закупівлю товарів, відправлення залізничних вагонів для перевезень, 21 арк.
31. Спр. 153. Заяви Міністерства народного господарства УНР та Дипломатичної місії УНР в Польщі про постачання військам УНР зброї та продуктами, 5 арк.
32. Спр. 162. Закони і постанови Ради Народних Міністрів УНР про створення тимчасової закупівельної комісії УНР в Польщі, штати, списки співробітників, уповноваження та кошторис, 62 арк.
33. Спр. 164. Закони і постанови Ради Народних Міністрів УНР про створення закупівельної комісії УНР в Польщі, її штати, протоколи засідань та доповіді про проведення закупівель військового майна, 208 арк.
34. Спр. 174. Накази по Міністерству народного господарства УНР про створення закупівельних комісій та закупівлю товарів за кордоном, 27 арк.

35. Спр. 188. Листування з Міністерствами закордонних і військових справ і місіями УНР про товарообмін з іншими державами, 183 арк.
36. Спр. 189. Листування з Міністерством закордонних справ і місіями УНР про товарообмін з іншими державами, 67 арк.
37. Спр. 195. Листування з Закупівельною комісією УНР про товарообмін з Польщею та закупівлю товарів за кордоном, 14 арк.
38. Спр. 203. Доповіді про укомплектування штатів Міністерства народного господарства УНР, листування з Військовим міністерством УНР, Головною управою постачання, торговельними та закупівельними комісіями УНР за кордоном про закупівлю й доставку обмундирування і продуктів, 115 арк.
39. Спр. 215. Листування з Військовим міністерством УНР про виготовлення набоїв для рушниць, 13 арк.
40. Спр. 235. Бюлетень інформаційного бюро Міністерства народного господарства УНР, 129 арк.
41. Спр. 237. Накази Головної команди військ УНР та листування з військовими частинами УНР про забезпечення їх цукром, 19 арк.
42. Спр. 238. Накази Головної команди військ УНР та листування з військовим командуванням про забезпечення військових частин цукром, 16 арк.
43. Спр. 239. Накази Директорії УНР та постанови Ради Народних Міністрів УНР, 37 арк.
44. Спр. 240. Накази та розпорядження Міністерства народного господарства УНР, 49 арк.
45. Спр. 245. Доповіді представників Міністерства народного господарства УНР при військових частинах про свою роботу, 24 арк.
46. Спр. 254. Листування з цукроварнями про їхню роботу та доповідь Дипломатичної місії УНР в Румунії про постачання зброї військам, 54 арк.
47. Спр. 259. Листування з міністерствами УНР про реквізицію майна та продуктів для військ, 6 арк.
48. Спр. 286. Закони та постанови Ради Народних Міністрів УНР, 77 арк.
49. Спр. 288. Закони та постанови Ради Народних Міністрів УНР, 22 арк.

50. Спр. 300. Накази, інструкції Міністерства народного господарства УНР департаментам, 398 арк.
51. Спр. 313. Листування з С. Петлюрою, Міністерством фінансів УНР про постачання військ, 24 арк.
52. Спр. 316. Листування з Радою Народних Міністрів і Головним управлінням постачання УНР про забезпечення військових формувань обмундируванням та продуктами, 28 арк.
53. Спр. 318. Листування з департаментами і міністерствами УНР про забезпечення військових частин та співробітників продуктами, ліквідацію деяких установ, 27 арк.

**Ф. 538. Кам'янець-Подільський губернський комісар Української Народної республіки, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії
Оп.1.**

54. Спр. 2. Телеграфні інформаційні повідомлення, бюлетні штабу Головного командування і Інформаційного бюро при Директорії. Окремі свідчення. 389 арк.
55. Спр. 8. Накази та розпорядження Подільського губерніального комісара, 138 арк.
56. Спр. 9. Відозви, постанови та телеграми Директорії та Начальник Штабу Головної команди Українських військ, 283 арк.
57. Спр. 13. Листування з повітовими старостами губернських і повітових старост та комісарів Української Народної Республіки, 46 арк.
58. Спр. 14. Листування з повіткомісарами про мобілізацію підстаршин, козаків, військових урядовців, залізничників і других та реквізицію коней і худоби для потреб армії, 47 арк.
59. Спр. 16. Про заходи до постачання продовольчими продуктами та обмундируванням армії, 30 арк.
60. Спр. 22. Листування та відомості про склад міських управ в повітах Подільської губернії, надіслані за вимогою губерніального старости. 72 арк.

61. Спр. 32. Протоколи надзвичайних зборів Ушицької повітової народної Ради з доповідями народної управи, 187 арк.
62. Спр. 33. Листування та протоколи Надзвичайних зборів Подільської губерніальної Народної Ради та її комісій з доповідями управи, 61 арк.
63. Спр. 51. Листування з повітовими комісарами про заходи боротьби проти епідемій (висипного тифу, холери), мобілізацію медичного персоналу, реквізицію помешкання та санітарний стан госпіталів, 115 арк.
64. Спр. 53. Обіжники та розпорядження Міністерства внутрішніх справ, 284 арк.
65. Спр. 54. Листування з повітовими комісарами про реквізиції військовими частинами у населення продовольчих продуктів, коней і майна та реквізиції установами в місті помешкань і мануфактури, 208 арк.
66. Спр. 67. Про охорону і перевезення військово-інженерного майна та захоплення в складі зброї селянами і партизанськими загонами, 48 арк.
67. Спр. 68. Накази та розпорядження Головної Управи військ Української Народної Республіки м. Кам'янця-Подільського, II Подільського корпусу та інших військових організацій, 127 арк.
68. Спр. 75. Про розташування і забезпечення приміщенням військових частин на Поділлі, 58 арк.
69. Спр. 83. Накази та обов'язкові постанови Подільського губерніального комісара, 59 арк.
70. Спр. 89. Про організацію адміністративного апарату на місцях і відновлення діяльності органів місцевого самоврядування, 235 арк.
71. Спр. 90. Листування з Літинським, Проскурівським, Кам'янецьким повіткомісарами про організацію адміністративного апарату на місцях та відновлення діяльності органів місцевого самоврядування і загальнополітичний стан по повітах. Накази Ушицького повітового комісара, 154 арк.
72. Спр. 108. Про встановлення загальної трудової повинності громадян Української Народної Республіки, 12 арк.

73. Спр. 113. Накази по залозі м. Кам'янця-Подільського, штати й протоколи засідань реквізиційної комісії, 72 арк.
74. Спр. 116. Листування з повіт комісарами про загальнополітичний стан по повітах, контрибуцію і реквізицію продуктів, хліба та майна польськими військами та проведення мобілізацій для боротьби проти Денікіна, 151 арк.
75. Спр. 134. Копії обіжників Департаменту місцевого самоврядування та інструкція про порядок видачі допомоги родинам мобілізованих, 22 арк.
76. Спр. 170. Наказ губкомісара про організацію і діяльність комісії по збору білизни для дієвої армії та протоколи цієї комісії, 177 арк.
77. Спр. 171. Інформації повітових комісарів про збирання білизни для потреб армії і увільнення службовців від цієї реквізиції, 152 арк.
78. Спр. 172. Вимогові відомості на видачу добових грошей співробітникам комісії по збиранню білизни для армії та списки домовласників м. Кам'янця-Подільського, 26 арк.
79. Спр. 177. Про організацію адміністративного апарату та загальнополітичний стан на місцях, відносини з Польщею та Румунією, 42 арк.

**Ф. 1065. Рада народних міністрів Української Народної Республіки,
мм. Київ, Кам'янець-Подільський; Гарнів (Польща)**

Оп. 1.

80. Спр. 4. Прохання різних осіб про призначення на посади та надання грошової допомоги, 27 арк.
81. Спр. 14. Журнал засідань РНМ УНР, 186 арк.
82. Спр. 15. Журнал засідань РНМ УНР, 202 арк.
83. Спр. 16. Журнал засідань РНМ УНР, 135 арк.
84. Спр. 32. Копія інструкції та листування з Державною канцелярією про закордонний товарообмін тощо, 7 арк.

85. Спр. 151. Постанова Ради Міністрів УНР про асигнування в розпорядження військового міністра 50 000 000 гривень військового фонду для купівлі військового майна за кордоном, 3 арк.
86. Спр. 173. Закон УНР про асигнування Державного хлібного бюро та утворення при Міністерстві продовольчих справ УНР департаменту заготівлі, постачання хліба та фуражу, 24 арк.
87. Спр. 283. Постанова Ради міністрів УНР про асигнування 6 150 000 гривень на утримання та розвиток Українського товариства Червоного Хреста, 10 арк.

Оп. 2.

88. Спр. 7. Протоколи засідань РНМ УНР, 03.05.1920 – 30.07.1920, 91 арк.
89. Спр. 8. Протоколи засідань РНМ УНР, 01.09. 1920 – 30. 09. 1920, 86 арк.
90. Спр. 48. Журнал засідань РНМ УНР, 08.06. 1920 – 20.12. 1920, 188 арк.
91. Спр. 51. Закони, ухвалені РНМ УНР, 26.01. 1919 – 03.10. 1920, 197 арк.

Оп. 4.

92. Спр. 3. Відомості про персональний склад Міністерств і списки урядовців, 83 арк.
93. Спр. 6. Вісник державних законів Директорії УНР, 35 арк.

**Ф. 1075. Військове міністерство Української Народної Республіки,
мм. Київ, Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець-Подільський,
Станіславів (Галичина), Тарнів (Польща)**

Оп. 1.

94. Спр.1. Накази по військовій офіції й Головній управі Військ УНР, 44 арк.

Оп. 2.

95. Спр. 2. Накази Головної Управи військ УНР, Том I., 222 арк.
96. Спр. 3. Накази Головної Управи військ УНР. Том II, 201 арк.
97. Спр. 4. Накази Головної Управи війська УНР, 277 арк.
98. Спр. 5. Накази Головної Управи військ УНР, 154 арк.
99. Спр. 6. Накази Головної Команди війська УНР за 1919 р., 67 арк.

100. Спр. 7. Накази Головного отамана військ УНР, 511 арк.
101. Спр. 15. Копії наказів Дієвої армії УНР та Кам'янецької пішої юнацької школи, 136 арк.
102. Спр. 20. Накази Головної Команди війська УНР, 543 арк.
103. Спр. 26. Листування з командуючими про формування армії УНР і постачання її зброєю і інше. Агентурні відомості Міністерства внутрішніх справ за 6-9 вересня 1919 року, 71 арк.
104. Спр. 58. Накази Головної команди військ УНР, 156 арк.
105. Спр. 61. Накази по Головній управі військ УНР, 191 арк.
106. Спр. 62. Накази по Головній управі військ УНР. Том II., 126 арк.
107. Спр. 85. Телеграфні розпорядження Міністерства по армії та військових установ УНР, 30 арк.
108. Спр. 89. Звіти діяльності управ Військового міністерства, 65 арк.
109. Спр. 152. Розпорядження по Головній управі постачання і Військового міністерства, 174 арк.
110. Спр. 172. Накази та доповіді Військового міністерства, санітарного інспектора про переформування медичної управи і асигнування коштів для госпіталів, 29 арк.
111. Спр. 173. Протоколи засідань тимчасової санітарної управи. Доповідь начальника санітарної управи про організацію резерву медперсоналу при головній санітарній управі, 18 арк.
112. Спр. 180. Накази по головній управі постачання військ, 53 арк.
113. Спр. 199. Накази Головної команди війська УНР, 50 арк.
114. Спр. 222. Листування з цивільними управліннями при Головній команді військ УНР, Головною управою військової повинності про звільнення від мобілізації до армії УНР співробітників міських установ, 76 арк.
115. Спр. 262. Рапорти і відомості військових частин про одержане майно від польської влади для армії УНР, 610 арк.

116. Спр. 263. Листування з головною управою постачання про одержання грошей, зброї і речей від польського уряду, 36 арк.
117. Спр. 264. Списки співробітників військових управ, вимогові відомості на одержання одягу, взуття і білизни та листування по цьому питанню, 502 арк.
118. Спр. 265. Акти, відомості і рапорти ветеринарної і санітарної управ про стан їх майна, 40 арк.
119. Спр. 271. Доповіді і рапорти секції по військових справах при дипломатичній місії УНР в Речі Посполитій Польській та листування з нею про закупку продуктів і різного військового майна, 39 арк.
120. Спр. 282. Доповіді дипломатичних місій про закупку зброї за кордоном, начальників військових частин про формування гарматних полків, їх склад і озброєння, 114 арк.
121. Спр. 284. Доповіді Військового міністра і Головній управі постачання, листування з місіями в Польщі, Румунії про хід забезпечення армії УНР зброєю. Документи комісії (рапорти, відомості) по прийому персональної і матеріальної частини б. галицьких бригад, 207 арк.
122. Спр. 286. Доповіді дипломатичної місії УНР в Румунії про порядок присилки зброї. Відомості та акти військових частин про кількісний стан людей армії і необхідність зброї, 28 арк.
123. Спр. 287. Доповіді, рапорти і відомості референта головної управи постачання по гарматним справам про одержане майно від польської влади, 53 арк.
124. Спр. 288. Рапорти Військової місії в Речі Посполитій Польській про стан забезпечення армії УНР польською владою. Відомості про стан продуктів і майна на складах, відправку зброї та артилерійського майна дієвій армії УНР, 44 арк.
125. Спр. 290. Листування з штабом 6-ої армії про одержання зброї від Польської влади, 118 арк.

126. Спр. 291. Листування з головною управою постачання про стан постачання військового майна, 134 арк.
127. Спр. 292. Листування з інспектором артилерії дієвої армії про стан постачання військових частин артилерійським майном і озброєнням, 140 арк.
128. Спр. 299. Відомості про кількість артилерійського майна і зброї, привезених з Румунії, 84 арк.
129. Спр. 305. Доповіді начальника гарматної управи про підготовку старшин-гарматчиків, штати, підлеглих частин та їх відомості про кількість персонального складу і зброї, 181 арк.
130. Спр. 308. Тимчасові штати гарматних управ Військового міністерства і Головної управи постачання та підлеглих їм установ, 93 арк.
131. Спр. 319. Накази головних управ і команди військ УНР, управи постачання, рапорти і доповіді начальника інтендантської управи про персональний склад і штати, 133 арк.
132. Спр. 320. Накази головної команди військ УНР, доповідь начальника інтендантської управи про утворення закупочних комісій і їх штати, 7 арк.
133. Спр. 322. Накази по інтендантській управі, базисному харчово-речовому закладу. Списки співробітників і рапорти про призначення на посади, 43 арк.
134. Спр. 326. Тижневі звіти про роботу управи, 24 арк.
135. Спр. 327. Доповіді і рапорти начальника Інтендантської управи про персональний склад, листування з Головною управою постачання з фінансових питань і інше, 93 арк.
136. Спр. 346. Накази по головній управі військ УНР, головної команди, інтендантській управі з додатками, 104 арк.
137. Спр. 348. Доповіді начальника головної управи постачання про заготовку продуктів і відомості інтендантської управи про потрібність продуктів і фуражу для армії УНР, 117 арк.

138. Спр. 354. Листування з польською інтендантурою і відомості про задоволення продуктами для армії УНР, 118 арк.
139. Спр. 357. Листування з інтендантурою 6-ої армії і відомості інтендантської управи про постачання армії УНР Польською владою, Державним контролем про обстеження продовольчого відділу і інше, 106 арк.
140. Спр. 361. Відомості і рапорти про харчовий стан і відпуск продуктів військовим частинам, командировочні посвідчення, 415 арк.
141. Спр. 370. Штати військових частин і щоденні відомості про хід роботи в інтендантській обмундирувальній майстерні, 50 арк.
142. Спр. 372. Доповіді Військової місії УНР в Речі Посполитій Польській про забезпечення армії УНР одягом і зброєю. Відомість про кількісний склад армії УНР, 62 арк.
143. Спр. 373. Рапорти і доповідь начальника головної управи постачання про підготовку до мобілізації армії, 4 арк.
144. Спр. 374. Доповіді, відомості військових установ міста Вінниці і Кам'янецького повіту, листування з ними про збір військового майна, залишеного Червоною армією, 100 арк.
145. Спр. 375. Листування з військовою секцією Дипломатичної місії УНР в Польщі про відпуск обмундирування, відомості про одержання його, 143 арк.
146. Спр. 376. Листування з Військовою місією в Речі Посполитій Польській і вимогові відомості головної управи постачання про відпуск інтендантських речей для армії УНР, 58 арк.
147. Спр. 377. Листування з Військовим міністерством про відпуск кредитів, доповіді і відомості інтендантської управи про задоволення одягом і взуттям. Пояснююча записка до загального плану інтендантського постачання УНР, 81 арк.

148. Спр. 378. Листування з Військовим міністерством, Міністерством народного господарства, начальником постачання дієвої армії про придбання одягу і взуття для армії УНР, 266 арк.
149. Спр. 379. Листування з обмундирувальною майстернею про налагодження одягу, 140 арк.
150. Спр. 380. Листування з інтендантським речовим складом про забезпечення армією УНР одягом, відведення помешкань для складів і інше, 51 арк.
151. Спр. 381. Рапорти отамана Шаповала про хід формування 4-ї стрілецької бригади, список старшин. Листування з Міністерством народного господарства, Державним контролем і іншими установами, доповіді командуючого дієвою армією про забезпечення армії УНР, 184 арк.
152. Спр. 385. Відомості військових частин про майно, одержане від військової місії в Варшаві та польської влади, 129 арк.
153. Спр. 386. Термінові донесення канцелярії головної управи постачання про майно, одержане від польської влади і відправлення до дієвої армії, 74 арк.
154. Спр. 388. Вимогові відомості військових частин про відпуск одягу і взуття, 192 арк.
155. Спр. 395. Документи комісії по обстеженню фабрик і заводів в районі Гусятин, Дунаєвців і Кам'янецького повіту і використання їх для потреб армії, 28 арк.
156. Спр. 397. Заяви підрядчиків на поставку одягу, матеріалів для армії і умови з ними, 254 арк.
157. Спр. 398. Умови з фабриками, торговими поставщиками про доставку одягу, акти перевірки його і розрахунки з ними та відомості про одержання майна для дієвої армії УНР, 55 арк.

158. Спр. 402. Закони Ради Міністрів. Накази Головної Управи військ УНР. Листування з командуючим Дієвою армією, інтендантурою 6-ї армії і інше, про одержання грошей від польського уряду, 75 арк.
159. Спр. 403. Накази по головній управі постачання, 83 арк.
160. Спр. 404. Накази по інтендантській управі головної управи військ УНР, 80 арк.
161. Спр. 406. Звіти інтендантської управи про витрату польських марок, одержаних від польської влади, листування з Державним контролем, окружною закупочною комісією в м. Станіславові і іншими установами по цьому питанню, 80 арк.
162. Спр. 715. Звіти про діяльність головної управи постачання і підлеглих їй управ, 112 арк.
163. Спр. 722. Реєстраційні картки, нагороджувальні листи, короткі службові записки, списки співробітників управ головної управи постачання, листування про персональний склад управи, 746 арк.

Оп. 4.

164. Спр. 20. Накази та копії їх головної команди військ та Міністерства військових справ за 1920 р., 99 арк.

**Ф. 1078. Головне управління Генерального штабу Української
Народної Республіки, мм, Київ, Жмеринка, Рівне, Кам'янець-
Подільський**

Оп. 1.

165. Спр. 11. Збірник наказів Головного управління Генерального штабу, 06.01. 1919 – 23.02. 1919, 98 арк.
166. Спр. 22. Телеграми та повідомлення бригад, полків, корпусів про положення на Правобережному фронті, 403 арк.
167. Спр. 48. Звіти інформаційного бюро армії УНР про події на фронтах, 484 арк.

168. Спр. 90. Накази військам Дієвої армії УНР. Вирізки з газет про події в Україні, 01.01. 1919 – 04. 03. 1919, 57 арк.
169. Спр. 93. Листування з отаманом Гайсинського окремого куреня ім. Петлюри Волинцем про формування 61 пішого дієвого полку, 113 арк.
170. Спр. 94. Документи про створення 61 пішого дієвого полку ім. Петлюри під командуванням Волинця (рапорти, відомості, розпорядження), 63 арк.
171. Спр. 96. Накази командуючого Північної групи військ, 92 арк.
- Оп. 2.**
172. Спр. 5. Доповіді та обіжники Головного управління Генерального Штабу Військового Міністерства, командирів військових частин про формування армії УНР, положення та схеми. Списки отаманів та полковників Головних управлінь: гарматного, інженерного та ін., 150 арк.
173. Спр. 30. Закони УНР, накази Головної управи і Головної команди військ УНР про порядок проведення мобілізації, 26.01. 1919 – 08.07. 1919, 71 арк.
174. Спр. 95. Доповіді вищих військових управлінь про становище Армії УНР, організацію вищих військових органів, рапорти командирів про допомогу тощо, 20.06. 1920 – 16.08. 1920, 64 арк.
175. Спр. 97. Інструкція дивізійним комісарам про організацію місцевої влади на території зайнятій Армією УНР, листування з Дієвою армією УНР про придбання зброї в Польщі тощо. Конспект відомостей з міжнародного права, 46 арк.
176. Спр. 111. Наказ управління Могилів-Подільського повітового військового начальника. Формування запасових бригад, інструкційно-реєстраційне бюро про проведення мобілізації до армії УНР та платну ревізицію коней в повітах. Положення про запасові та місцеві частини, 29 арк.
177. Спр. 299. Рапорти співробітників 3-го Генералквартирмейстера про надання службовцям відпусток та тимчасовий штатний розклад, 84 арк.

Оп. 4.

178. Спр. 1. Накази Головної управи Армії УНР, 03.01. 1919 – 02.09. 1920, 240 арк.

Оп. 5.

179. Спр. 5. Листування з командуванням у м. Бендерах та Військовим міністерством про переїзд Директорії УНР, формування військових частин та відправлення Чортківського військового полку до м. Проскурова, 17 арк.

**Ф. 1082. Управління начальника заосмотрення армії й тилу
Української Народної Республіки**

Оп. 1.

180. Спр. 1. Накази начальника заосмотрення армії і тилу УНР, 53 арк.
181. Спр. 6. Акт ревізії відчутності Управління начальника постачання Дієвої армії і рапорти та наряди на одержання цукру і фуражу для частин дивізії, 78 арк.

**Ф. 1092. Міністерство внутрішніх справ Української Народної
Республіки, мм. Київ, Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець- Подільський,
Станіслав (Галичина), Тарнів (Польща)**

Оп. 2.

182. Спр. 5. Протоколи засідань кабінету народних міністрів УНР, 103 арк.
183. Спр. 10. Оперативні звіти штабу Дієвої армії про військові дії на фронтах, становище на Волині й Поділлі, про перевезення французького військового майна, про мобілізацію, 92 арк.
184. Спр. 11. Інформації про становище в губерніях, повітах і на фронтах, 188 арк.
185. Спр. 13. Рапорти й доповіді повітових і столичних комісарів, директорів департаментів, про становище в повітах і стан відомств, про утворення кінно-міліційного дивізіону. Список урядовців міністерства і його установ, 82 арк.

186. Спр. 16. Листування з міністерствами, комісарами (губернськими й повітовими), про евакуацію, військові дії, несення охорони, про роботу місцевих конгресів і ради трудового народу та по інших господарчих і фінансових питаннях. Список урядовців міністерства, 503 арк.
187. Спр. 42. Закон Ради Народних Міністрів про скасування губернських статистичних комітетів, протоколи засідань Ради Міністрів та постанови про реквізицію помешкань про збирання одягу й білизни для поранених, 114 арк.
188. Спр. 56-а. Журнал наради представників Міністерств про постачання армії продуктами та майном, організацію влади та положення на місцях, 307 арк.
189. Спр. 57. Інструкції про тимчасову організацію влади на місцях, діяльність повітових комісарів, інструкторів, про становище на місцях та відношення населення до влади УНР, 278 арк.
190. Спр. 60. Обіжники МВС УНР, 270 арк.
191. Спр. 60-а. Накази Головної команди військ УНР, 74 арк.
192. Спр. 66. Наказ головної управи військ УНР про мобілізацію населення і обіжники міністерства про припинення реквізицій, відновлення органів військової влади на місцях та інших організаційних питаннях, 102 арк.
193. Спр. 67. Накази Головної Управи військ та обіжники Міністерства, 222 арк.
194. Спр. 68. Наказ Головної управи війська УНР. Обіжники міністерства про відновлення діяльності губернських, повітових і волосних комісарів, про систему управління на місцях по організаційних та фінансових питаннях, 121 арк.
195. Спр. 70. Накази волинського губернського комісара і його доповіді про становище в губернії, 25 арк.
196. Спр. 71. Накази Волинського губернського комісара про організацію влади на місцях та доповіді й інформації комісарів про становище в губерніях і повітах, 375 арк.

197. Спр. 76. Звіти про діяльність відділів та Київського губернського комісара. Журнал засідання Кам'янецького повітового з'їзду. Про органи влади на місцях, мобілізацію населення, діяльність медичних органів в Дубенському повіті, про «союз» скалічених вояків, асигнування коштів та надсилання відомостей, 397 арк.
198. Спр. 160. Листування з Політичним департаментом про стан румунсько-польського кордону, хід мобілізації у Кам'янецькому повіті, реєстрацію міліції та метричну систему. Прохання громадян про надання їм роботи та матеріальної допомоги. Доповідь про взаємовідносини між Молдавською Республікою та Румунією, 254 арк.
199. Спр. 161. Постанова Директорії УНР про формування загону імені «Івага Гонти» та список особового складу загону, 86 арк.
200. Спр. 167. Про політичне становище в повітах, про арешти і труси, про охорону поштових камер та залізниць, розташування народної охорони, мобілізацію тощо, 91 арк.
201. Спр. 193. Листування з департаментом місцевого самоврядування про налагодження системи постачання в м. Кам'янці та стан госпіталів міста, 12 арк.
202. Спр. 202-а. Листування з військовими інституціями та особами. Додаткові правила до військових постанов 1869 р. Про стан земської лікарні в м. Радзивилові та організацію ветеринарних лазаретів, про грошову допомогу військовослужбовцям та їх родинам, 53 арк.
203. Спр. 205. Листування з Подільською губернською управою про утворення відділів військових і господарських заготівель, про реорганізацію земельних управ, про державні податки і земські збори та про асигнування коштів Подільському земству, 40 арк.
204. Спр. 213. Листування з департаментом місцевого самоврядування про задоволення пайками та грішми козаків та їх родин, 79 арк.
205. Спр. 401. Доповіді інструкторів про положення на місцях, 20 арк.

206. Спр. 502. Закон про встановлення уповноважених уряду УНР при штабах армії, накази, кошториси, списки службовців армійського й дивізійних прифронтових цивільних комісарів при армії УНР та листування з комісарами про організацію роботи на місцях, 203 арк.

Оп. 4.

207. Спр. 4. Накази по залозі м. Кам'янця-Подільського на Подоллі. Про мобілізацію населення до петлюрівських збройних банд, наведення порядку по санітарному та ветеринарному питаннях та інше, 61 арк.

208. Спр. 5. Накази Головної управи збройних банд Директорії про організацію військової місії по справам полонених, реорганізацію керування, постачання петлюрівського війська та інше, 87 арк.

209. Спр. 7. Накази Головної команди збройних сил Директорії з №155–204 про організацію при ст. Войтовці етапно-розпрідільних пунктів, мобілізацію населення до Петлюрівської армії, 53 арк.

Ф. 1109. Головна військово-санітарна управа УНР, мм. Київ, Вінниця, Проскурів, Броди, Кам'янець-Подільський

Оп. 1.

210. Спр. 3. Накази Тернопільському евакуаційному Українському пункту. Рапорт про обревізування сані літучки Ч. 1 у Красному і списки евакопунктів, 36 арк.

211. Спр. 4. Листування про улаштування санпотягів, 63 арк.

212. Спр. 5. Рапорти і листування про стан і роботу санпотягів, 295 арк.

213. Спр. 6. Листування про діяльність медичних установ, 361 арк.

214. Спр. 7. Листування про стан і діяльність санітарних установ, 374 арк.

215. Спр. 9. Наказ головнокомандуючого, відомості та листування про рух хворих по шпиталях, 73 арк.

216. Спр. 11. Листування про особистий склад та діяльність санітарних установ, 556 арк.

217. Спр. 12. Санітарно-дезінфікаційне майно, 114 арк.

218. Спр. 14. Накази 1-го санітарно-дезінфекційного отряду та листування про діяльність інших отрядів, 685 арк.
219. Спр. 15. Листування про лазні, шпиталі, санітарно-гігієнічні станції і інше, 91 арк.
220. Спр. 21. Накази військової санітарної частини, 102 арк.
221. Спр. 29. Головна військова санітарна управа, 14 арк.
222. Спр. 33. Обіжники для керування по господарчим питанням, 62 арк.
223. Спр. 40. Доклади. Господарчий відділ, 25 арк.
224. Спр. 43. Головна військова санітарна управа. Перевозка майна з мертвих склепів до аптечних магазинів, 37 арк

Ф. 1131. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії

Оп. 1.

225. Спр. 31. Протоколи та журнали засідань Військової Ради про формування 4-ї стрілецької бригади та ін., 53 арк.
226. Спр. 70. Листування з референтом військових справ про постачання одягу для потреб армії, 39 арк.

Ф. 1429. Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, мм. Київ, Кам'янець-Подільський; територія Польщі, Чехословаччини

Оп. 1.

227. Спр. 23. Донесення до члена Директорії Макаренка про заворушення селян, хід воєнних дій, недостачу провіанту й одягу, захворювання й епідемії серед військ, насильства й грабежі мирного населення козаками. Рахунки старшини Щербіни, 118 арк.
228. Спр. 25. Листування з головним інтендантським управлінням про постачання армії і забезпечення інтендантських баз провіантом і фуражем, 17 арк.

Оп. 2.

229. Спр. 4. Накази і копії наказів та законів Директорії, 119 арк.

Оп. 5.

230. Спр. 3. Копії наказів та постанов Директорії УНР, тимчасовий закон про форму державного устрою та порядок законодавства, 48 арк.

**Ф. 1547. Новоград-Волинська повітова комісія постачання армії
УНР, м. Новоград-Волинський Волинської губернії**

Оп. 1.

231. Спр. 3. Циркуляри і розпорядження Волинської губернської комісії постачання, 98 арк.

**Ф. 1604. Міністерство народного здоров'я і опіки Української
Народної Республіки, м. Київ січень 1919 р., лютий 1919 р. –
м. Вінниця, квітень 1919 р. – м. Рівне, червень 1919 р. – м. Кам'янець-
Подільський, з серпня 1920 р. – на території Польщі – м. Тарнів,
Ченстохів**

Оп. 2.

232. Спр. 3. Накази по петлюрівському Міністерству народного здоров'я й інші матеріали про закупку для військових госпіталів білизни, полотна, сукна й тютюну, 40 арк.

233. Спр. 4. Закони і постанови петлюрівської Ради Міністрів про надання одноразової допомоги медичному персоналу, біженцям, які втекли з петлюрівською армією. Журнали засідань ради петлюрівського Міністерства здоров'я і опікування. Доповіді директора департаменту петлюрівського міністерства про свою діяльність, 328 арк.

234. Спр. 7. Відчит петлюрівського начальника відділу постачання про прибутки й розход майна та медикаментів, 10 арк.

235. Спр. 20. Відомості начальника петлюрівської похідної канцелярії на одержання військового майна для петлюрівської армії, 46 арк.

Оп. 3.

236. Спр. 1. Листування з канцелярією головного отамана петлюрівських військ і губерніальними управами про стан госпіталів, затвердження їх кошторисів і про навчання хворих адміністрацією госпіталів, 31 арк.
237. Спр. 2. Листування з медичними закладами про їх фінансування, устаткування та постачання медикаментами. Списки старшин та козаків петлюрівської армії, що знаходяться в госпіталях, 48 арк.
238. Спр. 3. Листування з управліннями залізниць та губерніальними і повітовими управами про боротьбу з пошестями, 45 арк.
239. Спр. 4. Відомості на видачу утримання та допомоги урядовцям петлюрівського Міністерства здоров'я та опікування. Прибутково-видаткові документи департаменту постачання цього міністерства, 116 арк.

Оп. 4.

240. Спр. 2. Звіт про командировку до Могилева в справі прийому санітарного майна та копія контракту, 5 арк.

**Ф. 1696. Державний інспектор 9-ї пішої залізничної дивізії військ
УНР, м. Проскурів Подільської губернії**

Оп. 1.

241. Спр. 9. Доклади інспектору про формування технічного відділу дивізії, продовольство дивізії. Відомості про склад обозу і людей в ньому про склад обозу і людей в ньому, про склад коней, бюлетні про військові дії Денікіна, про відношення Франції, Голандії до України. Доклад інспектора І-го артилерійського полку за липень місяць. Доклад інспектора про політичний настрій селян, які боролись за землю, про зрив мобілізації серед селян і про насильственні заходи її проведення, 28 арк.
242. Спр. 15. Постанова Ради Міністрів УНР про боротьбу з погромами; накази по 9-ій пішій залізничній дивізії; відомості 3-го залізничного полку; статут державного інспекторату армії УНР; посвідчення, рапорти тощо, 337 арк.

243. Спр. 16. Накази по Державній інспектурі 9-ої залізничної дивізії, реєстри, телеграми, тощо, 130 арк.

**Ф. 1903. Санітарний комітет при Головноуповноваженому
Української Народної Республіки м. Кам'янець-Подільський
Подільської губернії**

Оп. 1.

244. Спр. 4. Накази по Управлінню відділом лікарських установ Санітарного Комітету та Управління Санітарної частини Залоги м. Кам'янець-Поділля. Кошториси на боротьбу з епідеміями, 139 арк.
245. Спр. 5. Про контроль над роботою лікарень, госпіталів і других медичних установ, їх штати та посвідчення робітників. Журнал засідання фінансової комісії. Список членів санітарного комітету, 215 арк.

**Ф. 2002. Проскурівський повітовий комендант УНР м. Проскурів
Подільської губернії**

Оп. 1.

246. Спр. 7. Про реквізицію помешкань та повідомлення командирів про розташування військових частин. Список співробітників Канцелярії Київського авіаційного парку, 78 арк.

**Ф. 2007. Кам'янецький повітовий військовий начальник
Української Народної Республіки, м. Кам'янець-Подільський,
Подільської губернії**

Оп. 1.

247. Спр. 1. Телеграма про проведення часткової мобілізації для поповнення військових частин УНР; рапорти, заяви та посвідчення про звільнення з військової служби тощо, свідоцтва про хворобу; листування. Списки козаків Кам'янецької повітової сотні, військовослужбовців

Кам'янецької повітової міліції, відділу військового та господарського постачання, 246 арк.

**Ф. 2010. Кам'янецька повітова комісія постачання при
Міністерстві продовольчих справ УНР, Кам'янець-Подільський
Подільської губернії**

Оп. 1.

248. Спр. 1. Кам'янець-Подільська повітова комісія постачання, 95 арк.

**Ф. 2188. Начальна команда Українсько-Галицької армії,
м. Вінниця Подільської губернії**

Оп. 4.

249. Спр. 9. Переписка с головным отаманом, военной канцелярией, местными управами о сборе денег в пользу армии, организацию практических инженерных гарматных курсов и др., 291 арк.

**Ф. 2198. Міністерство продовольчих справ Української Народної
Республіки, м. Київ**

Оп. 1.

250. Спр. 20. Про постачання військ, 32 арк.

251. Спр. 83. Копії телеграфних розпоряджень про заготівлю, облік та відправлення хліба й фуражу для армії і населення, 87 арк.

252. Спр. 87. Київська комісія постачання. Листування з Київською комісією постачання про хід заготівлі та відомості про кількість вантажів, залишених німецьким командуванням на залізничних станціях, 70 арк.

253. Спр. 149. Відомості про планові наряди на хлібні продукти й фураж для базисних складів на січень 1919 р. та листування про постачання військових частин. Списки службовців Головного Інтендантського й Головного інженерного управліннь, 177 арк.

**Ф. 2246. Начальник постачання Холмської групи військ
Української Народної Республіки, м. Луцьк Волинської губернії**

Оп. 1.

254. Спр. 1. Накази управи військ та відомості про харчові й фуражні дачі для військових частин, 40 арк.

**Ф. 2248. Штаб Південно-Східної групи Республіканських військ
Української Народної Республіки, м. Бірзула Одеської губернії**

Оп. 1.

255. Спр. 7. Накази Головнокомандуючого Південно-Західного району військ УНР та накази командуючого Північної групи військ УНР (друк. прим.), 185 арк.

**Ф. 2249. Штаб Східного фронту військ Української Народної
Республіки, лютий–березень 1919 р. – м. Козятин Бердичівського
повіту Київської губернії, березень 1919 р. – Вінниця Подільської
губернії, квітень 1919 р. – м. Тираспіль Одеської губернії**

Оп. 1.

256. Спр. 4. Листування про стан та діяльність військових частин, 71 арк.
257. Спр. 11. Наказ військової офіції та начальника постачання й листування про витрати грошей й фуражу для військових частин, 60 арк.
258. Спр. 12. Листування про стан заготівлі харчів, 45 арк.

**Ф. 2259. Штаб 7-ї стрілецької Бригади військ Української
Народної Республіки, м. Каліш (Польща)**

Оп. 1.

259. Спр. 2. Накази по 4-ій та 7-ій стрілецьких бригадах військ УНР, 96 арк.

**Ф. 2266. Штаб корпусу січових стрільців військ Української
Народної Республіки, з січня 1919 р. – м. Київ, з лютого 1919 р. –
м. Козятин, з червня 1919 р. – м. Миколаїв**

Оп. 1.

260. Спр. 1. Накази по Корпусу січових стрільців. Наказ по I-й дивізії січових стрільців; листування про бойові дії, стан залізниць, настрої населення; зведення агентурних відомостей Політичного департаменту міністерства внутрішніх справ; посвідчення співробітників Штабу корпусу і списки січових стрільців тощо, 224 арк.

**Ф. 2268. 2-ий полк при коші окремого загону січових стрільців військ
УНР, м. Біла Церква Київської губернії**

Оп. 1.

261. Спр. 1. Накази по 2-му полку при коші окремого загону, 85 арк.

**Ф. 2284. Штаб осадного корпусу військ Української Народної
Республіки, м. Київ**

Оп. 1.

262. Спр. 1а. Накази по осадному корпусу, 68 арк.

**Ф. 2299. Головне інтендантське управління Військового
міністерства УНР, мм. Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський
Подільської губернії**

Оп. 1.

263. Спр. 4. Телеграми про одержання та видатки продуктів, 71 арк.

Оп. 2.

264. Спр. 2. Доповідь начальника петлюрівської головної управи постачання про асигнування коштів на пошиття одягу, копії згод між петлюрівською інтендантською управою з окремими особами про поставку

матеріалів, речей та акти про якість одержаних матеріалів для їх армії, 72 арк.

**Ф. 2302. Головне артилерійське управління Військового
міністерства Української Народної Республіки, м. Київ**

Оп. 2.

265. Спр. 2. Копії Закону петлюрівської Ради Міністрів наказів головної управи війська та обіжники головного управління генерального штабу і військового Міністерства Директорії про переведення мобілізації до армії і формування програм частин роботи і пояснююча записка до штатів адміністративного організаційного відділу головного гарматного управління, 74 арк.
266. Спр. 6. Копії доповідів і відомості Начальників петлюрівської технічної управи артилерійської майстерні і завідуючого артилерійською частиною про стан вогнеприпасів в склепах Кам'янецького і Проскурівського повітів, про збільшення штатів майстерень. Листування з начальниками петлюрівських Київського арсеналу, Луганського патронного заводу, Шостенського порохового заводу, про збитки понесених патронним заводом, відповіді про устаткування торф'яних розробок машинними пресами розширення капсульного виробництва і інше, 230 арк.
267. Спр. 13. Штати артилерійських депо, як постійних, запасових так і базисних, 221 арк.
268. Спр. 15. Відомості про кількість і стан артилерійського майна на базисному склепі головного артилерійського управління Директорії, 81 арк.

**Ф. 2305. Управління головного начальника постачання діючої
армії Української Народної Республіки з лютого 1919 р. –
м. Жмеринка, з квітня 1919 р. – м. Броди, червня 1919 р. –
м. Кам'янець-Подільський**

Оп. 1.

269. Спр. 2. Накази головного начальника постачання Дієвої армії, 39 арк.
270. Спр. 7. Головний начальник постачання УНР про діяльність підлеглих установ, 40 арк.
271. Спр. 9. Журнали засідань петлюрівського кабінету ради міністрів Директорії, 246 арк.
272. Спр. 12. Протокол про постачання хлібом та листування про постачання обмундирування, 42 арк.
273. Спр. 13. Листування про відпуск частинам інженерно-технічного майна, 89 арк.

**Ф. 2373. Штаб 6-ої стрілецької дивізії військ УНР (Польща),
табори Олександрів і Ланцут**

Оп. 1.

274. Спр. 2. Накази по 6-ій стрілецькій дивізії, 392 арк.
275. Спр. 3. Накази Головної команди військ УНР і командуючого Дієвою армією, 336 арк.

**Ф. 2410. Штаб 46-го стрілецького куреня 6-ої стрілецької дивізії
військ УНР**

Оп. 1.

276. Спр. 2. Накази 46-му стрілецькому куреню, 54 арк.

**Ф. 2416. Представник Міністерства продовольства УНР при
агентстві Державного хлібного бюро Прилуцького повіту, м. Прилуки
Полтавської губернії**

Оп. 1.

277. Спр. 1. Прикази, протоколи, циркуляри Полтавського губернського хлібного бюро, журнали засідання правління Полтавської контори

государственного хлебного бюро и списки сослуживцев, которые подлежат сокращению, 139 арк.

Ф. 2537. Міністерство шляхів сполучення Української Народної Республіки, мм. Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський, Станіславів, Тарнів (Польща)

Оп. 2.

278. Спр. 37. Протоколи засідань Санітарно-епідемічної Ради та з'їзду лікарів від дільниць, 28 арк.
279. Спр. 38. Про медичний та санітарний стан на залізницях і в армії та заходи по поліпшенню його, 18 арк.
280. Спр. 40. Листування про заходи та правила боротьби з епідеміями в Україні, 113 арк.
281. Спр. 41. Листування про відкриття епідеміологічних лікарень та забезпечення їх медичним персоналом та ліками, відомості необхідних для залізниць України медпрепаратів, 84 арк.
282. Спр. 43. Доповідь санітарної управи про відкриття лікарні для залізничників, правила лікарського огляду, 76 арк.
283. Спр. 45. Документи про виділення коштів на боротьбу з епідеміями, 54 арк.
284. Спр. 51. Вісник державних законів УНР, 32 арк.

Ф. 3157. Референт у справах санітарії й опікунства при Головному уповноваженому уряду УНР на Поділлі, м. Кам'янець-Подільський Подільської губернії

Оп. 1.

285. Спр. 13. Постанови Ради Міністрів, журнал засідання фінансової комісії, відомості про виплату зарплати службовцям. Кошториси, авансові рахунки Кам'янецького епідемічного військових шпиталів та земської лікарні, 218 арк.

286. Спр. 16. Листування з Угорським Міністерством, товариствами Червоного Хреста, про роботу епідемічного госпіталю, необхідність випуску медичного журналу на перевозку на Україну з-за кордону санітарного майна, 28 арк.
287. Спр. 17. Доклад Управи Українського Червоного Хреста про становище госпіталів. Про ліквідацію Подільської губерніяльної лікарні, 21 арк.

**Ф. 3170. Штаб окремої кінної дивізії армії УНР, табір Вадовіци
(Польща)**

Оп. 1.

288. Спр. 22. Листування з частинами про прийом продуктів, скота, майна та грошові документи, 103 арк.
289. Спр. 24. Листування з продовольчою Управою м. Проскурова та іншими установами про видачу продуктів та фуражу для окремої кінної дивізії, 61 арк.

Ф. 3172. Штаб діючої армії Української Народної Республіки

Оп. 1.

290. Спр. 1. Листування в справі реорганізації частин Армії УНР, 22 арк.
291. Спр. 44. Копії наказів 1-ої Стрілецької Запорозької Дивізії за №13-238, 11 арк.
292. Спр. 45. Копії наказів по військам Волинської дивізії УНР з №13–75, 95 арк.
293. Спр. 46. Копії наказів 3-ї Залізної стрілецької дивізії, 16 арк.
294. Спр. 47. Копії наказів по 4 Київській стрілецькій дивізії, 123 арк.
295. Спр. 49. Копії наказів по 1-й Кулеметній дивізії Армії УНР з №38–38, 58 арк.
296. Спр. 53. Копії наказів по Дієвій Армії, оголошення Генерального Штабу, акти санітарної комісії, листування про непристойне поводження

старшин (п'янство та інше), про позбавлення та підвищення в рангах, про призначення на посаду, про дезертирство з армії та інше, 208 арк.

297. Спр. 59. Звіт контр-розвідного відділу Штабу Дієвої Армії, доклади про стан Запоріжської дивізії, витяги з доповіді начальника штабу, 70 арк.

298. Спр. 60. Переписка про численний та бойовий склад армії. Відомості про бойовий склад Армії Української Народної Республіки та листування в цій справі, 166 арк.

Оп. 3.

299. Спр. 4. Закон та інструкція про встановлення натуральної повинності населення по постачанню білизни та цукру для Дієвої армії, про мобілізацію коней для армії УНР, 12 арк.

Оп. 5.

300. Спр. 1. Закони, накази та інструкції головного отамана і головної команди військ петлюрівської Директорії, 35 арк.

**Ф. 3205. Особиста канцелярія Голови Ради Народних Міністрів
Української Народної Республіки, м. Вінниця**

Оп. 1.

301. Спр. 2. Циркуляри Голови Директорії і листування про встановлення складів для службовців центральних і місцевих установ та забезпечення армії продуктами і майном, 102 арк.

302. Спр. 33. Доповіді й відомості про потрібність інтенданського, інженерного, гарматного майна, коней, харчових продуктів, фуража, грошей і стан постачання цим Дієвої армії УНР, 43 арк.

303. Спр. 145. Листування з петлюрівським міністерством господарства по питанням організації його діяльності, 73 арк.

**Ф. 3211. Похідна канцелярія Військового міністерства при ставці
Головного отамана УНР**

Оп. 1.

304. Спр. 4. Циркулярні розпорядження по армії, накази Головної Управи і команди військ УНР, прохання старшин про допомогу, та розслідування справ образи полковника Случанівського, про самовільні реквізиції майна у селян старшинами і козаками дієвої армії УНР, 125 арк.
305. Спр. 5. Доповіді воєнного Міністерства УНР і листування з міністерством фінансів та управою постачання про порядок одержання грошей з Польщі та воєнної допомоги з Англії. Доповідь Руминської і Бельгійської місії про їх роботу, 290 арк.
306. Спр. 8. Службова інструкція польової жандармерії УНР. Відомості про матеріальну і воєнну допомогу з Польщі, і постачання армії воєнним інвентарем, 174 арк.
307. Спр. 10. Телеграфні розпорядження по армії, огляд преси, доповіді та листування з Міністерством закордонних справ і військовою Місією в Польщі про її роботу та постановку обмундирування для армії, 435 арк.
308. Спр. 15. Список співробітників Управління Генерального Штабу, вимогові відомості про постачання армії майном, обмундируванням, продуктами. Листування про забезпечення армії бойовими припасами, 356 арк.

**Ф. 3216. Управа головного комісара уряду Української Народної
Республіки, мм. Рівне, Житомир**

Оп. 1.

309. Спр. 9. Листування з II відділом військ Начальної Команди Військ Польських про реквізицію майна, устанавлення польських грошей, 93 арк.

**Ф. 3217. Штаб 1-ої Запорізької стрілецької дивізії військ УНР,
табори Пікуліци, Вадовіци (Польща)**

Оп. 1.

310. Спр. 16. Телеграми командирів частин про підвищення рангів, озброєння частин, дезертирство, хворих і поранених козаків, одержання майна, продуктів та інше, 48 арк.
311. Спр. 18. Накази Головної команди війська УНР, 99 арк.

Ф. 3219. Друга Запорізька стрілецька бригада 1-ої Запорізької стрілецької дивізії військ Української Народної Республіки, липень-вересень 1920 р. – м. Ряшів с. Коростятин, м. Галич, травень 1921 р. – Ченстохів, табір Водовіци (територія Польщі)

Оп. 1.

312. Спр. 1. Закони, папери, інструкції, вказівки і пояснення до відома та керування по 2-ій Запорізьській стрілецькій бригаді, 153 арк.

Ф. 3233. Штаб 1-ої кулеметної дивізії військ Української Народної Республіки, м. Стехніківці, табір Пікулиці (територія Польщі)

Оп. 1.

313. Спр. 1. Обіжники, інструкції та розпорядження Штабу Дієвої Армії УНР, 59 арк.
314. Спр. 58. Вимогові відомості на відпуск продуктів для військових частин 1-ої кулеметної дивізії та акти їх прийому, 98 арк.

Ф. 3239. Штаб 5-ої Чорноморської стрілецької бригади 2-ої Волинської стрілецької дивізії військ Української Народної Республіки, 1920 р. м. м. Вовковинці, Гримайлів, Сатанів, Нижнів; з 1921 р. – табори Стрільково, Щепіорно та інші на території Польщі

Оп. 1.

315. Спр. 1. Накази по 5-ій Чорноморській стрілецькій бригаді, 48 арк.

Ф. 3240. Штаб 3-ої збірної запасної бригади військ УНР

Оп. 1.

316. Спр. 4. Накази по 2-ій і 3-ій запасових бригадах, 76 арк.

**Ф. 3254. Штаб 5-ої стрілецької Херсонської дивізії військ Української
Народної Республіки, табори: Стрільково, Вадовіці, Щепіорно
(територія Польщі)**

Оп. 1.

317. Спр. 7. Телеграфні розпорядження по дивізії, 113 арк.

**Ф. 3260. Штаб Наддніпрянської армії Української Народної
Республіки, м. Жмеринка, Подільської губернії**

Оп. 1.

318. Спр. 2. Доповіді командира Наддніпрянської петлюрівської армії Тютюнника, начальника штабу та начальника постачання про положення на фронті та матеріальний стан дивізії, 37 арк.

Ф. 3603. Делегація УНР в м. Парижі (Франція)

Оп. 1.

319. Спр. 1. Копії контрактів і умов між урядом Української Народної Республіки та урядом Сполучених Штатів Америки про закупівлю військового і іншого майна закордоном через товариство «Україліан», листування С. Шелухіна з питань закупівлі тощо (є документи англійською мовою), 115 арк.

**Ф. 3803. Тищенко (Сірий) Юрій Пилипович (1880–1953) –
журналіст, публіцист, видавець української літератури за кордоном**

Оп. 1.

320. Спр. 22. Автобіографії-спомини дітей українських емігрантів, 258 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО України)**

Ф. 269. Колекція документів «Український музей в Празі» (1925–1948)

Оп. 2.

321. Спр. 121. Польова книжка наказного отамана військ УНР генерал-хорунжого О. Осецького, посвідчення Голови Української військової місії в Бельгії, інші особисті документи. Листування з колегами, рідними і знайомими (у справі є записка полковника П. Шандрука про специфічні особливості боротьби з більшовиками), 1914–1921, 125 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Колекція м/ф 9. Матеріали архіву Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві

322. м/ф. 79910 ч. 1. Архів Євгена Архипенка: матеріали службової діяльності; документи урядів УНР (1919–1921) – Кабінету Народних Міністрів УНР (Кабінет Остапенка, III–VI. 1919); документи Антіна Оскілка (X. 1919); денні рапорти полків Запорізької збірної дивізії армії УНР (XII. 1919–I. 1920); Кабінет В. Прокоповича (VI–VII. 1920); службове листування Міністра Народного Господарства УНР Є. Архипенка; матеріали підготовки Конституції УНР (1920); документи уряду УНР (X. 1920–1921); документи діяльності Фінансово-закупочної комісії Армії УНР (V–XII. 1921), 549 к.
323. м/ф. 92132 ч. 1. Діяльність Штабу Дієвої Армії УНР: накази і донесення Штабу Запорізької групи, 766 к.

Державний архів Вінницької області

**Ф. 37. Могилів-Подільська міська Управа, м. Могилів-
Подільський Могилів-Подільського повіту Подільської губернії**

Оп. 1.

324. Спр. 78. Матеріали о производстве воинского набора (постановления управы, протоколы обследования семейного положения призывников, метрические свидетельства; перепись с Департаментом общих дел, Могилев-Подольским уездом по воинской повинности, списки призывников), 352 арк.

**Ф. 230. Вінницька міська Управа, м. Вінниця Подільської
губернії**

Оп. 3.

325. Спр. 67. Переписка о пошести тифа и недостатке медикаментов, об аресте граждан подозреваемых в участии деникинской организации, 12 арк.

Ф. 255. Винницкая уездная земская управа

Оп. 1.

326. Спр. 124. Приказы и распоряжения Директории УНР, 359 арк.
327. Спр. 131. Закон об установлении новых правил закупа пищевых продуктов. Закон про реквизицию лошадей для нужд армии УНР, 4 арк.
328. Спр. 144. Переписка, приказы и инструкции об организации недели помощи войскам УНР «Недели украинского козака», 93 арк.

Ф. Р. 1196. Подольский губернский комендант

Оп. 1.

329. Спр. 27. Приказы военного министра правительства Украинской Народной Республики, 74 арк.

**Ф. Р. 103. Каменецкий уездный комитет Украинского общества
Красного Креста**

Оп. 2.

330. Спр. 1. Протоколы заседаний комитета за июнь-октябрь 1919 г., 32 арк.
331. Спр. 2. Протоколы заседания управы Подольского отдела общества Украинского красного креста, 9 арк.
332. Спр. 4. Финансовые отчеты уездного общества красного креста за 2-е полугодие 1919 года и за 1920 год, воззвание к гражданам Украины о вступлении в общества Красного креста; акты передачи кассы вновь назначенному кассиру, 61 арк.
333. Спр. 7. Заявление сотрудников детского дома-санатория о повышении зарплаты, граждан о принятии их на работу; свидетельства Чеборака и Гидзия; акты сдачи дел вновь назначенному бухгалтеру комитета, 47 арк.

**Ф. Р. 260. Подольская губерниальная Народная Управа. Медицинско-
санитарное бюро**

Оп. 1.

334. Спр. 82. Постановления Подольской губерниальной Народной Управы за 1919 год по вопросу приема и увольнения медицинских кадров и другим вопросам, 47 арк.
335. Спр. 88. Смета комитета по расходам на содержание санитарных отрядов, городской бани и прачечной, инфекционных барачков, 2 арк.
336. Спр. 91. Копии протоколов медико-санитарных совещаний о состоянии и задачах медицинской работы, список санитаров психиатрического отдела больницы и переписка с больницами об обеспечении медикаментами и другие, 24 арк.
337. Спр. 92. Акт осмотра и приема имущества Ярмолинецкой богадельни, сметы на содержание губерниальной больницы и медицинской части и другое, 21 арк.

Ф. Р. 261. Маківська волосна народна управа Кам'янецького повіту**Оп. 1.**

338. Спр. 3. Телеграмма главнокомандующего южным районом войск Украинской народной республики (УНР) о борьбе с саботажем, об аресте лиц, выступающих против УНР, копия телеграммы атамана украинских республиканских войск Петлюры о призыве казаков к борьбе за государственную самостоятельность Украины, против изменника генерала Скоропадского, копии телеграмм глава директории УНР о запрещении агитации против УНР, приказ губ. комиссара о мобилизации, 78 арк.
339. Спр. 9. Приказы Каменецкого воинского комиссариата о приеме добровольцев и мобилизации бывших офицеров, военных чиновников в Красную армию, циркуляры, объявления губернського старосты, уездного комиссара об уклонении военнообязанных от воинского учета и проведении учета военнообязанных, 28 арк.
340. Спр. 11. Приказ Каменец-Подольское военно-революционного комитета о мобилизации; протоколы волостного собрания и сельских сходов; приказы по волостному военкомату; доклады волостной народной управы об организации внешкольного обучения и дошкольного образования и др., 292 арк.

Ф. Р. 264. Рахновецька народна управа**Оп. 1.**

341. Спр. 4. Предписания, распоряжения Ушицкой уездной управой и переписка с ней о ведении борьбы с заразными заболеваниями среди людей и животных, контрреволюционное воззвание Ушицкого уездного комиссара Лазаренко об оказании помощи больным казакам и другое, 12 арк.

Ф. Р. 3026. Изяславская уездная Земельная Управа

Оп. 1.

342. Спр. 8. Журналы заседаний земельной управы. Переписка с уездным комендантом о принятии мер к недопущению грабежа со стороны войсковых частей, 125 арк.

Ф. Р. 3043. Маковская волостная земельная управа**Оп. 1.**

343. Спр. 2. Закон «директории о хлебной повинности с урожая 1919 г.», циркуляры Каменецкой уездной земельной управы о размерах платы за сбор урожая с земли Госбанка, об обеспечении воинских частей фаражем, ведомости на выплату зарплаты служащим волостных учреждений и поденным рабочим, 368 арк.

Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce**Zespół archiwalny 001 «Archiwum Józefa Piłsudskiego»**

344. Teka 57. Gabinet Ministra Spraw Wojskowych raporty, odezwy, rozkazy, korespondencja, fragment sztandaru, 187 s.

Zespół archiwalny 002 «Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza»

345. Teka 23. Maj–czerwiec 1920. 254 s.

Zespół archiwalny 007 «Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce»

346. Teka 1. Dokumenty wraz z załącznikami, m. in.: rozkazy Ukraińskiej Misji Wojskowej, raporty, meldunki i korespondencja Szefa Misji gen. Wiktora Zielińskiego, projekt umowy Ukraińskiej Republiki Ludowej z rządem Kubania, 658 s.

II. Опубліковані джерела

347. Архів Української Народної Республіки. Міністерство Внутрішніх Справ. Справоздання губерніальних старост і комісарів (1918–1920) / упоряд. В. Кавунник. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2017. 336 с.
348. Війна України проти Радянської Росії у 1920 році (документи та матеріали) / упоряд. і авт. передмови Я. Тинченко. Київ: Темпора, 2020. 420 с.
349. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920: док. і матеріали. У 2 томах, 3-х частинах / упоряд. В. Верстюк та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. 688 с.
350. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах / упоряд. В. Верстюк та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 2. 744 с.
351. Директорія УНР у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / упоряд. Кравчук О. та ін. Вінниця: ТОВ «Товтри», 2020. 268 с.
352. Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції. Київ–Львів, 1923. Т. 2. Кн. 4. 362 с.
353. Доценко О. Літопис української революції: матеріали і документи до історії української революції. Т. 2. Кн. 5: 1917–1923. Київ–Львів: [б. в.] 1923–1924. 398 с.
354. Листівки української революційної доби / упоряд. О. Надтока, Г. Черевичний. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2014. 150 с.:іл.
355. Петлюра Симон. Статті, листи, документи / упоряд. В. Сергійчук. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. Т. 3. 616 с.
356. Петлюра Симон. Статті, листи, документи / упоряд. В. Сергійчук. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т.4. 704 с.
357. Поділля і Південно-Східна Волинь у роки Української революції (1919–1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921–

- 1924) / упоряд. Байдич В., Завальнюк О. та ін. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006, 2015. 536 с.
358. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому (співгол. М. М. Драганчук, співгол. О. В. Муляренко, відп. секр. А. А. Жив'юк та ін.); кер. кол. упоряд. А. А. Жив'юк. Рівне: Дятлик М., 2017. Кн. 7. 680 с.
359. Українська революція: документи, 1919–1921 / За ред. Т. Гунчака. Нью-Йорк: [б. в.], 1984. Т. 2. 478 с.
360. Українська революція 1917-1921 років у волянсіях / уклад О. Надтока. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2018. 281 с.:іл.
361. Українсько-московська війна 1920 року в документах: оперативні документи штабу Армії Української Народної Республіки / передмова і редакція генерала В. Сальського. Варшава: [б. в.], 1933. Ч. 1. 423 с.
362. Bitwa o Ukrainę 1920. Dokumenty operacyjne. Część I (1. I–11. V 1920) / pod. Red. M. Tarczyńskiego. Warszawa: RYTM 2016. 1504 s.
363. Bitwa o Ukrainę 1 I-24 VII 1920. Dokumenty operacyjne. Cz. 2 (12 V-14 VI 1920) / pod. kierunkiem J. Ciseka. Warszawa: RYTM, 2020. 1512 s.
364. Bitwa o Ukrainę 1 I-24 VII 1920. Dokumenty operacyjne. Cz. 3 (15 VI-24 VII 1920) / pod. kierunkiem G. Nowika i J. S. Tuma. Warszawa: RYTM, 2021. 1512 s.

III. Опубліковані матеріали

Мемуари та спогади

365. Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях. Спогади. Невідомі твори. Київ: Смолоскип, 1999. 288 с.
366. Безручко М. Від Проскурова до Чотрорії // Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Чикаго: [б. в.], 1969. С. 275–394.
367. Безручко М. Січові стрільці в боротьбі за державність. Каліш: Друкарня “Чорногора” Українського Товариства Допомоги емігрантам з України, 1932. 83 с.

368. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). У 3 Ч. Київ–Відень: Дзвін, 1920. Ч. 3. 535 с.
369. Вишнівський О. Вапнярка (Зі спогадів командира Синього полку) // За державність. Каліш, 1934. Ч. 4. С. 161–171.
370. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріали до історії українсько-жидівських відносин за часів революції. Відень: Хамойн, 1921. 81 с.
371. Даїн О. Воєнно-санітарні начерки українського лікаря. Каліш: Чорномор, 1926. 142 с.
372. Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота. Нью-Йорк: Червона калина, 1965. 205 с.
373. Е. М. Пам'яті Василя Тютюнника // Календар-альманах Дніпро. Львів, 1931. С. 97–112.
374. Капустянський М. Похід український армій на Київ-Одесу. Мюнхен: Видавництво «Хвильового», 1946. Ч. 1,2. 110 с.
375. Капустянський М. Похід український армій на Київ-Одесу. Мюнхен: Видавництво «Хвильового», 1946. Ч. 3. 200 с.
376. Кедрин І. Київ 1918 // Альманах Українського Народного Союзу на ювілейний рік 1968. Нью-Йорк: Свобода, 1968. С. 121–128.
377. Кетрос Д. Так творилося українське військо (1917–1919). Лондон, 1958. 64 с.
378. Коваль-Степовий П. Шляхами зради // Календар-альманах Дніпро. Львів. 1933. С. 45–49.
379. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. Прага: Накладом Проводу українських націоналістів, 1928. 39 с.
380. Королів В. Кінець гетьманату // Календар-альманах Дніпро. Львів, 1928. С. 79–95.
381. Криловецький І. Мої спогади з часів збройної визвольної боротьби // За державність. Торнотто, 1964. Ч. 10. С. 220–230.

382. Кучабський В. Від первопочинів до Проскурівського періоду // Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Чикаго: [б. в.], 1969. С. 3–265.
383. Левицький В. Воєнні спомини: УГА-ЧУГА-Армія УНР. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2017. 170 с.
384. Макаренко Г. Полковник П. Болбочан // Літопис Червоної калини. Львів, 1930. Ч. 7–8. С. 10–11.
385. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. Київ: Темпора, 2003. 608 с.
386. Наливайко В. Спомини лікаря з української війни 1918–1920 рр. // За державність. За Державність. Матеріали до історії Війська українського. Торонто, 1939. Ч. 9. С. 92–144.
387. Назарук О. Рік на Великій Україні: Конспект споминів з української революції. Відень, 1920. 344 с.
388. Огієнко І. Рятування України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.
389. Омелянович-Павленко М. Зимовий похід (6–XII–1919 – 6–V–1920 р. р.) // За державність. Матеріали до історії війська українського. Каліш: Воєнно-історичне товариство, 1929. Ч. 1. С. 5–47.
390. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920). Київ: Темпора, 2007. 608 с.:іл.
391. Палій-Сидорянський М. «На рейді» // Гуртуймося. Прага, 1930. С. 9–13.
392. Порохівський Г. Матеріали до історії 2-ої Кулеметної бригади // За державність. Каліш, 1929. Ч. 1. С. 135–164.
393. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. 416 с.
394. Прохода В. Записки до історії Сірих (Сірожупанників). // За державність. Каліш. 1929. Ч. 1. С. 72–117.

395. Прохода В. Записки непокірного. Торонто: українське видавництво «Пробоем», 1967. Ч. 1. 434 с.
396. Прохода В. Сірожупанники в повстанні проти гетьмана Скоропадського // Табор. Варшава, 1928. Ч. 9. С. 90–95.
397. Романюк Л. Від Бершаді до Чарторії (Напередодні Зимового походу) // Вісті комбатанта. Торонто–Нью-Йорк, 1972. Ч. 2. С. 23–30.
398. Р. С. Окремий Стрілецький Запорожський Курінь // Літопис Червоної калини. Львів, 1931. Ч. 10. С. 20–22.
399. Русова С. Мемуари. Щоденник. Київ: Поліграфкнига, 2004. 544 с.
400. Русова С. Пам'яті лицарів // Календар-альманах Дніпро. Львів, 1929. С. 8–10.
401. Семмо О. Хроніка. Вінніпег: Інститут дослідів Волині., 1987. 389 с.
402. Татарський В. Під чотирма прапорами. Мюнхен, 1983. 227 с.
403. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого. Київ: Книга роду, 2008. 312 с.
404. Удовиченко О. Третя залізна дивізія. Роки 1920–1924. Нью-Йорк: Червона калина, 1982. Т. 2. 230 с.
405. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради й Директорії. Житомир: Вісник, 1992. 126 с.
406. Чикаленко Є. Щоденник (1918–1919). Київ: Темпора, 2011. 424 с.
407. Шандрук П. Бої 3-ої Стрілецької залізної дивізії з більшовиками під с. Сидоровом над Збручем 19–26-го липня 1920 року // Табор. Варшава, 1923. Ч. 1. С. 94–111.
408. Шандрук П. Українська армія в боротьбі з Московщиною (18 жовтня – 21 листопада 1920 р.) // За Державність. Матеріали до історії Війська українського. Каліш: Українське Воєнно-Історичне Товариство, 1934. Зб. 4. С. 201–237.

Періодична преса

409. Академічне життя // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 24 серп. Ч. 14. С. 3.

410. Америка про наше військо // Український козак. Радивилів. 1919. 23 жовт. Ч. 78. С. 1.
411. Армія і пошесті // Шлях. Вінниця, 1919. 17 жовт., Ч. 47. С. 2.
412. Багатші городяне... // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 10 серп. Ч. 11. С. 4.
413. Безплатна амбулаторія Кам'янець-Подільського Відділу Товариства Українського Червоного Хреста // Подольський край. Каменець-Подольск, 1920. 17 окт. №590. С. 2.
414. Білизна для армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 9 жовт. Ч. 48. С. 4.
415. Білизна для армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 17 жовт. Ч. 54. С. 2.
416. Білизна для козаків // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 10 серп. Ч. 8. С. 7.
417. В діяльності Міністерства Народного Господарства (по хлібному департаменту) // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 18 верес. №64. С. 3–4.
418. Відбулось засідання комісії по одноразовому збору... // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 11 жовт. №79. С. 4.
419. Відносини в Могилівській повіті // Останні новини. Кам'янець-Подільський, 1919. 18 серп. Ч. 7. С. 1–2.
420. Відозва // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 21 верес. Ч. 34. С. 4.
421. Військам Наддніпрянської Дієвої Армії Української Народньої Респ. // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 18 верес. Ч. 31. С. 4.
422. Військове Міністерство // Вістник Української Народної Республіки. Вінниця–Кам'янець-Подільський, 1919. 17 серп. Ч. 44. С. 1.
423. Військове Міністерство // Галицький голос. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 серп. Ч. 13. С. 1.
424. В Кирило-Мефодіївському братстві // Шлях. Вінниця, 1919. 7 жовт. Ч. 40. С. 3.

425. Всі до помочі нашій Народній Армії // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 29 черв. Ч. 2. С. 3.
426. В Союзі Українок // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 1 жовт. Ч. 41. С. 4.
427. В суботу 8-го листопаду ... // Народня Воля. Кам'янець-Подільський, 1919. 8 лист. Ч. 10. С. 2.
428. Головна Управа Українського Т-ва Червоного Хреста // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 30 жовт. №. 9(94). С. 1.
429. Головний Отаман на кордоні Румунії // Новини. Кам'янець-Подільський, 1919, 22 жовт. Ч. 7. С. 2.
430. Громадяне! Дайте зимовий одяг нашим героям - козакам // Селянська громада. Вінниця, 1919, 21 верес. Ч. 14. С. 1.
431. Громадяне // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 15 верес. №62. С. 2-3.
432. Громадяне України! // Визволення. Кам'янець-Подільський, 1919. 25 черв. №2. С. 2.
433. Двадцять мільонів гривень на ліки і білизну // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 17 серп. Ч. 9. С. 8.
434. День допомоги хорим і раненим козакам // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919. 15 черв. Ч. 6. С. 4.
435. Діяльність земства // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919. 15 черв. Ч. 6. С. 4.
436. Діяльність Правительства // Визволення. Кам'янець-Подільський, 1919, 6 лип. №12. С. 2.
437. Для армії // Каменярі. Кам'янець-Подільський, 1919. 26 лип. Ч. 8. С. 2.
438. Добрий початок // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 серп. Ч. 7. С. 3.
439. До громадянства м. Кам'янця // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. 4 квіт. Ч. 69. С. 1.
440. До населення України // Республіка. Житомир, 1919. 7 груд. №5. С. 2.

441. Дописи // Шлях. Вінниця, 1919, 24 жовт. Ч. 53. С. 2.
442. Допомагайте слабому вояцтву в шпиталях // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 верес. Ч. 29. С. 4.
443. Допомагайте славному вояцтву в шпиталях // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 верес. Ч. 29. С. 4.
444. Допомога армії // Селянська громада. Вінниця, 1919. 26 жовт. Ч. 20. С. 4.
445. Допомога війську // Шлях. Вінниця, 1919, 12 жовт. Ч. 44. С. 3.
446. Допомога Міжнароднього Червоного Хреста Україні // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. 19 бер. Ч. 51. С. 2.
447. Допомога нашій армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 4 лист. Ч. 69. С. 4.
448. Допомога // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 6 верес. Ч. 23. С. 4.
449. Допоможімо нашим лицарям-козакам // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 16 верес. Ч. 29. С. 4.
450. Жертви // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 5 лист. Ч. 82. С. 2.
451. Загальне зібрання районних комісарів // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 12 жовт. Ч. 50. С. 2.
452. Заготовка жирів для армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. Ч. 85. С. 2.
453. Заклик до українського жіноцтва // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 13 серп. Ч. 4. С. 4.
454. Заклик // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919, 14 черв. Ч. 4. С. 2.
455. Заклик // Ставка. Київ. 1918, 18 груд. Ч. 3. С. 3.
456. Заклик // Шлях. Вінниця, 1919, 4 жовт. Ч. 39. С. 1.
457. Закон // Слово. Кам'янець-Подільський, 1920. 10 листоп. Ч. 36. С. 1.
458. Закупка санітарного майна // Останні новини Українського Телеграфного Агенства. Кам'янець-Подільський, 1919. 4 жовт. Ч. 19. С. 1.

459. Закупка санітарного майна // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 3 жовт. №73. С. 4.
460. Захаренко К. Справи санітарії. // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 7 листоп. №15(100). С. 2.
461. Збір білизни для армії // Останні новини. Кам'янець-Подільський, 1919. 7 жовт. Ч. 22. С. 2.
462. Збір в Кам'янецькому повіті // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 24 жовт. Ч. 60. С. 4.
463. Збір в Кам'янці // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 жовт. Ч. 53. С. 3.
464. Збір грошей по церквах // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 12 жовт. №80. С. 4.
465. Збір грошей по церквах // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 8 жовт. Ч. 47. С. 3.
466. Збір по церквах на Український Червоний Хрест // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 19 жовт. Ч. 56. С. 2.
467. Збори // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 30 вер. №71. С. 4.
468. З діяльності Міністерства Народнього Господарства // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 17 верес. Ч. 30. С. 3.
469. Інструкція // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 15 верес. №62. С. 1.
470. Італійський Червоний Хрест для України // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. 7 квіт. Ч. 70. С. 2.
471. Їдальня // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 9 верес. №57. С. 2.
472. Комісія по збору білизни // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 23 серп. Ч. 12. С. 4.
473. Комісія по збору теплої одежі для армії // Дністрянська хвиля. Могилів, 1919, 11 жовт. Ч. 35. С. 2.

474. Лікарський з'їзд // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 9 серп. №33. С. 7.
475. Ліки прибувають // Робітнича газета. Кам'янець-Подільський, 1919. 24 жовт. №524. С. 2.
476. Майстерні обмундірування армії // Народня Воля. Кам'янець-Подільський, 1919. 2 лист. Ч. 6. С. 2.
477. Медикаменти для Червоного Хресту // Новини. Кам'янець-Подільський, 1919. 18 жовт. Ч. 4. С. 2.
478. Міжнародний Червоний Хрест дбає про козаків // Новини. Кам'янець-Подільський, 1919. 22 жовт. Ч. 7. С. 2.
479. Міністерство військових справ // Вістник Української Народної Республіки. Вінниця–Кам'янець-Подільський, 1919. 23 лип. Ч. 23. С. 1.
480. Міністерство здоров'я // Визволення. Кам'янець-Подільський, 1919. 11 лип. №17. С. 2.
481. Міністерство Народного Господарства // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 18 верес. Ч. 31. С. 3.
482. Місія міжнароднього червоного хреста // Останні новини. Кам'янець-Подільський, 1919. 9 жовт. Ч. 24. С. 1.
483. Мобілізація студентів-медиків // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 24 серп. Ч. 13. С. 3.
484. На допомогу армії // Україна. Кам'янець-Подільський. 4 жовт. Ч. 44. С. 2.
485. Наказ військам Дієвої Армії Української Народної Республіки // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 22 черв. Ч. 1. С. 7–8.
486. Наказ Головного Отамана Військ У. Н. Р. // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 4 лист. Ч. 69. С. 4.
487. Наказ Головної команди Військ Української Народної Республіки // Робітнича газета. Кам'янець-Подільський, 1919. 19 верес. №500. С. 2.
488. Наказ Головної Команди Військ Української Народної Республіки // Селянська громада. Вінниця, 1919. 21 верес. Ч. 14. С. 1.

489. Наказ Головної Команди Військ Української Народної Республіки // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 17 верес. Ч. 63. С. 1.
490. Наказ Головної Команди Військ Української Народної Республіки // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 верес. Ч. 29. С. 4.
491. Наказ Головної Команди Війська Української Народної Республіки // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 21 верес. Ч. 34. С. 4.
492. Наказ Головної Команди Військ Української Народної Республіки // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 12 жовт. Ч. 50. С. 4.
493. Наказ Головної Команди Військ Української Народної Республіки // Український козак. Жмеринка, 1919. 19 верес. Ч. 51. С. 2.
494. Наказ Головної Управи військ У. Н. Р. // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919. 19 черв. Ч. 8. С. 1–2.
495. Наказ Головної Управи Війська У. Н. Р. // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 14 серп. Ч. 5. С. 4.
496. Наказ Губерніяльного Коменданта на Поділля // Новий шлях. Кам'янець–Подільський, 1919. 18 черв. Ч. 7. С. 2.
497. Наказ Директорії У.Н.Р. // Вістник Української Народної Республіки. Вінниця, 1918. 19 груд. Ч. 2. С. 2.
498. Наказ // Козак. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 черв. №3. С. 1.
499. Наказ Подільського Губерніяльного Комісара // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 10 серп. Ч. 2. С. 3.
500. Наказ // Подольський край. Кам'янець-Подільський, 1919. 29 лип. Ч. 421. С. 1.
501. Наказ по залозі і м. Кам'янця на Поділля // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 4 верес. Ч. 21. С. 4.
502. Накази по залозі м. Кам'янця на Поділля // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 жовт. Ч. 53. С. 3.
503. Наказ про мобілізацію гол. Отам. Петлюри // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919, 15 черв. Ч. 5. С. 4.
504. Наказ селянам №2 // Союз. Умань, 1918. 3 груд. №5. С. 4.

505. Наказ // Шлях. Вінниця, 1919. 9 жовт. Ч. 42. С. 1.
506. Налагодження справи постачання армії // Вістник Української Народної Республіки. Кам'янець-Подільський, 1919. 20 лип. Ч. 21. С. 2–3.
507. На ранених і хворих козаків приймаються жертви // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919. 24 черв. Ч. 12. С. 4.
508. Наслідки збору білизни // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 3 жовт. №73. С. 3.
509. Настрій на фронті // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 24 серп. Ч. 13. С. 1.
510. На увагу комерсантів // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 жовт. №. 82. С. 1.
511. На увагу комерсантів // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 19 жовт. Ч. 56. С. 2.
512. На увагу комерсантів // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 21 жовт. Ч. 57. С. 4.
513. Наше постачання // Трудова громада. Кам'янець-Подільський. 1919. 12 лист. №19(104). С. 1.
514. Новий курс постачання // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 23 жовт. №.3(88). С. 1.
515. Нота Правительства У. Н. Р. до держав Антанти // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 13 лип. Ч. 4. С. 3–4.
516. Обов'язкова постанова Подільського Губерніяльного Комісара // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 12 жовт. №. 80. С. 2.
517. Оголошення // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919, 15 черв. Ч. 6. С. 1.
518. Оголошення // Подольское слово. Вінниця, 1919. 27 лют. Ч. 1. С. 1.
519. Оголошення // Українська ставка. Вінниця, 1919. 15 лют. Ч. 42. С. 4.
520. Оголошення // Українська ставка. Вінниця, 1919. 26 лют. Ч. 51. С. 1.
521. Організація заготовки одягу і обуття для армії // Робітнича газета. Кам'янець-Подільський, 1919. 10 жовт. № 517. С. 2.

522. Організація збору жертв // Селянська громада. Вінниця, 1919, 19 жовт. Ч. 19. С. 4.
523. Організація Комітету допомоги хорим і раненим козакам при Губерніяльним Земстві // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919. 24 черв. Ч. 12. С. 4.
524. О харчах для військ // Республіканець. Катеринослав, 1918. Ч. 2. 11 груд. С. 4.
525. Пайок для видужуючих козаків // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 17 серп. Ч. 9. С. 8.
526. Плян організації збору жертв в тиждень «Українського козака» // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 12 жовт. Ч. 50. С. 1.
527. Подільський Комитет Українського Червоного Хреста // Визволення. Кам'янець-Подільський, 1919. 2 лип. №8. С. 2.
528. Пожертви для армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 23 жовт. Ч. 59. С. 4.
529. Пожертвування для армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 7 жовт. Ч. 46. С. 4.
530. Пожертвування для армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 21 жовт. Ч. 57. С. 4.
531. Порядок задоволення хлібом шпиталів // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 29 жовт. №8 (92). С. 2.
532. Постанова Директорії // Республіканські вісти. Вінниця, 1918. 13 груд. Ч. 12. С. 1.
533. Постанова Директорії У.Н.Р. // Вістник Української Народньої Республіки. Вінниця, 1918. 19 груд. Ч. 2. С. 3.
534. Постанова // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. 7 квіт. Ч. 70. С. 1.
535. Постачання армії // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 26 жовт. Ч. 20. С. 4.

536. Постачання армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 7 верес. Ч. 24. С. 4.
537. Постачання Армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 18 жовт. Ч. 55. С. 2.
538. Постачання армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 1 листоп. Ч. 67. С. 4.
539. Постановлення білизни для армії // Вістник Української Народної Республіки. Вінниця–Кам'янець-Подільський, 1919. 26 лип. Ч. 26. С. 2.
540. Постачання для війська // Новини. Кам'янець-Подільський, 1919, 19 жовт. Ч. 5. С. 1.
541. Постачання харчу для війська // Народня воля. Кам'янець-Подільський, 2 листоп. Ч. 6. С. 2.
542. Праця Українського Товариства Червоного Хреста в Кам'янці // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. 4 січ. Ч. 3. С. 1–2.
543. Прибуття санітарного майна // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 22 жовт. Ч. 58. С. 4.
544. Приїзд місії Черв. Хреста з Женеви // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 17 жовт. Ч. 54. С. 2.
545. Про Головне Управління Українського Т-ва Червоного Хреста // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 8 жовт. Ч. 47. С. 2.
546. Про допомогу армії // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919, 30 верес. Ч. 39. С. 3.
547. Промова представника «Союза Українок» п. Баранової // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 28 жовт. Ч. 63. С. 2.
548. Про окружну лікарню // Шлях. Вінниця, 1919. 4 жовт. Ч. 39. С. 4.
549. Продовольча справа // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 10 серп. Ч. 2. С. 1.
550. Продовольчі справи // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 16 серп. Ч. 7. С. 4.
551. Проснітесь // Дністрянська хвиля. Могилів, 1919, 19 жовт. Ч. 41. С. 2.

552. 15 липня 1919 року Ч. 70 // Вістник Української Народньої Республіки. Вінниця–Кам'янець-Подільський, 1919. 31 лип. Ч. 30. С. 2.
553. Рухома пральня білизни // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 24 серп. Ч. 10. С. 8.
554. Санітарна допомога з-за кордону // Селянська громада. Вінниця, 1919. 26 жовт. Ч. 20. С. 5.
555. Селяне здають зброю // Вістник Української Народньої Республіки. Вінниця - Кам'янець-Подільський, 1919, 8 серп. Ч. 36. С. 3.
556. Селяне і нова влада // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 26 серп. Ч. 14. С. 2.
557. Союз українок // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 7 жовт. Ч. 46. С. 1.
558. Союз українок // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 12 жовт. Ч. 50. С. 4.
559. Справоздання комітету допомоги раненим та хорим козакам // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919. 22 черв. Ч. 11. С. 4.
560. Справоздання // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 7 жовт. Ч. 46. С. 4.
561. 120 000 тон медичного майна // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 17 жовт. Ч. 54. С. 2.
562. Телеграми // Життя Поділля. Кам'янець-Подільський, 1918. №6. 22 груд. С. 2.
563. Телеграми Ольгопольському Повітовому Комісару // Воля. Київ, 1919. 28 груд. Ч. 2. С. 2.
564. Тепла одіж для армії // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 13 жовт. №81. С. 3–4.
565. Тиждень козака // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 3 жовт. №73. С. 4.
566. «Тиждень Козака» // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 22 жовт. Ч. 58. С. 4.

567. Тиждень козака // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 25 жовт. Ч. 61. С. 4.
568. Тиждень козака // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 26 жовт. Ч. 62. С. 4.
569. Тиждень «Українського козака» для збору одягу і білизни для армії // Дністрянська хвиля. Могилів, 1919, 11 жовт. Ч. 35. С. 2.
570. «Тиждень Українського козака» // Трудова громада. Кам'янець-Подільський. 1919. 7 листоп. №15(100). С. 4.
571. Товарообмін з Румунією // Дністрянська хвиля. Могилів, 1919. 10 жовт. Ч. 34. С. 2.
572. Українська Військова Місія в Бельгії // Син України. Варшава, 1920. 7 серп. Ч. 1. С. 12.
573. Українська Народна Армія не може робити реквізицій // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 22 черв. Ч. 1. С. 7.
574. Українське т-во Червоного Хреста // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. 8 трав. Ч. 88. С. 5.
575. Український Червоний Хрест в Кам'янці на Поділлію // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. 14 лют. Ч. 29. С. 3.
576. Укр. Червоний Хрест // Останні новини. Кам'янець-Подільський, 1919. 7 лип. Ч. 1. С. 2.
577. Фабрика консервів для армії // Народна воля. Кам'янець-Подільський, 2 листоп. Ч. 6. С. 2.
578. Харчевий пункт Подільського Видділу Українського Червоного Хреста // Подольський край. Каменец-Подольск, 1919. 11 июля. Ч. 411. С. 2.
579. Харчовий пункт Подільського Відділу Українського Червоного Хреста // Визволення. Кам'янець-Подільський, 1919. 11 лип. №17. С. 2.
580. Харчовий пункт Подільського Відділу Українського Червоного Хреста // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 20 лип. Ч. 5. С. 8.
581. Хроніка // Подольський край. Каменец-Подольск, 11 июля. Ч. 411. С. 2.

582. Хроніка // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 22 лип. Ч. 23. С. 6.
583. Хроніка // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 7 серп. Ч. 31. С. 4.
584. Червоний Хрест // Нова Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 6 серп. Ч. 2. С. 3.
585. Червоний Хрест // Україна. Кам'янець-Подільський, 1919. 14 верес. Ч. 28. С. 3.
586. 6-ти тижневі курси для Сестер-Жалібниць військового часу// Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 7 серп. №31. С. 1.
587. Шпиталь в с. Рехти // Селянська громада, 1919. 3 серп. Ч. 7. С. 6.
588. Шпиталь для видужуючих // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 20 лип. Ч. 5. С. 8.
589. Шпиталь для козаків // Селянська громада. Кам'янець-Подільський, 1919. 17 серп. Ч. 9. С. 8.
590. Що робиться для армії // Новини, Кам'янець-Подільський, 1919. 9 листоп. Ч. 15. С. 2.

IV. Монографії, нариси, статті й підручники

591. Антонов-Овсиенко В. Записки о гражданской войне. Москва–Ленинград: Госвоениздат, 1932. Т. 3. 350 с.
592. Безгинська К., Лисенко Т. Шлях милосердя: діяльність Товариства Червоного Хреста на Луганщині (1918–2018 рр.) // Архіви України. Київ, 2018. Вип. 5–6 (316–317): вересень–грудень. С. 27–40.
593. Бойко О. Військова політика УНР (листопад 1918 – лютий 1919 років) // Студії з історії української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирога. Збірник наукових праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 197–211.

594. Бойко О. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. Київ, 2009. Вип. 4. С. 209–236.
595. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. У двох томах. Жовква: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. Т. 1. 524 с.:іл.
596. Воронов В. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.
597. Гай-Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). Київ: Дуліби, 2016. 532 с.
598. Голиков А. Круглова Т. Источниковедение отечественной истории: учеб. пособие учреждений высш. проф. образования Москва: Издательский центр «Академия», 2012. Изд. 5. 464 с.
599. Головко О. Інфекційні захворювання і медична допомога населенню Поділля в 1919 – 1920 роках // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 307–309.
600. Головко О. І. І. Огієнко та Український Червоний Хрест (1919 р.) // Духовна і науково – педагогічна діяльність І. І. Огієнка в контексті українського національного відродження. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 36–37.
601. Голубко В. Організація постачання і фінансування українських військ періоду Національної Революції 1917–1920 років // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2018–2019. Вип. 19–20. С. 339–352.
602. Грицюк М. Український Червоний хрест на Поділлі: основні напрямки діяльності (весна 1918-осінь 1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць: матеріали шостого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». Кам'янець-Подільський, 2007. Т. 10. С.127–134.

603. Демчучен О. До питання про всебічне забезпечення Армії Української Народної Республіки в період Директорії (1918–1920 рр.) // Питання історії України. Чернівці, 2013. Т. 16. С. 67–70.
604. Добриловський М. З історії господарської політики незалежної України (1919–1920) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). Прага, 1930. С. 149–165.
605. Завальнюк О. Вихідці з Поділля – викладачі Кам'янець-Подільського державного університету (1918-1921 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. С. 300–317.
606. Завальнюк О. І. Огієнко – організатор і керівник Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2012. Т. 19. С. 3–31.
607. Завальнюк О. Місто Кам'янець-Подільський у другій половині 1920 року: зміни в політичному образі, втрата статусу державного центру УНР // Хмельницькі краєзнавчі студії : наук.-краєзнав. зб. / НАН України, Ін-т історії України, Центр дослідж. історії Поділля. Хмельницький, 2018. Вип. 15. С. 91–105.
608. Завальнюк О. Софія Русова: Кам'янецькі сторінки біографії (1919-1922 рр.) // Етнічна історія народів Європи. Київ: Унісерв, 2001. Вип. 8. С. 61–64.
609. Завальнюк О, Стецюк В. Земства Поділля в добу української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 220 с.
610. Заремба О. Військове будівництво в УНР взимку-навесні 1919 року // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т. 15. С. 114–122.
611. Заремба О. Забезпечення армії УНР одягом влітку-восени 1919 року. URL: <http://kupa.in.ua/statti/pershi-vyzvolni-zmagannya/odiag-daunr.html> (дата звернення: 20.09.2021).

612. Заремба О. Розбудова збройних сил УНР і українське селянство (весна–літо 1920 р.). URL:<https://kpvit.blogpost.com/2020/03/1920.html>. Дата звернення: 21.05. 2022.
613. Заремба О. Формування Збройних Сил УНР в ході антигетьманського повстання // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т. 14. С. 282–292.
614. Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. 288 с.
615. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів: ЛьВНУ ім. І. Франка, 1999. 226 с.
616. Збігнєв К. Східні союзники Польщі у війні 1920 року. Українські, російські, козацькі й білоруські військові відділи в Польщі у 1919–1920 рр. Торунь: Видавництво університету Миколи Коперніка, 1999. 228 с.
617. Іванис С. Симон Петлюра – президент України. 1879–1926. Торонто: Накладом «5-ї станиці Союзу бувших укр. вояків, 1952. 255 с.
618. Кармалюк С. Організація недержавної соціальної опіки в УНР (1917 – 1920 рр.) // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2011. Вип. 583–584. С. 157–161.
619. Кармалюк С., Кармалюк Ю. Соціальна допомога цивільному населенню та армії Українським Товариством Червоного Хреста в 1919–1920 рр. // Питання історії України. 2011. Т. 14. С. 84–88.
620. Ковальченко И. Методы исторического исследования. Москва: Наука, 2003. 486 с.:ил.
621. Ковальчук М. Війна з російськими білогвардійцями // На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. С. 120–160.
622. Ковальчук М. Відносини Румунії з урядом Української Народної Республіки в 1919 р. // Український історичний журнал. Київ, 2010. №4. С. 115–127.

623. Ковальчук М. Друга війна з радянською Росією // На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. С. 76–119.
624. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння. Київ: Темпора, 2006. 576 с.
625. Ковальчук М. Поразка й відступ Південного угруповання Армії УНР до Румунії навесні 1919 р. // Військово-історичний альманах. Київ, 2008. Ч. 1(16). С. 2–39.
626. Ковальчук М. Українсько-білогвардійська війна: трагічний початок (вересень 1919 р.) // Військово-історичний альманах. Київ, 2004. Ч. 2(9). С. 15–47.
627. Ковальчук М. Українська військова місія в Польщі (липень-листопад 1920 р.) // Україна дипломатична. Київ, 2005. Вип. 6. С. 382–406.
628. Ковальчук М. Чисельність армії УНР у Кам'янецьку добу Директорії (червень–листопад 1919) в світлі архівних документів // Україна ХХ ст. і культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Київ, 2007. Вип. 12. С. 159–197.
629. Комарніцький О. Українські збройні формування і громади містечок Подільської губернії в добу Директорії УНР: комплекс взаємин // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Т. 36. С. 169–183.
630. Комарніцький О., Комарніцька Л. Взаємодія українських військових формувань з громадами містечок Волині та Київщини у добу Директорії УНР // ІНТЕРМАРУМ: історія, політика, культура. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І.Франка, 2023. Вип. 12. С. 51–66.
631. Копилов С., Завальнюк М. Професор Іван Огієнко – перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2018. Т. 25. С. 268–288.

632. Кукурудзяк М., Кармалюк С., Волошина В. Місіонери добродійності і милосердя. Кам'янець-Подільський, 1994. 79 с.
633. Левчук К. Добročинна діяльність Товариства Червоного Хреста України (1991–2000 роки) // Гілея: науковий вісник. Київ, 2016. Вип. 106 (№3). С. 108–111.
634. Литвин С. Симон Петлюра у боротьбі за Самостійну Україну. Київ: Смолоскип, 2018. 680 с.
635. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. 640 с.
636. Лихолат А. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.). Москва: Госполитиздат, 1954. 655 с.
637. Лісевич І. У відблиску польських багнетів. Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень-червень 1920 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. 226 с.
638. Лозовий В. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 224 с.
639. Лякович Т. Акція «Тиждень українського козака» на Поділлі: організація, хід, наслідки (вересень–листопад 1919 р.) // Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 82–87.
640. Лякович Т. Військовики про матеріально-технічне забезпечення армії УНР (1920 р.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : у 3-х т. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 18. Т. 1. С. 34–36.
641. Лякович Т. Військово-санітарні потяги: організація роботи і надання медичної допомоги Збройним силам УНР у 1919 р. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне, 2019. Кн. 2. С. 39–47.

642. Лякович Т. Діяльність української влади із забезпечення військовиків білизною у 1919 р. (на матеріалах Поділля) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 12. С. 277–291.
643. Лякович Т. Діяльність української закупівельної комісії в Польщі для забезпечення Армії УНР військовим майном (1920 р.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 3-х томах. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Вип. 20. Т. 1. С. 76–78.
644. Лякович Т. Матеріальна допомога польської держави у формуванні Другої стрілецької дивізії армії УНР (лютий – квітень 2022 р.) // Grail of Science. Periodical scientific journal. №14–15. May 2022. P. 642–647.
645. Лякович Т. Матеріально-технічне забезпечення підрозділів Дієвої Армії УНР у 1919 р. (за військовими джерелами) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів 3–4 березня 2020 р.: у 3-х т. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 19. Т. 1. С. 40–42.
646. Лякович Т. Нормативно-правова база проведення мобілізації медичного персоналу в УНР (грудень 1918 – вересень 1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 3-х т. Кам'янець-Подільський, 2023. Вип. 22. С. 42–45.
647. Лякович Т. Питання матеріально-технічного забезпечення Армії УНР у працях сучасних українських дослідників // Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Сучасні

- тенденції у розвитку науки та освіти» (4 квітня 2019 р.). Кам'янець-Подільський, 2019. С. 62–67.
648. Лякович Т. Проблема забезпечення продовольством новобранців республіканського війська на території Наддніпрянщини у листопаді–грудні 1918 р. // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 12. С. 38–40.
649. Лякович Т. Проблема створення та використання матеріально-технічної бази Дієвої армії УНР у баченні представників українського командного і рядового складу (1919 р.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 30: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смоля. С. 363–377.
650. Лякович Т. Роль Румунії в організації матеріально-технічного забезпечення армії УНР у 1920 р. // *Modalități conceptuale de dezvoltare a științei moderne: colecție de lucrări științifice «ΛΟΓΟΣ» cu materiale conferinței științifice și practice internaționale*, 20 noiembrie 2020. București, România, 2020. Vol. 4. P. 118–121.
651. Лякович Т. УНР–Бельгія: спроба налагодження військової співпраці (літо–осінь 1920 р.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 3-х томах. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 21. С. 31–32.
652. Лякович Т. Утворення та діяльність військових структур Польської Республіки з матеріально-технічного забезпечення дивізій УНР (квітень–жовтень 1920 р.) // *Wshód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. Lublin, Vol. 8. №2 (2022). С. 36–46.

653. Ляскович Т. Функціонування військових лазень-пралень в контексті поліпшення санітарного стану Дієвої армії УНР (січень–вересень 1919 р.) // Specialized and multidisciplinary scientific researches: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, December 11, 2020. Amsterdam, The Netherland, 2020. Vol. 5. P. 142–144.
654. Марущак М. Симон Петлюра. Вінницький період. Вінниця: Нова книга, 2009. 36 с.
655. Мельник Р. Проблема матеріально-технічного забезпечення збройних сил у теоретичних розробках військовиків інтернованої армії УНР у міжвоєнний період // Аналітичний інформаційний журнал «Схід». Донецьк, 2010. №5. С. 97–103.
656. Мельник Р. Теоретичні основи матеріально-технічного забезпечення збройних сил в українській військовій літературі 20–30-х рр.. ХХ ст. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2014. №784. С. 153–161.
657. Мельник Р. Мельник В. Матеріально-технічне постачання армії УНР в українській військово-теоретичній думці 20–30-х рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2017. Вип. 1. Ч. 2. С. 69–73.
658. Михайлова О. Польсько-українське військово-господарче співробітництво (січень-квітень 1920 р.) // Розпорядження ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. Київ, 2007. Вип. 12. С. 198–220.
659. Михайлова О. Польсько-український союз 1920 р.: військово-господарча співпраця на території Правобережної України (кінець квітня – середина червня) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Київ, 2011. Вип. 6. С. 295–336.
660. Моздир В. Утворення Подільського комітету товариства українського Червоного Хреста та його реорганізація (червень-липень 1919 року) // Матеріали

- ХІІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 430–436.
661. Моренець В. Невідома спадщина. Ніжин: Видавець ПП Лисенко ММ, 2014. 264 с.
662. Муляр В. Організація медико-санітарної служби війська УНР у запіллі (Проскурів–Старокостянтинів) у 1919 р. // Старокостянтинівщина та національно-визвольні змагання (100-річчю Української національної революції 1917–1921 рр. присв.). Науковий збірник матеріалів науково-практичної конференції 2019. С. 123–129.
663. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2 кн. / за ред. В. Смоля, В. Верстюка та ін. Київ: Наукова думка, 2012. Кн. 2. 460 с.
664. Олійник С. Трембовецький Д. Вереснева акція військового міністерства Другої УНР по збору майна для потреб армії // Науковий діалог «Схід–Захід». Матеріали ІV веукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Дніпропетровськ, 2015. Ч. 1. С. 103–105.
665. Олійник С. Забезпечення органами влади і управління Української Народної Республіки війська тютюном навесні–восени 1919 року // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». Хмельницький, 2022. №1(8). С. 113–116.
666. Олійник С. Санітарно-дезінфекційні загони як складова військової медичної служби Другої УНР // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2022. Т. 39: До 70-річчя від дня народження професора Анатолія Філінюка. С. 208–217.
667. Павлович. Листи з України. Український Червоний Хрест. (Філія при дієвій армії) // Воля. Відень, 1920. Т. 4. Ч. 3. С. 124–125.
668. Пінак Є., Чмир М. Військо української революції 1917–1921 років. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 432 с.:іл.

669. Піняжко Р., Любінець О. З історії організації медико-санітарної служби Української Народної Республіки // Україна. Здоров'я нації, 2013. №1. С. 125–130.
670. Попенко Я. Діяльність дипломатичного представництва Директорії УНР в Бельгії та Нідерландах у 1919–1921 роках // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2005. Вип. XIX. С. 188–197.
671. Рендюк Т. Українська Надзвичайна дипломатична місія в Румунії. 1919 рік // Україна дипломатична. Київ, 2020. Вип. XX. С. 98–119.
672. Руккас А., Ковальчук М. Діяльність військової секції при дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919-липень 1920 р.) // Київська старовина. Київ, 2003. №5. С. 128–156.
673. Руккас А. Польсько-український військовий союз і війна проти радянської Росії в 1920 р. // На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. С. 223–266.
674. Руккас А. Польсько-український військовий союз 1920 р. // Польсько-українська військова співпраця протягом історії. Матеріали конференції. Київ: Дух і літера, 2018. С. 202–234.
675. Руккас А. «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 480 с.
676. Русин Ю. Тилове забезпечення Армії УНР та Галицької армії: спроба порівняльного аналізу // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Держава та армія». 2014. № 809. С. 80–83.
677. Самутин П. Українські збройні сили в році 1920 // Альманах Українського Народного Союзу на ювілейний рік 1968. Нью-Йорк: Свобода, 1968. С. 139–150.
678. Слюсаренко П. Армія Української народної Республіки в боях за Східну Галичину у період російсько-польської війни 1920 року // Воєнна

- історія України. Галичина та Закарпаття: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної заочної конф. 5-6 червня 2014 р. Київ, 2014. С. 248–256.
679. Солдатенко В. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. У 4-х т. Рік 1919. Київ: Світогляд, 2010. Т. 3. 453 с.
680. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. Київ: Либідь, 1999. 976 с.
681. Срібняк І. Військова співпраця УНР та Польської Республіки у другій половині 1919–1920 рр.: організаційно-мобілізаційний аспект // Польсько-українська військова співпраця протягом історії. Матеріали конференції. Київ: Дух і літера, 2018. С. 151–177.
682. Срібняк І. З історії діяльності української дипломатії в Польщі у 1920 році (за документами Центрального військового архіву Польщі) // Архіви України. Київ, 2020. №323:квітень–червень. Вип. 2. С. 86–102.
683. Срібняк І., Попенко Я. Діяльність військового відділу Надзвичайної дипломатичної Місії у Румунії, 1920 р. (за матеріалами САВ) // Rusin. Молдова, 2019. №57. С. 157–178.
684. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Власними силами. Скрентон. 1962. Т.1. 272 с.
685. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Україна між двома силами. Скрентон. 1963. Т. 2. 248 с.
686. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Україна між двома силами. Скрентон. 1965. Т. 6. 247 с.
687. Таранцова Т. Професор С. Л. Франкфурт та його діяльність в урядах УНР // Історичний архів. 2017. Вип. 18. С. 140–144.
688. Тинченко Я. Армии Украины 1917-1920 гг. М.: Восточный горизонт, 2002. 140 с.
689. Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919–1922 р. Київ: Темпора, 2017. 760 с.

690. Тинченко Я. Українська армія у 1920 році: Військовий союз з Польщею, війна з Радянською Росією та інтернування. Київ: Темпора, 2020. 244 с.:іл.
691. Трембіцький А. Діяльність Кості Солухи на лікарській ниві // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2008. Т. 12. С. 283–311.
692. Трембіцький А. І. Огієнко та Є. Сіцинський – чільні діячі Подільського Товариства Українського Червоного Хреста // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. IV. С. 259–267.
693. Трембіцький В. Всеукраїнське Товариство Червоного Хреста 1918–1923 // Вісті комбатанта. Торонто-Нью-Йорк, 1972. Ч. 4. С. 16–21.
694. Трембіцький В. Лікарський світ за Української держави. За Директорії УНР (1919–1920) // Вісті Комбатанта. Торонто–Нью-Йорк, 1974. №1. С. 18–21.
695. Трембіцький В. Міністерство здоров'я в УНР // Вісті комбатанта. Торонто–Нью-Йорк, 1972. Ч. 3. С. 14–21.
696. Трембіцький В. Санітарна блокада України // Вісті Комбатанта. Торонто, 1973. №5/6. С. 59–66.
697. Трембовецький Д. Діяльність військового міністерства УНР з забезпечення армії теплими речами восени 1919 року // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 8. С. 361–366.
698. Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських збройних сил 1917–1921. Вінніпег: В-во Д. Микитюка, 1954. 176 с.:іл.
699. Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. Київ: Україна, 1995. 206 с.

700. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр.: в 3-х томах / за ред. А. Скаби та ін. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1970. 461 с.
701. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Відень: [б. в.], 1921. Кн. 3. 159 с.
702. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. Мюнхен: Дніпрова хвиля. 1958. 319 с.
703. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). Прага: Вільна Спілка, 1927. 334 с.
704. Швидченко Т. Причини та передумови Першого Зимового походу армії УНР 1919–1920 рр. // Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія : Педагогічні та історичні науки : збірник наукових статей. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. СХХV (125). С. 248–259.
705. Шелухин С. Варшавський договір між поляками й Петлюрою 21 квітня 1920 року. Прага: Нова Україна, 1926. 40 с.
706. Яценко О. Діяльність кооперації Поділля під час білогвардійської навали (друге півріччя 1919 р.) // Сіверянський літопис, 2010. №2–3. С. 158–165.
707. Bruski J. Petlurowcy: centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924). Kraków: ARCANA i Bruski, 2000. 600 s.
708. Grzegorzczak T. 6. Armia Wojska polskiego w 1920 r. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009. 509 s.
709. Legieć J. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej 1920 roku. Toruń: Adam Marszałek, 2002. 207 s.
710. Rukkas A. Razem z wojskiem polskim: Armia Ukraińskiej Republiki 1920 r. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2020. 696 s.
711. Szajdak S. Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku. Warszawa: RYTM, 2005. 314 s.

712. Tuliński A. 6 Armia Wojska Polskiego w wojnie posko-bolszewickiej w 1920 r. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2021. T. 1, 2. 1183 c.
713. Odziemkowski J. Polskie formacje etapowe w Galicji Wscodnej na Wołyniu i Ukrainie w latach 1918–1920. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2019. 203 s.
714. Odziemkowski J., Rukkas A. Polska–Ukraina 1920. Warszawa: Oficena Wydawnicza Volumen, 2017. 232 s.:il.
715. Wiszka E. Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie, szlak bojowy, internowanie 1920-1924. Toruń: Wydawnictwo naukowe universytety Mikolaja Kopernika, 2012. 513 s.

V. Автореферати дисертацій і дисертації

716. Демчучен О. Формування збройних сил Української Народної Республіки доби Директорії: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22; Національна академія оборони України. Київ, 2009. 180 с.
717. Ковальчук М. Війна Української Народної Республіки зі Збройними Силами Півдня Росії (осінь 1919 р.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Київський національний університеті ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 222 с.
718. Левченко О. Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 р. – липень 1919 р.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Національна академія наук України. Інститут історії України. Київ, 2002. 161 с.
719. Мина Ж. Збройні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 р. – листопад 1920 р.): дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2008. 178 с.

VI. Довідники та енциклопедична література

720. Военный энциклопедический словарь / пред. Гл. ред комиссии Н. В. Огарков. Москва: Военное издательство, 1984. 863 с.
721. Словник військових термінів та скорочень (абревіатур). Київ: Воєнно-наукове управління Генерального штабу Збройних сил України, 2020. 52 с.

ДОДАТКИ**Додаток А**

Телеграма Головного отамана Військ УНР С. Петлюри, адресована начальникам військових частин, установ та комісарам про збереження військового майна, 15 грудня 1918 р.

**КОПІЯ ТЕЛЕГРАМИ
КАМЕНЕЦЬ ІЗ КАЗАТИНА
15 ГРУДНЯ 1918 Р.**

Всім Начальникам Військових частин і установ, Комісарам.

Наказ війську Української Народньої Республіки ставка 12/12 1918 р. для збереження і розумного розпорядження майна серед війська укр. нар. респ. Перше вимагати для частин лишь те без чого абсолютно не можливо обійтись. Друге за продаж військового майна як добра народного старшину та козаків передавати військовому польовому суду. Трете покупців зазначеного майна притягати до суду по рівні з продавцем. Четверте всіх хто так чи інакше знатиме про продаж і не заявить військовій владі притягати до суду на однакові з заданими підставниками. Наказ цей передати телеграфно і по телефону всім військовим частинам і установам. Широко оповістити населення.

Головний Отаман Петлюра, Начальник штабу Осецький.

[54, арк. 300; 168, арк. 4; 351, с. 122].

Телеграма Головного начальника постачання Літвінова до губернських та повітових управ, комендантів, комісарів залізниць та військових старшин про збір зброї у населення для потреб республіканського війська Директорії УНР, 16 грудня 1918 р.

КОПІЯ ТЕЛЕГРАМИ
КАМЕНЕЦЬ ІЗ ФАСТОВА
16 ГРУДНЯ 1918 Р.

Всім Губерніяльним та Повітовим Управам, Губерніяльним Повітовим Командантам,
всім залізницям Комісарам, всім військовим Старшинам.

З огляду на надзвичайну потребу зброї для озброєння формуємої У. Р. армії прошу вжити самих рішучих заходів аби вся зайва зброя яка знаходиться в руках населення і окремих осіб котрі фактично не ведуть активних військових операцій а тільки перетримують у себе зброю буде негайно зібрана і передана під охорону Коменданта. Про кількість зібраної зброї прошу негайно повідомити по телеграфу Головного Начальника Постачання У Н Р. Підкреслюю ще раз, губ зброю необхідно потрібно для армії і що ті особи які ховатимуть і мені нездаватимуть зброї будуть передані польовому суду. Цей наказ розповсюдити якнайширше між населенням належить звертатись до мене.

Головний Начальник постачання Укр. Р. Полковник ЛІТВІНОВ. Т.в.о. помічника Головного відділу Начальник постачання по гарматним справам ГАВРИЩУК.

[54, арк. 234; 56, арк. 186–189; 326, арк. 276; 455; 562].

Наказ Ч. 134 Міністерства військових справ УНР про організацію збору німецького та австро-угорського майна, 26 січня 1919 р.

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народньої Республіки.

Ч. 134

26 січня 1919 року.

(По Управлінню Головного Начальника Постачання).

Все майно, котре залишили німці або австро-угорці після свого відходу із України, повітовим демобілізаційним комісіям взяти на учот, налагодить охорону його й належний догляд.

В місцях, де повітових демобілізаційних комісій немає, обов'язок відносно цього майна накладається на повітових військових начальників.

По одержанні цього наказу на місцях негайно надіслати до Головних Управлінь списи цього майна, по роду його, а до Управлінь Головного Начальника Постачання і Начальників Постачань армії загальні списи.

Право розпоряджатися цим майном надається Начальникам Постачань армій і Начальникам Головних Управлінь.

Підписали: Військовий Міністр, Отаман Греков.

Головний Начальник Постачання, Отаман Даньків.

З оригіналом згідно: Начальник Канцелярії Військового Міністерства, Отаман Галкин.

[95 арк. 98; 97, арк. 71; 98, арк. 151].

Наказ Ч. 173 Міністерства військових справ УНР про надання грошової компенсації новобранцям за принесену на збірний пункт зброю, 13 лютого 1919 р.

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народної Республіки.

Ч. 173

13 лютого 1919 року.

(По Управлінню Головного Начальника Постачання).

§ 1.

В додаток до наказу Головної Управи Війська Української Народної Республіки від 4-го лютого б. р. Ч. 171, наказую, щоб тим новобранцям, котрі по мобілізації прибувають в частини озброєними - за зброю видавалась платня. Платня повинна провадитись по прибуттю партії до частини, маючи на увазі гідність зброї, по справедливій оцінці в комісіях при кожній окремій військовій частині. Найвищі ціни встановлюються такі: а) за зовсім справну рушницю - 200 (двісті) карбованців; б) за кулемет «Максима» і «Кольта» 1000 карбованців; окремо за кулеметну стрічку (ленту) 15 карб.; в) за рушничні справні набой: за окремий набій - 18 коп., за цілу пачку в 5 набойів - 1 карб. За рушниці і зброю котра зовсім зіпсована і нею користуватись не можна - платні не видавати.

До цього додаю, що Повітові Військові Начальники через волосних комісарів повинні оголосити цей наказ зараз по селам, позаяк мобілізуючимся військовим частинам потрібно як найшвидше озброїтись.

Підписали: Військовий Міністр, Отаман Греков.

Головний Начальник Постачання, Отаман Даньків.

З оригіналом згідно: Начальник Канцелярії Військового Міністерства, Отаман Галкин.

[95, арк. 111 зв.; 165, арк. 2; 173, арк. 4-4 зв.].

**Лист Головного начальника постачання підрозділам Дієвої армії УНР про
реорганізацію, відповідно до наказу 21 лютого 1919 р.**

Начальникові Головного інженерного управління

Наказом військам Дієвої Армії У.Н.Р. за ч.2 від 21/ІІ 1919 р. проводиться в життя нова організація Дієвої Армії (копія наказу додається).

Організація інженерного постачання Дієвої армії, в зв'язку з її реорганізацією, виявляється в слідуєчому:

На чолі постачання армії стоїть Головний начальник постачання з відділами його управління: інженерним, гарматним та іншими. Головний начальник постачання має в своїм розпорядженні базисні інженерні склепи, з котрих поповняє кошові склепи та задовольняє частини не входячі в склад кошів. Головному начальнику постачання підлягають начальники постачань кошів, управління котрих складаються з відділів: інженерного, гарматного та інших. На чолі інженерних відділів стоять кошові інженери. Для задоволення частин кошу інженерним майном, розпорядженням кошового начальника постачання утворюється кошовий інженерний склеп.

Всі решту інженерні (резервні), а також: автосклепи, бензиносклепи, інже- та автомайстерні підлягають безпосередньо головному інженерному управлінню.

Резервні склепи поповняють базисні та кошові інженерні склепи, а також задовольняють вимоги запасових частин (бригад), проект формування котрих зараз складається. Головне інженерне управління проводить також заготівки інженерного майна для поповнення резервних склепів і задоволення потреб армії.

Повідомляючи про вищевиложене прохаю Ваш висновок і виготовлення детального плану інженерного постачання стосовно згаданих вище умов.

Крім цього препроводжуються Вам штати всіх частин коша нової організації для негайного утворення комісії для складання табелів інженерного майна, котрі в найкоротший термін надіслати до дорученого мені управління.

Додаток: схема і наказ за ч.2 21/ІІ 1919 р. з штатами.

Підписав: Головний начальник постачання (підпис)

Начальник інженерного відділу військовий технік сотник (підпис)

**Телеграма Головного начальника постачання Дієвої армії УНР І. Даньківа до
начальника Артилерійської управи про зміни в організації системи постачання війська
навесні 1919 р.**

Копія

Т Е Л Е Г Р А М А

Начальникові Головної Артилерійської Управи із Жмеринки.

Жмеринка 1 березня 1919 р.

На підставі нової організації військ Дієвої армії керування всім постачанням військ Дієвої армії буде провадитись Головним Начальником Постачання, себто мною.

У всіх кошах повинні бути призначені Начальники Постачання кошів котрим по питанням постачання безпосередньо підлягають кошові інтенданти, інспектори артилерії, кошові інженери, санітари та ветеринарні лікарі. В кожному загоні згідно штатів установлені Начальники постачання – інтенданти /раніш дівінти/ та Управа гарматна, частини інженерна, санітарна та ветеринарна.

Обов'язки постачання в загоні виконує: Командир Інженерної Сотні гарматного куреня та Начальники санітарної частини й Ветеринарний лікар. Всі вимоги входячих в склад загонів повинні провадитись безпосередньо до Начальників Постачання загонів по кожному відділу постачання /Інтендант, Інженер, гармат та іншого/ окремо. Начальники постачання загонів /Інтенданти, гарматники, інженери та інші/ звертаються до Начальника Постачання Кошу. Всі грошові вимоги частин повинні надсилатись безпосередньо до Начальника Постачання Кошу. Всі Начальники постачання фронтів та груп повинні бути негайно скасовані й всі діла передати в відповідні коші до Начальників Постачання, а закінчені - до другого Департаменту Державного Контролю.

Наказний Отаман наказав надалі ніяких постачань при Штабах фронтів та груп не утворювати. Всі Начальники постачання, Корінти та інші інституції корпусів існувавших раніш крім 2-го та 3-го кадрових корпусів касуються. Весь необхідний персональний склад касуємих інституцій повинен ввійти в склад відповідних кошів. Всі зайві особи повинні бути не пізніше як десятого березня відкомандировані до дорученого мені Управління з вказівкою яку посаду він займав.

Щоб встановити в справі лад постачання прохаю Вашого розпорядження, щоб всі частини входячі в склад кошів, по новій організації, звертались з вимогами тільки до своїх Начальників Постачання Кошів, через вказані вище інституції. Без цього ні одна (арк. 39) вимога окремої частини не буде мною задовольнятися, також не буде задовольнятися Головним

Управлінням. Щоб надати можливість своєчасно постачати всі кошти та відкрити кредити Наазний Отаман наказав зараз же виявити, які частини входять в склад кошів, яка кількість людей та коней дійсно існує зараз та повідомити мене не пізніше 5 березня.

Відповідальність відповідальність за дійсне число Наказний Отаман покладає на всіх. Прохаю розпорядження всім кошам, щоб зараз повідомили мене про організацію постачання кошів з вказівкою хто на яку посаду в кошах та загонах призначений.

Схема організації постачання кошів буде надіслана нарочитим. Ч. 1450.
Головначпостдармії Отаман ДАНЬКІВ.

З оригіналом згідно:

Помічник Начальника Частини Персонального складу ГАУ, Ранговий підпис.

[265, арк. 39 зв.].

**Наказ Ч. 5 Генерального штабу Дієвої армії УНР про порядок видачі майна із
військових складів начальникам частин, 3 березня 1919 р.**

НАКАЗ Ч.5

Війську Української Народньої Республіки

3 березня 1919 року

СТАВКА

(По Головному Постачанню)

§1

До мене до Начальника Генерального Штабу і до Головного Начальника Постачання звертаються деякі начальники окремих частин, щоб їм було дозволено без відома Головного Начальника Постачання за своєю відповідальністю видавати наряди по вимогам із місцевих гарматних і інших склепів. Цього ніяк дозволити не можна і суворо забороняю тому, що тоді окремі не в рівній мірі будуть користуватися з одного боку інтендантським майном, а другого боку гарматне майно залишиться в непотрібній кількості по частинам, котрі по обставинам військового часу не мають в цьому необхідної потреби через це ці частини котрі після великого бою з ворогом з'ушили набої, не зможуть швидко їх дістати. Це впроваджує Головного Начальника Постачання в незнання в яким саме склепу залишились набої і прийдеться розшукувати по склепам необхідне майно. Це все має багато часу і під час війни може оставити погані наслідки на оперативному ході справ фронту, а в дальшій розумінню на Українській Народній Республіці, для кращого порядку наказую всім військовим начальникам під суворою відповідальністю самочинно не користуватись з військових склепів для задоволення потреб військових частин звертатись з вимогами до головних Управлінь при цьому необхідно попередньо звернутися за дозволом до Головного Начальника Постачання телеграфно, позаяк тільки за його дозволом Головне Управління можуть дати наряд на відпуск із склепу майна в частини. Ще раз звертаю увагу тим Військовим Начальникам котрі всією душею хочуть послужити на користь Українського народу, але через нарушення уставленого порядку роблять зло, як не тяжко при тих умовинах йти законним шляхом як не трудно окремим начальникам виконувати скоріше свої обов'язки, але ж взагалі для всього війська Українського для всього Українського народу законний шлях є найкращий шлях, він саме тільки один корисний і приведе наш наряд до доброго кінця, до щастя.

§ 2.

Наказую всім кошовим всім командірам дієвих та кадрових корпусів які ще існують негайно передати в гарматні склепи рушничну зброю, рушничні набої і інше гарматне майно,

котре у них мається по частинам в більшій кількості чим є козаків, в які саме склепи передано майно, яке майно і в якій кількості треба про це необхідно повідомити Головного Начальника Постачання і Головне Артилерійське Управління для взяття майна на учот.

Оригінал підписали: Наказний Отаман, отаман Греків

Головний Начальник Постачання Отаман Даньків.

З оригіналом згідно:

Начальник Загального відділу Штабу дієвої Армії Виговський.

[168, арк. 16; 171, арк. 77 – 77 зв.].

**Лист керівника військової секції при Дипломатичній місії УНР в Румунії
С. Дельвіга до Головного начальника постачання Дєївої армії УНР про кількість
відправленого в УНР озброєння з 17 серпня по 19 жовтня 1919 р.**

Mission exytraordinaire
diplomatique et militaire
Ucrainienne
en Roumanie

10 листопада 1919 р.

Пану Головному Начальнику постачання

№445

BUCAREST

Повідомляю, що за весь час мого перебування в Румунії мною здобуте і відправлено на Україну військове майно. Кількість, а також і вартість котрого видна з нищеслідуючої таблиці.

Перша партія відправлена 17 серпня б/р.

Назва державного майна	Кількість	Вартість		Примітка
		Фр. фран.		
Рушничні набої рос. зразку	400 000	93.600	-	випадково здобуті
Рушничні набої австрійської зразку	100 000	23.400	-	оплачені цукром
Гранати 3-х дюймові польові	890	93.450	-	3500 пудів (3 ½) вагони
Гранати 3-х дюймові гірні	1100 +58	116.550 -	1000	
	Разом	327.000		

Друга партія відправлена 28 серпня

Назва державного майна	Кількість	Вартість		Примітка
		Фр. фран.	Леї	
Рушничні набої рос. зразку	400 000	93 600	-	випадково здобуті

Рушничні набoї австрійської зразку	100 000	23 400	-	* вартість рушниць повинна бути оплачена золотою валютою
Гранати 3-х дюймові польові	1000	105 000	-	3500 пудів (3 ½) вагони
Гранати 3-х дюймові гірні	1000 +20	172 000 -	120	
	Разом	499 000	120	

Третя партія відправлена 15 вересня

Назва державного майна	Кількість	Вартість		Примітка
		Фр. фран.	Леї	
Рушничні набoї рос. зразку	490.380	114.748 92		Випадково здобуті
Рушничні набoї австрійської зразку	1508.260 +4.0850	118.932 44	1334	
Шрапнелі 3-х дм. гірні	705+40		140	
Шрапнелі 3-х дм. польвові	4300+67	84.025	2345	
Гранати 3-х дюймові польові	2500+50	51.500	175	
Гранати 3-х дюймові гірні	2	210	-	
Бомби 48 гаубіци	500	?	-	
Заряди	1491	?	-	
	Разом	1.031916 36	3994	

Четверта партія відправлена 19 жовтня

Назва державного майна	Кількість	Вартість		Примітка
		Фр. фран.	Леї	
Рушничні набoї рос. зразку	500 000	117.000	-	Випадково здобуті
Рушничні набoї австр.	499.400	116883	-	Вартість рушниць

				повинна бути сплачена золотом або французькою валютою
Шрапнелі 3-х дм. польов.	1700+61	420 000		
Гранати	800			
Австрійські шрапнелі 3-х дм.				
Австрійських рушниць	1000	86000		
Рушниці рос. зразку	1000	86 000		
Патрони до кулеметів сист. «Люїса»	487 080	-	125 000	
	Разом	827 883	125 000	

Голова місії
Отаман Дельвіг

Сотник Чайківський

[120, арк.1 – 1 зв.]

**Наказ Ч. 77 Головного отамана С. Петлюри про мобілізацію 9 червня 1919 р.
чоловіків до Дієвої армії УНР**

Наказ про мобілізацію гол. Отам. Петлюри

Для негайного розпорядження наказ головної Команди військ Української Народньої
Республіки 9 червня 1919 р. ч. 77

На підставі існуючих законів наказую:

- 1) Всі козаки, служивші в війську, які народились з 1 січня 1896 р. по 31 грудня 1898 року, себ-то, за 1896, 1897 і 1898 роки.
- 2) Всі підстаршини до 35 років включно.
- 3) Всі старшини до 40 років включно.
- 4) Закликані особи мусять з'явитися на протязі трьох днів зі дня оповіщення цього наказу.

Позаяк місцеві апарати по призиву і мобілізації що не налагоджені переведення в життя цієї мобілізації покладаю на штаби дієвих груп і дивізії, а саме: кожній групі і окремій дивізії провести мобілізацію для своїх частин в слідуючих повітах:

- а) І-й дивізії / Північній/ в Кременецьким і Острозьким.
- Б) Останнім дивізіям групи Січових стрільців в Старокостянтинівським і Із'яславським.
- В) Запоріжській групі – в Проскурівським і Летичівським.
- Г) 3-й пішій дивізії/ Запоріжська Січ/ в волостях Каменець-Подільського і Новоушицького повітів на північ від лінії Збриж–Смотрич–Дунаївці, Новоушиця виключно.
- д/ 3-й пішій дивізії в останніх волостях Каменець-Подільського і Новоушицького повітів.

3/ Пунктами явки призначаються:

Для Кременецького і Острозького повіта міста Ямпіль.

Для Старокостянтинівського і Із'яславського повіта – м. Теофіполь.

Для Проскурівського і Летичівського повіта м.Проскурів.

Для Каменець-Подільського і Ново-Ушицького повіта м.Дунаївці.

4/ Штабам групи 1-ой, 2-ой і 3-ой дивізії надіслати в пункти явки свох старшин не менш 3-х чоловік для проведення мобілізації і відправки мобілізованих по частинам груп і дивізій.

5/ Для освідування заявивши себе при явці хворими чи не здатним идо служби, скласти в пунктах явки комісію в складі одного із представників штабу, старшого / на якого покладається головування комісією, 2-х лікарів і представника місцевої громадянської влади.

6/ на прийнятих до війська, також на звільнених в тимчасовий відпуск по хворості, чи забракованих зовсім від служби повинні складатись списки з тим, аби ці списки збереглись при штабі до утворення повітових військових начальників, котрим вони мусять передані після налагодження мобілізаційних апаратів. Списки складати по повітам окремо.

7/ Всім звільненим в відпуск по хворості, чи зовсім від служби видати відповідне посвідчення від прийомної комісії.

8/ Мобілізація ця повинна бути виконана на протязі сьоми доб з дня одержання сього наказу.

9) Всім мобілізованим з'явитись на збірний пункт добре одягненими, озброєними з харчами на сім днів, при кожній рушниці мати сто двадцять набоїв.

10) За справну зброю, котра буде принесена мобілізованими Штабам Дивізії і груп належить виплачувати гроші по слідуєчому обрахунку: за трьохлінейну російську рушницю, або ж вінчестер 60 гривень (теж саме й без засову затвору та багнету 30 гривень), багнет - 10 гр. засов. затвор 20 гр., рушничний набій 50 шагів. Кулемет Максима, Кольта або (Пропуск) 300 гривень, теж саме без засову і затвору 250 гривень і засов - затвор 50 гривень, набій 50 шагів. Гармата трьох дюймова полева - гірна або 6 дюймова 48 лінейна - 1000 гривень, теж саме без засову, без затвору, без наділу без панорами 550 гр. засов - затвор гарматний 200 гр. і стрільна приспособа 50 гр. Гарматний набій 3 дюймовий 6 дюймовий, 48 лінійний - 30 гр., гарматний знаряд гільза 6 дюймов і 48 лінейной - 20 гр., заряд гільза з порохом 6 дюймовий і 48 лінейний 20 гр. Бінокль - далековид 200 гр., кулеметна стрічка 20 гр., гарматний хомут зі шлією 200 гр. За зброю вимагаючу невеликого полаштування платить половину зазначеної платні, за зброю зовсім зіпсовану - личиться державною.

11) З огляду на (Пропуск) становище Держави і на те, що призиваємі закликались вдруге раз вже одержували гроші за принесені з собою одяг та взуття - Наказую за цей раз гроші за одяг і взуття не виплачувати...

Підписали Головний Отаман Петлюра і за Військового Міністра Отаман Шамбле.

З оригіналом згідно ділов. Губай.

[503; 517].

Наказ Ч. 41 Міністерства військових справ УНР про створення комісії для обліку зброї та набоїв у дивізіях, артилерійських складах, військових та цивільних інституціях у Кам'янці-Подільському та його околицях, 30 червня 1919 р.

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народної Республіки.

Ч. 41

30 червня 1919 року.

(По Управлінню Головного Начальника Постачання).

Наказую Головному гарматному Управлінню скласти комісію для фактичної перевірки зброї та наявності набоїв по всіх військових частинах, артилерійських склепах та всіх військових та цивільних інституцій в місті Кам'янець та навколо.

Підписали: Військовий Міністр, Отаман Сиротенко.

Головний Начальник Постачання Дурбак.

З оригіналом згідно: В. Об. Начальника Канцелярії Військового Міністерства, Військовий Старшина Кандиба.

[3, арк. 16; 95, арк. 199; 208, арк. 1].

Наказ Ч. 61 Міністерства військових справ УНР про облік зброї та набоїв тилловими військовими частинами й управліннями, 4 липня 1919 р.

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народньої Республіки.

Ч. 61

4 липня 1919 року.

(По Головному Артилерійському Управлінню).

Н А К А З У Ю:

1) Всім частинам, управлінням та інституціям, які мають озброєні команди, як штатні так і вільнонаймані, негайно завести точний облік по книгам маючихся у них зброї та набоїв.

Прибуток, а також вибуток зброї і набоїв кожен раз оголошувати в наказах по частинам, зазначаючи причини прибутку та вибутку і зберігаючи про це оправдуючі документи.

Рушничні набої перелічити точно до одиниці й зберегти з повним забезпеченням їх від хижацтва та вибуху.

Відповідальність за вищезазначене покладається на Начальників частин та інституцій.

2) 1 і 15 числа кожного місяця подавати в порядку підлеглих до Головного Артилерійського Управління відомості про стан зброї на набоїв, як в частинах так і в складах із вказівками про прибуток і вибуток зброї за минулий термін по прикладаємій до цього формі.

3) Головному Артилерійському Управлінню частіше робити фактичні і документальні перевірки стану зброї та набоїв.

4) Про результати кожної перевірки доносити мені.

Підписали: Військовий Міністр, Отаман Сиротенко.

Т. в. о. Начальника Головного Артилерійського Управління Федорів.

З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи Канцелярії Військового Міністерства, Військовий Старшина Кандиба.

[3, арк. 36; 95, арк. 215; 97, арк. 250; 208, арк. 11].

**Наказ Ч. 29 т.в.о. командуючого Дієвої армії УНР Ю. Тютюнника про збір зброї,
артилерійського приладдя та набоїв, 31 серпня 1919 р.**

Військам Наддніпрянської Дієвої Армії Української Народньої Респ.

Ч. 29

31 серпня 1919 року

Великий брак в Штабі Армії рушниць, набоїв і іншої потрібної зброї страшенно відбивається на бойових подіях наших славних військ, бо козак наш, терплячи голод і холод та ще й до цього, не маючи набоїв і потрібної зброї, опиняється в дуже скрутному становищу, як це може зрозуміти всяка людина навіть і в тилу, хоть в думці поставивши себе на хвилину на місто того козака.

Писалось багато відозв до громадянства, наказів, примушувалось та чогось все дарма. Не тільки показує оскільки темний наш нарід і оскільки мало у нашого громадянства патріотизму і любови до свого війська.

Отже, я звертаюсь, мимо всього цього, до самого шкурного почуття нашого громадянства.

І дитині зрозуміло, що козак без рушниці і набоїв - це тільки живе м'ясо для ворога. Без зброї він не може давати опір ворогу і тим захищати тих всіх, хто поза пічками в тилу займається гречкосійством.

І коли козак без зброї примушен буде відійти, то прийде большек але вже зі зброєю, і як не стріляй, мовляв, в спину нашому козаку, пощади від большеака не вимолиш.

Отже, перш за все свою зброю він вживе проти недобитого до тепер громадянства, проти недорізаного дотепер селянства. Так оце нашому недобитому ще большеаками громадянству моя порада.

Як хочеш бути живим, хочеш мати порядок і спокій і нехочеш комуни, то зараз же викопуй зброю і набої, які в тебе є і негайно неси до місцевого, чи до повітового комісара, або коменданта. Вони ж здадуть через коменданта тила в Головне Постачання, а воно через свої відділи порівну розподілить між військом.

І тоді наша регулярна селянська армія збільшиться, буде чим їй битись з ворогом, буде чим вигнать його з України, а значить буде чим навести порядок, спокій і мирне життя.

Отже, пропоную всім, хто має яку б то не було зброю, рушниці, шаблі, кулемети, артилерійське приладдя і набої негайно зносити до найближчого коменданта чи комісара. Невиконавших цього мого наказу в десятидневний термін з дня оголошення на місцях віддавати

військовопольовому суду. Коменданту тила вжити найрішучіших заходів аби наказ цей був виконаний без винятку.

Оригінал підписано:

Т. В. О. Командуючого Армією,

Отаман Тютюнник.

Т. В. О. Начальника Штабу,

Отаман Сінклер.

[421].

Наказ Ч. 158 Головного отамана С. Петлюри про збір зброї, набоїв та артилерійського майна за грошову компенсацію у населення та заклик до українського селянства підтримати акцію, 10 вересня 1919 р.

Ч. 158

10 вересня 1919 року.

(По Головному Артилерійському Управлінню)

Наказую:

1. На протязі двох тижнів з одержанням цього розпорядження Командуючих групами, корпусами, бригадами та окремими дивізіями через відповідних Завідуючих артилерійськими частинами (Зач'їв) в порозумінню з органами місцевого самоврядування і представників влади на місцях Державного Контролю та Державного Інспекторату організувати та закінчити збір за гроші зброї, набоїв та іншого гарматного майна.

2. Для проведення збору зброї та для розплати за неї утворити розпорядженням Командуючих групами, корпусами, бригадами та окремими дивізіями особливі Комісії з обов'язковою участю представників від Державного Інспекторату і Державного Контролю.

3. В районі на південь від лінії Сатанів, Ярмолинці, Копайгород і Яруга теж в 2-х тижневий термін населення по вказівкам Повітових Комісарів і під їх відповідальністю повинно здати всю, яка мається у нього зброю та набої, в селах і містах представникам сільських і місцевих Народних управ. Останнім видати власникам зброї квитки, по котрим Повітові Комісари повинні негайно виплатити гроші. Для повернення витрачених за здану зброю грошей належить звернутися до Головного Артилерійського Управління.

4. Ціни на гарматне майно не повинні перевищувати:

- а) рушниця (російська, австрійська, Вінчестера) як з багнетом, так і без нього - 60 гр.
- б) рушниця без затвору - 30 гр.
- в) затвор - 20 гр.
- г) багнет - 10
- д) кулемет справний (всякого зразку) - 300 гр.
- е) кулемет без затвору - 250 гр.
- ж) кулеметний затвор - 50 гр.
- з) гарматний затвор справний - 200 гр.
- і) стрільна приспособа - 50 гр.
- к) панорама - 200 гр.
- л) гарматний націл - 50 гр.

- м) кулеметна стрічка - 20 гр.
- н) рушничний набій, за штуку - 2 гр.
- о) гарматні набої різних зразків - 30 гр.
- п) бінокль (призменний) - 200 гр.
- р) заряд з гільзою різних зразків - 20 гр.

Ціни на зброю повинні бути зменшені на половину в залежності від їх якості і справності.

5. Зач'ам і Повітовим Комісарам після одержання зброї та набоїв з сіл і міст повідомити Головне Артилерійське Управління про кількість зібраної зброї. Повітовим Комісарам крім того зібрану зброю належить негайно направляти з місцевостей на південь від лінії мм. Сатанів, Ярмолинці, Копайгород і Яруга до Кам'янця.

6. Після 2-х тижнів після оголошення цього наказу, у випадку, як було виявлено, що село, або особа відмовиться від видачі набоїв і зброї наказую провадити військовою силою труси і знайдену зброю конфіскувати, а винних віддавати під Надзвичайний Військовий суд, котрий повинно утворити на цей випадок при кожній дивізії або бригаді, а в тилловому районі розпорядженням Коменданта тилу.

7. Операцію обміну зброї і набоїв у населення припинити з 25 вересня.

8. Наказ цей провести в життя по телеграфу.

В І Д О З В А ДО ТРУДОВОГО СЕЛЯНСТВА.

Селяни! Наше славетне військо, а Ваші батьки, брати і сини, зараз женуть наших заклятих ворогів, комуністів, геть з рідної землі.

Але ж, щоб вигнати ворога з батьківщини і озброїти призваних до війська рекрутів і мобілізованих потрібні зброя, набої та інше приладдя.

Всі заходи про забезпечення війська зброєю зроблені, але поки вона не буде доставлена, Ваша допомога буде всеж таки необхідна.

Знаю, що в кожному селі зараз знайдуться кулемети, в кожній хаті - рушниця та набої і тому, як Головний Отаман, я вимагаю від Вас, Селяне, допомогти мені в справі негайного забезпечення зброєю наших славних лицарів-козаків.

Боятися банд грабіжників і грабунків і тільки для того задержувати набої і зброю у себе Вам не треба, бо зараз, коли ми об'єднані з нашими братами Західної України, ми уявляємо з себе велику організовану силу і Уряд має дійсну можливість захистити Вас і від ворога, і від грабіжників.

В надії на Вашу щирю поміч я віддаю наказ аби Корпуса, дивізії, а також Повітові Комісари одержали в кожнім селі набої та инше гарматне майно, що так необхідне для війська.

Вірю, що Ви виконаєте цей святий обов'язок перед Батьківщиною.

За одержану зброю будуть Вам виплачені гроші, згідно розцінки, оголошеній в окремому моєму наказі від 10 вересня за ч. 158.

Оригінал підписав Головний Отаман Петлюра. З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи, Канцелярії Військового Міністерства, Військовий Старшина Кандиба.

[99, арк. 15 зв. – 16 зв.; 209, арк. 2 зв. – 3; 356, с. 285; 420; 491].

**Постанова Подільського губернського комісара М. Кондрашенко про заборону
полювати з вогнепальної зброї, 4 жовтня 1919 р.**

Обов'язкова постанова.

Подільського Губерніяльного Комісара

4 жовтня 1919 р. № 4972.

З огляду на необхідність додержуватись економії в витраті бойових припасів, а також з огляду на те, що всяка стрілянина дратує населення забороняється тимчасово всяке полювання з огнепальною зброєю всім мешканцям Поділля, з дня оголошення цієї постанови.

Особи винуваті винуваті в невиконанні цієї постанови каратимуться в адміністративному порядку штрафом до 30.000 гривень, або арештом до 3-х місяців.

Найдена при них зброя і приладдя до неї будуть конфісковані.

Постанова ця входить в силу негайно по оголошенню.

Стеження за виконанням цієї постанови і притягнення винуватих до відповідальности покладається на Народню міліцію.

Губерніяльний Комісар Поділля

Кондрашенко.

[516].

Додаток С

Доклад начальника постачання Дієвої армії УНР про надходження озброєння на баланс військовий частин та його чисельність станом на 3 листопада 1919 р.

Доклад Начальника постачання армії УНР про стан зброї і амуніції

У.Н.Р.
НАЧАЛЬНИК ПОСТАЧАВАННЯ
Наддніпрянської армії
3 листопада 1919 р.
м. Жмеринка

Частини	Рушниць			Куле метів	Гармати				
	Рос.	Австр.	Ріжн.		3''	6''	42''	48''	3'' гірн.
Запорізька	4037	264	473	119	29	2	-	2	7
Удовиченко	3642	307	106	100	16	-	-	4	1
С.С.	3193	-	-	126	21	-	2	-	3
Волинська	2370	270	-	113	10	-	-	3	-
Київська	977	103	130	35	10	-	-	-	1
9 дивізія	1654	13	20	43	8	-	-	-	1
2 дивізія	785	-	-	13	6	-	-	5	3
Бронепотяги	236	43	15	60	24	-	-	2	1
Разом	25 687	1000	744	618	124	2	2	16	13

На 1 жовтня в армії состояло:

В жовтні і вересні
Прибуло..... 991.....387.....36.....27

За час від 1 вересня Наддніпрянська армія одержала:

	Рушничних		Гарматних				
	Російських	Австрійськ.	3''	3''гір.	42''	48''	6''
1.З-за кордону	850 000	150 000	4012	1000			
2. Куплено	75 000	10 000	250				
3. Зібрано по складам і захоплено	80 000	22 000	3848	630	632	1860, а заряд 1500	831 /200/
РАЗОМ	1 005 000	182 000	8110	1630	632	1500	200

**Наказ Директорії УНР про утворення комісій постачання для забезпечення
республіканської армії і населення продовольством, фуражем, 30 листопада 1918 р.**

Наказ Директорії про утворення комісій постачання
30 листопада 1918 р.

З огляду на стан облоги і військових подій, приймаючи на увагу мобілізацію війська і зв'язані з цим потреби забезпечення війська і населення харчами, фуражем і бажаючи урегулювати ці справи якнайкраще, Директорія Української Народної Республіки вважає необхідним закликати до спільної праці задля допомоги в цьому все населення, а тому наказує:

1. Всі губерніальним, повітовим та місцевим комендантам Української Народної Республіки з одержанням цього негайно утворити «комісії постачання»: а) губерніальні з представників губерніальних народних земських управ, продовольчих управ, міських само врядувань, українських кооперативів, комісара і коменданта; б) повітові з представників повітових народних (земських) управ, продовольчих управ, українських кооперативів, комісара і коменданта; в) міські (не повітових і не губерніальних міст) – з представників міських само врядувань, продовольчих управ (де вони є); українських кооперативів, комісара і коменданта.
2. Комісії постачання підлягають відповідним комендантам, поки не закінчиться стан облоги.
3. Завданням комісії постачання є: а) вияснення кількості харчових і фуражних запасів в конторах і агентствах Хлібного бюро, в маєтках місцевих і дрібних землевласників і взагалі запасів харчування, які маютья в даній місцевості; б) на протязі трьох днів зо дня одержання цього комісії постачання дають комендантам відомості про загальну кількість запасів і рівночасно про кількість харчів, необхідних для задоволення потреб населення на три місяці; в) комісіям постачання цілком підлягають всі контори і агентства Хлібного бюро, котрі як технічний апарат виконують всі розпорядження комісій постачання.
4. Всі зазначені в цім наказі коменданти по питанням постачання підлягають безпосередньо головному начальнику постачання.
5. Всі результати обсліду комісіями постачання харчових і фуражних запасів коменданти безпосередньо доносять головному начальнику постачання.

Голова Директорії
Члени:

В. Винниченко
С. Петлюра
Ф. Швець
О. Андрієвський

[350, с. 388; 351, с. 78; 524].

**Постанова Директорії УНР про реквізицію зі складів Української Держави
продовольства, одягу та взуття з метою забезпечення республіканської армії та населення,
29 листопада 1918 р.**

ВСІМ КОМІСАРАМ І КОМЕНДАНТАМ

З Фастова

29. XI. 1918

Директорія УНР Постановила: в цілях забезпечення республіканського війська і населення хлібом та іншими продуктами і одежами засобами реквізуються негайно на всій території У.Н.Р. всі харчові продукти, засоби одіжу і взуття по залізницях і конозях, пристанях і інших складах. Справу учота та завідування та контролю доручається комісарам в порозумінні з губерніальними повітовими та сілкими Земськими самоврядуваннями (органа Хлібного бюро). На місцях скрізь приступають до розпорядження органи місцевого Земського самоврядування.

Голова Директорії Винниченко, члени: Петлюра, Андрієвський, Швець.

[65, арк. 161].

Наказ №2 Директорії УНР, про платний збір провіанту та фуражу в населення для забезпечення потреб республіканської армії, 24 листопада 1918 р.

Наказ селянам №2

Доля несподівано примусила нас нашвидку складати народню армію для оборони прав Українського народу і повернення йому землі. Доки не буде міцної народньої армії, доти земля не буде в руках народу. По нашому наказу народу став до зброї як один чоловік, але для армії треба не тільки людей та коней, а ще й харчів та фуражу (паші). Баз харчів та фуражу армія не здатна до роботи. Заготовити запасу потрібного не було спроможности. Отже до того часу, поки військовий уряд наладить, як слід, справу постачання армії всякими харчами та фуражом, приписуємо всьому населенню околиць, де переводиться мобілізація, допомогти народній армії хто скільки зможе всім, що треба для прокорму людей та коней, а саме: борошном, крупою, пшоном, печеним хлібом, салом, олією, капустою в головках, буряками, цибулею, картоплею і т. п., а особливо вівсом, ячменем та сіном. Кожне село нехай це зробе до своєї зборні (розправи) і по спискові передасть голові; сільський голова вкупі з списками, хто, що і скільки дав, повинен одправити у волость; волость зоставляє списки при собі, а припаси підводами, або залізницею мусить припровадити на мобілізаційний пункт і здать під розписку комендантові або кому він накаже. За всі припаси волость повинна видати квитка, по яких гроші виплачено буде після ліквідації велико-поміщицьких маєтків незаконно взятої контрибуції вкупі з коштами на оплату всяких трат, які зроблено для скинення гетьмана й поміщицького правительства.

Догляд та розпорядок усією справою доручається місцевим народнім самоврядуванням.

Голова Директорії В. Винниченко

Член-секретар Андрієвський

24 листопада 1918 року.

Ставка

[56, арк. 81; 326, арк. 263; 338, арк. 37; 351, с. 83; 504].

Наказ № 5 Директорії УНР про створення відділу продовольчих справ з метою контролю, накопичення та розподілу продовольства, предметів першої необхідності для збройних сил та населення УНР, 2 грудня 1918 р.

НАКАЗ ДИРЕКТОРІЇ У.Н.Р. Ч. 5

§1. Для тимчасового керування всіма справами постачання і розприділення харчів та предметів першої потреби на території Української Народної Республіки, організовується відділ Продовольчих Справ Директорії Української Народної Республіки.

§2. В першу чергу Відділ Продовольчих Справ У.Н.Р. має:

- а) Налагодити систематичне постачання харчів, фуражу, одяжі формуємої армії У.Н.Р.
- б) Забезпечить харчами людність міст України, робітників фабрик та заводів.
- в) Забезпечить харчами та одягом військово-полонених, котрі вертають з-за кордону.

§3. Для виконання цього в розпорядження відділу Продовольчих Справ Д. У. Н. Р. передаються:

а) Всі інституції і установи, котрі досі підлягали Міністерству Продовольчих Справ Української Держави і Хліббюро, Райкожі, Окремі Уповноважені, Здаточні пункти, всі Продовольчі Комітети і т. п. з усім їх персональним складом, грошовою готівкою та кредитами і матеріальним інвентарним майном.

б) Всі інституції, котрі були підлеглі особоуповноваженим бувшого гетьманського уряду по ліквідації державного майна д. Молову.

в) Всі інституції, котрі заснувались для допомоги військово-полоненим.

§4. Завідуючий відділом Продовольчих справ Директорії У.Н.Р. користується правами, котрі належали Міністру Продовольчих справ. Особоуповноваженному по ліквідації державного майна та Особоуповноваженному по ліквідації військово-полонених.

§5. Постачання предметів першої необхідності, як то: цукру, тютюну, палива, керування відповідними галузями промисловості і розпорядження всіма матеріальними і промисловими засобами, монополізованими промисловими підприємствами, а також питання експорту і імпорту, котрі концентрувались в міністерствах торгу та промисловості і фінансів тимчасово передається до відомо відділу Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. і завідуючий цим відділом має в належних випадках користуватися правами керowników цих відомств.

§6. Накази, котрі мають принциповий характер, провадяться завід[увачем] Відділом Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р., всі інші розпорядження видаються на підставі цього наказу завід. відділом або його уповноваженим.

§7. Кредіти, крім вищезазначених на утримання відділу і його операцій отпускаються в розпорядження завід. відділом з коштів Державної Скарбниці авансом під відомлення.

§8. Взаємовідносини між відділом Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. і Головним Управлінням по постачанням армії визначаються прикладеним до цього додатком.

§9. Завід[увач] Відділом Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. підлягає безпосередньо Директорії У.Н.Р.

§10. За саботаж або навмисне невиконання або перешкоди при виданню наказів Завід[увача] Відділом продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. винні особи, як урядового стану, так і приватні громадяне каратимуться конфіскацією їх майна, висилкою за межі України, а також всіма засобами, котрі має Директорія У.Н.Р. по законам військового часу.

§11. Всі транспортні наряди Відділа Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. виконуються в першу чергу після оперативних нарядів штабу.

§12. Наказ цей вступає в силу по телеграфу.

Голова Директорії В. Винниченко

Члени Директорії: Андрієвський

С. Петлюра

Швець

2 грудня 1918 р.

ДОДАТОК ДО НАКАЗУ

Для організації постачання армії Відділ Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. переводить по всій території України і за кордоном заготовку потрібних предметів по вимогам Головного Управління постачання Української армії, котре відає дальнішим розподіленням їх між військовими частинами.

Примітка 1. Заготовка харчів і предметів першої потреби в районах бойових подій і близького до їх тила не належать до відома Відділу Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. і переводяться Начальниками постачань відповідних військових груп.

Примітка 2. Межі районів, в котрих окремим корпусам дозволяється самостійна заготовка, визначаються по згоді Завідуючого Відділом Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. з Головним Начальником Постачання.

Примітка 3. Окремим військовим частинам надається право самостійної заготовки або ревізиції лише в тих випадках, коли Головне Управління Постачання армії або його уповноважені не зможуть заготовити потрібної кількості харчів.

Примітка 4. В випадках, коли зносини військових частин з Головним Начальником Постачання і Відділом Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. будуть не можливі, військові частини зносяться безпосередньо з уповноваженими Відділу Продовольчих Справ на місцях.

Примітка 5. Всі предмети чисто військового призначення, котрі є на складах підлягаючих Відділу Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. (зброя, набої і т. і.) негайно передаються Головному Начальнику Постачання армії.

Примітка 6. Про всі реквізиції, зроблені військовими частинами, вони мусять негайно повідомити повітового представника Державного Хліббюро або де його немає Повітове Земство, надсилаючи йому дублікат реквізиційного акту.

Голова Директорії В. Винниченко

Члени Директорії Андрієвський, Петлюра і Швець.

[186, арк. 181–181 зв.; 351, с. 80–82; 497].

Харчові гамазеї УНР станом на 1 грудня 1918 р.

№	Назва гамазею
1.	Житомирський
2.	Ровенський
3.	Вінницький
4.	Проскурівський
5.	Жмеринський
6.	Одеський
7.	Миколаївський
8.	Вознесенський
9.	Єлисаветградський
10.	Київський базисний
11.	Київський № 1
12.	Козятинський
13.	Уманський
14.	Бердичівський
15.	Черкаський
16.	Чернігівський
17.	Гомельський
18.	Конотопський
19.	Полтавський
20.	Гребенський
21.	Кременчуцький
22.	Харківський
23.	Куп'янський
24.	Катеринославський
25.	Мелітопольський
26.	Фастівський
27.	Кам'янець-Подільський
28.	Волочиський
29.	Коростенський
30.	Сарненський

[250, арк. 21, 28; 253, арк. 57].

**Тимчасовий статут про організацію функціонування продовольчих органів
Директорії УНР, 17 грудня 1918 р.**

Тимчасовий статут
про харчові органи Української Народної Республіки,
затверджений Директорією У.Н.Р. 17 грудня 1918 р.

1) На зміну і доповнення наказу про комісії постачання та наказу Директорії №5 про заснування Продовольчого Відділу, також доповнення постанови Ради Міністрів У.Н.Р. від 3-го квітня 1918 року, вводиться в життя цей тимчасовий статут.

2) Керування Продовольчою Справою на Україні належить Міністру Продовольчих Справ.

3) Місцевими харчовими органами Міністерства Продовольчих Справ по постачанню харчів Губерніяльних і Повітових містах У.Н.Р. являються губерніяльні і повітові комісії постачання, які негайно беруть під своє завідування і керування всі справи взагалі, весь технічний апарат, грошове і інвентарне майно Контор і агентств Державного Хліббюро.

4) Губерніяльні і повітові комісії постачання складаються з Голови і чотирьох членів. Голова Губерніяльної Комісії призначається Міністром Продовольчих Справ і являється Губерніяльним Комісаром Постачання. Голова Повітової Комісії призначається Губерніяльним Комісаром Постачання, затверджується Мінпродом У.Н.Р. і являється Повітовим Комісаром Постачання.

Члени вибираються: один Губерніяльним або Повітовим Земським зібранням по належності, а до найближчого зібрання належними Губерніяльними та Повітовими Земуправами, другий член вибирається Міською Думою того міста, де знаходиться Губерніяльна або Повітова Управа по належності, третій член призначається губерніяльним або повітовим комендантом по належності і четвертий (арк.2) член вибирається міськими Українськими кооперативами /під українськими кооперативами розуміються ті, управління яких знаходяться в межах України/.

5) Губерніяльні то Повітові Комісії Постачання взагалі проводять всю справу по вказівкам Міністерства Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. і під його контролем. Що торкається до порядку управління, то Повітові Комісії підлягають безпосередньо Губерніяльним, а Губерніяльна – Міністерству Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р.

6) Міністерству Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р. і місцевим органам його – Губерніяльним і Повітовим Комісіям Постачання належать виключні права: а) закупки по твердим цінам, збору і заготовці різного роду хліба продовольчого і кормового і других

сільськогосподарських продуктів, до яких належить пшениця, жито, овес, ячмінь, просо, гречка, горох, квасоля, кукурудза, чечевиця, різного роду борошно, грис, крупа, послід, а також олійне насіння, вироби з його і всякі макухи; б) розподілення всього зазначеного до перемолу на млинах або для дальнішого транспорту з місць закупки як за межі України, так і на Україні; в) переховування продуктів на місцях закупки і в центральних місцях вибраних для цієї мети; г) розподілення і перевозка борошна і продуктів перероблених з борошна та інше.

7) Ніхто не має права на Україні промишляти з комерційною метою переліченим в п. а. ст.6 цього статуту продуктами, а також перевозити їх.

8) Губерніяльним та Повітовим Комісіям Постачання для кращого виконання покладених на них обов'язків надається право, згідно інструкції Міністерства Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р., робить реквізицію хлібних продуктів по всіх їх видах, також реквізиції торговельних і промислових помешкань, складів, комор та інше.

9) Місцеві Комісії Постачання для виконання належних на них обов'язків користуються операційним кредитом, котрий відпускається для них Міністерством Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р.

10) Місцеві Комісії Постачання нараховують на продукти, які відпускаються споживачам (як то: хліб, зерно та інше) відповідні відсотки, згідно таблицям Хліббюро.

Ці відсотки зараховуються в фонд Міністерства Продовольчих Справ Директорії У.Н.Р.

11) Поперед, до окремого розпорядження, тверді ціни на хліб врожаю 1918 року та раніших років зостаються перші, себто такі, які існували до 1-го грудня 1918 року.

12) Всі операції Комісії Постачання підлягають контролю і фактичним ревізіям місцевих органів Державного Контролю, представник якого має бути присутнім на всіх засіданнях Комісії Постачання.

В. о. Міністра Продовольчих Справ М. Тимофіїв.

[86, арк. 6–7; 231, арк. 2 зв–3; 277, арк. 52–52 зв.; 326, арк. 341–341 зв.].

Закон УНР від 9 січня 1919 р. «Про скасування Державного Хлібного бюро та про утворення в Міністерстві Продовольчих Справ Департаменту Заготівок і Постачання хліба та фуражу»

Іменем Української Народної Республіки затверджуємо: Голова Директорії
В. Винниченко в. р. Члени: *Петлюра* в. р., *Андрієвський* в. р., *Ф. Швець* в. р.

9 січня 1919 року. Київ

Посвідчив: В. об. Державного Секретаря *Михайло Корчинський* в. р.
Ухвалений Радою Народних Міністрів

Закон

про скасування Державного Хлібного бюро та про утворення в Міністерстві Продовольчих Справ Департаменту Заготівок і Постачання хліба та фуражу.

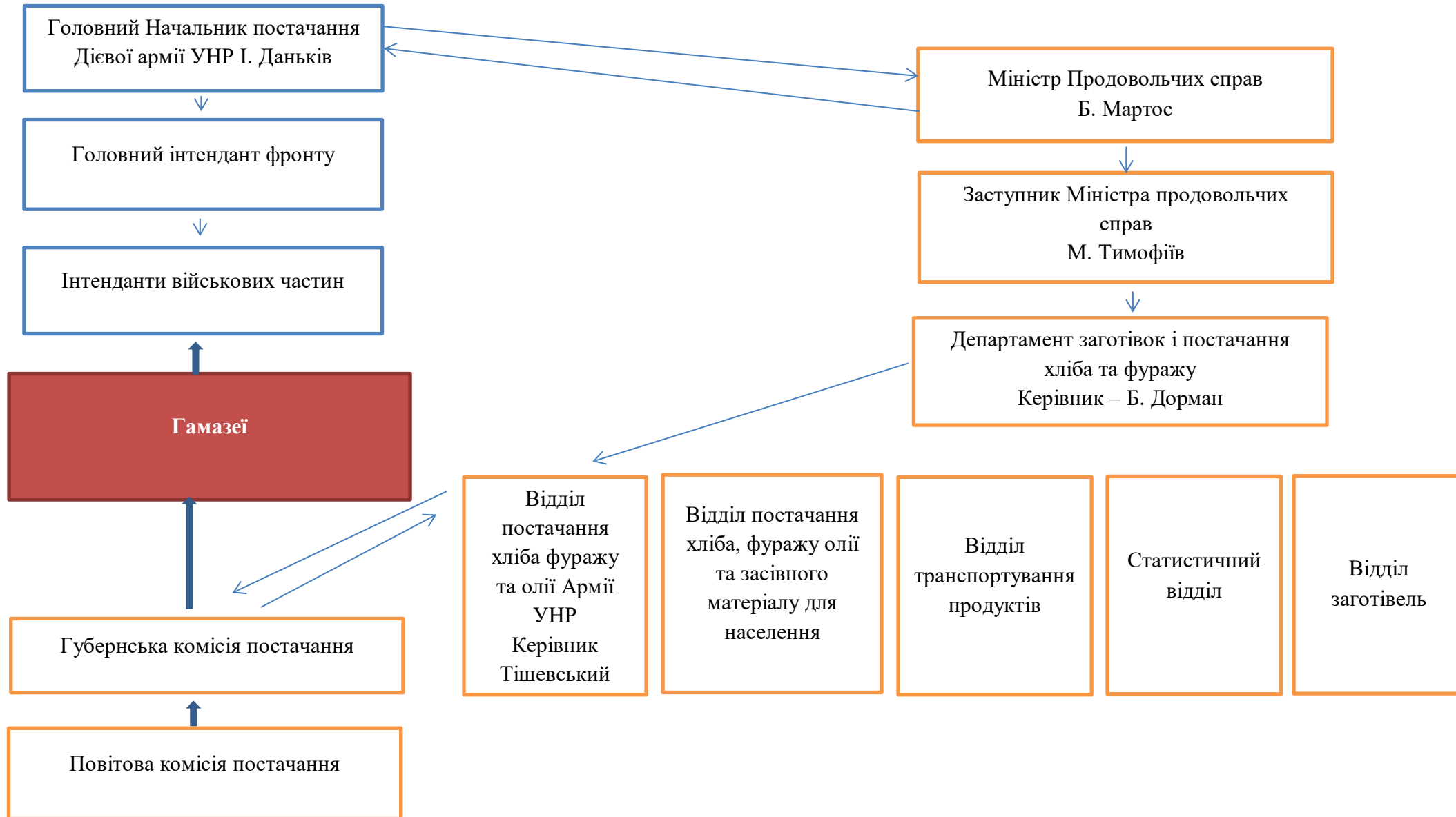
На скасування відповідних законів постановити:

1. Державне Хлібне Бюро скасувати.
2. Всі справи, належні до відання Державного Хлібного Бюра, передати в відання 1-го Департаменту Міністерства Продовольчих Справ, котрий реорганізувати в Департамент «Заготівок і Постачання хліба та фуражу».
3. Департамент Заготівок і Постачання хліба та фуражу скласти із:
 - а) Загальної Канцелярії Департаменту;
 - б) 1-го Віце-Директорства, відаючого постачанням хліба, фуражу та олії;
 - в) 2-го Віце-Директорства, відаючого постачанням хліба, фуражу, олії та засівного матеріалу;
 - г) 3-го Віце-Директорства, відаючого транспортом продуктів, які належать до компетенції Міністерства Продовольчих Справ.
 - д) Статистичного відділу, відаючого концентрацією та перебіркою статистичних даних всіх відділів Департаменту;
 - е) Бухгалтерії 1-го Департаменту, Державного Хлібного Бюра і Сінної.
4. Служачих Державного Хлібного Бюра, що не одержали призначення по центральних або місцевих органах Міністерства Продовольчих Справ, звільнити поза штат, видаючи допомогу тим, що прослужили шість місяців і більше – в розмірі 2-х місячного, а менш як 6 місяців – в розмірі місячного окладу утримання; ті котрі прослужили менш від місяця, не мають права на одержання допомоги.

Голова Ради Народних Міністрів *В. Чеховський* в. р.

Міністр Продовольчих Справ *Б. Мартос* в. р.

Схема постачання Дієвої Армії УНР продовольством і фуражем станом на 9 січня 1919 р.

**Наказ Ч. 196 військовим частинам Дієвої армії УНР про заборону реквізицій у населення,
8 червня 1919 р.**

Наказ Військам Дієвої Армії Української Народної Республіки

8 червня 1919 року

Ч. 196

(По Управлінню Головного Начальника Постачання)

1. Реквізиції у населення, які би то не були, забороняються.
2. В справі постачання війська випеченим хлібом звертатися на місцях до селянських рад і комітетів, які заявили готовність оказати нашим військам в сій справі всяку допомогу.

Оригінал підписав:

Наказний отаман Осецький

Головний Начальник Постачання П. Дурбак

[573].

**Наказ Ч. 209 військовим частинам Дієвої армії УНР про заборону реквізицій у населення,
10 червня 1919 р.**

НАКАЗ

Військам Дієвої Армії Української Народньої Республіки
Ч. 209 10 червня 1919 року.

До мене доходять чутки, що, буцім-то козаки Українського Республіканського війська роблять у населення самочинні реквізиції, самоправно вриваються до чужих хат і навіть грабують. Тому що Українська Республіканська Армія сама воює з грабіжниками та насильниками нашого народу як з чужими, що понаходили на нас зо всього світу, так і тими, що розплодились на нашій землі всім військовим Командірам і начальникам по розпорядженню Головного Отамана наказую:

1) Кожного військового чи то старшину чи козака, що наслідиться реквізувати, що-небудь у населення, навіть найменшу дрібницю, чи вриватиметься самоправно, без дозволу господаря до хати, грабуватиме, битиме, або иншим способом знущатимуться з мирного населення, віддавати зараз же до Надзвичайного військового суду.

2) Провокаторів, які роблять ріжні реквізиції від імені нашого війська, а самі до цього зовсім не належать, віддавати зараз же до Надзвичайного військового суду.

3) Об'явити населенню, щоб воно всіх, хто його грабує, робить реквізицію, або краде, зараз же доставляло до військових частин, де над ними зчиняти Надзвичайний військовий суд.

4) коли війську потрібно, що-небудь з харчів, фуражу, або підводи, повинно звертатися до селянських рад, чи волосних управ, які ніколи не одмовляться допомогти; за все платити грішми на місці, а в крайніх випадках ,якби трапилося, що грошей при козакові, або старшин нема, видавати квитка за підписом та печаткою частини, по якому частина виплачує гроші негайно. Квиток цей, якби частина пішла вперед, повинен виплатити Головний Начальник Постачання.

Наказ цей передати до всіх військових частин, Начальникам Залог, Комендантам міст, до залізничних комендантів, Губерніяльних та повітових комісарів і комендантів, до губерніяльних та повітових народних Управ по телеграфу та телефону і для широкого оголошення населенню і вивішення на видних місцях: по селах, містечках, містах та залізних станціях та прочитати, за суворою відповідальністю начальників, по сотнях, батареях та командах.

Оригінал підписали:

Наказний Отаман Осецький,

Начальник Штабу Дієвої Армії Отаман Мельник.

З оригіналом згідно:

Начальник загального відділу штабу дієвої армії Виговський

[65, арк. 114; 67, арк. 61; 300, арк. 14; 485; 496].

Додаток Б.1

Лист Подільської губернської народної управи до Міністра військових справ щодо створення відділу військових і господарських заготівель, 7 червня 1919 р.

М. В. С.

Подільська

Губернська Народня

У п р а в а

Відділ Бухгалтерський

7 червня 1919 р.

№2869

м. Кам'янець на Поділлію

ДО ПАНА ВІЙСЬКОВОГО МІНІСТРА

В сучасний мент, коли Земська праця в Губерніяльнім масштабі не може йти по наміченому Народною Радою пляну з одного боку, а з другого коли чувається крайня необхідність напружити всі сили для успішного ведення боротьби проти ворога – Подільська Губерніяльна Народня Управа в порозумінню з Завідуючими відділами – ухвалила: утворити при Губерніяльній Управі окремих автономний відділ військових і господарчих заготовок, а саме: хліба, фуражу, овочів, білизни, одежі і т. п.

Для цього Управа призначила відповідних фахівців на окремі галузі заготовок, пильно складає штати служачи й агентів зі складу канцелярії Управи й вживає всіх заходів для того, щоби негайно же почати ту роботу, котра по розумінню Управи являється самою найважливішою.

Докладаючи про вищезазначене, Управа просить Вас, В. Ш. Пане Міністре, ухвалити діяльність Управи в цім напрямку й до представлення докладних і мотивованих кошторисів, відпустити Подільську Губерніяльному Земстві з військового фонду аванс для військових і господарський заготовок.

До цього прикладається: 1) Копія постанови Управи від 6 цього червня й 2) Копія постанови Ради завідуючих підвідділами, відділу військових і господарських заготовок.
Підписи.

З оригіналом згідно:

Головний бухгалтер (підпис)

[203, арк. 4].

**Наказ Ч. 1 Міністерства військових справ УНР про створення при Подільській губернській народній управі відділу військових та господарських заготівель з метою налагодження постачання збройних сил провіантом та обмундируванням,
14 червня 1919 р.**

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народної Республіки

14 червня 1919 року

Ч. 1

1. Для налагодження справи постачання для Армії Української Народної Республіки всього необхідного в поході, пропоную Подільській Губерніяльній Народній Управі в строчному порядку організувати при Управі Відділ Військових Заготовок.

ПРИМІТКА: В міру поширення праці Губерніяльним Відділом військових заготовок заснуються повітові відділи при Повітових Народніх Управах.

2. Для організації відділу й провадження праці по військовим заготовкам мобілізуються необхідні робітники.
3. На обов'язок зазначеного відділу покладається: заготовка для армії продовольчих продуктів, предметів військового снаряження і обмундирування і т. і.
4. Всі склади по ліквідації військового майна на Поділля, майстерні, а також всі інші Державні склади майна і предметів необхідних для військових заготовок, які були в завідуванні районних уповноважених, переходять в розпорядження відділу військових заготовок ГУБНАРУПРАВИ.
5. Відділу військових заготовок ГУБНАРУПРАВИ надається виключно право переведення загальних обрахунків, маючи хоч у населення запасів продуктів і всіх предметів, придатних для військового снаряження і обмундирування.
6. На підставі сього наказу, відділ військових заготовок повинен звертатися до Губерніяльної влади про оголошення обов'язкових постанов для несення в справі постачання для армії.
7. Відділу військових заготовок ГУБНАРУПРАВИ надається виключно право реквізиції у населення для провадження справи військових заготовок рухомого й нерухомого майна, фабрик, заводів, товарів на складах і залізницях і т. і.
8. Відділу військових заготовок надається право позачергового провозу по залізницях всякого майна в адрес як самого відділу, так і військових частин. Крім того, надається

відділові право вимагати від адміністрації поставки для потреб відділу підвід з кіньми, автомобілів і інших перевозочних засобів за плату по згоді.

9. Всі чини Республіканської Влади, як гражданські так і військові обов'язані допомогти відділу військових заготовок в його праці на потреби армії.
10. Всі заготовки провадяться за кошти Української Народної Республіки, по цінам встановлених відділом заготовки.
11. Подільська Губерніяльна Народня Управа зобов'язується провадити по відділу військових заготовок окреме рахівництво, не замішуючи його з загальним рахівництвом Губерніяльного Самоврядування.
12. Всі видатки по відділу військових заготовок підлягають Ревізії Державного Контролю, на загальних основах.

Підписали: Військовий Міністр Сиротенко

Головний Начальник Постачання Дурбак

З оригіналом згідно: Начальник Наказної частини О. Подоляк

[67, арк. 74; 114, арк. 167; 203, арк. 7–7 зв.; 494].

Статистичні дані про продукти, зібрані відділом військових і господарських заготівель Подільської губернської народної управи упродовж 7 – 30 червня 1919 р.

Назва продукту	Заготовлено До 1 липня		Видано до 1 липня військовим частинам		Залишилося	
	пудів	Фунтів	пудів	фунтів	пудів	Фунтів
Хліб	4	3	4	3	-	-
Борошно пшеничне	268	24	239	-	29	24
Борошно житнє	756	25	721	36	34	29
Борошно кукурудзяне	2	12	-	-	2	12
Борошно гречане	135	-	135	-	-	-
Пшениця	208	33	89	-	119	33
Жито	316	6	43	-	273	6
Кукурудза	48	26	-	-	48	26
Гречка	1 172	8	461	-	711	8
Просо	15	7	-	-	15	7
Крупа гречана	157	17	144	20	12	37
Крупа перлова	8	30	8	30	-	-
Пшоно	10	30	10	30	-	-
Горох	15	38	14	38	1	-
Чечевиця	4	7	-	-	4	7
Квасоля	2 343	2	1	18	2 341	24
Ячмінь	48	-	-	-	48	-
Овес	190	39	112	-	78	39
Мішанка	323	14	25	-	298	14
Сало	62	14	57	38	4	16
Свинина	2	23	2	23	-	-
Сало для мила	4	12	-	-	4	12
Рогата худоба	614	32	-	-	614	32
Яйці	1 403 шт.	-	1 403 шт.	-	-	-
Сир	2	15	2	15	-	-
Олія конопляна	1	39	1	39	-	-
Сіль	570	25	10	-	560	25
Картопля	155	5	-	-	155	5
Мило	7 200 шт.	-	-	-	7 200 шт.	-
Тютюн	400	-	-	-	400	-
Папір для сигарет	10 000 пач.	-	-	-	10 000 пач.	-

[5, арк. 10, 11].

**Закон УНР від 4 липня 1919 р. «Про тимчасове утворення при Народніх Управах
Продовольчих Відділів»**

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ЗАТВЕРДЖУЄМО: 4 липня 1919 року

Голова Директорії Петлюра

Члени: А. Макаренко

Член-Секретарь Ф. Швець

Посвідчую: Державний Секретарь: Л. Шрамченко

Ухвалений Радою Народних Міністрів

З А К О Н

Про тимчасове утворення при Народніх Управах Продовольчих Відділів

На зміну існуючих законів постановити:

1. При Губерніальній, Повітових та в міру потреби і при Волостних Народніх Управах Поділля та Волині тимчасово заснувати Продовольчі відділи.
2. З часу притуплення Продовольчих відділів до фактичної праці Губерніальна і Повітові Комісії постачання і уповноважені по заготовці не зернового фуражу тимчасово припиняють свою діяльність, а співробітники відкомандировуються в розпорядження Продовольчих відділів.
3. Продовольчі Відділи всіх Народніх Управ відають продовольчою справою підлеглої території та провадять справу цю на підставі існуючих законів та загальних інструкцій Міністерства Народнього Господарства.

Продовольчим Відділам належать виключні права: а) закупка, збір, заготовка та уочот ріжного роду хліба продовольчого і кормового і інших сільськогосподарських продуктів, до яких належать: жито, пшениця, овес, ячмінь, просо, гречка, горох, квасоля, кукурудза, чечевиця, ріжного роду борошно, грис, крупа, послід, а також олійне насіння, вироби з його та всякі макухи, б) розподілення всього зазначеного для перемолу на млинах, фабриках і ... або для дальшого транспорту з місць, закупкам, як за межі України, так і на Україні по плянах Міністерства Народнього Господарства, в) переховування продуктів на місцях закупки і в центральних місцях, вибраних для цієї мети, г) розподілення і перевозка борошна і продуктів, перероблених з борошна та інше, д) переведення уочоту всіх підприємств, перероблюючи зерно (млинів, крупорушок, зерносушилок і т. п.) і контроль над працею тих підприємств, е) реквізиція хлібних і фуражних продуктів во всіх їх видах, а також реквізиція торговельних і

промислових підприємств, млинів, поміщень, складів, всякого рода транспортних засобів та матеріалів для упакування.

4. Продовольчі Відділи Народніх Управ провадять свою діяльність на операційні кредити, одержуємі від Міністерства Народнього Господарства, які витрачаються по прямому призначенню під його контролем.
5. На покриття організаційних видатків Продовольчі відділи Народніх Управ нараховують на відпускаємі продукти відповідні відсотки.
6. При Народніх Управах утворюється Інспекторат, який призначається і працює, згідно інструкцій Міністерства Народнього Господарства.
7. Закон цей вводиться в чинність по телеграфу.

Голова Ради Народніх Міністрів Б. Мартос
Міністр Народнього Господарства Т. Черкаський

[17, арк. 169–169 зв.].

**Інструкція до закону від 4 липня 1919 р., видана міністром народного господарства
Т. Черкаським про порядок ліквідації комісій постачання, організацію продовольчих
відділів та функції інспекторату при них**

До закону 4 липня 1919 року

І Н С Т Р У К Ц І Я

Комісіям постачання, уповноваженим по заготовці незернового фуражу, продовольчим відділам народніх управ, інспекторату при продовольчих відділах

А.

1. З менту відкриття продовольчих відділів в Народніх Управах і початку їх праці по заготовці продуктів, про що Народні Управи повідомляють Комісії Постачання, останні припиняють свою активну роботу по заготовці і перероблюванню продовольчих продуктів.

2. Всі запаси продуктів і матеріалів, а також мішки та інвентар передаються по актам в розпорядження продовольчих відділів Народніх Управ.

3. Коли Народні Управи відмовляються прийняти те чи інше майно за його нездатністю, то про це складаються відповідні акти, а майно продається Комісіями постачання з публічного торгу.

4. При передачі продуктів, як то: зерна, борошна, крупи та інше, останні повинні перевірятись в натурі по вазі з провіркою по матеріальним книжкам; коли буде обнаружено недостачу, чи перевишку, то про це зазначається в матеріальній книзі. По прийому продуктів складається акт окремо по кожному складу, з зазначенням кількості прийнятого продукта й його добро здатності (доброздатний, тухлий, зопрілий і т. і.).

5. Приймка мішків, інвентаря та іншого майна також повинна провадитися з перевіркою в натурі того, що записано в інвентарних книжках, з зазначенням в актах і списках якості приймає мого майна. Крім того мішки повинні прийматись по тих категоріях, котрі вказані інструкціями Хліббюро. При прийомі живого інвентаря необхідно складати списи по формі книжок для запису живого інвентаря.

6. Предмети канцелярїної меблі повинні мати ... з печаткою і номером інвентарної книжки.

7. При прийомці матеріальної частини необхідна при... представників з Державного Контролю, котрі мають підготувати передаточні акти.

8. В передаточних актах зазначається вартість передаваного майна, котра буде віднесена в дебет продовольчих відділів Народніх Управ.

9. В розпорядженню Комісії Постачання залишається сама обмежена кількість співробітників, головним чином, бухгалтерські відділи, котрі залишаються на службі для провадження ліквідації справ Комісії Постачання і б. Хліббюро.

10. Частина співробітників, по згоді з Народними Управами, переходить на службу до Продовольчих відділів, а решта служачи звільняється за штат на загальних умовах, на підставі закону про ліквідацію хліб бюро від 2-го серпня 1918 р.

11. Повітові Комісії Постачання надсилають до Губерніяльної комісії, а остання до Міністерства Народнього Господарства в 2-х тижневий срок з дня одержання цієї інструкції доклади про стан справ Комісії зі своїми міркуваннями про майбутню ліквідацію. На підставі цих докладів буде вироблено плян ліквідації Комісії Постачання і необхідний для цього штат співробітників.

12. До розроблення загального пляну ліквідації Комісії Постачання в першу чергу ліквідують свої договірні відношення з млинарями, фабрикантами, контрагентами, а також особами, за котрими рахуються гроші під відчитом.

13. Комісії Постачання негайно вживають заходів до розрахунку з місцевими самоврядуваннями та іншими установами і окремими особами по внесених ними авансами на хліб.

14. Необхідно, аби Комісії Постачання зараз же приступили до розрахунків за мішки з тими установами і особами, за котрими вони рахуються.

15. Майно, яке вступить до Комісії Постачання за час ліквідації, передається продовольчим відділам Народніх Управ по актам на загальних умовах.

16. В тих випадках, коли окремими особами не будуть здані в зазначений для цього срок скарбові гроші, або майно, котре за ними рахується, Комісіям Постачання доручається вчиняти позики.

17. В тих випадках, коли гроші або майно рахується за місцевими самоврядуваннями, котрі на домагання Комісії не переведуть розрахунків. Повітові Комісії Постачання надсилають про це докладні відомости до Губерніяльної Комісії, а остання з своїми міркуваннями до Міністерства Народнього Господарства.

18. Комісії Постачання вживають заходи до негайного підрахунку кількості хліба, відправленого Хліббюро і Компостачання чужим Державам і його вартости і ці відомости надсилають до Губерніяльної Комісії, а остання до Міністерства.

19. Необхідно підрахувати кількість хліба, пограбованого та захопленого на складах, станціях, млинах та залізницях, а також встановити, ким саме той хліб взято, про що скласти акти, які з відповідними докладами надсилати до Губерніяльної Комісії.

20. Повітові Комісії Постачання провадять ліквідацію своїх справ під керівництвом Губерніяльної Комісії Постачання і користуються при всіх розрахунках правилами і існуючими нормами.

21. В випадках, коли при ліквідації необхідні додаткові розпорядження і пояснення Повітової Комісії Постачання звертаються за відповідними вказівками до Губерніяльної Комісії, а остання, якщо вона не може вирішити самостійно того чи іншого питання, до Міністра Народнього Господарства.

Для керування справами ліквідації із складу Комісії залишається лише Голова та його заступник.

Б.

1. Продовольчі відділи Народніх Управ обов'язково заснуються при Губерніяльних і Повітових Народніх Управах, а при волосних лише в випадку, вищезазначеному Повітовою Народньою Управою на термін потреби.

П р и м і т к а: про час фактичного притуплення до праці Народня Управа обов'язана писемно повідомити відповідну Комісію Постачання і вищий себе продорган.

2. Внутрішня організація продовольчих відділів Народніх Управ належить до компетенції Народніх Управ, однак про це повідомляється Міністерство, а штат подається на затвердження Міністерства.

3. Продоргани відають справами підлеглої території на підставі існуючих законів і загальних інструкцій Міністерства Народнього Господарства, при чім перебувають в та...ности: Губерніяльні підлягають безпосередньо Міністерству Народнього Господарства, Повітові – Губерніяльним і Волосні – Повітовим.

4. Продовольчі відділи провадять заготовку хліба і фуражу тимчасово по вільним цінам, згідно закону від 27 травня 1919 р., користуючись правами Комісії Постачання, зазначеними в цьому законі.

5. Переробка зерна в муку, крупу і т. інше провадиться по цінам, встановленим Повітовими Народніми Управами і затвердженими Губерніяльною Народною Управою.

6. Отпускні ціни на хліб, фураж та інші продукти і їх переробка в той чи інший вид встановлюється Повітовими Народніми Управами по згоді з інспектором міністерства народного господарства і затверджується продвідділом губерніяльної народньої управи.

7. Розпределення заготовлених продуктів провадиться по вказівкам міністерства народного господарства.

8. Певна кількість заготовлених продорганом запасів, призначена для загальнодержавних потреб, не може бути витрачена без відома Міністерства Народнього Господарства і відпускається з магазинів лише по його нарядам.

9. Відпуск продуктів для місцевого населення провадиться продовольчими відділами виключно з розпорядження місцевих само врядувань, а не окремих осіб, за рахунок внесених ними авансів даних їм нарядів, після задоволення потреб армії, в противнім разі лише за згодою інспекторату.

10. Про хід заготовки, а також про виконання нарядів міністерства взагалі і про відпуск продуктів для потреб населення Народні Управи надсилають до Міністерства докладні відомості в строки, котрі будуть встановлені.

11. Такі ж відомості надсилаються відносно стану кредитів, а також відносно прибутку, витрат мішків і транспорту по залізницям.

12. Всі накладні видатки продорганів по заготовкам, перероб отці та транспорту і переховуванню продуктів покриваються відсотками, які нараховуються на всі продукти з таким рощотом, аби операції були безубиточні.

13. Каса і рахівництво Продовольчого відділу провадиться окремо від загального рахівництва Народніх Управ, а гроші, котрі одержуються від Державних установ і громадських інституцій як авансом на продовольчі продукти, повинні витратитися виключно на прямі цілі.

14. Всьому живому та мертвому інвентареві, всьому майну та матеріалам, які будуть передані Продовольчим відділам Комісіями Постачання та уповноваженими по заготовці не зернового фуражу і які будуть закуплені для відділу, ведеться окремий облік, позаяк все перелічене рахується державним майном.

15. Про стан майна надсилаються відомості до Міністерства Народнього Господарства один раз в два місяці.

16. Мішки, одержані в тимчасове користування ком постачання, використовуються виключно для продовольчих цілей і продовольчі відділи повинні стежити, аби мішки були своєчасно застраховані, взагалі берегти їх від порчи та знищення.

17. Всі продукти передаються в розпорядження Продовольчих відділів в кредит на рахунок Губерніяльної Народьої Управи.

В.

1. Інспектори при Продовольчих відділах Губерніяльних та Повітових Народніх Управ призначаються наказом Міністра Народнього Господарства і підлягають безпосередньо Міністерству.

2. Інспектори при продовольчих відділах Губнаруправ повинні стежити за своєчасним виконанням розпоряджень Міністерства та правильною витратою відпущених операційних кредитів з акуратним донесенням в Міністерство про хід заготовки і про відповідне розпридїлення хліба та фуражу.

3. Інспектори при Продовольчих відділах Повітнатуруправ повинні стежити: за своєчасним виконанням розпоряджень Міністерства, за правильною витратою відпускаємих операційних кредитів, за акуратним пвiдомленням Губнаруправи про хiд працi та кiлькiсть заготовленого хлiба, за дiяльнiстю агентiв продовольчого вiддiлу на мiсцях покупок, за правильним зараховуванням збiжжя.

Примiтка: коли в повіті маються продовольчі вiддiли при волосних управах, то Повітовий iнспектор стежить за їх працею так саме, як в повітовому вiддiлі, або надсилає до них свого представника, котрий повинен постійно iнформувати Iнспектора про стан всiх справ.

4. Інспектори повинні особисто, або через своїх представників доглядати за млинами, на котрих провадиться перемол державного збiжжя i стежити, аби перемол провадився по iнструкцiї Губнаруправи.

5. Інспектори мусять особисто бути присутніми на всiх нарадах, зiбраннях своїх продовольчих вiддiлiв, користувались правом дорадчого голосу.

6. Всi вiдомостi про хiд заготовки, про витрату грошей, про Iнвентарне майно, про роз придiлення хлiба та фуражу, котрi надсилаються в вищi iнстанцiї, а також книжки, котрi ведуться в вiддiлах, повинні пiдписуватися iнспектором вiддiлу разом з особами, керуючими вiддiлами, аби своїм пiдписом свiдчити, що дана праця була йому вiдома.

7. На всi замiченi дефекти працi iнспектор звертає увагу осiб, керуючих справами, в випадку не виправлення їх негайно пiвiдомляє належну управу i Міністерство.

8. Інспектори одержують належну їм платню з каси вiдповiдних вiддiлiв за рахунок кредитiв Міністерства Народнього Господарства.

9. Канцелярiйний апарат Продовольчих вiддiлiв виконує всi службовi справи iнспектора нарівні з своїми правами.

Міністр Народнього Господарства *Черкаський*.

[17, арк. 170–172 зв.].

Закон УНР від 12 липня 1919 р. «Про встановлення нових правил заupu харчових продуктів»

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Затверджуємо 12 липня

Голова Директорії Петлюра

Члени: А. Макаренко

Член-секретарь Ф. Швець

Посвідчую: Державний Секретарь Л. Шрамченко

Ухвалений Радою Народних Міністрів

З А К О Н

про встановлення нових правил заupu харчових продуктів

На зміну й доповнення існуючих законів постановити:

1. Вся територія України поділяється щодо правил заupu харчових продуктів, на дві смуги: а) фронтову, межі якої визначаються військовою владою в порозумінні з продовольчими відділами відповідних Губерніяльних Народніх Управ і б) тилову.

2. Для фронтової смуги продовольчими відділами відповідних Губерніяльних Народніх Управ, в порозумінню з Головним Начальником Постачання і під загальним керуванням Міністра Народнього Господарства, встановлюються предільні ціни на такі продукти: хліб в зерні, борошні, крупах та снопах, рострусний та зерновий фураж, сало, м'ясо, рогата худоба, вівці, яйця і масло.

Примітка: В випадках, коли губерніяльне місто занято ворогом, або коли з ним не має телеграфного зв'язку, права, які цією статтею надаються Губерніяльним Народнім Управам, переходять до відповідних повітових Народніх Управ.

3. Після оголошення до загального відома предільних цін на зазначені в попередній статті продукти, в місцевостях, де вони оголошені, ніхто не має права купувати або продавати ці продукти вище предільних цін і за порушення цього правила підлягає встановленій карній відповідальності.

4. Правом провадити зауп зазначених в статті 2-й сього закону продуктів користуються виключно: а) продовольчі відділи Народніх Управ та інтендантські установи і б) в випадках необхідності, з дозволу належної військової влади, окремі військові частини, але лише в фронтовій смузі.

Примітка: Військові частини, розташовані в тилевій смузі, задовольняються зазначеними в ст. 2-й цього закону продуктами з інтендантських складів, і права власними засобами провадити зауп цих продуктів ні в якому разі не мають.

5. В випадках, коли окремі особи з населення злочинно відмовляються від продажу продуктів, на які встановлені в цій місцевості предільні ціни, продовольчі відділи народніх управ, інтендантські установи, а також - в випадку, зазначеному в попередній статті і при тім в присутности представника місцевої цивільної влади, - окремі військові частини мають право примусити цих осіб до продажу зазначених продуктів по предільним цінам.

6. В межах тилової смуги закуп продуктів, зазначених в ст. 2-й цього закону, провадиться виключно продовольчими відділами народніх управ та інтендантськими установами, закупочні операції яких повинні провадитись в цілковитому їх між собою погодженню, на підставі спільної інструкції, що видається і затверджується Міністрами Військовим та Народнього Господарства.

7. Закон цей ввести в чинність по телеграфу.

Міністр Народнього Господарства Т. Черкаський.

З оригіналом згідно:

За начальника відділу Департаменту Законодавчих Справ
Державної Канцелярії (підпис).

[327, арк. 2].

Інструкція до закону УНР «Про встановлення нових правил заupu харчових продуктів» у населення, 12 липня 1919 р.

ІНСТРУКЦІЯ

по провадженню закупок харчових продуктів на підставі закону від 12 липня 1919 р.

До ст. 1. Фронтвою смугою являється територія прилягаюча безпосередньо до бойових ліній, межі котрої остаточно визначаються військовою владою і оголошуються в наказах армії.

Тилова смуга складається зі всіх інших місцевостей У.Н.Р.

До ст. 2. Для встановлення передільних цін, продовольчим Відділом Губерніальної Народної Управи складається спільна нарада з представників: а) Головного Начальника Постачання, б) Продовольчого Відділу Губерніальної Народної Управи і в) Міністерства Народного Господарства.

Предільні ціни встановлюються на підставі відомостей про місцеві ціни на харчові продукти в повітах, через котрі проходить фронтва смуга; ці відомості Губерніальний Продовольчий Відділ має одержати від відповідних Продовольчих Відділів Повітових Народних Управ, представники котрих можуть залякатись на нараду, так як і другі фахівці в справі заготовки харчових продуктів.

ПРИМІТКА: В випадках, коли губерніальне місто заняте ворогом або з ним не має телеграфного зв'язку, права, які надаються стат. 2 закона Продовольчим Відділам Губ. Нар. Управи, по призначенню Міністерства Народного Господарства, переходять до Продов. Від. Пов. Нар. Упр.

До ст. 3. Інституції, котрі мають право закупки харчових продуктів в прифронтвій смузі по одержанню встановлених предільних цін негайно приступають до заupu харчів через своїх агентів або контрагентів, і стежать за тим, аби цей закуп провадився по цінах не вище предільних, а в тих випадках, коли риноччі ціни нижче предільних, то не вище риночних.

До ст. 4. Окремим військовим частинам, розташованим на фронті надається право закупки тільки в тих випадках, коли вони не задовольняються харчами, належними установами і на що вони одержують письмовий дозвіл від Начальника постачання військової групи. Військові частини, розташовані в тилу, задовольняються харчами з інтендантських складів, а якщо у них продуктів немає, то безпосередньо відповідними продвідділами народних управ.

До ст. 5. У випадках, коли у окремих осіб в населення в прифронтвій смузі маються харчові продукти продати котрі по предільним цінам вони одмовляються, продовольчі відділи і інтендантські установи проводять закупку у тих осіб примусово, по цінам не вище встановлених предільних.

Примусова закупка проводиться представниками продовольчих відділів народних управ, інтендантських установ або окремих військових частин котрі мають зазначені вище дозволи Начальника Постачання, в присутності представника сільської влади (Комісара, Старости та інше) і двох понятих у місцевого заможнішого населення. Про закупку відповідний акт, за підписом вищезазначених осіб.

До ст. 6. Загальний план закупок по предільним цінам в прифронтовій смузі розробляється Губерніальним Продовольчим відділом спільно з представниками Головного Начальника Постачання, а на місцях продовольчими відділами повітових народніх управ разом з представниками зацікавлених інтендантських установ і військових частин, розташованих в тому чи іншому повіті (аби уникнути конкуренції і підвищення риночних цін).

Міністр Народного Господарства Т. Черкаський.

[84, арк. 2; 265, арк. 66].

Закон УНР від 17 липня 1919 р. «Про передільні ціни на продовольчі продукти і примусову закупку їх»

Іменем Української Народної Республіки

«Затверджуємо»

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ

Члени

Член-Секретар

Посвідчую: Державний Секретар

«17» липня 1919 року

м. Кам'янець-Подільський

Ухвалений Радою Народних Міністрів

ЗАКОН

Про передільні ціни на продовольчі продукти і примусову закупку їх

В виняток і на зміну існуючих законів

1) Встановити для фронтової смуги предільні ціни на існуючі харчові та фуражні продукти: хліб в зерні, борошні, крупах та снопах, роструєний та зерновий фураж, сало, м'ясо, рогату худобу, вівці, свині, яйця і масло.

2) Предільні ціни встановлюються під загальним керуванням Міністерства Народного Господарства, Продовольчими відділами Губерніальних Народніх Управ, в порозумінню з військовою владою.

ПРИМІТКА: В прифронтовій смузі ніхто не має права купувати харчових та фуражних продуктів по цінах вище предільних.

3) Надати право окремим військовим частинам розташованим в районі бойової смуги, в випадках необхідності, по розкажу належної військової влади, самим провадити закуп зазначених в п. 1 продуктів по цінам, не вище предільних.

4) Коли окремі особи з населення прифронтової смуги злочинно відмовлялися б від продажу зазначених в п. 1 продуктів по предільним цінам, надати зазначеним в п. 3 військовим частинам право примусового заупу цих продуктів по предільним цінам.

5) В межах тилової смуги правом закупок продуктів, зазначених в п. 1 користуються лише Продовольчі Відділи Народніх Управ та Інтендантство, закупочні операції яких провадяться виключно в цілковитім об'єднанню, згідно спільній інструкції видавасмій Міністерством Народного Господарства та Військовим.

ПРИМІТКА 1. Розмір бойової смуги визначається військовою владою по згоді з Продовольчим Відділом Губерніальної Народної Управи.

ПРИМІТКА 2: При примусовім закупі військовими частинами повинен бути присутній представник місцевої влади.

б) Військовим частинам і інституціям розташованим в тилівій смузі, закуп продуктів, зазначених в п. І, рішуче забороняється.

ПРИМІТКА: Ці частини і інституції задовольняються продуктами виключно з інтендантських складів та гамазеїв, визначених для них військовим постачанням.

7) В тилівім районі, в випадках, зазначених в п. 4, органи постачання, зазначені в п. 5, проводять примусовий закуп продуктів /п. І/ на зазначених в п. 4 підставах.

Закон цей вводився в чинність по телеграфу.

ГОЛОВА РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ підпис

МІНІСТР НАРОДНЬОГО ГОСПОДАРСТВА

[1, арк. 20–20 зв.].

Додаток Л.1

**Інформація про встановлення твердих закупівельних цін на продукти згідно із
законом від 17 липня 1919 р. «Про передільні ціни на продовольчі продукти і примусову
закупку їх»**

№	Продукт	Ціна за пуд
1.	Жито в зерні	300 карбованців
2.	Пшениця в зерні	300 карбованців
3.	Борошно житнє, пшеничне, крупа, печений хліб	320 карбованців
4.	Кукурудза в зерні	250 карбованців
5.	Овес і ячмінь	150 карбованців
6.	Сіно-конюшина	20 карбованців
7.	Солома	10 карбованців
8.	Сало	800 карбованців
9.	М'ясо свиняче	600 карбованців
10.	Яловичина	400 карбованців
11.	Рогата худоба (жива)	200 карбованців
12.	Свиня (жива)	300 карбованців
13.	Масло пісне	600 карбованців
14.	Масло коров'яче	1000 карбованців
15.	Горох, квасоля, чечевиця	1000 карбованців
16.	Яєць 50 шт.	100 карбованців

[1, арк. 43–43 зв.; 69, арк. 47–47 зв.].

Закон УНР від 15 серпня 1919 р. «Про хлібну повинність з урожаю 1919 р.»

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

З а т в е р д ж у є м о: «15» серпня 1919 року

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ ПЕТЛЮРА

Член МАКАРЕНКО

Член-Секретар Ф. Швець

Посвідчую: Державний Секретар ШРАМЧЕНКО

УХВАЛЕНИЙ РАДОЮ НАРОДНИХ МІНІСТІВ

З А К О Н

про хлібну повинність з урожаю 1919 р.

І. Закони: а) від 25 березня 2017 року «О передачъ хлеба в распорядженіе хозяйства и лмьстных продовольственных органах» (Собр. Указ. и распор. 1917 года 487). б) від 15 липня 1918 року «про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження Держави» (Державний Вістник 1918 року вип.. 24); в) від 18 липня 1918 року «про деякі тимчасові зміни статут Державного Хлібного Бюро» (Державний вістник 1918 року вип..28); г) від 9 березня 1919 року «про хлібну повинність» (Вісник Державних Законів вип..19 ч.249) – скасувати.

ІІ. На доповнення існуючих законів встановити хлібну повинність населення Української Народної Республіки з врожаю 1919 року по таких правилах:

1. Всі господарства на території Української Народної Республіки, які мають в свої користуванню землю, повинні передати Українській Народній Республіці по твердим цінам, які встановлюються Міністерством Народного Господарства, зернові продукти, в кількості, яка залежить від кількості десятин землі, що входить в склад господарства, а само:

Кількість десятин землі в господарстві	Кількість зернових продуктів, що повинна бути передана уряду
До 2 десятин включно	Звільняється від повинности
Поверх двох десятин до 3-х десятин включно	3 пуда
3-4	5
4-5	8
5-6	12
6-7	12

7-8	23
8-9	30
9-10	38
10-11	47
11-12	57
12-13	68
13-14	80
14-15	93

П р и м і т к а: В місцевостях, де земельна реформа ще остаточно не переведена, з господарств, в яких землі більш ніж 15 десятин, уряду повинно бути здано по твердим цінам з перших 15 десятин – 93 пуда, з решти – весь врожай.

З земель орендованих за гроші, повинність несуть орендатори, а з земель, які віддані на спід, повинності підлягають обидві сторони, відповідно до поділу між ними врожаю.

2. Зерновими продуктами, які мають бути продані в розпорядження уряду, вважається: жито, пшениця, гречка, ячмінь, овес, чечевиця, квасоля, горох і всі масляничні рослини.
3. Половина належних до видачі продуктів обов'язково передається житом та пшеницею, з роста іншими зерновими продуктами.
4. При спеціальних незернових культурах (садовина, городина, тютюн, хміль, виноград і т. і повинність виконується здачею продуктів цього господарства) в кількості, яка визначається відповідними продовольчими повітовими органами.
5. В випадку не засіву землі або не врожаю з причин стихійних, повітовим продовольчим відділом Повітових Народніх Управ по згоді з інспектором продовольчих справ, надається право відповідно зменшувати зазначений в ст. 1-ій цього закону розмір повинності або од ступання від правил викладеного в ст 3-ій цього закону, про що складається акт. В інших випадках, в яких виявляється неможливість переведення цього закону в тому чи іншому ступіню, розв'язувати ці питання надається Міністерством Народнього Господарства по докладам органів місцевого самоврядування.
6. Обрахунок належної до здачі кількості продуктів проводиться на всю, здатну до сільського господарства землю, не вживаючи толоки городів, левад і сінокосів.
7. Від повинності звільняються:
 - а) землі, котрі передані в тимчасове користування безземельного і малоземельного населення на підставі постанови від 15 березня 1919 року «про тимчасове користування землею в 1919 році».

б) площа цукрово-бурякових плантацій.

8. Належний до передачі Уряду хліб повинен бути не затхлий, не пророслий, не змішаний з іншим хлібом, очищений від насіння сорних рослин і здоровий, себ-то: без зони, без жучка та іншого.
9. Учет належних до здачі продуктів та їх збір покладається на органи сільського, містечкового та міського самоврядування, які працюють по вказівкам продовольчих органів поставленим доглядом адміністративної влади.

Зібраний ним хліб передається в розпорядження продовольчих органів, які визначаються в інструкційному порядку.

10. У тих осіб, які не здадуть продуктів відбирається при невільно і безвинагородно, а коли продукти будуть заховані, то власник їх крім того штрафується в десятикратному розмірі вартості, по твердим цінам, захованих продуктів, по постанові повітового Комісара Внутрішніх Справ, яка не підлягає оскарженню.
11. Особи, яким доручено переведення учету збору, переховання і здача продуктів, згідно цього закону, а також догляд за цим, за недбалість та бездіяльність в цій справі підлягають по суду арешту до трьох місяців, а коли з того виникли шкодливі для Держави наслідки, - ув'язненню протягом від двох до шести місяців, а займаючи посаду на державній або громадській службі, крім того, можуть бути усунені з посади: за всі інші злочини зазначені особи користуються на підставі існуючих карних законів про службові злочини.
12. Надати Міністру Народнього Господарства право видавати інструкції на розвиток цього закону.
13. Закон цей передати в чинні сит по телеграфу.

Голова Оади Народних Міністрів Б. МАРТОС. Інспектор Народнього Господарства Т. ЧЕРКАСЬКИЙ.

З оригіналом згідно: За Начальника Відділу Департаменту Законодавчих Справ Державної Канцелярії (підпис)

[343, арк. 106–107].

Наказ Ч. 133 Головної команди військ УНР про створення при Інтендантській управі міжвідомчої комісії для забезпечення війська хлібом (зерном), 22 серпня 1919 р.

Ч. 133

22 серпня 1919 року.

Нижче оголошую наказ Головної Команди Військ У.Н.Р. від 8 серпня Ч. 115 для відома і керування:

Зараз провадиться збір урожаю. Треба для армії в першу чергу зібрати Державний хліб з засіяних засобами бувших власників поміщицьких земель. Щоб негайно запобігти різних непорозумінь, волокити та анархії в цій дуже важній зараз справі (забезпечення армії хлібом) з метою допомогти керуючим цією справою Міністерствам Земельних Справ та Народного Господарства по провадженню жнив, обмолоту та перевозу зерна до закладів Інтендантури наказую:

1. Зараз же скласти при Військовому Міністерстві (Головному Інтендантстві) міжвідомственну комісію по забезпеченню війська хлібом (зерном) з державних земель цьогорічного врожаю.
2. Комісія складається з повноважених представників міністерства Земельних Справ, Народного Господарства, Внутрішніх Справ, Військового (Інтендантства, Штабу Дієвої Армії, Команди Етапу Галицької Армії), Державного Інспекторіату і Державного Контролю по одному від кожного. Головою Комісії, призначається Головний Інтендант.
3. Представники кожного Міністерства повинні мати всі матеріали і інформації по цій справі, які тільки маються в їх міністерствах.
4. Комісія виробляє всі засоби, щоб допомогти Міністерству Земельних Справ і Міністерству Народного Господарства по збору Хліба, його охороні, обмолоту та перевозу до закладів.
5. Праця кожного відомства по значеним операціям уже налагоджена і повинна продовжуватись, але ж надалі – згідно затвердженим вказівкам вищезазначеної Комісії.
6. Всі міркування та проекти, що ухвалюються комісією, відносно кращого провадження операції по збору, охороні, обмолоту і розподіленню та транспорту хліба для армії поступають на затвердження Військового Міністра, чи по його дорученню – Товариша його по постачанню та Міністра Народного Господарства – Головний Отаман Петлюра, голова Ради Народніх Міністрів Б. Мартос, Військовий Міністр Полковник Петрів, Міністр Народного Господарства Т. Черкаський, за Народного Міністра Земельних Справ Товариш Міністра (підпис).

Підписали: Т. в. о. Військового Міністра, Полковник Петрів. Начальник Канцелярії, Полковник Бродовський. З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи, Військовий Старшина Кандиба.

**Обіжник департаменту заготівлі і постачання хліба та фуражу Міністерства
народного господарства УНР до продовольчих відділів повітових народних управ щодо
забезпечення військових частин снопами зерна, 16 серпня 1919 р.**

Обіжник

Департаменту заготовки і постачання хліба та фуражу

Міністерства Народного Господарства

16 серпня 1919 року

Ч. 160

До всіх Продвідділів Народніх Управ

В додаток до загального порядку задоволення військових частин хлібом, в екстренних випадках розрешається видавати хліб в снопах частинам, постійно розташованим в повітових городах, або в других місцевостях повітів, з тих маєтків де мається хліба, належного Державі, не більше 100 кіп, як є велика необхідність видати снопами частину врожаю з всякого лану, то в таким разі повинно видаватись не більше тієї кількості, якої вимагає сучасний харчовий стан військової частини.

При отпуску хліба снопами, необхідно провадити пробний обмолот і складати акти про кількість виходу хліба з копи, а вагу соломи рахувати в два рази більше як зерна.

Від частин, котрі будуть одержувати хліб снопами, брати червоні вимоги на певну кількість хліба і соломи по даним пробного обмолоту, в червоній вимозі необхідно зазначити, що хліб був переданий частині снопами, що необхідно для майбутніх розрахунків, а також до червоних вимог необхідно прикладати зразки актів про обмолот.

В тих випадках коли обмолот військовою частиною, котра взяла хліб снопами, може провадитись в присутності агента, то в червоній вимозі зазначити ту кількість хліба, котра вийшла з обмолоту.

Відпуск хліба снопами проводити виключно в порозумінню з Повітовою Земельною Управою і з тих маєтків, з котрих вона призначить.

Оригінал підписали:

В.о. Директора Департаменту Городецький (підпис)

Начальник загального відділу Ф. Олексіїв (підпис)

З оригіналом згідно:

Діловод (підпис)

[16, арк. 72–72 зв].

**Обіжник Департаменту заготівлі і постачання хліба та фуражу Міністерства
Народного Господарства УНР до продовольчих відділів повітових народних управ про
залучення військовослужбовців до збору урожаю та призначення спеціальних агентів для
його обліку, 29 серпня 1919 р.**

Обіжник

Департаменту заготовки і постачання хліба та фуражу

Міністерства Народного Господарства

29 серпня 1919 року

Ч. 290

До всіх Продвідділів Народних Управ

Міністерство Народного Господарства аби поліпшити справу збору та обмолоту урожаю, пропонує продовольчим відділам не робити перешкод військовим частинам, постійно розташованим в тій чи іншій місцевості, проводити обмолот хліба, а навпаки притягати їх до роботи по збору урожаю. Для упорядкування справи військовим частинам необхідно відводити окремі економії, в котрих вони і повинні проводити обмолот.

Для допомоги військовим частинам в обмолоті хліба, а також для учоту хліба, котрий поступить від обмолоту та для загального контролю, пропонується в економіях, відведених військовим частинам для провадження обмолоту, призначити окремих агентів.

Всьому хлібові, котрий поступить від обмолоту військовою частиною і котрий нею буде забраний, вести точний учот і зараховувати його в наряд інтендантству, а також сповіщати про кількість хліба взятого військовою частиною Губерніальний Продвідділ і Міністерство Народного Господарства.

Оригінал підписали:

В.о. Директора Департаменту Городецький (підпис)

Начальник загального відділу Ф. Олексіїв (підпис)

З оригіналом згідно:

Діловод (підпис)

[16, арк. 81–81 зв.].

**Постанова Колегії постачання про обмолот державного хліба для харчових потреб
Збройних Сил УНР**

Обов'язкова постанова

Про обмолот державного хліба для нужд армії

1. В тих випадках, коли Волосна Земельна Управа в будь-якому фільварку не має змоги змолотити до 20 жовтня ц.р. (1919 р.) всього належного державі хліба з земель бувших приватних власників, то вона повинна весь хліб, який знаходиться в копах та скиртах, здати одній з ближчих сільських громад для обмолоту.

2. Для цього Головою Земельної Управи чи його уповноваженим, скликається сільський схід, який має ухвалити приговора, що він: 1) приймає для обмолоту певну кількість кіп чи певного обміру скирти, які по попередньому зразковому обмолоту дали з копи ту, чи іншу певну кількість зерна і 2) зобов'язується вимолотити цей хліб в певний строк, і не пізніше 10 листопада (ноября) здати до вказаної Головним Іntenдантом станції залізниці чи майна.

ПРИМІТКА: Доставка проводиться сільськими підводами по нарядам сходу.

3. Платня за обмолот хліба з доставкою зерна на віддалення не більше 5 верств встановлюється в розмірі $\frac{3}{4}$ полови і соломи з вимолоченого хліба. За доставку до 10 верст (включаючи попередні 5 верст) віддається громаді остання чверть соломи і полови. За доставку на дальше відділення встановлюється додаткова платня з пуда за кожна по над десятьма верствами, в розмірі однієї гривні з верстви.

4. Для провадження пробного обмолоту сільський схід вибирає двох чоловік, які разом з представниками волосних земельної і народної управи і повітового продовольчого відділу, проводять цей обмолот і складають акта, в якому мусить бути вказано наступне: час складання акта, якого села громада, кількість кіп, середній видаток зерна, час здачі зерна, сорт збіжжя, а також повинно бути зазначено, що ця громада приймає вказане збіжжя на обмолот і повинна його здати в зазначений строк.

ПРИМІТКА 1. Акт складається в чотирьох примірниках, з яких один лишається в громаді, другий береться представником земельної управи, а третій і четвертий в тижневий строк надсилаються провідділом Головному Іntenдантству і Хлібному Департаменту Міністерства Народного Господарства.

Відсутність одного з представників не зупиняє провадження пробного обмолоту і складання акту.

5. Коли громада відмовилася взяти збіжжя на обмолот, то цей обмолот може бути зданий кооперативу, чи якісь певній групі селянства, за круговою, складаючих цю групу, членів

порукою, при чому відповідальність за хліб накладається на громаду того села, до якого приписано поле.

Про відмову цієї і других сусідніх громад взяти на себе обмолот державного хліба, складаються акти, надсилаємі до Головного Інтендантського Управління, разом з вищезазначеними актами про здачу хліба на обмолот.

6. Якби не знайшлося можливості перевести обмолот вищевказаним засобом, то провадиться пробний обмолот з двома понятими, взятими з того села, до якого приписано поле, і ставиться примусова вимога громаді цього села обмолотити все збіжжя в певний строк на зазначених в п.п. 3 і 4 умовах.

7. Невиконання вимоги карається накладенням Головою Колегії постачання на громаду грошової кари в розмірі вартості зерна, яке може бути вимолочено зі здаваємого хліба, рахуючи ціни, затверджені Головою Колегії постачання на підставі середніх риночних цін повіту, а хліб зостається державі і вимолочується земельними управами по мірі можливості.

8. Громада, яка зразу згодиться здати Інтендантству із своїх запасів зазначену в акті кількість хліба до його обмолоту, dostaє десятивідсоткову знижку з обрахованої кількості хліба (обмолот зданого хліба вона може в цім разі провадити по своїй волі і лише здає, як то буде слідувать, відповідну часть соломи та полови).

9. За пограбування або розкрадення зданого громаді хліба громада ця карається подвійною здачею зазначеного в акті хліба, незалежно від того, хто пограбував, чи розікрив хліб, а в випадку, зазначеному в п.5 карається громада села, до якого приписано поле.

10. За нездачу в строк зазначена в акті громада карається в розмірі 25% коштовності хліба за кожний спізнений тиждень, причому 4 і більше днів лічиться за повний тиждень, а менше 4 не береться на увагу.

11. Завідуючі повітовими продовольчими відділами і персональний склад волосних народних та земельних управ і їх уповноважені, а також волосні та сільські комісари (на підставі ст. ст. 152 і 415 Положення про польове управління військ в військовий час), за бездіяльність, не своєчасне та недбале виконання накладених на них по обмолоту хліба обов'язків, караються арештом до 3 місяців або штрафом до 30 000 гривень (тридцяти тисяч гривень), а в особливо важливих випадках віддаються до Надзвичайного Військового Суду при Голові Колегії постачання і караються в порядку закону від 29 вересня 1919 року.

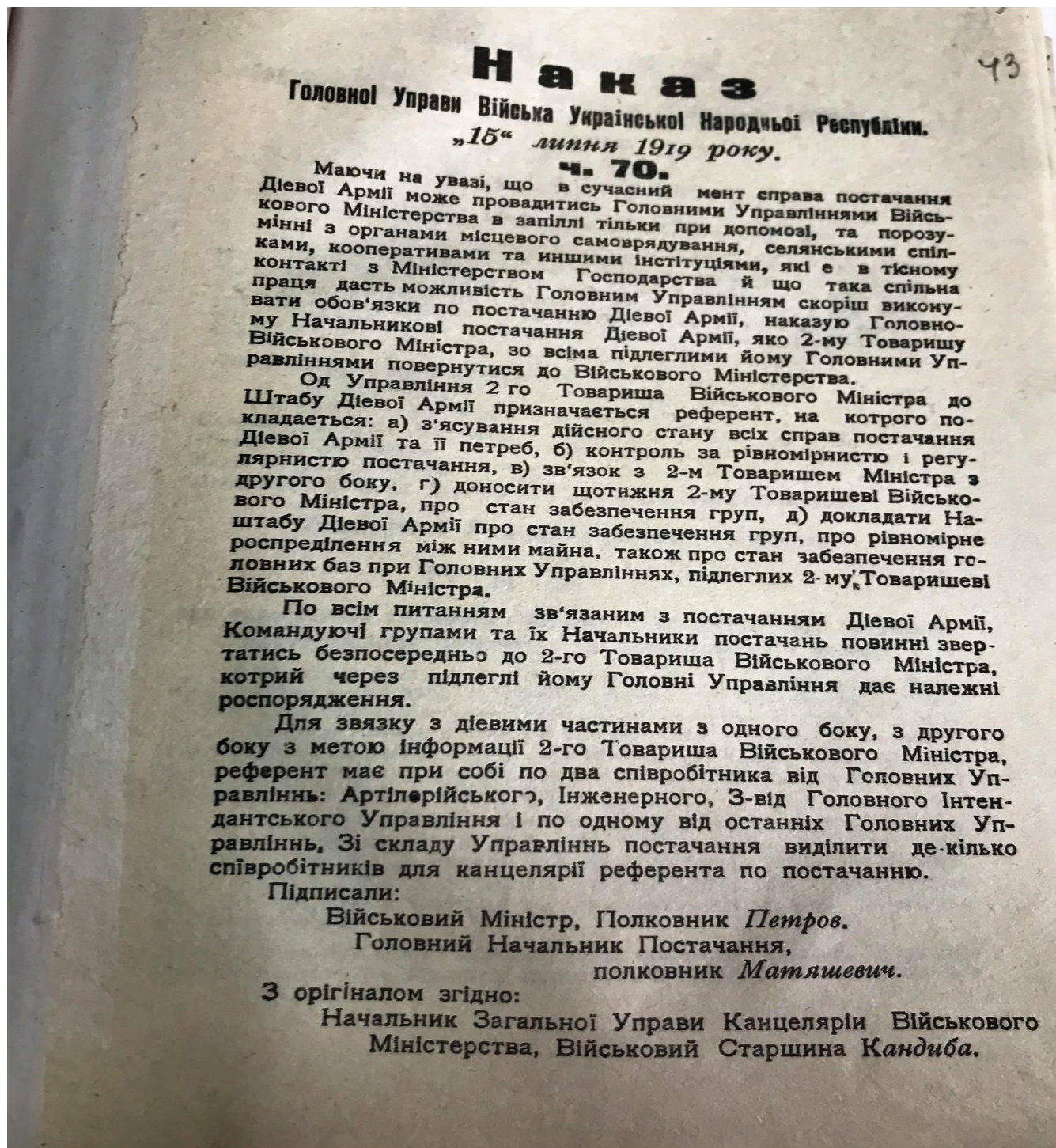
Міністр Народнього Господарства М. Шадлун.

Міністр Земельних Справ М. Ковалевський.

Голова Колегії Постачання Стасюк.

[16, арк. 56; 17, арк. 3; 343, арк. 174].

Наказ Міністерства військових справ про зміни в організації постачання Дієвої армії
УНР, 15 липня 1919 р.

**Наказ Ч. 225 Міністерства військових справ про реорганізацію структури
постачання Дієвої армії УНР, 3 жовтня 1919 р.**

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народної Республіки.

Ч. 225.

3 жовтня 1919 року.

(По Канцелярії Військового Міністерства)

Нижче оголошується копія закону про реорганізацію керування Постачанням Військ Української Народної Республіки, ухваленого Кабінетом Народних Міністрів і затвердженого Високою Директорією 29 вересня 1919 р. Закон про реорганізацію керування військ Української Народної Республіки.

1. Для керування постачанням військ Української Народної Республіки утворюється колегія з 3-х осіб: Голови, який обирається Кабінетом Народних Міністрів в порозумінню з Урядом Західної Області Української Народної Республіки і призначаємого Директорією Української Народної Республіки і двох членів, одного – від Міністерства Народного Господарства, а другого від Уряду Західної Області Української Народної Республіки.
2. Колегія встановлює: загальний план і напрямок робіт постачання. Всі ж розпорядча влада належить виключно Голові Колегії.
Увага: Колегія вирішує і інші питання, що передає на її розгляд Голова Колегії.
3. На час тимчасової відсутності Голова Колегії призначає собі заступника.
4. Голова Колегії підлягає в справах постачання дієвих армії Наддніпрянської й Наддністрянської ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ на правах Головного Начальника Постачання, а в справах керування Головними Управліннями Постачання й постачання військ, не входячих в склад дієвих армій – Військовому Мністрові на правах Товариша Військвого Міністра.
5. Голові Колегії безпосередньо підлягають Начальники постачань Дієвих Армій Наддніпрянської й Наддністрянської України в справах постачання цих Армій і Головні Управління: Інтендантське, Гарматне, Інженерне, Санітарне, Ветеринарне, Польової Флоти і Ремонту Військ у всіх відношеннях і у всіх справах.
6. Голова Колегії користується правами Головного Начальника Постачання Армій фронту, передбаченими ст. ст. ... Статуту про польове керування військами у військовий час.

7. При Голові Колегії існує Надзвичайний Військовий Суд на підставі закону про Надзвичайні військові Суди, який, в зміну ст. 5 і 35 згаданого закону складається з постійних: Голови Суду і двох членів по призначенню Голови Колегії, а також одного старшини й одного козака, призначених порядку ст. 8-ї закону.
8. Під Надзвичайний Військовий Суд при Голові Колегії його розпорядженням віддаються всі військові особи Військових Частин, Управлінь та Інституцій, котрі підлягають Голові Колегії постачання, а в особливо важливих випадках також і урядові військові й цивільні та приватні особи за злочини й зловживання, перешкоджаючи, шкодячи й гальмуючи постачання Армії.
9. За злочини, зазначені в п. 8, кара встановлюється надзвичайним військовим Судом в межах передбачених ст. 2 (п. 1 і 8) закону про Назвичайні Військові Суди. Розмір кари встановлюється Судом в залежності від шкоди, заподіяної постачанню Армії злочином та зловживанням, та від злого наміру обвинуваченого.
10. Тому ж Суду підлягають також і особи за злочини й зловживання, зазначені в п. 8, що були вчинені до оголошення цього закону.
11. Постійний склад Надзвичайного суду одержує утримання згідно штату, а тимчасові Судді – згідно § 34 закону про Надзвичайні Суди.
12. Закон цей перевести в життя по телеграфу.

Підписали: Голова Ради Народніх Міністрів І. Мазепа.

Т. в. о. Військового Міністра, Полковник Петрів. Т. в. о. Начальника Канцелярії, Військовий Старшина Кандиба. З оригіналом згідно: Т. в. об. Начальника Загальної Управи Військовий Старшина Якубовський.

[96, арк. 165– 165 зв.; 208, арк. 74, 84].

Інформація про продукти, замовлені Інтендантською управою у Центрального сільськогосподарського союзу споживчих товариств, жовтень 1919 р.

№	Назва продукту	Кількість (в пудах)
1.	Хліб	2 млн.
2.	Картопля	200 тис.
3.	Буряк	20 тис.
4.	Капуста (свіжа)	20 тис.
5.	Цибуля	70 тис.
6.	Капуста (квашена)	45 тис.
7.	Кава (мелена)	3 тис.
8.	Макарони	500 тис. (щомісячно)
9.	Квасоля	20 тис.
10.	Гречана крупа	15 тис.
11.	Пшенична крупа	8 тис.
12.	Макуха сонячна	30 тис.
13.	Макуха конопляна	30 тис.
14.	Яблука сушені	300 тис.
15.	Груші сушені	10 тис.
16.	Сливи сушені	20 тис.
17.	Варення	3 тис.
18.	Повидло яблучне та сливове	10 тис.
19.	Мед	-

[13, арк. 37; 14, арк. 45, 107 зв.; 242, арк. 270; 535; 537; 540].

Додаток Х.1

**Інформація про продукти, замовлені Інтендантською управою у Вінницького
споживчого товариства у вересні 1919 р.**

№	Назва продукту	Кількість
1.	Сало	15 тис. пудів
2.	М'ясо	5 тис. пудів
3.	Слива сушена	5 тис. пудів
4.	Груша сушена	5 тис. пудів
5.	Яблуко сушене	5 тис. пудів
6.	Капуста свіжа	5 вагонів
7.	Тютюн	1 тис. пудів

[468].

Інформація про обсяги отриманого продовольства в ході акції «Тиждень українського козака», проведеної в Калинівській, Гаврилівській та Гніванській волостях Вінницького повіту протягом другої половини жовтня 1919 р.

Калинівська волость	Гаврилівська волость
Капусти - 12/2 кіп Хліба - 74 буханців Проса - 1 п. 03 ц. Пшона - 2 п. 02 ц. Гречки - 5 п. 02 ц. Муки житньої - 3 п. 35 ц. Муки пшеничної - 5 п. Фасолі - 13 ц. Вівса - 27 ц. Ячменю - 20 ц. Бараболі - 17 п. Буряків - 2 п. 22 ц. Жита - 36 п. 28 ц. Яець - 220 шт.	Жита - 11 п. 15 ц. Вівса - 9 п. 30 ц. Гречки - 2 п. 45 ц. Пшона - 13 ц. Борошна житнього - 5 п. 15 ц. Бараболі - 38 п. 35 ц. Буряків - 2 п. 25 ц. Цибулі - 1 в'язка Часнику - 1 в'язка

Гніванська волость					
Ч.Ч.	Назва річей	Кількість	Вага		Примітка
			Пуд.	Ф.	
1	Фасолі	"	1	7	
2	Хліба випишеного	10-6	"	"	
3	Капусти	"	3	7	
4	Бураків	"	2	"	
5	Гречки	"	2	22	
6	Вівса	"	4	23	
7	Просо і пшоно	"	1	2	
8	Гороху	"	2	32	
9	Цибулі	"	"	20	
10	Бараболі	"	66	8	
11	Жита	"	36	19	

[326, арк. 81-82].

**Інформація про збір населенням Гавришківської волості Вінницького повіту
збіжжя, продовольства та одягу, в ході оголошеної 21 жовтня 1919 р. акції «Тиждень
українського козака», 21 жовтня 1919 р.**

АКТ

1919 року жовтня 21-го дня. Голова Гавришківської волосної комісії по збору жертв в «Тиждень Українського Козака» С.П. Курдибанський в присутності Голови волосної Народної Управи В.М. Юзвака, Члена Волосної Управи Ф.Г. ..., Секретар Управи Т.І. Заболотний склали цей акт в тім, що на день 21-го жовтня доставлено до волосної Народної Управи з сіл Гавришківської волости збіжжя і нижче пожертвовані продукти і одяг в такій кількості:

Назва сіл	Муки житньої	Жита	Пшона	Вівса	Грiшми	Картоплі	Рушників	Капусти	Полотна	Сорочок	Підтанн иків	Мішки	Часник	Цибулі
Приборівка	5 пуд. 10 фунт.	4 п. 13 ф.	13 ф.	33 ф.	140 крб							3		
Тилипеньки		6 п. 5. ф		1 п. 30 ф.	112 крб	6 п.	1 шт.					4		
Сокиринці					141 крб 25 коп.	7 п. 30 ф.		33 гол.	5 арш.	3	4	2		
Олександровка		7 п. 20 ф.		3 п. 15 ф.		9 п.		60 гол.				2	1 гол.	1 гол.
Гуменна		15 п. 20 ф.		2 п. 32 ф.	47 крб							4		
Тяжилова					551 крб. 35 коп.									
Пеньківка														
Гавришівка														
Разом	5 пуд. 10 фунт.	33 п. 18 ф.	13 ф.	8 п. 30	992 крб 35	22 п. 30	1 шт.	93 гол.	5 арш.	3	4	1 5	1	1

				ф.	коп.	ф.									

ПРИМІТКА: З села Пеньківки доставлено 16 пудів збіжжя і грішми 4 карб. 75 коп. і за відсутністю списка їм проставлено по галочкам. З с. Гавришківки зібрані жертви знаходяться в сільській комісії і мають бути відправлені до повітової комісії з іншими жертвами.

Зважаючи на відсутність в цей час членів комісії по збору жертв складено цього акта і запрошено в волосну Народню Управу відправити ці жертви до повітової комісії /склад Вінницького споживчого союзу/ і здати не пізніше 22-го жовтня ц.р. Гроші дев'ятсот дев'яносто дев'ять карб. 75 коп., здано народні Управі.

д. Галафутника який збирав гроші. Акт написаний в 2-х примірниках.

Голова Гавришківської волосної комісії по збору жертв...

Голова Гавришківської волосної Нар. Управи... Член Управи... Секретарь...

[328, арк. 34–34 зв.].

Наказ Ч. 171 Міністерства військових справ УНР про матеріальне зобов'язання новобранців, які прибували на збірний пункт по мобілізації, 4 лютого 1919 р.

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народної Республіки.

Ч. 171

4 лютого 1919 року.

(По Головному Інтендантському Управлінню).

В зв'язку з майбутнім призивом новобранців наказую:

1) Всі новобранці закликаємі для виконання військової повинності повинні з'явитися на збірні пункти, обов'язково маючи собі: а) шинелю чи кожух, б) сорочку сукняну (гимнастерку), в) штани сукняні, г) чоботи або черевики, д) картуз або шапку, е) дві натільних сорочки і ж) двоє підштаників. Речі можуть бути вільного зразку, аби відповідали призначенню і часу.

2) За принесені речі новобранцям повинна бути зроблена негайна виплата грошей по дійсній вартості речей.

3) Позаяк новобранці можуть з'явитись в одягу та взутті різної якості, то виплату провадити по прибутті партії до частин по справедливій оцінці в комісіях при кожній окремій військовій частині, маючи на увазі ступінь гідності для носки. Найвищі ціни встановлюються такі: а) кожух - двісті п'ятдесят карбованців, шинеля - двісті карбованців, б) сукняна сорочка (гимнастерка) півтораєста карбованців, в) штани сукняні - сто п'ятдесят карбованців, г) чоботи - двісті п'ятдесят карбованців, черевики - сто п'ятдесят карбованців, д) картуз - тридцять карбованців, шапка - сорок п'ять карбованців, е) натільна сорочка - сорок п'ять карбованців, і ж) підштаники - тридцять карбованців.

4) Зазначені найвищі ціни і самий лад виплати оголосити людності негайно.

5) Вважаючи на велику потребу Республіки в речах різного одягу, дуже бажано, щоб людність пішла на зустріч цій потребі, а тому всім Губерніальним та повітовим комендантам широко сповістити про це населення.

Підписали: Військовий Міністр, Отаман Греков.

Головний Інтендант, Отаман Палюга.

З оригіналом згідно: Начальник Канцелярії Військового Міністерства, Отаман Галкин.

[95, арк. 104 зв.; 98, арк. 20; 173, арк. 13].

Наказ Ч. 17 Головного отамана С. Петлюри про платний збір зброї, одягу та взуття у населення для республіканської армії, грудень 1918 р.

Наказ Головного отамана Симона Петлюри війську Української Народної Республіки

Наказ Ч. 17

§1

В лавах Республіканського війська, що стало в оборону прав Народніх є багато козаків, які задягнені й озуті не так як би цього хотілось Діректорії, за неможливістю предбати зодягу та обути в потрібній кількості десь на стороні, за яку б то не було ціну.

Діректорія в цілях допомоги казакам звертається до населення з закликом допомогти хто чим може, здаючи річі військового вжитку, які є майже у кожній родині, до нижче вказаних установ.

За оданні, цілі річі, наколи буде посвідчено сільською владою, що вони набуті не після 18 листопаду цього року, Діректорія встановлює такі ціни:

Рушниця 40 карб.

Шенеля сіра 25 –

Штани суконні 15 –

Ватні 20 –

Шапка зимова 5 –

Тілогрейка 18 –

Гімнастерка 10 –

Чоботи 60 –

Черевики 45 –

Гроші ці будуть зараховані на кошти майбутніх податків, про що здавшим річі, будуть видаватися на місцях здачі квитанції.

Річі приймаються в Волосних народних Управах, в Повітових та Залізничних Комендатурах та Управах Військових Начальників.

Примітка: Постанова ця розповсюджується також і на козаків, які вступають з сього часу до військових частин, принеши з собою, що небудь з перелічених річей і згадане вище посвідчення сільської влади.

Квитанції їм видаватимуться частинами.

Головний Отаман Українських Народних Республіканських Військ ПЕТЛЮРА,

Начальник Штабу Отаман ОСЕЦЬКИЙ,

Могилівський Повітовий Комісар ГАНСЬКИЙ,

Секретарь МИК. ЛЕВИЦЬКИЙ

Ч. 7594

Грудня 1918 року

м. Могилів-Подільський

**Закон УНР про покращення становища військовослужбовців у збройних силах
країни, 7 січня 1919 р.**

ЗАКОН

про поліпшення стану служачих в дієвій армії Української Народної Республіки.

Для поліпшення стану козаків та старшин дієвої армії які в сучасній боротьбі захищають здобутки революції і Самостійну Українську Народну Республіку від ворогів внутрішніх і зовнішніх, Директорія У.Н.Р. постановила:

1) Козакам, підстаршинам, старшинам і урядовцям дієвої армії видавати від скарбу:

а) все харчування, зброю і одяг натурою, при чім одежа стає власністю військово-служачих, коли вони прослужать в армії 6 місяців.

б) 1) щомісячну платню, 2) добові гроші, 3) грошові допомоги.

2) Платню військово-служачим в дієвій армії встановлювати двох розмірів: 1) для тих, котрі знаходяться в дієвих частинах, 2) для тих, котрі знаходяться в запасових частинах.

П о с а д а	Платня на місяць	
	Дієва армія	Запасові (резервні) частини
а) Козаки муштрові:		
Козак	300	100
Ройовий	350	135
Чотовий	400	150
Бунчужний	500	200
б) Старшини:		
Обер-Старшина не команд. чотою	600	300
Обер-Старшина командуючий чотою	650	350
Командир неокремої сотні	800	450
Командир неокремого куріня	850	500
Командир окремого куріня	1100	650
Помічник Командира пол. молодший	850	500
Помічник Командира пол. старший	900	600
Командір полку	1200	750
Отаман бригади	1300	800

Отаман дивізії	1400	950
Отаман корпусу	1600	1100

3) Добові гроші для всіх служачих армії встановити двох розмірів: 1) за часи дійсного пробування в поході - 5 карбован. на добу, 2) за часи участі в боях, в бойових сутичках і пробуття на службі в окопах під ворожим вогнем - 20 карб. на добу.

4) Козакам, виконуючим не муштрові обов'язки, а підстаршинам та старшинам на немуштрових посадах права на одержання добових грошей не давати.

5) Грошові допомоги старшинам і козакам видавати по отбуттю на службі 6 місяців, муштровим старшинам, підстаршинам і козакам по 500 карб., а не муштровим старшинам, підстаршинам, козакам і урядовцям по 300 карб.

б) Крім того грошові допомоги видавати:

а) родині вояків, які вступили в дієву армію на підставі цього закону щомісячно: дружині - 50 карб., на кожного із дітей його не старш 14 років по 25 карб. на місяць;

б) за поранення: а) легкі поранення - половина місячної платні, яка призначена по посаді, б) за тяжкі поранення на 50 % втрата здібності до праці, в розмірі двохмісячної платні, яка положена по посаді;

в) за поранення, потягає втрату здатності до праці на 75 % - в розмірі 4-х місячної платні, яку призначено по посаді;

г) родині забитих та вмерших від поранень вояків - одночасову грошову допомогу в розмірі 6-ти місячної платні по тому складу, який належив би забитому чи вмершому від поранень згідно з табеля для дієвих частин.

7) Дітям вбитих як старшин, так і козаків повне навчання та удержання на державний кошт Української Народної Республіки.

8) За бойові та надзвичайні услуги У.Н.Р. видавати відзнаки Національного ордена, згідно особливого статуту.

9) Всі видатки на Дієву Армію віднести на військовий фонд.

10) Встановити, що всі служачі в Дієвій Армії повинні бути не похитними в боротьбі за самостійну Українську Народну Республіку з її зовнішніми та внутрішніми ворогами, де б ці вороги не були, чи на території Республіки, чи на її кордонах.

11) Всі особи, які служать в Армії, повинні дати на письмі урочисте обіцяння непохитно боротись за самостійну Українську Народну Республіку і її владу - Директорію. За порушення обіцяння винуваті підлягають карній відповідальності, як військові за втечу, аж до смертної кари.

Примітка: Зразок обіцянки до цього додається.

12) Військовому Міністрові надати право, через відповідних Начальників, нездібний для бойових подій елемент із Дієвої Армії переводити до запасових частин .

13) Всі особи, які знаходяться на службі в Дієвій армії за весь час пробуття на службі, цілком не повинні залежать від своїх політичних партій і організацій і безперечно і вповні підлягають військовій владі та всім військовим законам, статутам, наказам і розпорядженням як існуючим, так і тим, котрих буде видано.

14) Спосіб переведення в життя цього закону покласти на Військового Міністра.

Підписали: Голова Директорії В. Винниченко.

Члени: Ф. Швець. А. Макаренко. Петлюра.

7 січня 1919 року. З оригіналом згідно: За Директора Канцелярії Директорії (підпис).

З копією згідно:

В.о. Начальника Канцелярії Головного Управління Генерального Штабу підпис.

[95, арк. 46–47; 100, арк. 350–351].

Закон УНР від 17 серпня 1919 р. «Про трудову повинність громадян УНР»

Іменем Української Народньої Республіки

Затверджуємо «17» серпня 1919 року

Голова Директорії Петлюра

Член А. Макаренко

Член секретарь Ф. Швець

Посвідчую: Державний Секретарь Л.

Ухвалений Радою Народних Міністрів

ЗАКОН

про трудову повинність громадян Української Народньої Республіки

1. Встановити загальну трудову повинність громадян Української Народньої Республіки для обслуговування ріжних потреб фронту й тила армії як-то: канцелярії санітарних установ, майстерень, харчових пунктів і таке інше.
2. Трудовій повинності, зазначеній в ст. І-й цього закона, підлягають громадяне Української Народньої Республіки без ріжниці пола, в зрісті від 18 до 45 літ включно.
3. Притягнення до виконання трудової повинності переводяться шляхом мобілізації.
4. Загальна або частинна /обмежена щодо місцевости, віку мобілізуємих, професії, фаху тощо/ мобілізація по трудовій повинности переводиться розпорядженням Міністра Внутрішніх справ по згоді з Міністром Праці та іншими Міністерствами, відповідно тому, інтересів якого відомства торкається мобілізація.
5. Від виконання трудової повинности звільняються:
 - а/ особи, що відбувають військову службу, або служать при міліції чи в Коші Охорони Республіканського ладу на Вкраїні.
 - б/ урядовці центральних та місцевих установ, як державних та громадських, так і місцевого та національного самоврядування.
 - в/ співробітники підприємств, які служать оборонним цілям або обслуговують фронт будь тил армії, та співробітники в таких галузях праці, що являються необхідними для піддержки державно або громадсько-економічного життя.

Примітка. Вирішення питання, чи належить те чи інше підприємство або галузь до зазначених в цьому пункті, покладається на мобілізаційну комісію.

 - г/ особи, що займаються безпосередньо обробкою землі, но не більш двох на господарство в зрісті від 18 до 45 років.

д/ жінки, що безпосередньо ведуть домашнє господарство, но не більш одної жінки на сім'ю. Одинокі жінки не звільняються від трудової повинності.

е/ на час шкільних занятій учні шкільних установ чи державних, так і приватних, дозволених державною владою.

ж/ явні каліки і нездібні до фізичної праці.

з/ вагітні жінки і матері дітей до 15 років включно, а також вдівці, маючі таких дітей.

і/ голова і члени народніх, мійських та єврейських громадських управ.

к/ духовні особи всіх віросповідань.

6. Для технічного переведення мобілізації по трудовій повинності при Губерніяльних Комісаріятах утворюються губерніяльні, при повітових комісаріятах повітові, при Мійських Отаманствах та по містах, виділених в окрему одиницю, Мійські мобілізаційні Комісії з осідком по належности, а також Районні Підкомісії, з осідком по призначенню Повітової Комісії.

7. Склад поодиноких комісій:

I. Губерніяльна Комісія.

а/ Губерніяльний Комісар або його заступник.

б/ представник Губерніяльної Народньої Управи.

в/ представник Міської Управи Губерніяльного міста.

г/ представник губерніяльної військової влади.

д/ представник єврейської громадської Управи губерніяльного міста.

е/ представник Центрального Бюро Професійного губерніяльного союзу.

ж/ Комісар Праці або його заступник /по призначенню Міністра Праці/.

з/ Губерніяльний фабричний Інспектор або його заступник.

і/ Лікар – експерт з дорадчим голосом по призначенню Губерніяльної Народньої Управи.

II. Повітова Комісія.

а/ повітовий комісар або його заступник.

б/ представник повітової народньої управи.

в/ представник мійської управи повітового міста.

г/ представник повітової військової влади.

д/ представник Єврейської Громадської Управи повітового міста.

е/ представник Центрального Бюро Професійного повітового союзу.

ж/ Комісар праці або його заступник /по призначенню Міністра Праці/.

з/ участковий фабричний інспектор, будь його заступник.

і/ лікар-експерт з дорадчим голосом по призначенню Повітової Народньої Управи.

III. Мійська Комісія.

а/ Повітовий Комісар або його заступник.

б/ представник повітової Народньої Управи.

в/ представник Мійської Управи міста.

г/ представник міської військової влади.

д/ представник Єврейської Громадської Управи міста.

е/ представник Центрального Бюра Професійного союзу міста.

ж/ Комісар Праці або його заступник /по призначенню Міністра Праці/.

з/ Старший фабричний інспектор будь його заступник, або участковий фабричний інспектор будь його заступник по належности.

і/ лікар-експерт по призначенню Мійської Народньої Управи.

IV. Районна Підкомісія.

а/ представник Повітового Комісаріату.

б/ представник повітової військової влади.

в/ голова волосної управи, де переводиться мобілізація, або його заступник.

г/ представник Єврейської Управи містечка, де переводиться мобілізація.

д/ представник місцевих робітників по призначенню Центрального Бюра Професійних Союзів повітового міста.

е/ представник Фабричного Інспектора.

ж/ лікар-експерт з дорадчим голосом по призначенню Повітової народньої Управи.

8. Діловодство мобілізаційних комісій ведеться при Губерніяльних та повітових Комісаріатах і Управліннях мійського Отамана по належности, а вся їх праця концентрується при Міністерстві Внутрішніх Справ.
9. Мобілізаційні комісії мають право складати для огляду тих, що мобілізуються, окремі медичні комісії.
10. Повітові та мійські мобілізаційні комісії переводять мобілізацію самі або через Районні Підкомісії, котрим визначають область їх діяльності.
11. Губерніяльна комісія розбирає та вирішує жалоби проти рішень повітових та мійських комісій та виконує над ними контроль.
12. Головує в комісіях Губерніяльний або повітовий комісар по належности, а в Районних підкомісіях представник повітового комісара.

13. Порядок і техніка переведення мобілізації встановлюється окремою інструкцією, яку видає Міністр Внутрішніх Справ по згоді з Міністрами Праці і Народнього Господарства.
14. За особами, що притягуються до виконання трудової повинності залишаються їх посада і служба з утриманням, особи без посади або служби одержують платню згідно штатів тої установи, при якій вони призначаються до праці.
В разі перенесення мобілізованого на інше місце до праці, він одержує командировочні гроші по нормах тієї інституції, до якої він призначений.
Коли б в якій інституції не було норм до оплати праці і командировочних грошей, такі норми повинні бути встановлені по згоді з місцевим Комісаром праці.
15. Відшкодування притягнених до виконання трудової повинності в разі повної або частинної утрати здібності до праці, слідує по законах чинних щодо закликаних по мобілізації до військової служби, відповідно тій посаді, яку вони займали.
16. Ухилення від трудової повинності карається як ухилення від військової повинності.
II. 1. Переведення в життя закону про трудову повинність громадян Української Народньої Республіки доручити Міністру Внутрішніх Справ.
2. Закон цей ввести в чинність по телеграфу.
3. Асигнувати в розпорядження Міністра Внутрішніх Справ з коштів Державної Скарбниці двісті тисяч (200.000) гривень на витрати в зв'язку з переведенням в життя закону про трудову повинність громадян Української Народньої Республіки.

Голова Ради Народних Міністрів Б. Мартос.

За Міністра Внутрішніх Справ П. Христюк.

Правдиво:

Діловод (підпис)

[72, арк. 7–10 зв.; 199, арк. 32–35 зв.].

Спільний наказ міністрів внутрішніх справ і праці республіки про трудову мобілізацію населення Кам'янецького повіту до установ, що обслуговують Дієву армію УНР, 12 листопада 1919 р.

НАКАЗ

Для обслуговування різних потреб фронту і тила армії, на підставі ст.4. Закону про трудову повинність громадян Української Народньої Республіки, від 17 серпня 1919 р., оголошується в м. Кам'янці на Поділлію і в Кам'янецькому повіті загальна мобілізація по трудовій повинності громадян обох полів від 18 до 45 років /кравців, шевців, столярів, чорноробочих та інших фахів, а також інтелегенції для використання її в установах, обслуговуючих армію/.

Мобілізацію цю перевести в життя, згідно постанови Ради Народніх Міністрів від 9 і 10 листопада б.р., через окрему комісію при Міністерстві Праці в складі представників Міністерств: військового, внутрішніх справ, народного здоров'я і опікування, представників Централу, по одному від губернського та міського самоврядування, місцевого комітету оборони, а також представника центральної спілки урядовців м. Кам'янця, з наданням їй права поповняти свій склад представниками установ та організацій, які входять в склад комісії по переведенню закону про трудову повинність /ст. 7. Зак. про трудову повинність/.

Комісія має використовувати мобілізованих згідно потреби і по вимогам міністерств.

Подільському Губерніяльному комісарові, на підставі §5 інструкції до закону про трудову повинність, перевести підготовчу реєстрацію мобілізуємих по вказівкам зазначеної комісії з витратами на це з коштів, які відпущені в розпорядження Міністра Внутрішніх Справ законом 17 серпня 1919 р.

За Міністра Внутрішніх Справ П. Христюк (підпис)

Міністр Праці О. Безпалко (підпис)

«12» листопада 1919 р.

[192, арк. 9; 194, арк. 121].

Додаток В.1.1**Звернення міністра внутрішніх справ УНР П. Христюка до губернських, повітових і міських народних управ з метою організації особливих комітетів громадської допомоги українському війську, 1 жовтня 1919 р.**

1 жовтня 1919 року.

До губерніяльних і повітових народних та міських управ.

До вас - представників і обранців народу звертається Народне Правительство в цей тяжкий для нашої країни мент з щирим закликком стати на допомогу армію своєю самодіяльністю, досвідом і впливом на громадянство. Зруйновані в довголітній і тяжкій боротьбі з ворогами нашої Республіки центральні правительственні апарати не в силі задовольнити потреб армії виключно через своїх агентів на місцях. Настав час, коли на допомогу правительству повинно прийти все громадянство, а поперед всіх органи місцевого самоврядування: народні губерніяльні та повітові і мійські управи. Правительство вірить, що в цей мент, коли вороги насовують на нашу Республіку з кількох сторін і загрожують знищенням всіх наших здобутків, органи самоврядування піднімуться вище своїх місцевих інтересів і, дбаючи про задоволення останніх, в той же мент візьмуть на себе обов'язок загально державного значіння по обслугованню народньої армії потрібними для неї річами. Міністерство звертається цим до органів самоврядування з закликком взяти в свої руки ініціативу в справі організації громадської допомоги війську і приступити негайно до утворення при мійських повітових і губерніяльних народних управ особливих комітетів громадської допомоги війську в складі представників органів самоврядувань, кооперативних об'єднань, торговельно - промислових кругів, комісаріяту, робітничих і селянських організацій. Своєю метою комітети ці повинні поставити всебічну допомогу правительственным апаратам в обслуговуванні фронту і з цією ціллю мають приступити до утворення майстерень для виготовлення білизни, чобіт, верхнього одягу, а також до організації спеціальних днів збору для війська необхідних козакам речей: сала, мила, тютюну, одіжі, чобіт. Міністерством внутрішніх справ вже вживаються заходи, аби необхідні для комітетів кошти були предоставлені в розпорядження органів самоврядування. Комітетам дано буде змогу зноситися по своїм справам, як інформаційного так і грошового характеру, безпосередньо з департаментами самоврядування міністерства внутрішніх справ і з військовим міністром. Міністерство внутрішніх справ вважає необхідним додати, що на його думку губерніяльним і повітовим народнім управам необхідно негайно налагодити тісний зв'язок з волосними земствами, які і стануть в великій допомозі повітовим земствам в справах постачання і поставки сировини для білизни та одягу. Отже, всіх хто любить свою Україну, хто бажає її волі, щастя і ладу - станьмо до спільної праці, щоб

своїми силами, своїм пиклуванням про забезпечення армії всім необхідним доказати, що ми вміємо любити і обороняти свою Республіку.

За міністра внутрішніх справ Христюк.

Директор департаменту місцевого самоврядування Котляренко.

[456].

Відозва Головного отамана С. Петлюри до населення України з проханням надати продовольчу та матеріальну допомогу своєму війську, 2 вересня 1919 р.

Відозва Головного отамана військ Республіки Симона Петлюри до населення України

ГРОМАДЯНЕ

Осінь ставить перед всіма нами завдання величезної ваги - тепло одягти та взути наших козаків. Як же полагодити цю справу - поміркуємо всі вкупі та подивимось.

Перш усього звернемося до нашого розуму - що уявляють собою наші козаки, себ-то наша армія? Це наше життя, це наша воля, це наші кохані діти, котрі своєю кровю будують нашу Республіку і звільняють від чужинців нашу землю та захищають наш покій та добробут. Уявім собі хоч на хвилину, що нашої армії не стане, що наші козаки босі та голі не винесуть холоду і розійдуться по своїх хатах; що тоді станеться і з нашою волею, і з нашим спокоєм, і з нашим добробутом? Розум наш каже: армія повинна існувати, козаки повинні бути одягнені та узуті, щоб в холод, дощ і сніг стояти на варті та зберігати те, що здобули вони своєю кровю.

Наша промисловість поки що майже зовсім стоїть, а торговельні зносини з іншими Державами поки ще не залагодились, а через те наш розум нам роз'яснює, що в сучасний мент ми можемо та мусимо одягнути та озутити наших козаків тільки тим, що у нас є: своїми свитами, кожухами, чобітьми та шапками - це нам каже розум; а що нам каже наше серце? Що Вам каже ваше серце, батьки, матері, жінки, сестри? Коли б ви забачили голого й босого свого сина або брата за роботою в холод, дощ і сніг, чи не потягнулась би рука ваша до теплого одягу та чобіт, чи не здушив би вас у грудях великий жаль, а у вас жінки, чи не заблищали б на очах сльози, коли б на цвяху у вашій хаті не знайшлося б свити для голого і чобіт для босого? І серце, наше, Українське серце, нам каже: треба не баритись, треба одягнути і узутити нашу армію, щоб забезпечити здоровля наших козаків, наших братів, наших дітей.

Одночасно, як Головний Отаман військ нашої Республіки, я видаю наказ Ч. 146, щоб населення України задовольнило козаків зимовим одягом на умовах, які в цьому наказі зазначені.

Громадяне, прочитайте того наказу та виконуйте його не зі страху, а через те, що ви знаєте, що ви нарід Український, - маєте розум і серце і що ви повинні допомогти вашим синам та братам у війську пробуваючим.

2-го вересня 1919 року

Підписав Головний Отаман

Петлюра.

З оригіналом згідно: за Начальника Річевого Відділу (Підпис)

[300, арк. 32; 354, с. 85; 430; 431; 449].

Наказ Ч. 146 та інструкція Міністерства військових справ УНР про організацію платного збору теплого одягу, білизни, взуття для Дієвої армії УНР, 2 вересня 1919 р.

Н А К А З

Головної Команди Військ
Української Народної Республіки

Ч. 146.

2 вересня 1919 року.

НАКАЗУЮ:

1) На протязі двох тижнів з одержання цього розпорядженням Командуючих групами, корпусами, бригади та окремими дивізіями через Начальників Постачань та Інтендантів зазначених військових частин, в порозумінню з органами місцевого самоврядування, і представників влади на місцях, Державного Контроля та Державного Інспекторату організувати та закінчити одноразовий збір за гроші теплого одягу, теплої білизни та обуви.

2) Збору підлягають нижчезазначені речі: 1) Переважно шинелі або жупани, кожухи, бушлати, свитки; 2) шапки; 3) теплі онучі; 4) тілогрійки; 5) ватяні або суконні штани; 6) чоботи або черевики.

3) Кожен 100 чоловік, починаючи з 17 років повинен постачити два комплекти зазначеного в попередньому пункті одягу, білизни та взуття. Росклад поставки потрібних річей провадиться в присутности представників військової влади і провадиться органами місцевого та земського самоврядування та представниками місцевої влади під їх відповідальність по суду.

Примітка: Повинности по цьому наказу підлягають: 1) родини, у котрих хоч один член перебуває на військовій службі в Українській Народній Республіці; 2) службовці і їх родини всіх Державних Інституцій і Народніх та Місцевих Самоврядувань; 3) залізничні службовці і їх родини.

4) Для проведення збору одягу, білизни та чобіт і для розплати за їх утворити розпорядженням Командуючих групами, корпусами, бригадами та окремими дивізіями особливі Комісії з обов'язковою участю представників від Державного інспектора і Державного Контролю.

5) Одяг, білизна та чоботи повинні бути здатними для уживання.

6) Ціни за вищезазначені речі не повинні перевищувати: за шинель 100 карб., кожух 250 карб., бушлат, теплу свитку, теплий жупан 150 карб., шапку 10 карб., теплі онучі 10 карб., тілогрійку 25 карб., пару чобіт 350 карб., пару черевиків 250 карб. Ціни на речі повинні бути зменшені в залежності від їх якості і ступеня поношенности.

7) У випадку, як буде виявлено, що особа відмовиться від поставки річей без законної підстави, наказую провадити військовою силою труси. Знайдені у цієї особи зайві речі конфіскувати і винуватих віддавати під Надзвичайний Військовий Суд, которий повинно улаштувати на цей випадок при кожній дивізії або бригаді.

8) Зібранні речі повинно заходами Начальників Постачань та Інтендантів дезінфецірувати.

9) Наказ цей провести в життя по телеграфу.

Підписав: Головний Отаман військ

У. Н. Р. ПЕТЛЮРА

Військовий Міністр, Полковник

Петрів.

З оригіналом згідно Начальник Канцелярії Штабу Головного Отамана (підпис)

Певно:

За Начальника Річевого Відділу

Пивоварчук

ІНСТРУКЦІЯ

По збору теплого одягу, теплої білизни та обуви на підставі наказу Головної Команди
Військ У. Н. Р. з 2-го вересня 1919 р. під ч. 146

Представники місцевої влади і органи місцевих, міських та народніх 353амо врядувань мають право, як це буде знайдено ними необхідним, збирати загальні збори громадян для вирішення питань, зв'язаних з виконанням п. 3 цього наказу.

Ці загальні збори громадян або самі провадять розкладку поставки населення потрібних речей, або обирають для цього потрібну кількість осіб, котрим доручається ця розкладка.

Громада, або ці представники, які допомагають військовим комісіям при зборі речей, стежить, аби ці особи, котрі повинні поставити речі, точно виконували цей обов'язок і взагалі контролюють всю справу збору речей.

Все мусить бути зроблено під знаком допомоги Республіці в її важкій боротьбі з насильниками народньої волі чи справа чи зліва.

Підписали: Військовий Міністр,

Полковник Петрів.

Головний Інтендант, Полковник

Серебренників.

Певно:

За Начальника Річевого Відділу

(Підпис).

[300, арк. 31; 469; 487; 488; 489; 490; 492; 493; 564; 360, с. 147–148; 354, с. 83–84; 661, с. 258].

Встановлені Директорією УНР правила організації та проведення акції «Тиждень українського козака» для збору жертв на користь Дієвої армії УНР, 2 жовтня 1919 р.

Дозволяємо перевести повсюдний збір жертв на користь армії Української Народньої Республіки на підставі вищевикладених правил

2 жовтня 1919 року.

Голова Директорії Петлюра. Члени Директорії: А. Макаренко, Ф. Швець.

Посвідчую: Державний Секретарь Л. Шрамченко.

П Р А В И Л А

про організацію повсюдного збору жертв на користь армії Української Народньої Республіки («Тижня Українського Козака»).

I.

Зорганізувати для збору жертв на користь армії Комісії: Центральну, Повітові, Волосні і Місцеві (містечкові, сільські та інші).

II.

В склад Комісії входять:

1) Центральної - Представники від Міністерства Внутрішніх Справ, Народнього Здоровля і Опікування, Народнього Господарства, Преси і Інформації, Ісповідань, Праці Головної Управи Червоного Хреста, Представники від Головного Постачання, Губерніяльної земської Управи Поділля, Мійської Думи Кам'янця, Єврейської громади і Кам'янецької Кооперативної Ради Трьох.

2) Повітові - Представники від: Мійської Управи, Повітового Комісара, Народньої Управи, Земельної Повітової Управи, робітничих організацій, Начальника Залоги, Союзу Споживчих Спілок, Повітової учительської спілки, Мійської єрейської громади і селянської спілки.

3) Волосної - Представники: Повітового Комісара, Волосної Управи, Селянської спілки, Земельної Управи, Місцевої школи, єврейської громади і представники районних кооперативних об'єднань.

4) Місцевої - (містечкової, сільської, хуторської і инш.) - сільський комісар та Представники: Земельної Управи, Учительства, Кооперативних Товариств (Кредитових, Споживчих і сільсько-господарських) і містечкових єврейських громад.

5) До акції збору жертв належить притягнути як найширші кола громадянства, Комісіям надається право через кооптацію включати в свій склад представників жіноцтва і місцевих

відділів червоного хреста, Просвіт, Українських Клубів та інших культурно-просвітніх, громадських та політичних організацій.

III.

Комісії обирають Голову і Секретаря Комісії, ведуть протоколи своїх засідань і оголошують відомости про зібрані жертви.

До компетенції Комісій належить:

1) Місцевої - збір жертв на місці, хата від хати; складання списків жертводавців та відсилка жертв до Волосної Народної Управи.

2) Волосної - керування збором жертв в цілій волости, дача відповідних вказівок і роз'яснень, стеження аби списки жертводавців і жертви своєчасно передавались до Волосної Управи, організація видовищ, вистав, бесід про значіння збору жертв.

3) Повітової - збір жертв в місті, дача напрямку армії збору жертв в цілім Повіті, збір списків жертводавців з цілого повіту, визначення установ до яких мають бути надіслані предмети, підлягаючи скорому зіпсуванню; дбання, щоби прочі жертви було надіслано від Волосних Управ і Повітових Комісій до місць вказаних Центральною Комісією; організація лекцій, вистав, концертів, вечірок, гулянок і видовищ та надсилка до Центральної Комісії загальної відомости про наслідки зборів.

4) Центральної - дача напрямку акції збору жертв в Республіці, визначення - куди зібрані жертви надсилати; оголошення відомостей про наслідки «Тижня» та допомога Повітовим Комісіям в організації і пропаганді тижневого збору.

5) Комісіям надається право в межах відповідної для кожної Комісії території встановляти порядок технічного переведення в життя збору жертв, а також право безплатного проїзду по залізницям та користування телеграфом.

V.

Найнеобхідніші видатки всіх комісій покриваються з зібраних коштів.

VI.

Комісії проводять збор тільки в зазначений термін, - закінчують збір 19 жовтня і перед ліквідацією справ збору складають відповідну постанову.

Державний секретарь

Л. Шрамченко

[64, арк. 214 зв.; 249, Арк. 5–6; 484; 522].

**Акт прибутків і видатків, складений Вінницькою міською комісією із організації
«Тижня Українського Козака» протягом 5–31 жовтня 1919 р.**

А К Т

підрахунку грошей і речей, зібраних Вінницькою Міською Комісією по улаштуванню «Тижня Українського Козака».

I. Видано ріжним особам 48 підписних листів для збору жертв серед населення і співробітників ріжних інституцій. З цих підписних листів повернуто в комісію не використаними такі числа: 8, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27 по тій причині, що одна особа брала на себе в окремих випадках два підписних листа, а збрала гроші лише по одному.

По зазначеним вище підписним листам одержано комісією:

ЧЧ.	ІМ'Я І ПРИЗВИЩЕ ЗБИРАЧІВ	Карб.	Коп.	ЧЧ	ІМ'Я І ПРИЗВИЩЕ ЗБИРАЧІВ	Крб	Коп.
1	Зібрано в комісії	1040	-	25	Т. Ямпільській і М. Островській	388	25
2	Микола Чекурда	499	-	26	Микола Чекурда	891	50
3	Микола Паляниця	157	-	27	В. Грушевський і В. Вінниченко	481	20
4	Іван Петрущак	1566	-	28	Микола Чекурда	505	50
5	" "	1133	-	29	В. Студецькій і К. Ейсмонт	71	80
6	" "	343	-	30	Іван Петрашук	710	-
7	Іван Грабчак	121	80	31	" "	1276	-
8	Мойсей Півторак	200	-	32	П. Сергійчук, В. Сич, Е. Радзівська	556	40
9	Андрій Острожинський	59	-	33	Я. Битинський і Т. Слободянюк	279	50
10	Петро Бурміс	418	80	34	В. Мунк і О. Пашкевич	270	50
11	Андрій Марценюк	301	-	35	Микола Паляниця	476	60
12	Станіслав Хенкр	458	-	36	Пошт. телегр. служачих м. Вінниця	755	20
13	Від фабр. "Ястреб"	25900	-	37	Від Управи і співробітників Вінницького Міського Самоврядування	1961	-
14	Артем Візір	340	-		ВСЬОГО	44388	15
15	Пошт. телегр. контора	81	20				
16	" " "	20	-				
17	Лисавета Кузюкова	1240	50				
18	Григор Завацькій	352	40				
19	Павло Поліщук	796	25				

20	Хведір Адамський	107	20			
21	Хведір Науменко	134	60			
22	Василь Сич	114	50			
23	Оксана Осаківська	221	45			
24	Микола Чекурда	160	-			

II.

Видано ріжним особам і інституціям для збору жертв серед населення 23 карнавки, з яких:

	ПРИЗВИЩЕ	СУМА		ЧЧ	ПРИЗВИЩЕ	СУМА	
		Карб.	Коп.			Крб	Коп.
1	Рестор. «Подолія»	1056	25	8	Татомір	1619	18
2	Горбатюк	800	-	9	Козакевич	1640	85
3	Осичинський	17	-	10-16	Від Команди м. Вінниці /зібраних по 7 карнавкам/	7261	09
4	Васильківській	597	65	17-23	Львівський театр /зібр. по 7 карн./	5965	50
5	Качан і Кацедан	215	30	Ця сума поки що до каси комісії не поступила			
6	Черниш	712	60				
7	Кирилюк	1303	45				
	Всього зібрано з карнавочного збору, не рахуючи фальшивих і забракованих					21188	87

III.

Зібрано приватними особами і інституціями, театрами і ресторанами.

1. Настоятелем Вінницького Преображенського Собору - 377 карб. 90 коп.

2. Настоятелем Вінницького Костела - 841 карб. 70 коп.

3. Через Комендатуру міста від театрів: «Ампір» - 1149 карб. 78 коп.

«Експрес» - 574 карб. 42 коп.

«Інтимний театр» - 3617 карб. 40 коп.

4. Від артистів російської драми - 250 карб.

5. д. Лозінського - 100 карб.

ресторація «Подолія» - 3710 карб.

Союза «Українок» /дохід з вечірки/ - 2884 карб.

Української гімназії /І-ша ступень/ - 151 карб.

міської Хлопчачої та Дівочої гімназій - 620 карб. 81 коп.

0. зібраних редакцією газети «ШЛЯХ» - 9648 карб. 50 коп.

1. Через газету «Шлях» від Малохуторянської Просвіти - 1769 карб.

2. Через Комендатуру м. Вінниці зібрано від клубів:

а/ клуб старшин /ресторація «Савой»/ - 14880 карб. 90 коп.

б/ клуб «Рідна Хата» - 6855 карб.

в/ Міський «Общественний Клуб» - 2855 карб.

г/ від Т-ва артистів міського театру - 1312 карб. 50 коп.

д/ від клубу б. старшин /ресторація «Савой»/ прибуток від улаштування вечірки - 10.000 карб.

Загальна сума по параграфу 12 вносить 35. 821 карб. 40 коп., але до комісії поступило від Комендатури лиш 10. 821 карб. 40 коп. Решта, згідно з повідомленням, видана безпосередньо Коменданту Етапної Сотні.

13. Від Співробітників вінницького Окружного Суду - 536 карб. 05 коп.

14. Від Подільського СОЮЗБАНКУ - 30000 карб.

15. Від співробітників того-ж Союзбанку - 4485 карб.

ВСЬОГО - 96618 карб. 96 коп.

РАЗОМ - 162195 карб. 98 коп.

Словами: сто шістдесят дві тисячі сто дев'яносто п'ять карбованці 98 копійок.

IV.

Крім того одержано різних речей:

а/ Від Районної Управи Українського Червоного Хреста: гімнастйорок - 25 шт., штанів захисних - 50 шт., штанів парусинових - 16 шт., теплового шмаття - 30 компл., бушлатів - 10 шт., башликів - 74 шт., рукавиць - 50 пар, шапок теплих - 50 шт., чобіт 5 пар, поясів - 100 шт., набрюшників - 130 шт.

б/ Від приватних осіб: натільних сорочок - 11 шт., натільних спідніх - 8 шт., рукавиць - 21 пара, рушників - 11 шт., верхніх сорочок - 2, шапок зимових - 3, похідних сумок - 1, башликів - 3, кашкетів - 4, чобіт - 1 пара, теплих панчох - 2 пари, теплих сорочок - ... шт., теплих спідніх - 2, желетів - 1, шароварів - 1, марлі - 7 1/2 а, білої вати - 12 блоків.

Зазначені речі згідно розпорядження Начальної Команди Галицької Армії видані представнику Комендатури м. Вінниці для інтенданта Н.К.Г.А. У. Крім того по одержаним комісією відомостям співробітниками Вінницького Споживчого Союзу зібрано на «Тиждень Козака» 1150 карб, а також Союзом відпущена мануфактура для пошиття одержі козакам, але ці гроші і речі до Комісії поки що не потрапили.

ВИДАТКИ КОМІСІЇ

по улаштуванню «Тижня Козака»

1. По рахунку друкарні Вінницького Міського Самоврядування за надрукування афіш, емблем і надписів - 1350 карб.

2. По рахунку магазину Райхера за папір - 39 карб.

3. Касиру Міського банку за підрахунок грошей - 100 карб.

4. По рахунку художника Драча - 575 карб.

5. По рахунку магазину Шерра за прапорці - 100 карб.

6. По рахунку друкарні Просвіти за надрукування відозв - 3350 карб.

7. Представнику Вінницького Повітового Комісаріату Співачевському за працю в Комісії добових грошей - 390 карб.

Разом.....5904 карб.

На рахунку Комісії в касі Міського Банку залишається на «Тиждень Українського Козака».....125.326 карб. 48 коп.

Сто двадцять п'ять тисяч триста двадцять шість карб. сорок вісім коп.

Голова Комісії підпис

Член Комісії підпис

**Наказ Ч. 63 Головного отамана С. Петлюри про запровадження для всіх громадян
УНР фронтowego податку натурою, 1 листопада 1919 р.**

Н А К А З

Головного Отамана Військ У. Н. Р.

Ч. 63 - ф. к.

Громадяне!!

... Щоби допомогти нашому лицарству в його запеклій боротьбі проти чорного вороння московського - волею Краю та Війська Українського НАКАЗУЮ:

Зробити й оголосити обов'язковим для всіх громадян Української Народньої Республіки Фронтвий податок натурою: - чобіт, теплого одягу, білизни та інших річей, на цей предмет Головною Комісією Постачання Військ встановлених і по цінах цією ж Колегією призначених.

Виконання цього наказу доручаю Міністерствам: Внутрішніх Справ, Народнього Здоровля, Військовому та Державній Інспектурі спільними силами негайно використавши відповідні органи та начальників залог.

Ухилення від виконання цього обов'язку буде розглядатися, як ворожий нашій Республіці вчинок.

Виновних судити зі всією строгістю законів Військово-Польових Судів.

Вірю, що до цього діло не дійде.

Вірю, що громадянство в тилу поспішить одягти своїх синів та братів на фронті і не допустить їх гинути від холоду й морозу.

Головний Отаман Петлюра.

Кам'янець на Поділля.

1919 року, 1 листопаду

[486].

Наказ Ч. 072 Міністерства військових справ УНР про утворення закупівельних комісій при Інтендантській управі на території Наддніпрянської України, 10 жовтня 1920 р.

Наказ

Головної Команди Війська Української Народної Республіки

Ч. 072

10 жовтня 1920 року

З огляду на те, що Польська Інтендантура буде задовольняти нашу Армію продуктами лише до 10 жовтня, а з цього числа Армія Українська повинна задовольнятися з власного терену, н а к а з у ю утворити при Інтендантській Управі Головної Управи Постачання для вищезазначеної мети закупочні Комісії, котрі повинні складатись з таких осіб: Голова Комісії і 3 члени по призначенню Начальника Інтендантської Управи і затвердженню Начальником Головної Управи Постачання; представників по одному від Державного Контролю і від місцевої влади де переводиться закупки та заготовки.

На перші кроки утворити 5 комісії, а по звільненню Українського терену від ворога, в разі необхідности, може бути утворена й більша кількість закупочних комісій розпорядженням Начальника Головної Управи Постачання.

Район діяльності закупочних комісій зазначається в кожному разі Начальником Інтендантської Управи по докладі Начальнику Головної Управи Постачання.

Інструкція закупочним комісіям при цьому оголошується.

ДОДАТОК: інструкція й тимчасовий штат Комісії.

Підписали: Головний Отаман ПЕТЛЮРА. В. О. Військового Міністра, Генштабу
Генерал Поручник ГАЛКИН

[ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 58. Арк. 91; ф. 2373, оп. 1, спр. 3. Арк. 84; ф. 3217, оп. 1, спр. 18. Арк. 41]

Склад Дієвої армії УНР у 1920 р.

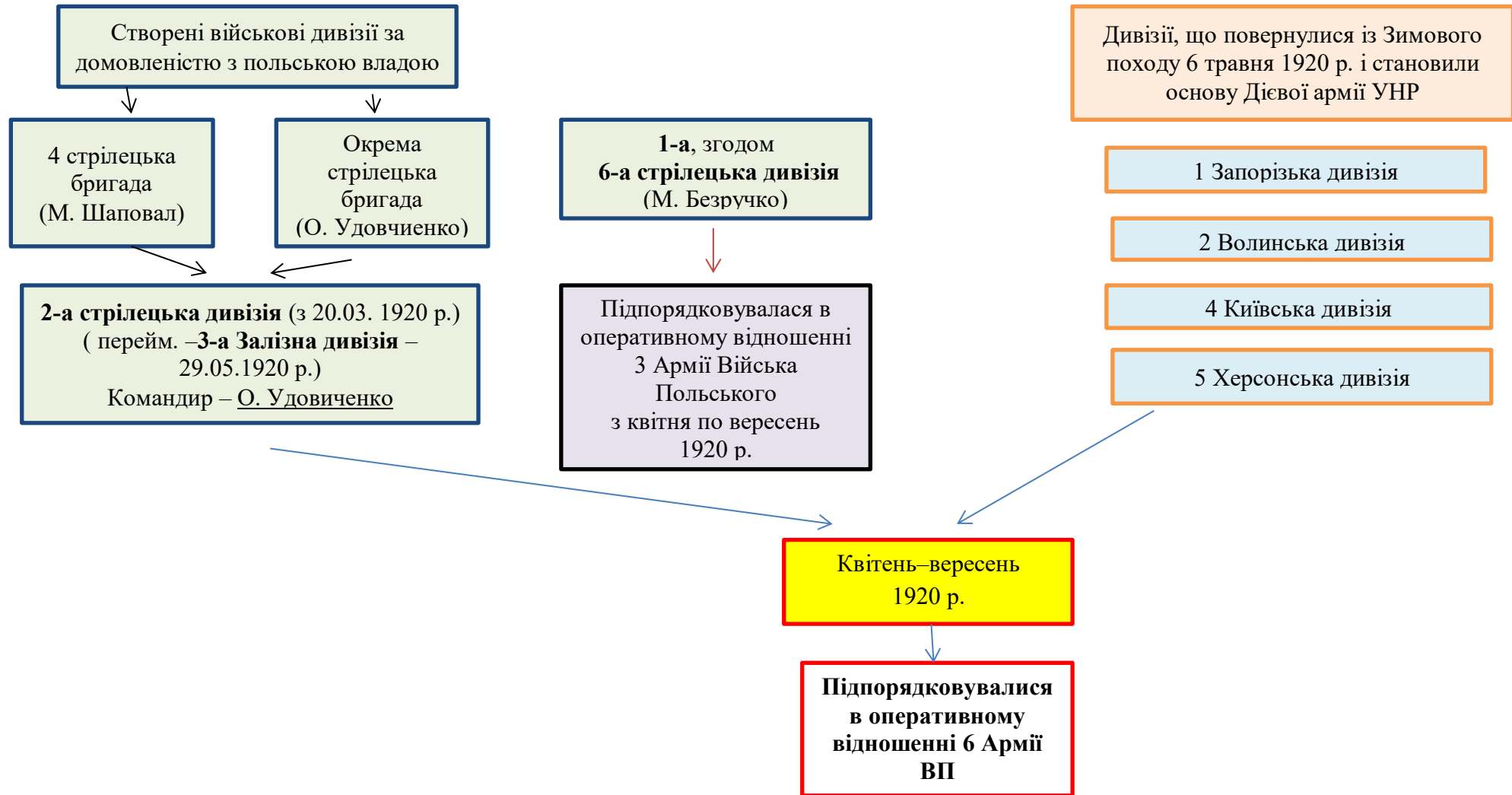

Схема продовольчого постачання Дієвої армії УНР восени 1920 р.

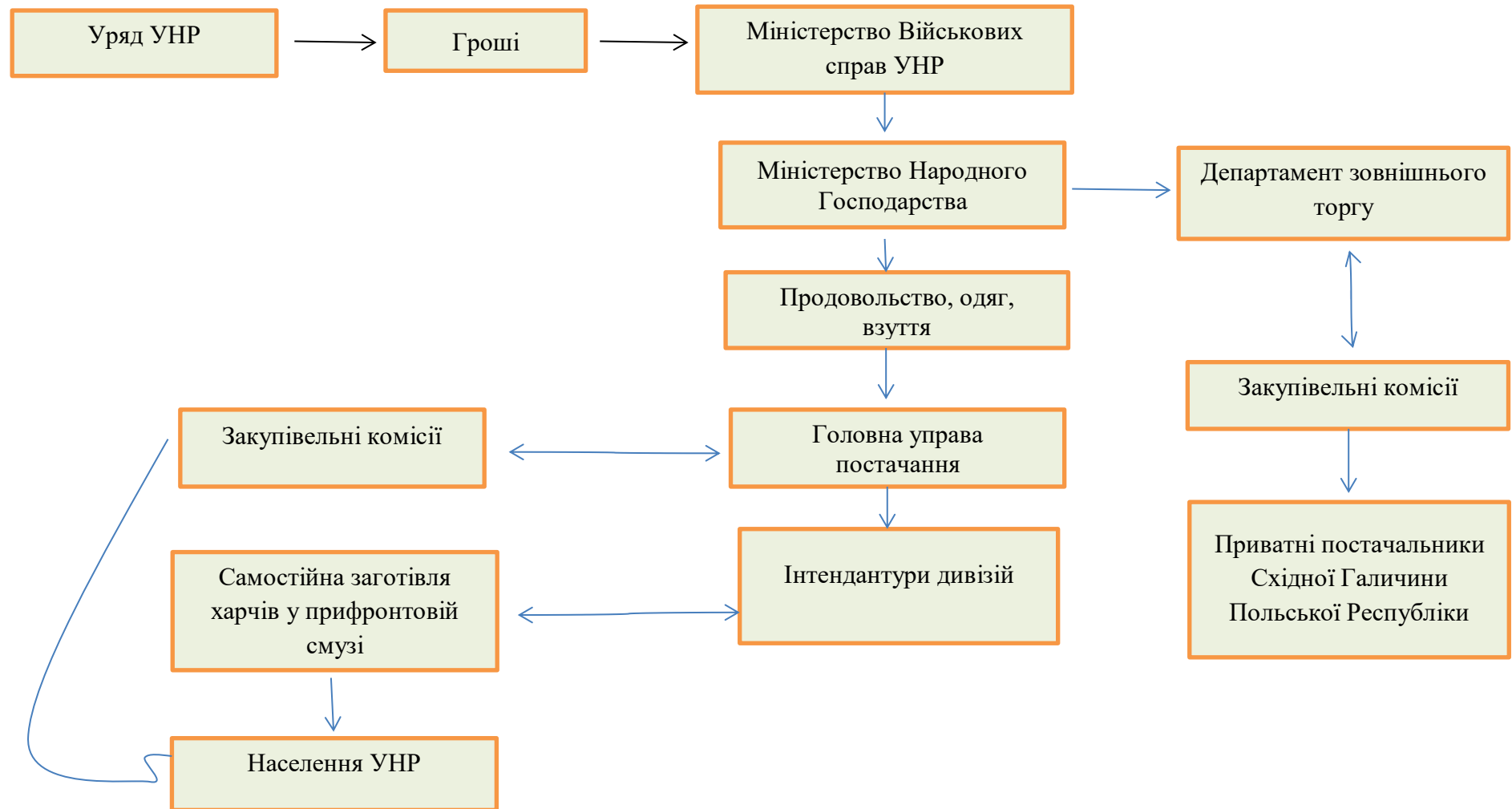

Схема постачання стрілецьких дивізій Дієвої армії УНР продовольством і тканинами протягом квітня – червня 1920 р.

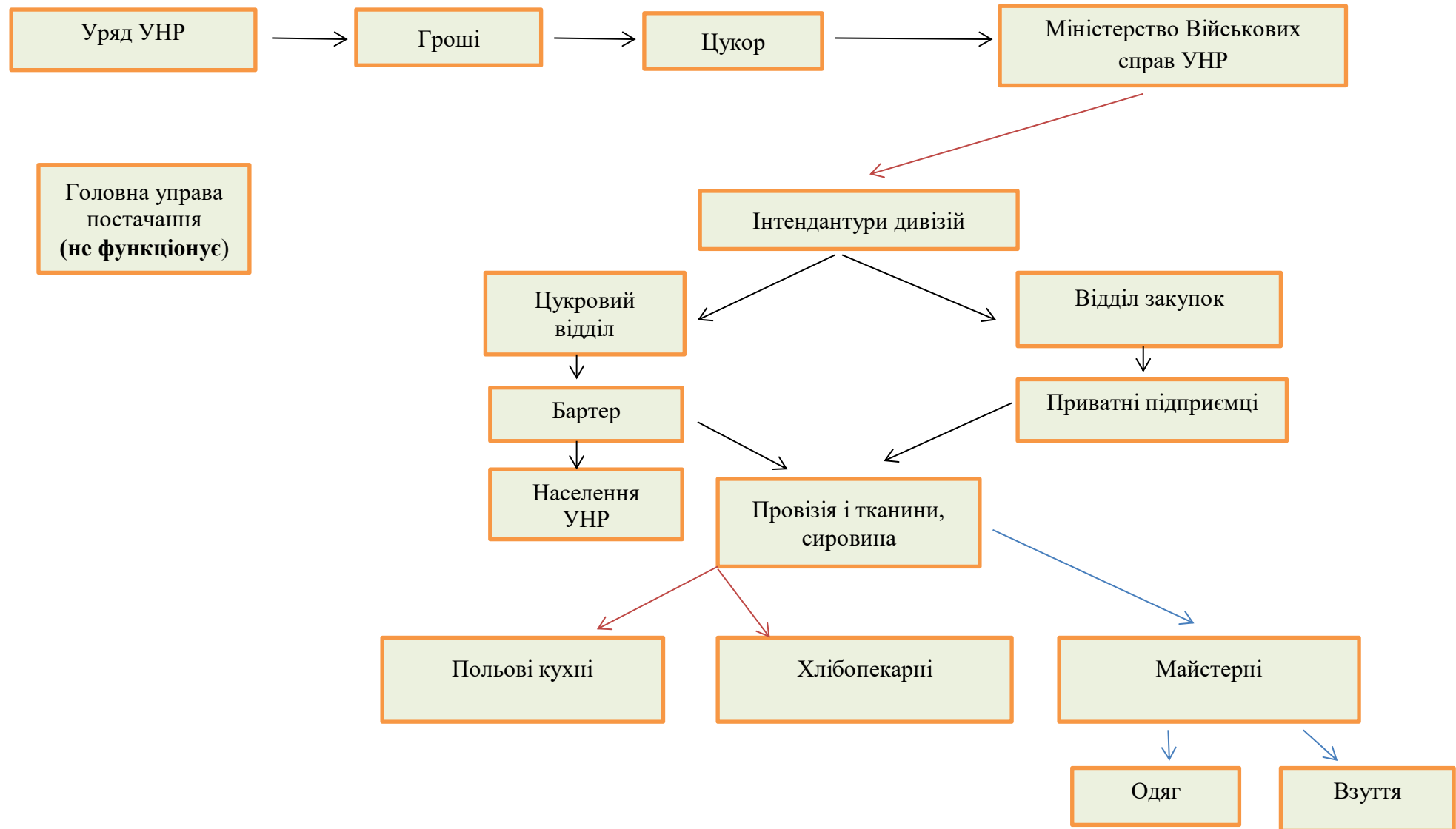

Схема постачання Дієвої армії УНР протягом 19 липня – 22 вересня 1920 р.

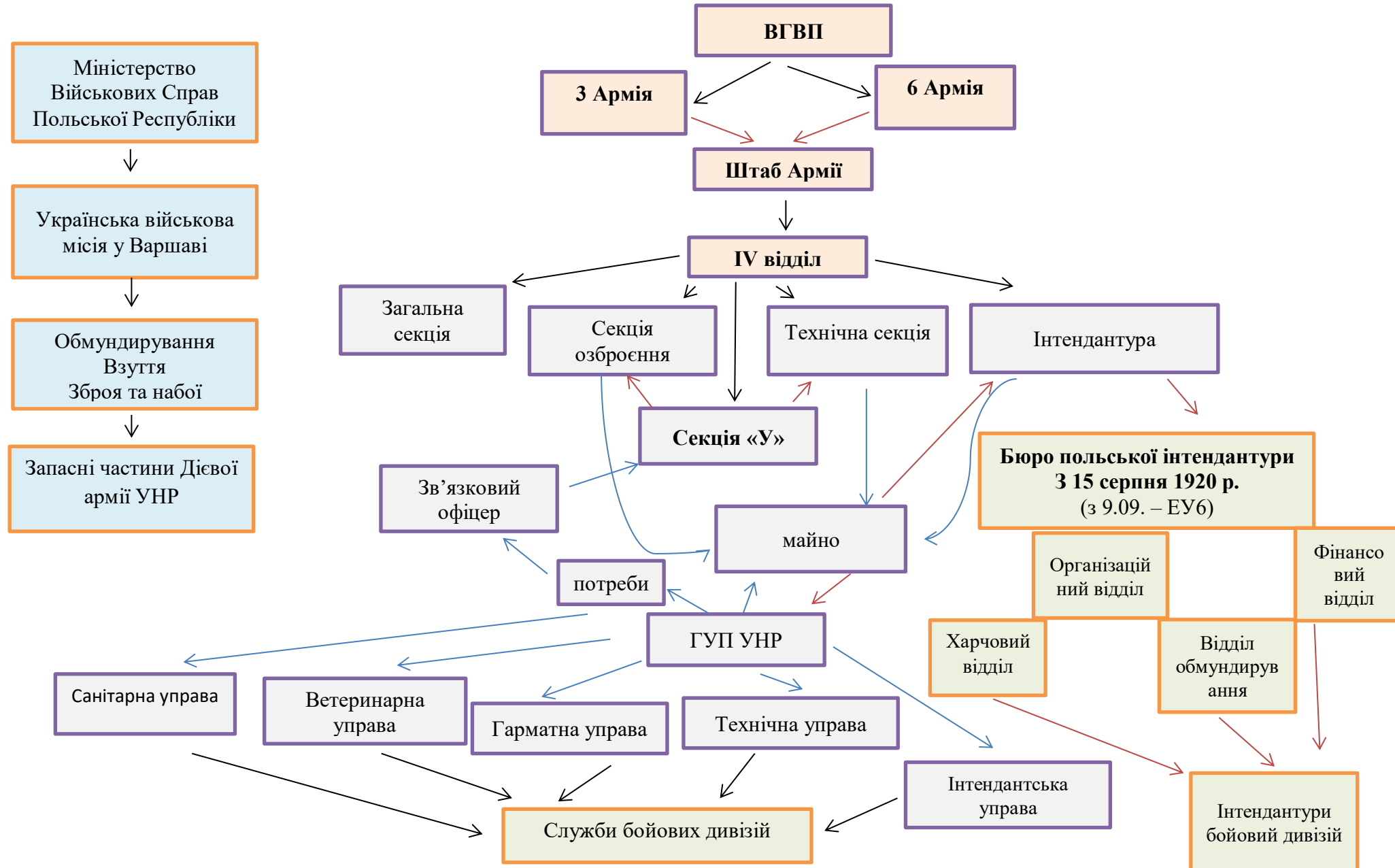
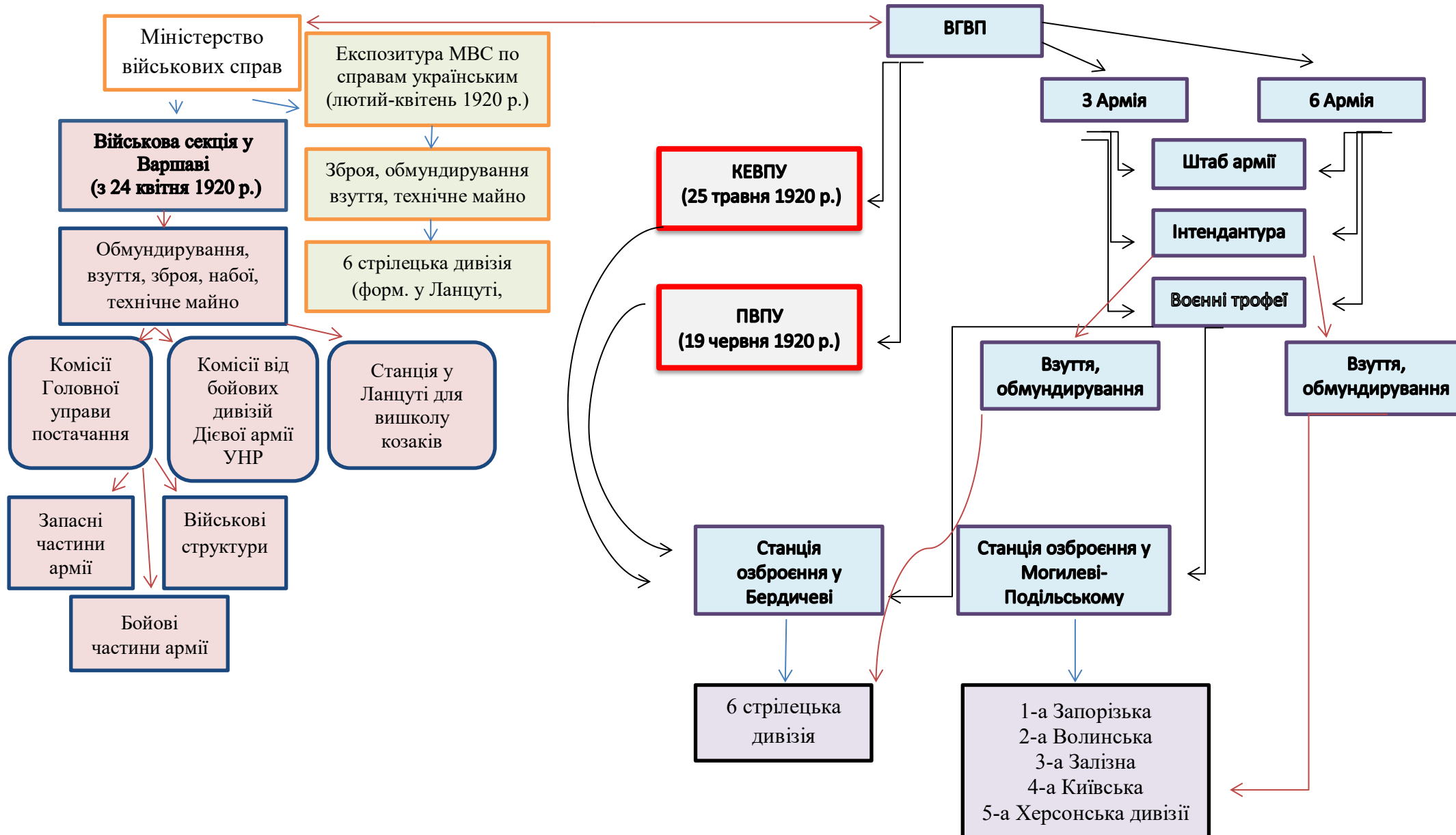

Схема постачання тилових та фронтових частин Дієвої армії УНР структурами Польської Республіки у лютому–червні 1920 р.

Додаток С. 1.1

Дані про кількість набоїв у 3 Залізній дивізії та трьох запасних бригадах Дієвої армії УНР
станом на 2 червня 1920 р.

Назва	На 1 стрілецьку дивізію з пар. групами	На 1 Запасну бригаду	Разом на 3-ю дивізію і три запасні бригади	Примітка
6 цал. гаубиць польових бомб	660	66	2178	
6 цал гаубиць польових шрапнелей	220	22	726	
42 лін. гаубиць польових бомб	735	147	2646	
42 лін. гаубиць польових шрапнелей	245	49	882	
48 лін. гаубиць польов. бомб	1296	240	4608	
48 лін. гаубиць. пол. шрапнелей	482	800	1536	
3 цал. Польових гранат	2544	212	8268	
3 цал. Польових шрапнелей	6632	636	21864	
3 цал. Гірних гранат	595	212	2421	
3 цал. Гірних шрапнелей	1785	636	7263	
37 мм. до Гочкіса	1000	-	3000	
Рушничних 3-х лінійних	5392000	638280	18090840	
Рушничних до Люїса	535000	117500	1957500	
Рушничних до Вікерса	3750	-	11250	
Рушничних до Парабелюм	3750	-	11250	
Самопалів 3-х лін. Погана	95000	216362	350058	
Самопалів 3 лін. Совітльова	2000	-	6000	
Рушничних гранат	700	-	2100	
Авіа-бомб 40 ф.	200	-	600	
Авіабомб 25 ф.	400	-	1200	
Авіабомб 10 ф.	400	-	1200	
Огнів фельдеранель	500	-	1500	
Ракет кольорових	5000	-	15000	

[120, арк. 34].

**Список зброї і боєприпасів, що надійшли на станцію озброєння Могилева-
Подільського 5–16 червня 1920 р.**

№	Назва
1.	4 гармати
2.	4 замки до тридюймових гармат
3.	4 стволи тридюймових
4.	4 панорами для польових гармат
5.	19 600 набоїв до Маузера 98 зразку
6.	2752 снарядів тридюймових
7.	50 100 набоїв до гвинтівок трилінійних (Мосіна)

[115, арк. 52].

Додаток У.1.1

Дані про інтендантське майно, отримане станцією озброєння у Могилеві-Подільському
упродовж
5–16 червня 1920 р.

№	Назва
1.	1 534 кашкети
2.	4 000 френчів
3.	4 000 плащів
4.	2 390 черевиків
5.	3 992 сорочки
6.	3 991 пара підштаників
7.	2 000 чулків

[115, арк. 52; 152, арк. 5].

Додаток Ф.1.1

Відомість надісланого 25 травня 1920 р. технічного майна до Могилева-Подільського (для дивізії О. Удовиченка) у супроводі техніка Красінського

№	Назва	Кількість
1.	Телеграфний кабель	28 кілометрів
2.	Дріт німецький	22 кілометри
3.	Ізолента	6 кр.
4.	Елементів сухих	46
5.	Апаратів телефонних польових (австрійських)	19
6.	Апаратів телефонних польових (російських)	1
7.	Апаратів телефонних польових (центральних) на 10 гнізд	3
8.	Апаратів телефонних польових (Морзе) російських	4
9.	Дроту залізного оцинкованого	1000 км.
10.	Касет батар.	19

[121, арк. 13].

Додаток Х.1.1

Список технічного майна, доставленого через посередництво секції ЕУ6

3 листопада 1920 р.

№	Назва	Кількість
1.	Апаратів «Юза	3 шт.
2.	Апаратів «Морзе»	15 шт.
3.	Апаратів телефонічних	80 шт.
4.	Дроту телефонічного	600 кл. франц.
5.	Станцій центральних дзвінкових за 20 клап.	12 шт.
6.	Станцій центральних фонічних за 20 клап.	12 шт.
7.	Апаратів бженчекових	100 шт.
8.	Комплекти приладдя до будови лінії польової	70 комплектів
9.	Комплекти приладдя до будови лінії сталих	30 комплектів
10.	Комплекти приладдя для механіків	2 комплекти
11.	Елементи мокра	300
12.	Елементи телеграфічні сухо-мокри	300
13.	Елементи телефонічні	600
14.	Комутаторів лінійних 6·7	3
15.	Комутаторів стаційних швейцарських	2
16.	Шафка для приладдя	1
17.	Тесьми телеграфічної для апарату «Морзе»	300
18.	Тесьми телеграфічної до апарату «Юза»	200
19.	Фарби до апарату «Морзе»	10 кл.
20.	Олива до «Юза» і «Морзе»	5
21.	Олива кістяна	0,05 кл.
22.	Дроту залізного 3 м.м.	30 000 км.
23.	Дроту залізного до в'язання	350 км.
24.	Ізоляторів з трипінями і траверсами	8 000 шт.
25.	Цинку до лютування	50
26.	Станція одбіраючо-подаюча сист. російської	1
27.	Станція одбіраюча артилерійська сист. франц.	2

28.	Авто тягарових	9
29.	Мотоцикли	2
30.	Технічне приладдя до 6 грузових авто	-
31.	Технічне приладдя до 2 легкових авто	
32.	Легкові авто для Штабу Армії	4

[125, арк. 117–117 зв.]

Відомість
про стан постачання самохідного майна Дієвої армії УНР протягом
8 квітня –2 жовтня 1920 р.

№	Назва майна	Поступило майна	
		Від місії у Варшаві	Від VI-ї Армії ВП
1	Бензину важкого й середнього	164 кг	25020
2	Гасу	- кг	1020
3	Масла	170 кг	3084
4	Карбїду	253 кг	104
5	Тавоту (вазелїни)	163 кг	65
6	Автомобїлів: особ.	4	3
7	“ тягарових	-	6
8	“ броневих	2	-
9	Мотоциклїв	5	-
10	Самокатїв	24	-
11	Бочок залїзних	1	30
12	“ дерев’яних	2	8
13	Генераторїв	4	-
14	Гудкїв	1	-
15	Сприцьївок для бензину	1	-
16	Свїчок Боша	27	-
17	Рурки гумової д/лїхтарїв	8,8 мтр	-
18	Сирої гуми для клею	0,87 кїло	-
19	Вїнтилїв автомоб.	1	-
20	Ключїв гаечних	53	-
21	“ розводних	2	-
22	Бремерїв /газов. клїщїв/	17	-
23	Плоскогубцїв /з кусачками і без/	13	-
24	Молоткїв	14	-
25	Одверток	7	-
26	Зубил	3	-
27	Помп д/ мотоцикл.	2	-
28	Напильн. лїчн.	7	-
29	“ драчов.	6	-
30	“ лїчних	5	-
31	Паяльникїв	5	-
32	Кернерїв	8	-

33	Лямп паяльних	2	-
34	Протирок	1	-
35	Маслянок	9	-
36	Ручок д/напилън.	8	-
37	Перехідних муфт	5	-
38	Азбесту шнуром	7 фнт	-
39	Гуми сирої для вулканізації	2 рулн	-
40	Олова	6 фнт	-
41	Рурка гумова для насоса	1	-
42	Кльоксон	1	-
43	Гума до вiнтіля Гарл-Давинсон	1	-
44	Покришок: 815*105	7	-
45	765*105	5	-
46	30*3,5	8	-
47	Покришок: 28*3	12	-
48	935*135	4	-
49	880*120	5	-
50	820*120	20	-
51	36*4 ½	-	2
52	37*5	-	-
53	Камер: 815*105	4	-
54	765*105	23	-
55	28*3	11	-
56	28*2,5	1	-
57	880*120	8	-
58	820*120	30	-
59	920*120	-	1
60	935*135	-	1
61	1020*120	-	-
62	875*105	-	-
63	Бідонів	-	2

[308, арк. 239–239 зв.].

ВІДОМІСТЬ
про стан постачання технічного майна Дієвої армії УНР
протягом 8 квітня – 2 жовтня 1920 р.

	Назва майна	Поступило
		Від VI Армії ВП
<u>Саперне майно:</u>		
1	Лопат великих	2145
2	Лопат малих	5500
3	Кіркомотиг великих	1233
4	Кіркомотиг малих	442
5	Сорик пірокмал. австр. Зр.	300
6	Сокир різних	269
7	Ломів різних	121
8	Пил поперечних	68
9	Кірок	1
10	Скоб мостових	2000
11	Ножниць для різки дроту	176
12	Мотузків різних кд.	20
13	... ручная	1
14	Колючого дроту	1 ваг.
15	Ліхтарів різних	24
16	Свайних башмаків	40
17	Кос сінокісних	24
18	Бабок до кос /оселків/	12
19	Грабель	24
<u>Майстерський струмент:</u>		
20	Пилок лучкових	25
21	Долот різних	18
22	Свердлів різних	100
23	Молотків різних	72
24	Пил ножових	2
25	Шерхебелей	2
26	Рубанків	2
27	Фуганків	2
28	Стручів	4
29	Уравигей	5
30	Оселків	10
31	Циркулів	2
32	Угольників дерев'яних	2
33	Рейсмусів	2
34	Шрейберів	2
35	Метр складний	1

36	Коловоротів	7
37	Гарпів ...	6
38	Кувалд	1
39	Тисків	9
40	Винтів до тисків	4
41	Наковалень	4
42	...	10
43	Зубил	16
44	Напильників різних	51
45	Бабки до на ковалень	4
46	Пасів до горно	2
47	Крапил ковальських	2
48	Клупів	2
49	Крейцмеселів	4
50	Ключів басчних	42
51	“ німецьких	10
52	“ французьких	8
53	Пилок по металу	5
54	Рамок до пилок	1
55	Ковальський струмент	1 комп.
56	Обцінки	7
57	Пробойників	9
58	Обсічок	2
59	...	1
60	Приладдя для ковки коней	2 комп.
61	Цвяхів, кд	477
62	Ухналів, кд	5
<u>Залізничне майно:</u>		
63	Домкратів	5
64	Трещоток	2
65	Ламп бабітових	2
66	Станків для різки рельс	2
67	Заліза, кд	1000
68	Підбойок	14
69	Молотків пастильн.	10
70	Шаблонів	6
71	Прасильників ручних	5
72	Декселів	32
73	Дісків сигнальних	4
74	Факелів	50
75	Ліхтарів кондукторних	10
76	Кліщів для ... рельс	8
77	Станків для сверлення рельс	1
78	Мотор 4,5 кр.	1

79	Скриня з приладдям	1
80	Капців ...	10
81	Мостів сигнальних	5
82	Дисків сигнальних	3
83	Нивелірів	1
84	Отверка	1
85	Кабель телефонний	580 м.
86	Дроту 2 т./т.	43 кд.
87	Дроту 3 т./т.	87 кд.
<u>Вибухове майно:</u>		
88	Сікріту, клг.	100
89	Піроксіліну сухого кд.	50
90	Піроксіліну вохкого кд.	300
91	... кд.	100
92	Капсулів	300
93	Бікфордова шнура	52 м.
94	Вибухової стрічки	200 м.
95	Детонуючого шнур	100 м.
96	Смоли, пуд	0,25
97	Скринь для капсул	2
98	Скринь для ...	1
99	Шпагату кд.	14
100	Силітрового ...	½ м.
<u>Будівельні матеріали:</u>		
101	Дошки	70
102	Талю рулонів	112
103	Цвяхів	5 кд.
104	Заліза кровельного	100 кд.
105	Заліза плоского	398 кд.
106	Заліза квадратного	403 ¼ кд.
107	Шкла віконного	2 скр.
108	Клею столярного	4,3

[308, арк. 242–245 зв.].

Список надісланого військовою секцією при Дипломатичній місії в Румунії озброєння, запчастин, боєприпасів та кінської зброї Дієвій армії УНР протягом 21 серпня – 10 жовтня 1920 р.

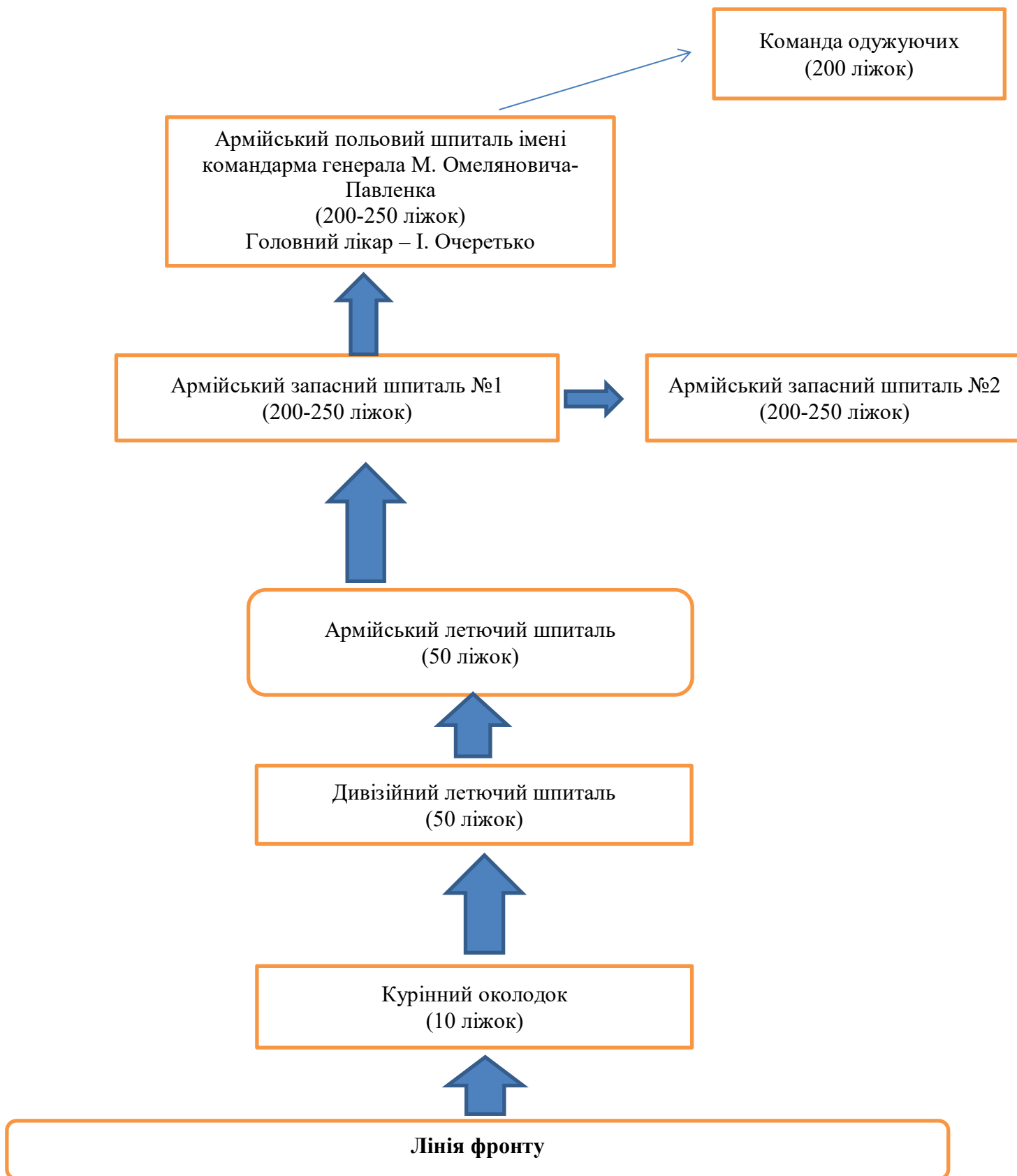
№	Дата надходження	Кількість і назва і майна
1.	21 серпня 1920 р.	1, 5 млн гвинтівкових набоїв 4 000 снарядів до гармат 32 передки 258 пік 1 600 багнетів 6 возів
2.	24 серпня 1920 р.	4 польові гармати 76-мм (3-х дюймові) з передками 934 гвинтівок російських 41 рушниця без затворів 6 552 снарядів до гармат 82 снаряди німецькі 300 списів 128 сідел 192 хомута з шлеями і построками
3.	26 серпня 1920 р.	4 польові гармати (76-мм) 13 замків до гармат 934 російські гвинтівки добрі 31 російська гвинтівка без замків 1 650 багнетів 300 пік кавалерійських 192 гарматні хомути 128 сідел кавалерійських 4 954 артилерійських снарядів (шрапнелі) для польових гармат 1 280 гранат 513 (з них 83 німецького зразку) артилерійських снарядів для гірських гранат 477 гранат гірних 1 778 000 гвинтівкових набоїв російських 30 000 гвинтівкових набоїв австрійських 50 000 гвинтівкових набоїв німецьких
4.	5–11 вересня 1920 р.	20 польових гармат 76-мм (3-х дюймових) з передками 22 компресорні пружини до гармат 2 гірські гармати 188 кулеметів Кольта 121 кулемет Льюїса 37 кулеметів Шварцльозе з набоями 37 німецьких кулеметів 186 стрічок до кулеметів Кольта без набоїв 67 стрічок до кулеметів Шварцльозе з набоями 39 різних бракованих кулеметів 10 машинок для набивки стрічок для кулеметів Кольта

		3 скриньки з різним приладдям до рушниць 73 піки 2 бусоли Михайловського 2 панорами 148 австрійських карабінів 166 німецьких карабінів 138 російських карабінів 1 056 австрійських рушниць 395 німецьких рушниць 11 японських рушниць 90 гвинтівок Вінчестера 18 гвинтівок Бердана 1 137 багнетів 30 дисків до кулеметів Льюїса
5.	17 вересня 1920 р.	14 польових гармат 76-мм без панорам 14 скринь 14 затворів 14 прицілів 14 пружин до гармат 10 ключів до компресора 8 ключів до пробки компресора 3 ключі до шрапнелей 4 ключі до капсулів 2 ключі до гірських гармат 14 різних ключів 2 шайби до пружин 20 пружин до ударника 2 запасові ударники 200 000 гвинтівкових російських набоїв, 127 з яких потребували чистки 2 передніх ходів до гірських гармат
6.	18 вересня 1920 р.	50 стволів до кулеметів Льюїса 70 стволів до кулеметів Кольта 90 затворів до рушниць 16 малих скриньок з запасними частинами до кулеметів Льюїса 7 пачок з запасними частинами до кулеметів Кольта 9 ключів до кулеметів Льюїса 4 машинки до кулеметів Кольта 61 тринога 50 лафетів до кулеметів Льюїса 50 скриньок з належністю до кулеметів Кольта
7.	Жовтень 1920 р.	12 важких гармат 2 200 снарядів до важких гармат 800 снарядів до 76-мм (3-дюймових) польових гармат 400 кулеметів Максима 80 кулеметів Шварцльоза 300 000 набоїв до кулеметів Максима 180 000 набоїв до кулеметів Шварцльоза
8.	2–9 жовтня 1920 р.	740 гвинтівок російських з багнетами 40 гвинтівок японських 99 інших гвинтівок

		20 різних багнетів до гвинтівок 15 затворів до гвинтівок 42 автоматичні рушниці 3 кулемети Шварцльозе 3 машинки до стрічок 247 стволів до кулеметів Кольта 21 ствол до кулемета Льюїса 15 стволів до кулемета Шварцльозе 4 стволи до кулемета Максима 331 кружок з набоями до кулеметів Льюїса 38 кружків без набоїв 781 стрічка з набоями до кулемета Максима 12 стрічок до кулемета Максим без набоїв 302 стрічки з набоями до німецьких кулеметів 2 польові гармати 76-мм зразку 1900 р. 1 австрійська польова гармата 19 передків до польових гармат 76-мм 19 замків до польових гармат 76-мм 2 замки до важких гармат 7 важких гармат 16 польових гармат 76-мм зразку 1902 р. 378 снарядів до польових гармат 25 снарядів до гірських гармат 566 снарядів до гаубиць 150 снарядів до гармати Гочкінса 120 шабель Запчастини до гармат, гвинтівок
9.	10 жовтня 1920 р.	400 000 гвинтівкових набоїв

[117, арк. 474 зв.; 121, арк. 47, 73, 94, 110, 116, 161, 175; 127, арк. 21, 41; 177, арк. 5, 15 зв., 31; 235, арк. 21–21 зв.; 301; 306, арк. 120, 160–162; 308, арк. 35, 77, 264, 294].

Схема евакуаційно-лікувальної системи Дієвої армії УНР у червні-вересні 1920 р.

**Наряд підвід із сіл Кам'янецького повіту для транспортування хворих і поранених
козаків на розподільний пункт у липні 1919 р.**

№	Населений пункт
1.	Слобідка–Кульчієвецька
2.	Кульчіївці
3.	Паневська Слобідка
4.	Боришківці
5.	Мукша
6.	Колибаївка
7.	Слобідка Гуменецька
8.	Гуменці
9.	Голосків
10.	Пудлівці
11.	Піювківці
12.	Кептинці
13.	Баговиця
14.	Геленовка
15.	Калиня
16.	Слобідка Баговицька
17.	Козачівка
18.	Цибулівка
19.	Драчківка
20.	Верхні Панівці
21.	Нижні Панівці
22.	Острівчани
23.	Янчинці
24.	Ходорівці
25.	Княгинино
26.	Суржа
27.	Нагоряни
28.	Кадіївці
29.	Малі Армяни
30.	Тарасова
31.	Кізь

Наказ Ч. 135 Міністерства військових справ УНР про формування військових санітарно-адміністративних пунктів, 23 серпня 1919 р.

Наказ Головної Управи війська УНР.

Ч. 135

23 серпня 1919 року.

(По Головному Військово Санітарному Управлінню).

Наказую формувати, в міру потреби, Військові Санітарно-Адміністраційні пункти, яким керуватись тимчасово штатами Військового Санітарно-Евакуаційного пункту, стверджених наказом Військам Дієвої Армії У.Н.Р. Ч. 387 і оголошеним при цьому положенням про Військові Санітарно-Адміністраційні пункти.

Додаток: Положення про Військові Санітарно-Адміністраційні пункти.

Додаток до Нак. Гол. Упр. Війська У.Н.Р. Ч. 135 від 28 серпня 1919 р.

ПОЛОЖЕННЯ

Про Військові Санітарно Адміністраційні районні пункти.

1. Санітарно-Адміністраційні пункти існують по штатах, затверджених наказом по Військам Дієвої Армії У. Н. Р. ч. 387 14 серпня 1919 року.
2. Пункти формуються з розпорядження Головного Військово-Санітарного Управління і за згодою Військового Міністра.
3. Пункт підлягає безпосередньо Головному Військово-Санітарному управлінню, вказівки і розпорядження якого пункт виконує.
4. Начальник пункту користується правами командира полку, а в господарчому відношенні правами командира бригади.
Начальник пункту має право тимчасово допускати до виконання обов'язків весь персонал, як медичний та фармацевтичний, так і 382дміністрацій них до головного або старшого лікаря включно, доносячи одначе негайно про кожний окремий випадок Головному Військово-Санітарному Управлінню на розпорядження.
5. Санітарно-Адміністраційний районний пункт є установою, яка керує розподіленням хворих та ранених по санітарних установах призначеного йому району для чого веде учот (по донесенням адміністраца) кількості хворих та ранених по адміністрацій, а також кількості вільних ліжок.
6. Розпорядженням Головного Військово-Санітарного Управління до пункту приписуються шпиталі, 382дміністра й інші санустанови, які в такому разі безпосередньо підлягають пунктові.
7. Пункт має доглядати за діяльністю підлеглих йому 382дміністраца, давати їм вказівки санітарно-адміністраційного характеру, передавати розпорядження вищої інстанції, а також стежити, аби санустанови виконували справно всі накази і розпорядження вищих інституцій.
8. Усі, підлеглі пунктові, установи повинні надсилати йому різного роду господарчу відчітність для розгляду чи затвердження, відомості про рух хворих та ранених, про персональний склад та інші в призначений для цього термін.

9. Пункт має складати одну загальну відчітність по району про рух хворих та ранених за кожний місяць для надсилки Головному Військово-Санітарному Управлінню, по вимогам Головного Військово-Санітарного Управління; пункт доставляє також всі інші донесення і відчітність по вказівкам Управління.
10. Господарство пункту ведеться згідно існуючих законоположень.
11. Усі, підлеглі пунктові, установи задовольняються грошми пункта. Пункт складає переліки кредитів, потрібних йому для задоволення підлеглих установ і самого пункту, які і представляє Гол. Військ.-Сан. Управлінню, розпорядженням котрого пункту відкривається кредит.
12. Усі, передбачені штатами, грошові витрати підлеглих йому установ, пункт задовольняє загальним порядком безпосередньо; непередбачені штатами або коли в штатах не зазначено кількості грошей, пункт надсилає грошові вимоги на затвердження до Головного Військово-Санітарного Управління і задовольняє установи по затвердженню вимог.
Вимоги на гроші, потрібні для утримання хворих, задовольняються пунктом безпосередньо, але пункт повинен ці гроші відпускати додержуючись точно вказівок Гол. Військ.-Саніт. Управління, що до цього.
13. Всі санустанови Червоного Хреста, міських та народніх адміністрацій, а також і приватні, які розташовані в районі пункту, відносно розподілення хворих та ранених, виконують розпорядження пункту.

[96, арк. 68–69; 208, арк. 29–30].

Наказ Ч. 65 про початок роботи управління Санітарного інспектора, 20 липня 1920 р.

НАКАЗ

Військам Дієвої Армії Української Народної Республіки

Ч. 65

20 липня 1920 року. Ставка

(По другій управі)

§1

При цьому оголошую до відома і керування тимчасові штати Управи Санітарного Інспектора Дієвої Армії У. Н. Р., тимчасовий склад медико-санітарного персоналу і обозу санітарних частин і установ Д. Армії У. Н. Р. Наказую негайно, згідно цим штатам і доданої схеми почати формування.

Командирам дивізій і всіх муштрових частин і медичному персоналу керуватися невідхильно додання до цього – схемою урядження і розташування санітарних установ штатами і положенням.

§2

Самовільне будування і відхилення від оголошених – схеми, положення і штатів, всіх командирам частин і медичному персоналу без виїмку, суворо забороняю.

§3

Прийом медично-санітарного персоналу, призначення його до військових частин армії, шпиталів та різних медично-санітарних інституцій, робить виключно Санітарний Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р.

За командирами і лікарями поодиноких муфтових частин та старшинами-лікарями різних медико-санітарних інституцій лишається право по команді прохати через Санітарного Інспектора Дієвої Армії Командуючого Армії про призначення тої чи іншої відомої їм особи, до своїх частин чи установ, надсилаючи разом з проханням індивідуальну анкетну картку, зразок котрої прикладається, і документи, увірительняючі дати, подані в анкетній картці.

§4

Про всякі зміни що до медично-санітарного персоналу (смерть, хвороба, дизерція) негайно по дроту повідомити Управу Санітарного Інспектора Дієвої Армії У. Н. Р.

§5

Командири і лікарі муштрових частин, шпиталів, та різних медико-санітарних інституцій повинні негайно надіслати до Управи Санітарного Інспектора Дієвої Армії У. Н. Р. відомости про медично-персональний склад військових частин чи інституцій разом з індивідуальними картками на них і належними документами, визначеними в §3, коли вони до цього часу тих же не подавали. Коли медичного персоналу в доручених їм частинах ще не мається, то якого самого і для якої частини потрібно.

§6

Негайно по оголошенню штатів повідомити, який остається резерв, надіславши списки осіб, котрі перейшли в резерв.

ДОДАТОК: схема разом з обясненням, тимчасовий штат Управи Санітарного інспектора Дієвої армії У. Н. Р., тимчасовий штат армійського польового шпиталю на 200–250 ліжок.

Тимчасовий штат армійського летючого шпиталю на 50 ліжок з харчовим пунктом при ньому, тимчасовий штат дивізійного летючого шпиталю на 50 ліжок і тимчасовий штат санітарних частин і установ Дієвої Армії У.Н.Р.

Підписали: Командуючий Армією, Генерал-Поручник Омелянович-Павленко, Начальник Штабу, Генерального Штабу Полковник Ліпка, Санітарний Інспектор Дієвої Армії У.Н.Р., Лікар-Полковник Даїн.

З оригіналом згідно,
Начальник інспекторського відділу,
Сотник С. Білецький

[371, с. 124–125].

**Положення про права і обов'язки санітарного інспектора Дієвої армії УНР,
затверджені 20 липня 1920 р.**

Тимчасово затверджую
18 липня 1920 року
Командуючий
Дієвою Армією У. Н. Р.
Генерал-Поручник
Омельянович-Павленко

Додаток до наказу В. Д. А.
від 20 липня 1920 року ч.66

ПОЛОЖЕННЯ

Права і обов'язки Санітарного Інспектора Дієвої Армії У. Н. Р.

1. В Управі Санітарного Інспектора Дієвої Армії УНР зосереджується:
 - а) Загальні міркування та розпорядження щодо охорони здоров'я Війська і до загального санітарного порядку в усьому районі, підлеглому Командуючому Армією.
 - б) Розроблення провідних вказівок по санітарній службі та евакуації ранених і хворих у тиловому районі і по загальному напрямку санітарної служби та евакуації в воєнних районах.
 - в) Загальні відомости про стан забезпечення Армії всіми видами санітарного постачання.
 - г) Міркування та розпорядження в справі забезпечення Армії речами санітарного постачання і по своєчасному поповненню санітарного запасу тилового району.
 - д) Відомости про кількість міст у лікарських установах усього району і про число ранених та хворих, що знаходяться в цих установах.
 - е) Міркування про заповнення посад персональним складом воєнно-санітарного відомства в усіх частинах, підлеглих Командуючому Армією.
 - ж) Діловодство по персональному складу воєнно-санітарного відомства.
 - з) Збір відомостей інформаційного змісту про хворих та ранених і складання кошторису, кредитів, необхідних по воєнно-санітарній частині і завідування ними та справоздання по ним.
2. Управа складається з канцелярії і відділів: персонального і медико-евакуаційно-санітарного, в який входять підвідділи: евакуаційний і фармацевтичний.
3. Найважливішим обов'язком Санітарного Інспектора Дієвої Армії У. Н. Р. є піклування про загальний санітарний добробут війська, управ, установ і взагалі всього району, підлеглому Командуючому Армією.
4. Санітарному Інспектору Дієвої Армії У. Н. Р. підлягають всі чини воєнно-санітарного відомства району Армії, а також її частин, при чому він керує і доглядає за їх спеціальною службою, а за недбалість, по своєму погляду, звільняє з посади, або притягає до суду.
5. Санітарний Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р. керує санітарною та санітарно-евакуаційною службою тилового району, для залагодження всіх заходів в цім відношенню. Він дає загальні вказівки по санітарній та евакуаційній службі у воєнних районах.
6. Санітарний інспектор У. Н. Р. дає загальні вказівки про заходи по охороні здоров'я в війську з його установами, про одержання ними санітарно-гігієнічних правил, про заходи щодо асенізації позицій, оздоровленню, очищенню та дезінфекції місцевостей і будівель, зайятих військом та установами і управами, підлеглими Командуючому Армією.
7. Саніт. Інспектор Армії У. Н. Р. на підставі одержаних від Командуючого Армією вказівок про розположення війська і майбутніх операцій, розпоряджується розподіленням, відкриттям, поширенням та закриттям санітарних інституцій тилового району.

8. Санітарний Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р. розроблює способи для попередження пошестних хвороб на залізницях і інших шляхах комунікації, при чому про прийняття до виконання вироблених способів він доносить Командуючому Армією.
9. Санітарний Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р., керуючись загальним міркуванням по вивозу ранених та хворих, складеним по загальним вказівкам Командуючого Армією, своєчасно доносить йому про всі перевозки санітарного грузу і про тимчасовий дозвіл в необхідних випадках транспортів для потреби служби.
10. Санітарний інспектор Дієвої Армії У. Н. Р., в цілях поповнення персонального складу воєнно-санітарного відомства, призначає з кандидатів або резерву на посади медико-санітарні, надсилаючи клопотання про затвердження їх по належній інстанції. У випадку відсутності кандидатів, він вживає всіх заходів про усунення цього дефіциту.
- Передбачаючи недохват особистих і матеріальних засобів, Санітарний Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р. завчасно зноситься про поповнення їх з військово-санітарною Управою при Головнім Начальникові Постачання.
11. Саніт. Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р. одержує відомости від Управи Українського Червоного Хреста про особисті та матеріальні засоби, які можуть бути предоставлені останнім для потреб Армії, разом з ним розроблює міркування, де, в якому розмірові і в якому вигляді засоби Червоного Хреста повинні бути використані, не втручаючись при цьому у внутрішні справи Червоного Хреста.
12. Санітарний Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р. оглядає у тиловому районі персонально, або через підлеглих йому чинів, санітарне становище всіх установ Українського Червоного Хреста і приватних організацій, які підлягають останньому. Про замічену при цьому недбалість повідомляє Управу Червоного Хреста і доповідає Командуючому Армією.
13. Санітарний Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р. надсилає Санітарній Управі при Головному Начальникові Постачання необхідні відомості про переміну персонального складу воєнно-санітарного відомства.
14. Про відділи і канцелярію Санітарного Інспектора Дієвої Армії У. Н. Р.
- I. У медико-санітарному відділі зосереджуються:
- а) Розроблення загальних заходів і провідних вказівок щодо охорони здоров'я війська і до належного лікування та догляду хворих та ранених.
 - б) Розроблення санітарно-гігієнічного і лікарсько-міліційних (387дміністрацій них) постанов.
 - в) Розроблення міркувань про кількість санітарних установ, необхідних для потреб Армії, про належне їх впорядкування, відповідному розподіленню та приміщенню.
 - г) Організація і завідування евакуацією в тиловому районі і розроблення загальних до керування вказівок до евакуації з воєнного району.
 - д) Розпорядження по евакуації в тилу і своєчасні зносини з відповідними інституціями.
 - е) Розроблення міркування про кількість санітарних пере взових засобів та установ, потрібних для евакуації, про належне їх впорядкування і відповідне розміщення.
- II. В канцелярії зосереджується:
- а) Збір, розроблення та концентрування відомостей про санітарне становище війська, інституцій та установ у всьому районі, підлеглому Командуючому Армією, а також про стан забезпечення їх речами санітарного постачання.
 - б) Обміркування і розпорядження про поповнення війська, інституцій та установ району, підлеглому Командуючому Армією, персональним складом, чинами воєнно-санітарного відомства, а також і речами воєнно-санітарного постачання.
 - в) Діловодство по персональному складу чинів воєнно-санітарного відомства.

Г) Збір і попереднє розроблення санітарно-статистичного матеріалу, що надходить від воєнних лікарів та різних санітарних установ, не виключаючи установ Червоного Хреста.

Д) Складання загальних штатів необхідних по воєнно-санітарній частині, зносини з канцелярією Головного Начальника Постачання про асигновку цих кредитів, завідування ними і справоздання по них. В канцелярії зосереджуються: збір і одержання повних відомостей про ранених, хворих та померших чинів Армії і тилу, для надсилки цих відомостей до того Головного Управління Воєнного Міністерства, на яке буде покладено оголошення зазначених відомостей або видача відповідних інформацій

15. Санітарний Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р. користується з прав Командира Дивізії.

16. Всі розпорядження по санітарній частині Дієвої Армії У. Н. Р., які є обов'язкові для воєнно-санітарних і лікарських установ і військових частин дієвої Армії У. Н. Р.

Оригінал підписали: Санітарний Інспектор Дієвої Армії У. Н. Р., Полковник-Лікар Даїн і діловод Александрович

З оригіналом згідно:
Начальник Інспекторського Відділу,
Сотник Білецький

[371, с. 127–129].

**Постанова Директорії УНР про мобілізацію до українського війська
медичного персоналу у грудні 1918 р.**

До населення України

В додаток до декрету Директорії Української народної Республіки про мобілізацію оголошено:

- 1) По всій Україні до війська республіки прикликаються лікарі (жінки і чоловіки) до 50 років;
- 2) Призиву в першу чергу підлягають всі військові кадрові лікарі та лікарі, що не працюють в земських та міських установах;
- 3) Лікарі залізниць рахуються мобілізованими і повинні подати про відомості і бути зарахованими до учоту;
- 4) Лікарі рїжних бувших державних установ мобілізуються;
- 5) З земських лікарів самі народні земські управи повинні негайно мобілізувати 3 лікарі на кожний повіт, або повітового значення місто; губерніальні міста відділені в окремі одиниці, дають не менше трьох лікарів на кожна тисячу ліжок своїх установ. Лікарські помічники в першу чергу мобілізуються військові, що скінчили військову школу – до 35 років. Лікарі і помічники земських та військових установ до 25 років мобілізуються всі, після як лікарі;
- 6) Від служби увільняються тільки особи четвертої категорії, одержаної під час останньої війни.

Наказ цей вступає в силу з часу цього оголошення. Невиконання наказу загрожує карою згідно з законом військового часу.

Підписали: Голова Директорії Укр. Нар. Респ. Винниченко. Члени: Петлюра, Андрієвський, Швець. За начальника санітарної частини Левицький.

[440].

**Наказ Ч. 46 Міністерства військових справ УНР про мобілізацію до війська
медичного персоналу, 15 січня 1919 р.**

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народної Республіки

Ч. 46.

15 січня 1919 року.

(По Генеральному Штабу)

На підставі ухваленого Радою Міністрів 13-го січня 1919 року і затвердженого Директорією Української Народної Республіки закону про мобілізацію в додаток до Закону Директорії від 27 листопаду,

Н А К А З У Ю:

1) Призвати всіх лікарів-чоловіків м. Києва, підданців Української Народної Республіки до 50-ти літнього віку включно, які не займають штатних лікарських посад в Державних, Міських та Земських установах, не зважаючи ні на які категорії, що були встановлені в бувшій Російській армії.

2) Всім підлягаючим призиву на підставі 1-го артикулу, з'явитися 18-го січня 1919 року о 10 годині до Головної Військової Санітарної Управи (Хрещатик, ч. 3, поверх 4).

3) Розподілення призваних по військовим частинам та установам зробити розпорядження Головної Санітарної Управи.

4) Для огляду нездатних до служби в війську взагалі та для встановлення нездатності до служби в муштрових частинах, але здатності в шпиталях та подібних установах, призначити при клінічному військовому шпиталю комісію з 5-ти лікарів, котрій провадити зазначену працю 15-го та 16-го січня з 12-ти до 16-ти годин.

5) Зазначений в арт. 4-му комісії в справі признання нездатності до служби взагалі, та нездатності до служби в муштрових частинах, керуватися існуючими розписами та наказами.

6) Свідоцтва про огляд комісія повинна складати негайно й доставляти їх до Головної Санітарної Управи того ж дня.

7) Зформування комісії та догляд за нормальною рацею доручається Комісарові Головної Санітарної Управи при клінічному шпиталю.

Підписали: Т. в. о. Військового Міністра, Отаман Галкин.

За Начальника Генерального Штабу, Отаман Бронський.

З оригіналом згідно: В. об. Начальника Загальної Управи, Сотник Веденський.

[95, арк. 48; 102, арк. 389–389 зв.].

**Наказ Ч. 102 Міністерства військових справ УНР про мобілізацію до війська
медичного персоналу, 3 березня 1919 р.**

НАКАЗ

Головної Управи Війська Української Народної Республіки

Ч. 202

3 березня 1919 року

(По Головному Управлінню Генерального Штабу)

На підставі затвердженого Директорією Української Народної Республіки 13 січня б. р. закону про мобілізацію наказую:

§1

Призвати до війська всіх лікарів (як чоловіків, так і жінок) зауряд-лікарів 1 і 2 класи, лікарських помішників, сотенних фельдшерів, фармацевтів і сестер жалібниць.

§2

Мобілізації підлягають всі особи зазначені в «-му пунктові, чоловіки – до 49-річного віку включно і жінки – до 39-річного віку включно.

§3

Перший день явки на збірні пункти повітових військових начальників 1-го березня 1919 року, останній 15 березня б. р.

§4

Всіх закликаємих по цьому наказу повітовим військовим Начальникам відправити: а) на Київщині до м. Козятин в розпорядження Штаба Січових Стрільців; б) на Волині до м. Житомир в розпорядження корпусного лікаря Штабу 1-го корпусу; в) на Поділля до м. Вінниця в розпорядження Головного Військово-Санітарного Управління; г) на Херсонщині до Жмеринки в розпорядження Головного лікаря Жмеринського військового шпиталю. Персональні призначення всіх мобілізуємих з'являючихся до зазначених пунктів зробити розпорядженням Головно Військово-Санітарної Управи.

Підписали: Військовий Міністр

Отаман Шаповал

Т. в. о. Начальника Головного Управління Генерального Штабу

Отаман Шайбле

З оригіналом згідно:

Начальник Канцелярії Військового Міністерства

Отаман Галкин

[95, арк. 130].

Наказ Міністерства військових справ УНР про мобілізацію до війська медичного персоналу, 12 червня 1919 р.

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народної Республіки.

Ч. 2

12 червня 1919 року.

(По Головному Управлінню Генерального Штабу).

Згідно наказу Головного Отамана мобілізуються:

- 1) Всі лікарі до 50 років.
- 2) Жінки лікарі до 45 років.
- 3) Лікарські помічники до 50 років.
- 4) Всі сотенні хвершали.
- 5) Беруться на рахунок і мобілізуються по потребі всі провізори до 50 років.
- 6) Аптекарські помічники до 50 років.

Розподілення мобілізованого персоналу накладається на Головне Санітарне Управління, при котрому, для ліпшого використання медичних сил, утворити комісію з представниками лікарської, лікарських помічників та фармацевтичної спілок з правом порадного голосу.

Всі мобілізовані і взяті на рахунок повинні з'явитись:

- 1) По м. Проскурову на другий день з дня оголошення цього наказу по адресі: Соборна вулиця, будинок гімназії Крсовцева.
- 2) По проскурівському, Кременецькому і Староконстянтинівському повітам через п'ять діб з дня оголошення цього наказу по адресі: м. Поскурів, гімназія Красовцева.
- 3) По Кам'янець-Подільському і Ново-Ушицькому повіту через п'ять діб з дня оголошення цього наказу по адресі: Кам'янець-Подільський Начальнику залоги.

Заступник Військового Міністра, Отаман Шайбле.

За Начальника Головного Управління Генерального Штабу, Полковник Радзін.

З оригіналом згідно: В. об. Начальника Канцелярії Військового Міністерства, Військовий Старшина Кандиба.

[67, арк. 75; 114, арк. 166; 498].

Наказ Міністерства військових справ УНР про мобілізацію до війська медичних працівників у Кам'янецькому, Проскурівському та Ушицькому повітах, 7 липня 1919 р.

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народньої Республіки.

Ч. 52

7 липня 1919 року.

(По Головній Військово-Санітарній Управі).

В додаток до наказу від 13 червня ц. р. під ч. 845 мобілізуються по Кам'янецькому, Проскурівському і Ново-Ушицькому повітам:

- 1) Жінки-лікарські помічники до 40 років.
- 2) Сестри жалібниці (кадрові і скінчивші курси військового часу) до 35 років.
- 3) Провізори та аптечні помічники як чоловіки так і жінки до 50 років.

Розподілення мобілізованого персоналу покладається: по Кам'янецькому повіту - на Головне Військово-Санітарне Управління. По Проскурівському та Ново-Ушицькому повітам на залогових лікарів м. Проскурова та Нової-Ушиці. Всі мобілізовані повинні з'явитись:

1. По Кам'янецькому повіту - через 3 доби з дня оголошення цього наказу до Головного Військово-Санітарного Управління (Кам'янець, Олександрівська вул. комерційна школа).

2. По Проскурівському повіту - через 5 діб з дня оголошення цього наказу до залогового лікаря (10/469 шпиталь).

3. По Ново-Ушицькому повіту - через 5 діб з дня оголошення цього наказу до залогового лікаря м. Нової-Ушиці.

Підписали: Т. В. О. Військового Міністра, Отаман Шайбле.

Т. в. о. Начальника Головної Військово-Санітарної Управи Верхрадський.

З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи Канцелярії Військового Міністерства, Військовий Старшина Кандиба.

[3, арк. 29; 114, арк. 219].

Наказ Ч. 76 Міністерства народного здоров'я й опікування УНР про мобілізацію медичного персоналу, 6 серпня 1919 р.

Наказ

По Міністерству Народного Здоровля й Опікування

Ч.76

6 серпня 1919 року

Наказую Директору Департаменту на підставі §1, 2 і 3 ст. 8 і закону 24-го лютого сього року про тимчасові правила боротьби з пошесними хворобами перевести мобілізацію всього медичного персоналу як жінок, так і чоловіків таких: лікарів, лікарських помічників, фармацевтів, сестер-жалібниць і студентів медичного факультету III, IV і V курсів, зрісту чоловіків до 55-ти років і жінок до 45-ти років включно по всій території звільненій від ворога. Наказ цей лічити доповненням до наказів Головної Управи У. Н. Р. ч. 845 і 52; саму мобілізацію перевести через Головне Військово-Санітарне Управління. Звільненню від мобілізації підлягають тільки окремі особи в надзвичайних випадках і з дозволу Головної Військової Санітарної Управи, про що докладати мені.

Порядок і строки явки підлягаючих мобілізації як указано в наказі ч.52. В місцевостях, які не вказано в цьому наказі, а також і в тих місцевостях, які будуть звільнятися від ворога, мобілізацію медичного персоналу переводити розпорядженням Головного Військово-Санітарного Управління, яке повинно постановляти порядок і строки явки підлягаючих мобілізації.

Міністр Одрина.

[233, арк. 238; 423].

**Наказ Міністерства військових справ УНР про мобілізацію до війська стоматологів,
17 вересня 1919 р.**

Наказ Головної Управи війська УНР

17 вересня 1919 року

В доповнення наказів Головної Управи Військ Української Народної Республіки Ч. 845, 52 і 109 в порозумінню з Міністром Здоровля й Опікування, наказую для потреб армії перевести мобілізацію зубних лікарів до 35 років включно по всій території У.Н.Р.

Порядок строку явки, підлягаючих мобілізації, а також розподілення мобілізованих покладю на Головне Військово-Санітарне Управління.

В місцевостях, які будуть звільнитись від ворога, мобілізацію зазначених лікарів переводити в межах цього наказу розпорядженням Головного Військово-Санітарного Управління, яке повинно встановляти порядок і строки явки підлягаючих мобілізації.

Підписали: Т. в. об. Військового Міністра, Полковник Петрів. Т. В. о. Начальника Військово-Санітарного Управління Верхрадський. З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи Канцелярії Військового Міністерства, Військовий Старшина Кандиба.

[95, арк. 156 зв.].

Наказ Головної військово-санітарної управи про мобілізацію до війська студентів медичних факультетів 4-го і 5-го курсів, 17 вересня 1919 р.

Ч. 202

17 вересня 1919 року.

(По Головному Військово-Санітарному Управлінню).

В доповнення та зміну наказів Головної Управи Війська У.Н.Р. Ч. 845 і 52, в порозумінню з Міністерством Здоровля й Опікувння і Міністром Народньої Освіти, наказую для потреб (арк. 156) армії перевести мобілізацію студентів і студенток 4 і 5 курсів медичних факультетів Університетів по всій території зайнятій військами У.Н.Р. й переводити надалі по мірі потреби й звільнення території.

Мобілізації підлягають всі зазначені особи - чоловіки до 55 й жінки до 45 років включно.

Порядок і строки явки, підлягаючих мобілізації, а також розподілення мобілізованих покладю на Головне Військово-Санітарне Управління. В місцевостях, які будуть звільнятись від ворога, мобілізацію зазначених лікарів переводити в межах цього наказу розпорядженням Головного Військово-Санітарного Управління, яке повинно встановляти порядок і строки явки підлягаючих мобілізації.

[409; 95, арк. 156 зв.].

**Оголошення начальника мобілізаційної управи Проскурівського повіту про призов
до українського війська, 30 вересня 1920 р.**

ОГОЛОШЕННЯ

Згідно закону ухваленого Кабінетом Міністрів, затвердженого Головним Отаманом військ УНР 14 вересня 1920 р. і Наказу Командуючого Дієвою Армією війська УНР від 24 вересня 1920 р. НАКАЗУЮ:

§1. Для поповнення Дієвої Армії з'явитись по мобілізації всім нижче зазначеним особам Проскурівського повіту, а також котрі в сучасний момент мешкають в Проскурівському повіті й не приписані до волостей:

- Генерали..... до 55 рок.
- Булавні старшини (штаб-офіцери)..... до 50
- Старшини і урядовці..... до 45
- Лікарі (медичні та ветеринарні)..... До 50
- Лікарі жінки і лікарські помічники та сестри жалібниці (виключаючи маючих грудних дітей і беремених)..... до 45
- Лікарські помічники..... до 50
- Фельдшери медичні, ветеринарні підстаршини і урядовці військового часу..... до 35

Козаки народжені з 1 січня 1890 р. по 31 грудня 1895 р. себто з 25 до 30 років включно, котрі служили на військовій службі, котрі при призивах до відбування військової повинності були залічені до ополчення 1-го та 2-го розряду, а також і ті, котрі, котрі під час минулої війни по різним випадкам не проходили служби.

§2. Явитись повинні всі особи зазначені в §1 Приймочно-Мобілізаційні Комісії для освідування в слідуючі дні і пункти:

Мешканці м. Проскурова, передмістя Раково і Дубово в м. Проскурів (будинки бувшого військового Присутствія) 3 і 4 жовтня 1920 р. о годині 9 зраня.

Населення волостей:

- Пашковецької.... 3 і 4 жовтня в с. Пашківці о 9 годині ранку
- Малиничської.... 5 і 6 _ в с. Малиничі
- Чорно-острівської.. 5 і 6 _ в м. Чорно-острів
- Шарівської..... 7 і 8 _ в с. Шарівка
- Третельницької... 7 і 8 _ в с. Третельники
- Ярмлинецької..... 9 і 10 __ в м. Ярмолинці
- Сарновської..... 9 і 10 ___ в м. Сарнів
- Фельштинської... 11 і 12 ___ в м. Фельштин

§3. Всі особи зазначені в цьому оголошенні при явці в комісію повинні мати при собі документи, які посвідчують персональність, крім того добре одягнені та взуті і взяти з собою харчів на 3 доби.

§4. Всім мобілізованим, котрі з'являються на службу зі зброєю, кінями, сідлами і власному одягові гідному для носки, обуття й білизну виплатяться гроші в частинах армії.

§5. Разом з мобілізованими повинні прибути в комісію волостні та сільські комісари, маючи при собі списки мобілізованих в трьох примірниках з прикладеними копіями метричних виписок года посімейних списків, котрі повинні бути заготовлені за 2 доби до явки мобілізованих.

§6. Звільняються від явки по мобілізації лише явні каліки, сліпі, безрукі, безногі і то при умові представлення родичами документів.

ПРИМІТКА: Від заклику звільняються служачі на залізницях і зв'язаних з ними установах, а також учителі всіх шкіл, що справді функціонують, псаломщики і урядовці державних скарбниць та податної інспекції.

§7. За неявку до призиву винні притягаються до відповідальності по т.. т.. 129 і 134 військ. Карн. Статуту.

§8. У випадку утікання призваного до війська додому до батьків чи до родичів, на його сем'ю і родичів накладається обов'язок, не пізніше одної доби зробити заяву місцевій владі про повернення з війська мобілізованого. Коли така заява не буде зроблена, то крім судової відповідальности втікача, все його майно і родичів конфіскується на військові потреби.

§9. Для боротьби з дезертирством Головам міст волосних та сільських комісарів негайно скласти комітет з представників місцевого населення, який буде відповідати за переховування дезертирів і в такому разі будуть братись звільнені по льготі. Про склад комітету повідомити негайно мобілізаційну комісію (Проскурів військово присутствіє) і Начальника повітової міліції.

§10. Мобілізовані, які зникнуть з частин Армії (збірного пункту), озброєні і з скарбовим одягом будуть покарані на смерть як за дезерцію.

§11. Цивільному населенню суворо забороняється купувати у козаків зброю, скарбовий одяг, інше скарбове майно, під загрозою відповідальности за законами військового часу.

§12. Рішуче забороняється до закінчення мобілізації всяка видача паспортів, посвідчень, перепусток на право виїзда з району мобілізації.

§13. Для перевезення козаків до волостей сільські комісари наряджають необхідну кількість підвід.

30 вересня 1920 р. м. Проскурів

Начальник Мобілізаційної Управи Проскурівського повіту

Поручник Мих. Вербицький

Голова Мобілізаційно-приймочної комісії

Сотник Кравченко

Секетар Сотник Кушнірюк

[176, арк. 28–29].

Наказ Ч. 5 Міністерства військових справ УНР про обов'язки Головної військово-санітарної управи, 6 січня 1919 р.

НАКАЗ

ГОЛОВНОЇ УПРАВИ

Війська Української Народної Республіки

Ч. 5

6 січня 1919 року, м. Київ

(По Головній Військово-Санітарній Управі)

Всім санітарним майном, як медичної, так і інтендантської заготівки, відає виключно Головна Військово-Санітарна Управа і без відома і згоди її ніхто не має права забирати цього майна ні вимагати відпуску з складів Санітарної Управи без дозволу на те Начальника Головної Військової Санітарної Управи.

Попереджую, що винуваті в невиконанні цього наказу по докладу Начальника Головної Військової Санітарної Управи негайно будуть усунуті з посади й притягнені до відповідальності.

Підписав, в. о. Військового Міністра,

Отаман Осецький

Начальник Головної Військово-Санітарної Управи Одрина

З оригіналом згідно:

В. о. Начальника Загальної Управи,

Сотник Веденський

[178, арк. 7; 220, арк. 40].

**Наказ Ч. 022 про створення військово-санітарного складу Ч. 1 для зберігання
медикаментів, 4 вересня 1920 р.**

Н А К А З

Головної Команди Війська Української Народної Республіки

Ч. 022

4 вересня 1920 року

Для полегдження справи постачання й забезпечення майном частин і санітарних установ Армії, наказую Начальникові Санітарної Управи Військового Міністерства улаштувати базисний Військово-Санітарний склеп ч.1, якому існувати згідно затвердженим одночасно з цим штатом.

Додаток: штати, статут і табель річам.

Підписали: Головний Отаман ПЕТЛЮРА. Заступник Військового Міністра Генштабу
Генерал-Поручник ГАЛКИН.

З оригіналом згідно:

Начальник Похідної Канцелярії Військового Міністерства

С о т н и к (підпис)

Затверджую тимчасово: 3 вересня 1920 року Головний Отаман Військ У.Н.Р. ПЕТЛЮРА
Додаток до Нак. Гол. Ком. Військ від 4/IX ч.022

ТИМЧАСОВИЙ ШТАТ

Базисного Військового Санітарного Склепу Ч.1.

...

ПРИМІТКА: 1) На Улаштування канцелярії відпускається аванс в розмірі 30 000 нривень одноразово.

2) На господарчі й канцелярські витрати гроші відпускаються в кошторисному порядку.

3) Утримання коней провадиться на загальних підставах.

4) Служачі склепу задовольняються платнею як служачі місцевих установ.

5) Команда Склепу задовольняється по вимогам, встановленим для молодих службовців у запасових частинах.

С Т А Т У Т

Базисного Військово-Санітарного Склепу Ч.1

Розділ І.

1. Базисний Військово-Санітарний Склеп являється установою, в якій скупчується все санітарне майно, фармацевтично-господарче, шляхом завчасних закупок і іншими засобами.
2. Все майно склепу береться на учот і переводиться по матеріальним книгам.
3. Склеп задовольняє майном фармацевтичним і санітарно-господарчим всі санітарні установи і частини Армії У. Н. Р. по вимогах останніх, які будуть затверджені Санітарною Управою чи іншою інституцією, які надано буде право Сануправою.
4. В склепах ведуться такі книжки: нарядів, матеріально-грошовий, книга наказів, інвентарна книга, розхідно-каталоговий журнал та журнал входящих, виходящих паперів.
5. Склеп надсилає кожного місяця не пізніше 7-го числа відомість до Санітарної Управи Військового Міністерства про рух майна згідно інституції, яка була дана Санітарною Управою.
6. Санітарний Склеп тимчасово являється також базою для задоволення ветеринарних потреб Армії.
7. Санітарний Склеп має свою скарбову печатку з написом «Базисний Військово-Санітарний Склеп Ч.1».

Розділ ІІ

1. Санітарний склеп являється окремою військовою інституцією. При ньому знаходиться лабораторія.
2. В санітарному склепі провадиться праця, згідно існуючим військовим Законам і наказам.
3. Начальник Склепу відає загальним керуванням діяльності як склепу, так і лабораторії.
4. Помішник його завідує фармацевтичним майном і бухгалтерією. Він же по господарчій частині являється Начальником команди Склепу.
5. На обов'язок аптекарських помішників покладається праця по заготовці, упаковці та відпуску ліків.
6. На Начальника господарчої частини покладається завідування господарчим майном.
7. В порядку служби Склеп знаходиться в підлеглих Санітарної Управи Військового Міністерства, від якої він одержує загальні інструкції, а також грошове задоволення.

ТАБЕЛЬ

Річам Базисного Військово-Санітарного Склепу Ч. 1.

...

ПРИМІТКА: Все майно, зазначене в цій таблиці, накуповується в мірі дійсної потреби на ринку по дійсній вартості.

Підписали: Заступник Військового Міністра Генштабу Генерал-Поручник ГАЛКИН. За т. в. об. Інспектора санітарії, Начальник Санітарно Управи Лікар ДОБРИЛОВСЬКИЙ.

З оригіналом згідно:

Начальник Похідної Канцелярії Військового Міністерства, сотник (підпис)

[104, арк. 29–30].

Наказ Ч.034 Міністерства військових справ УНР про порядок видачі санітарно-фармацевтичного майна санустановам, 18 вересня 1920 р.

Н А К А З

Головної Команди Війська Української Народної Республіки.

Ч. 034

18 вересня 1920 року.

З метою кінцевого налагодження постачання санітарно-фармацевтичним майном Санітарних установ та найдоцільнішого його розподілення між Санустановами, наказую всім санітарним частинам та установам триматись слідуєчого порядку при вимаганні цього майна від військових польових аптек, санітарних баз фармацевтично-санітарного майна й аптечних магазинів Військової Санітарної Управи:

1) Вимагаюча частина чи установа складає вимогу в трьох примірниках на потрібне майно з зазначенням кількості його та поміткою майна, яке залишилось в частині до дня складання вимоги.

ПРИМІТКА: У вимозі обов'язково зазначається кількість людей частини, яка складає вимогу.

2) Вимога завіряється підписом та печаткою частин і надсилається разом з прийомщиком до Начальника Санітарної Частини Дієвої Армії (коли частина підлягає йому в санітарному відношенні).

3) Начальник Санітарної Частини Дієвої Армії переглядає та перевіряє вимогу, робить належні зміни й свідчить потребу майна, яке вимагається, своїм підписом та Державною печаткою. Посвідчена Начальником Санітарної Частини Дієвої Армії вимога направляється разом з прийомщиком до фармацевтичного відділу Військової Санітарної Управи, який її задовольняє.

ПРИМІТКА: частина, не підлягаюча в санітарному відношенні Начальникові Санітарної Частини Дієвої Армії, надсилає свої вимоги разом з прийомщиком при рапорті безпосередньо до Фармацевтичного Відділу Військової Санітарної Управи.

Підписали: Головний Отаман ПЕТЛЮРА. Заступник Військового Міністра Генштабу Генерал-Поручник ГАЛКИН.

З оригіналом згідно:

Начальник Похідної Канцелярії Військового Міністерства Сотник підпис.

[104, арк. 47; 118, арк. 15; 275, арк. 17–17 зв.; 276, арк. 19–20; ф. 295, арк. 24–24 зв.; 356, с. 448–449].

Табель

норм харчового пайка для хворих старшин та козаків у шпиталях Дієвої армії УНР
станом на 30 грудня 1918 р.

Складено 30 грудня 1918 року

ВДОВОЛЕННЯ ХВОРИХ	Кількість продуктів для однієї порції	ВДОВОЛЕННЯ ХВОРИХ	Кількість продуктів для однієї порції
Звичайна порція О б і д 1-е блюдо. №1 БОРЩ. М'яса..... Капусти свіжої..... або кислої або сушеної Бураків..... Картоплі..... Борош. підболточн..... Томату..... Цибулі..... Солі..... Перцю..... Цитринової кислоти або уксусу коли капуста свіжа... Води.....	½ хун. 48 зол 36 зол. 12 зол. 24 зол. 24 зол. 2 зол. 8 зол. 2 зол. 2 зол. 1/30 зол. 1 зол. 1 кр.	№2 ЩИ М'яса..... Капусти кислої або свіжої..... Картоплі..... Борошна пшон..... Моркви або інших коренів..... Томату..... Цибулі..... Солі..... Перцю..... Води.....	½ хунт. 48 зол. 24 зол. 2 зол. 2 зол. 6 зол. 3 зол. 2 зол. 1/30 зол. 1 кр.
№3 СУП ПЕРЛОВИЙ з томатом М'яса..... Крупи перлової..... Картоплі..... Томату..... Цибулі..... Корінів..... Солі..... Води.....	½ хунт. 3 зол. 48 зол. 4 зол. 3 зол. 8 зол. 2 зол. 1 кр.	№4 СУП З ЛАПШОЮ або вермішельний М'яса..... Лапші або вермішелі..... Картоплі..... Корінів..... Цибулі..... Солі..... Води.....	½ хун. 12 зол. 48 зол. 4 зол. 2 зол. 2 зол. 1кр.
№5 СУП ГОРОХОВИЙ АБО ФАСОЛЬНИЙ			
<u>2-е блюдо</u>			
№6 КАША	-	№7 КАРТОПЛЯ ВАРЕНА ТАРТА	-
№8 МАКАРОН АБО ЛАПША З МАСЛОМ	-	-	-
В Е Ч Е Р Я			

№9 КАШИЦЯ З ГРЕЧНЕВОЮ, РИСОВОЇ, ПШОНЯНОЇ КРУПИ або ВЕРМІШЕЛЕЮ або ЛАПШОЮ	-		
<i>Примітка: Крім того на звичайну порцію полагается на добу:</i>			
Чаю або кофе ячмінного			
Чаю.....	½ зол.		
Кофе.....	3 зол.		
Цукру.....	12 зол.		
Чорного хліба.....	1 ½ хунт.		
ПОСТНА ВАРКА			
№10 ЩИ			
Примітка до №1,2,3 і10.			
Томат обов'язково піджарувати з цибулею, додаючи ¼ зол. внутр.. гов'ячого сала або при відсутності його, брати від каші декілька ложок масла			
№11 КАША		№12 СУП КАРТОПЛЯНИЙ	
ЗБІЛЬШЕНА ПОРЦІЯ			
ОБІД			
1-а страва			
На 1-у страву готуються ті ж порції, які положені і для звичайної порції і тій же кількості продуктів, за винятком м'яса, яке потрібно в кількості.....	24 зол.		
2-а страва		№14 ТУШОНЕ М'ЯСО	
№13 КОТЛЕТА ТЕЛЯЧА АБО ГОВ'ЯЖА			
№15 РАГУ З М'ЯСА АБО БАРАНИНИ			
ВЕЧЕРЯ			
На вечерю готується те ж, що і на вечерю звичайної порції.			
ІІІ. І-а СЛАБА ПОРЦІЯ			
№19 СУП КУРЯЧИЙ АБО М'ЯСНИЙ		№20 БУЛЬЙОН	
2-А СТРАВА			
№21 КОТЛЕТА ТЕЛЧА АБО М'ЯСНА		або ЯЄШНЯ НА МОЛОЦІ	
ВЕЧЕРЯ			
№23 МОЛОЧНА КАША			
ІV. СЛАБА ПОРЦІЯ			
СНІДАНОК			
Молоко варене	¼ кр.		
ОБІД			
№24 СУП МОЛОЧНИЙ		№25 БУЛЬОН М'ЯСНИЙ АБО КУРЯЧИЙ	
2-А СТРАВА			

№22 ЯЄШНЯ НА МОЛОЦІ АБО №26 ЯЙЦЯ В СМЯТКУ		№27 КИСІЛЬ	

ПРИМІТКА 1: По призначенню лікаря в окремих випадках окремі порції можуть складатися із різних зазначених номерів .

ПРИМІТКА 2: Лікарські установи можуть при потребності складатися в випадкових случаях – блюда додержуючись зазначених в цьому норм. Продуктів.

Підписав: Голова Комісії Помічник Начальника Головної Військової Санітарної Управи

КАРАБАЙ

З оригіналом згідно:

Начальник Канцелярії Військового Міністерства

Отаман Галкин

[95, арк. 25–27 зв.; 222, арк. 3–5].

Наказ Ч. 205 Міністерства військових справ УНР про порядок постачання продовольством армійських шпиталів та санітарних установ, 17 вересня 1919 р.

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народної Республіки.

Ч. 205.

17 вересня 1919 року.

(По Головному Інтендантському Управлінню).

З огляду на те, що останні часи порядок постачання харчовими продуктами військових шпиталів і різних Санустанов був цілком порушений, завдяки чому виникло гальмування справи постачання пропоную на будуче триматись такого ладу:

1. Все харчове задоволення хворих у всіх військових Санустановах і в таких де маються хворі військові ранги належать до обов'язків Головного Санітарного Управління.
2. В таких випадках коли Головне Санітарне Управління ніякими засобами не в силах здобути харчі, то воно звертається з вимогами до Головного Інтендантського Управління, котре відкриває рахунок в інтендантських гамазеях на явну кількість таких харчів, котрі маються в запасі, а коли запасів дуже мало, або нема – то на можливу кількість.
3. Головне Санітарне Управління, відкриті по рахунку харчі, само розпреділяє між санустановами, спис котрих надсилається як до Головного Інтендантства, так і до гамазея, де відчинений рахунок.
4. Відпуск харчів Головному Санітарному Управлінню з інтендантських гамазеї провадиться виключно за гроші.
5. Задоволення персоналу всіх військових санустанов провадиться на підставі існуючих загальних законів і розпоряджень.
6. Припинити видачу всім військовим Санустановам червоних вимогових книжок, а видані по котрим, одержуються харчі, - відібрати і замінити білими.
7. Головне Санітарне управління в порозумінню з Головним Інтендантським управлінням мусить самопровадити купівлю всіх без виключно харчів, на підставі існуючих законів і розпоряджень.

Цей наказ вводиться в життя по телеграфу.

Інформація: Протокол наради від 26 липня Ч. 9620 і доклад Ч. 1122.

Обіжник департаменту заготівлі і постачання хліба та фуражу Міністерства народного господарства продовольчим відділам повітових народних управ про встановлення правил видачі хлібних продуктів військовим шпиталям, 1 жовтня 1919 р.

Обіжник

Департаменту заготовки і постачання хліба та фуражу

Міністерства Народного Господарства

1 жовтня 1919 року

Ч. 915

До всіх Продвідділів Народних Управ

В додаток і зміну обіжника від 9 вересня Ч. 473, відпуск хлібних продуктів для шпиталів та лікарень всіх відомств /військових, Червоного Хресту, місцевих самоврядувань та інші/, які обслуговують потреби війська проводиться продвідділами за рахунок наряду Головного військового Санітарного Управління, який видається Хлібним Департаментом Міністерства щомісячно по вимогам згаданого управління на його ім'я.

Кожна санітарна установа для одержання хліба від продвідділів мусить подати останньому дозвіл на це від Головного Санітарного Управління, загальна ж кількість хліба по цим дозволам не може перевищувати кількості зазначеної в наряді.

Фактична видача хліба Продвідділами провадиться після одержання від санітарної установи квитанції (арк.119) Державної скарбниці на внесені нею гроші за одержуємий хліб по прибутковому кошторису Міністерства Народного Господарства §22 ст. 8.

Оригінал підписали: В.о. Директора Департаменту Городецький (підпис), начальник розподільчого відділу Нечай.

З оригіналом згідно:

Діловод (підпис)

[16, арк. 119 зв.; 531].

Наказ Ч. 139 Міністерства військових справ УНР про організацію матеріального забезпечення медико-санітарних установ частин Дієвої армії УНР, 20 серпня 1919 р.

НАКАЗ

Ч. 139

20 серпня 1919 року

Помічено, що багато військових частин звертаються до Головного Військово-Санітарного Управління з вимогами про відпуск грошей і майна для влаштування і утримання полкових та дивізійних лазаретів і інших санустанов військових частин. Нагадую, що порядок влаштування санітарних установ військових частин зазначено в ст. ст. 509–520 кн. XVI Св. В. П. 1869 року, якого наказую точно додержуватись.

Заходами військових частин наказую негайно завести для медично-санітарних потреб військових частин, полкових та дивізійних лазаретів, перевізочних пунктів і інших все положене для них згідно існуючих штатів. Стеження за виконанням цього наказу покладається на начальників дивізій, дивізійних лікарів і начальників санітарних частин, груп, під особисту їх відповідальність.

Підписали: Військовий Міністр, Полковник *Петрів*. Т. В. О. Начальника Головного Військово-Санітарного Управління *Верхрадський*. З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи Канцелярії Військового Міністерства, Військовий старшина *Кандиба*.

[208, арк. 27].

**Штат санітарно-дезінфекційного загону, затверджений Міністром військових справ
О. Грековим 10 січня 1919 р.**

Затверджую 10 січня 1919 року
Військовий Міністр
Отаман Греков

Додаток до наказу
Головної Управи Війська
Української Нар. Респ. Ч. 20
10 січня 1919 року.

Ш Т А Т

Санітарно-дезінфекційного отряду

Назва посади	Кількість посад	Клас посад	Службова платня в місяць		ПРИМІТКА
			одному	всім	
			гривні	гривні	
Начальник отряду (він же районний санітарний лікар)	1	VI	1400	1400	Крім грошового дістають харчове утримання і одіж
Лікарських старший помічник	1	...	900	900	
Лікарський молодший помічник	1	...	600	600	
Санітарів	2	...	300	300	
Конюхів	2	...	300	300	
Разом				3500	

Підписав: Начальник Головної Військової Санітарної Управи Одрина
З оригіналом згідно:

Начальник Канцелярії Військового Міністерства,
Отаман Галкин

Затверджую 10 січня 1919 року
Військовий Міністр,
Отаман Греков

Додаток до наказу Головної Управи
Війська У. Н. Р. ч. 20 10 січня 1919 р.

СПИСОК

Дезінфекційних отрядів

12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28 і 29.

Підписав: Начальник Головної Військової Санітарної Управи Одрина
З оригіналом згідно:

Начальник Канцелярії Військового Міністерства, Отаман Галкин

[178, арк. 24].

Інструкція по формуванню санітарно-дезінфекційних загонів

Інструкція

По формуванню санітарно-дезінфекційних загонів

1. Вимоги на організацію і аванс на утримання отрядів (до Господарчого відділу Головної Військової Санітарної Управи).
2. Замовлення штампів і печаток отряду в приватніх майстернях.
3. Вимоги на медичне та дезінфекційне майно до Фармацевтичного відділу.
4. Вимоги на господарче майно до Господарського відділу.
5. Коні, вози та зброя виписується по наряду в інтендантства.
6. Персональний відділ призначається Головною Військово-Санітарною Управою.

ПРИМІТКА: Санітари та конюхи призначаються розпорядженням Начальників отрядів.

Підписали: Начальник Санітарно-Гігієнічного відділу Головної Військової Санітарної Управи ІВАНЦЬКИЙ.

З оригіналом згідно, діловод (підпис).

[218, арк. 30].

**Положення про санітарно-дезінфекційні загони, затверджені наказом
Ч. 96 начальника ГВСУ Верхрадським 29 липня 1919 р.**

Наказ

Ч. 96

29 липня 1919 року

(По Головному Військово-Санітарному Управлінню)

В додаток до наказу Військам Дієвої Армії У. Н. Р. Ч.159 від 12 квітня 1919 року оголошується при цьому положення про санітарно-дезінфекційні отряди.

Підписали: Т. в. об. Військового Міністра Полковник Петрів.

Т. в. о. Начальника Військово-Санітарного Управління Верхрадський. З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи Канцелярія Військового Міністерства, Військовий Старшина Кандиба.

Додаток до наказу ч. об.

Положення про санітарно-дезінфекційні отряди

Розділ I.

Для швидкого переведення дезінфекції військових сан установ, касарень, лягерів, місць розташування військових частин під час переходу, сан потягів, взагалі всіх забруднених вимагаючи дезінфекції місць, небезпечних для війська в епідемічному відношенні, заснуються санітарно-дезінфекційні отряди.

Санітарно-дезінфекційні отряди безпосередньо підлягають головному Військово-Санітарному управлінню і знаходяться в його розпорядженню, або прикомандировуються до тих, чи інших частин чи установ.

Санітарно-дезінфікаційні отряди сполучають свою роботу при всякій нагоді з роботою лазні, або й купанням козаків, переводячи при цьому дезінфекцію і дезінсекцію білизни та одягу козаків через дезінфекційну камеру, а хутрів, кожухів, шкіряних речей – гідропультотом чи формаліновими мішками.

Персонал отряду складається з начальника отряду, лікарського помічника і інших служачи, згідно існуючим до його штатів.

Лікарський помічник – в той же час є помічник Начальника отряду і являється його замісником.

Медичний персонал санітарно-дезінфекційного отряду призначається головним Військового-санітарним управлінням. Санітари і конюхи – начальником отряду. Особи, що входять в склад отряду, безпосередньо підлягають Начальникові отряду на обов'язку останнього – навчати чинів отряду переведенню дезінфекції і дезінсекції й ознайомити їх в загальних рисах, оскільки це торкається їх обов'язків з пошестними недугами і заходами по боротьбі з ними.

В разі потреби збільшення робочої сили отряду переводиться по вимозі Начальника отряду, чинами військової команди.

Кожний санітарно-дезінфекційний отряд постачається згідно табелі його, а також і фармацевтичні засоби, постачаються з різних склепів.

Під час командировки Начальник дезотряду подає до Головного В. Санітарного Управління щотижня звіт про працю, коли потрібно то і по телеграфу.

ПРИМІТКА: при переведенню дезінфекції додержуватися інструкції оголошеної в додатку до вказівок про попередження холери у війську ч.96 зборника приложений кн..16 Св. Воен. Пост. 1869 року. СПб, 1901.

Розділ II

Господарство отряду

Господарство отряду ведеться пристосовно до господарства окремих команд. В отряді повинно бути: 1) журнал грошовий, журнал вхідних і вихідних даних паперів, матеріальна книга майна отряду, розсильна книга, книга наказів по отряду і 2) дві печатки: одна гербова і друга для сургуча металева. Всі ці книги повинні бути прошнуровані, з переліченими листами і посвідчені відповідною вищою інституцією.

В наказі по отряду повинно оголошувати про всі переміни в службі служачи отряду і про залічення на харчування людей і коней отряду і т.і.

Всі гроші, які одержуються отрядом, залічуються на прибуток наказом по отряду, де потім записуються в грошовий журнал. Такий саме порядок і відносно витрати грошей.

А) всі речі, які одержуються отрядом, повинні оглянутись комісією, яка складає акт, де зазначає що саме, якого гатунку і в якій кількості. На підставі цього акту вони залічуються на прибуток наказом по отряду і записуються потім в матеріальну книжку, де відмічається звідки, по якому наряду і що саме одержано.

Б) Вилучується з уживання пришедці жо нездатності речі в такому ж порядку.

В) в матеріальній книзі повинно бути два відділи – 1-й для речей інтендантської заготовки і 2-й для інших речей.

ПРИМІТКА: 1. комісія призначається а) розпорядженням Начальника отряду; б) розпорядженням тої інституції в безпосередній підлеглості якої він знаходиться.

2. В першому випадкові в склад комісії запрошується один представник якої-небудь другої військової частини чи установи. г) речі зараховуються на прибуток без огляду тільки в тому разі, коли цього не можна зробити по умовах походу та боїв.

В отряді повинно бути дві вимогові чекові книжки – одна червона і одна біла, які повинні одержуватись від інтендантства. Від інтендантства також вимагається відвітні фуражні листи – для звіту по харчуванню кожного отряду.

Харчові продукти для служачи отряду і фураж для коней вимагається від інтендантства по нормі, яка встановлена наказом по військам.

ПРИМІТКА: коли Інтендантство не буде відпускати харчові продукти і фураж, то отряд має право все це купити за гроші, які повинно відпустити інтендантство згідно існуючих законів.

При формуванні отряд одержує: 1) коні від ремонтної комісії по наряді ремонтної Управи; 2) зброю, вози і друге майно інтендантської заготовки інтендантства; 3) медикаменти, дезінфекційні апарати і другі речі санітарного заготовлення – від Головного Санітарного Управління.

За все майно отряду, за його цілість відповідає Начальник отряду.

ПРИМІТКА: Для завідування цейхгаузом Начальник отряду одного із козаків отряду.

Начальник отряду щомісячно складає звіт про а) грошову, про витрату грошей на утримання отряду; б) про витрату грошей на канцелярські випадки.

ПРИМІТКА: До грошового звіту додається оригінал обрахунків, з яких звіт відсилається до контролю. Копія звіту повинна надсилатись до тої інституції, яка відпускає гроші.

в) грошовий звіт про видачу платні служачи отряду. До цього звіту повинні подаватись відомості з розписками в одержанні грошей. Копії документів, яким одержані гроші, копії наказів по отряді про зарахування на прибуток і вибуток цих грошей та атестати на поступивши до отряду на службу і копії наказів про їх призначення.

Порядок відправки звіту такий же, як і попередній.

Грошова звітність повинна бути складена і відправлена по належності не пізніше 5 днів по скінченню місяця.

г) звітність про витрату фуражу і харчових продуктів складається також щомісячно в зазначеному порядку.

Відносно загального порядку військової служби – отряд, як окрема військова установа, користується своїми положеннями і наказами, як виданими раніше.

Підписали: Т.в.о. Начальника Головного Військово-Санітарного Управління
ВЕРХРАДСЬКИЙ. Т.в.о. Начальника Санітарно-гігієнічного відділу ГЕРАЩЕНКО.

З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи канцелярії Військового Міністерства
військовий старшина (підпис).

[3, арк. 56 зв.-58; 218, арк. 480-480 зв.].

Телеграма Головного отамана С. Петлюри губерньським, повітовим комендантам і комісарам та начальникам залог про збір білизни для поранених та хворих козаків Армії УНР, 10 березня 1919 р.

Кам'янець-Под, Житомир, Губкомендантам, губкомісарам і начальникам залог, повіткомендантам, повіткомісарам і начальникам залог Кам'янецького, Проскурівського, Н. Ушицького, Балтського, Вінницького, Літинського, Брацлавського, Ольгопільського, Летичівського, Могилівського, Ямпільського, Гайсинського, Володимир Волинського, Луцького, Старокостянтинівського, Ізяславського, Звягельського, Ровенського, Дубенського, Кременчуцького, Житомирського, Ковельського, Овручського, Остропольського, Копія Міністрові Внутрішніх Справ, Здоров'я, військовій санітарній справі, копія начгенштаба, копія Рівне отаману Осецькому.

З одержанням цього наказу, закликавши до праці органи місцевого самоврядування та громадські організації приступити до обов'язкового для обивателів збору білизни для хворих та ранених козаків республіканських військ. Обивателі домовласники, що мають не менше як 5 кімнат повинні без всякої платні за це передати державі 4 пари білизни, а саме: 4 сорочки, 4 підштанників, 4 пари носків або замість них 4 пари портянок з полотна, 4 рушника і 4 простирадла, таку ж кількість зазначеної білизни дають і квартиронаймачі, що здійснюють 5 кімнат і більше, а обивателі, що здійснюють 4 кімнати, дають три комплекта зазначеної білизни. Обивателі, що займають 3 і 2 кімнати, дають по 2 комплекта зазначеної білизни і ті що здійснюють одну кімнату дають по 1 комплекту. Ця допомога обивателів нашої держави пояснюється інтересами батьківщини і потребами хворих та ранених козаків УНР армії, які проливають кров за рідний край, а разом з тим, переживаючи страшну недостачу в білизні, мають право на цю допомогу населення, а недостача білизни в шпиталях страшенно різка. У війську козаків їдять воші, бо козак не має білизни, і не можна гріх би був допустити, щоб вірні діти нашої України, що б'ються з ворогами за землю та волю нашу гинули від плямистого тифу та ранені через брак білизни. Отже, закликаючи громадські організацій і все населення краю до якнайширшої допомоги в цій справі, разом з цим наказую Вам як представникам влади на місцях вжити енергійних мір до переведення в життя цього наказу. Повинно цей наказ виконати на протязі тижня. Кількість зібраної білизни мусите подати військовій санітарній управі штаба дієвої армії Проскурова од якої маєте одержати наказа про те, куди слід надсилати білизну. Одночасно цей наказ повинен бути переданий Вами для виконання Повітовим Комісарам і Комендантам, котрі про наслідки збору білизни сповіщають Вас, а Ви санітарно-військову

управу. Своєю чергою повіт комісари і коменданти здійснять цей наказ по селах та містечках через народні волосні управи.

10 березня 1919 р. №1136.

Головний Отаман Петлюра

Правдиво:діловод

[77, арк. 2–8; 187, арк. 56–58; 355, с. 77–78].

**Закон УНР «Про тимчасове встановлення натуральної повинности населення по постачанню білизни для Дієвої Армії» та інструкція щодо його виконання,
30 липня 1919 р.**

ЗАКОН

Про тимчасове встановлення натуральної повинности населення по постачанню білизни для Дієвої Армії.

На доповнення існуючих законів постановити.

1. Тимчасово, з огляду на поширення серед війська пошестей, зменшуючих силу фронту й загроджуючих всьому населенню, встановити натуральну повинність населення по постачанню для Дієвої армії білизни.

2. Розмір повинности встановити такий:

а) для домовласників, які мають будинки в три або чотири кімнати - один комплект білизни, для домовласників більших будинків - два комплекта;

б) для громадян, які наймають для себе або для своєї сім'ї чи родини від трьох до п'яти кімнат включно, один комплект білизни, для наймачів більших квартир - два комплекта;

в) для власників підприємств, які по відомостям присутствій по промисловому податку мають за минулий рік доходу: (арк. 2)

від 1000 до 3000 карб. 1 компл. біл.

«3000» «5000» «2»

«5000» «10000» «3»

далі, подаючи на кожні 2000 карб. річного доходу починаючи з 10000 карб., по одному комплекту білизни (від 10000 до 12000 - 5 комплект., від 12000 до ...000 - 6 комплект. і т.д.), а починаючи з 24000 - по одному комплекту на кожну тисячу карбованців річного доходу (від 24000 до 25000 - 12 комплект. від 25000 до 26000 - 13 комплект. і т.д.).

Примітка 1. а) Громадяне які мають будинки менш трьох кімнат, б) наймачі помешкань, в яких менш трьох кімнат, власники підприємств, дохід яких за минулий рік був менш тисячі карбованців - від повинности звільняються.

Примітка 2. Кухня вважається за кімнату.

Примітка 3. В комплект білизни входять - сорочка, підштаники, рушник та пара носків або портянок.

3. Білизна повинна бути здатня до користування.

4. За кожний комплект білизни виплачується 50 карбованців.

5. Строк для виконання цієї повинності дається десятиденний з дня оголошення до загального відома порядку здачі білизни.

6. За кожний не вистарчаючий комплект особа, що обов'язана внести його повинна уплатити п'ятсот карбованців.

За відмову видати білизну або гроші за невивистачаючу білизну власники підприємств, домовласники й квартиронаймачі беруться на примусову роботу для потреб армії, рахуючи за кожний невивистарчаючий комплект по одному тижню роботи.

За відсутності власника підприємств, домовласника або квартиронаймача так само відповідає особа, яка фактично уповноважена завідувати підприємством, будинком або помешканням.

7. Збір білизни провадиться через комісії, які складаються з представників комісаріату місцевої військової влади і місцевого самоврядування; комісії мають право запрошувати на свої наради потрібних їм людей, як то податкового інспектора і т.д.

8. Білизна поступає в розпорядження Міністерства Народного Здоровля і Опікування та Військового для потреб хорих Дієвої Армії.

9. Переведення в життя цього закону й видання інструкції в розвиток його поручається Міністрам Народного Здоровля й Опікування, Військовому та Внутрішніх Справ.

Голова Ради Народніх Міністрів В. Мартос.

Міністр Народного Здоровля і Опікування *Одрина*.

ІНСТРУКЦІЯ

По збору білизни на підставі закону від 30 липня 1919 р. про обов'язкову повинність білизною.

1. Комісії спеціального призначення скликаються в кожному місці розпорядженням місцевого комісара з представників, які зазначені в законі.

2. На обов'язок комісаріату накладаються підготовчі роботи як - то: вироблення встановленого зразку прийомочних квитанцій за білизну відвод. помешкання для нарад комісії, оголошення постанов комісії і т. и.

3. Комісія визначає межі збору і розпреділяє чергу їх.

4. Білизна вноситься на протязі 4 термінів виробленого комісією на спеціальні призначені комісією пункти.

5. Гроші за білизну (комплект по 50 карб.) виплачується прийомщиками призначеними комісією і видається за прийняту білизну відповідна квитанція. Гроші беруться з коштів інтенданства.

6. Після зазначеного терміну наряди міліції з представниками призначеними від комісії, обходять місто і перевіряють виконання громадянами закону від 30 липня. Коли виникають спірні питання, то комісія вирішує їх на місці, перевіряє фактично по вказівкам зацікавлених осіб.

7. Всі, які не мають відповідних квитанцій за внесу білизну будуть примушені внести в Державну Скарбницю встановлений законом штраф на протязі трьох день.

8. Особи, які не внесуть в трьохденний термін штрафу арештуються і передаються військовій владі для примусових робіт для потреб армії.

9. Окремі вказівки комісії дають Міністри Народнього Здоровля та Опікування, Військовий і Внутрішніх справ.

10. Члени Комісії одержують по тридцять карбованців за кожне засідання.

11. П. Губерніяльному Комісару пропонується дати розпорядження про зложення таких комісій в повітових містах губернії.

Міністр Народнього Здоровля і Опікування Одрина.

Міністр Військових Справ Полковник Петрів.

Міністр Внутрішніх Справ, *І. Мазена*.

З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи Канцелярії Військового міністерства, Військовий Старшина Кандиба.

[3, арк. 64 зв.–66; 69, арк. 46–46 зв.; 175, арк. 1-4; 76, арк. 2–4; 96, арк. 3–6; 299, арк. 2–6; 416; 422; 495].

Наказ Ч. 184 Міністерства військових справ щодо для запобігання холери і боротьби з нею в Дієвій армії УНР, 11 вересня 1919 р.

Наказ

Головної Управи Війська Української Народної Республіки

Ч. 184

11 вересня 1919 року

(По Головному Військово-Санітарному Управлінню)

В відміну й доповнення існуючих наказів оголошую при цьому вказівки про заходи попередження холери і боротьби з нею у війську.

Підписали: Т. в. об. Військового Міністра, Полковник Петрів. Начальник Головного Військово-Санітарного Управління *Верхградський*. З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи Канцелярії Військового Міністерства, Військовий Старшина *Кандиба*.

Затверджую:

Т. в. об. Військового Міністра

Полковник *Петрів*.

11 вересня 1919 року.

Додаток до Наказу Головної Управи

Управи Війська У. Н. Р.

від 11 вересня 1919 р. ч. 184

ВКАЗІВКИ

про заходи попередження холери і боротьби з нею в війську

1. З огляду на те, що холера може з'явитися раптом у військових частинах, заходи по боротьбі з нею повинні добиратися завчасно.
2. Начальники військових частин обов'язані завчасно наказати підлеглим їм особам пильно і не уклінно виконувати всі зазначені нижче правила й піклуватися, щоб всі козаки підлеглих частин були ознайомлені з причинами холери й її ширення й тими заходами, якими можна врятуватися від холери. Для цього межі козаками повинно ширитись спеціально для цього складені листки Головного Військово-Санітарного Управління про холеру, а також наліплюватись в касарнях, майстернях, на кухнях тощо. Для виконання необхідних протихолерних заходів повинні призначатись особи, що відзначаються взагалі пильністю в службовій праці.

3. Коли трапляється перший випадок холери в якій-небудь військовій частині, сконстантований лікарями, начальник військової частини доносить негайно телеграмою по команді й добирає всіх заходів для попередження ширення зарази.
4. Під час холерної пошесті треба уникати великого скупчення козаків в касарнях місцях розташування, піклуючись, щоби їм як найпросторніше було.
5. Уникати розташування частини в селах і місцевостях непевних що до холери, вибираючи для цього місця за селом, переважно високі, піскові, не вогкі й не біля річок та ставків і т. інш. і тут уникати великого скупчення людей, заставляючи смуги вільні між сотнями, чотами т інш.
6. При щоденному неодноразовому обходу касарень козацьких помешкань піклуватися про бездоганну чистоту долівок, сидінь, нар, а особливо місць під ліжками та нарами, не заводячи вогкості в шкарубинах між дошками та під підлогою, яка сприяє розвитку холери, що може туди попасти. Краще всього підлогу мити ганчір'ям, змоченим окропом, а швабри, якими миються підлоги, щоденно старанно вимивати окропом.
7. Особливо належить мати старанний догляд за сотенними та іншими кухнями та їдальнями, досліджуючи, щоб при готуванні страви дотримувалась цілковита чистота та охайність як в самих помешканнях, так і в кухонній меблі, посуді, одежі та рук людей, що готують та роздають страву. Для охорони кухонь та їдалень від мух слід у вікнах цих помешкань вставити рами з дротянами чи марлевими сітками.
8. Їжа повинна готуватися з харчів цілком свіжих і не попсованих, тому що попсовані харчі викликають хвороби кишок та шлунку, які підготовляють ґрунт для холери. Уникати солоних страв, які викликають жадобу.
9. Коли нема води цілком безпечної, що до присутності і неї холерних вібріонів і взагалі води бездоганної в гігієнічному відношенні – користуватися водою перевареною і тому в кожному помешканні мусить бути бочка чи барилко з краном з перевареною й простуженою водою. Для догляду за чистотою як резервуарів, так і взагалі для постачання води перевареної призначаються спеціальні люди.
10. Коли у військовій частині сконстантовано ширення холери, краще замість води давати двічі чай на добу.
11. Місця навкруги касарень, що посідаються козаками, як касарні, шпиталі, лазарети, караульні помешкання – повинні дотримуватись в чистоті, тому потрібно, щоб особливо призначений вартовий слідкував, аби не спорожнялись та не мочились ніде, крім відхідників, а помії та кухонне сміття виміталось в пудло для сміття, котре не повинно ні текти, ні через край переповнюватись. Відхідники, вигреби та ями для сміття повинні чиститись і утримуватись як того вимагає статут. Коли існуючі відхідники старі й кепсько чистяться, вони закриваються і замість них улаштовуються нові. Припони, а також стайні повинні утримуватись в чистоті й

своєчасно вичищатись від гною, який повинен вивозитись або закопуватись в землю. Також чистота повинна дотримуватись на бойнях та місцях, де забивається худоба для війська, а нечисть і лишки закопуватись в землю.

12. Холера найбільш чіпляється до виснажених і потомлених людей, а тому під час холери значно обмежувати час праці козаків, їх вчення, караулів, скорочувати переходи, уникати вирушення в похід без страви, обтяження козаків під час переходу зайвою вагою. Необхідно розподілити денний час, щоби на вісім годин праці та вчення приходилось вісім годин сну та вісім годин їжі й відпочинок. Санітари і взагалі призначені для обслуговування холерних хворих не повинні перевищувати шести годин на добу й варта не повинна починатись, поки вартовий не підкріпиться стравою.
13. Повинні гостро заборонятись пияцтва, гультяйство та безсонні ночі, але належить разом з цим дбати про підтримання веселого настрою та бадьорості серед козаків музиками, нетяжкими гімнастичними вправами та іншими розвагами, тому що бадьорість значно зберігає сили й сприяє поборюванню епідемії.
14. Не остуджувати живіт купанням та сном на холодній долівці.
15. Слідкувати за чистотою білизни та постелі.
16. Всьому муштровому начальству слідкувати щоденно за найлегшими слабуваннями козаків, особливо черевними і про останні негайно сповіщати медичний персонал.
17. Не відпускати козаків в холерні місцевості, не привозити відтіля харчів, щоб козаки не вчачали до міста та на базар, завести походні крамнички з речами першої необхідності.
18. Як до часу, коли появиться холера, так і тоді, коли вона з'явиться, начальники частин наказують лікарям у певний час обходити всі помешкання козаків, оглядати їх і слідкувати, чи не має хворих.
19. Завчасу до виникнення холерної епідемії начальники частин вимагають від лікарів вказівок відносно способів транспорту в холерні відділи захоруваних на холеру козаків, призначають місце і час отримання дезінфекційних розчинів, а також місце прийому козацьких речей, вимагаючи їх дезінфекції.
20. При переходах військових частин, а також команд і т. ін. обминати холерні місцевості, або в разі крайньої необхідності не користуватись в таких місцевостях ні водою, ні харчами й взагалі стежити, аби козаки не мали стосунків з мешканцями. При переходах козаки повинні мати запас перевареної води.
21. В кожній сотні, батареї повинно бути заготовлено носилки для переносу холерних хворих. 2–3 швабри, тряпки, лопати, котрими зачищається з підлоги та других речей, послід на блювотину холерних хворих, два висмолених цебрика, в одному із котрих налито 4% розчину хлорного вапна або дигтярного розчину для обмивання швабр, другий для збору нечисті захворованого

на холеру й дві діжки з кількома цебриками, в котрих повинен бути дезінфекційний розчин, вказаний лікарем. Підлога та дерев'яні меблі, на яких попада нечисть від холерного хворого змиваються швабрами, обмоченими в дезінфекційному розчині й витирається насухо стітками. До нечисті, зібраної від холерних хворих, додається 3–4 частини 20% вапняного молока. В ньому воно тримається 3–4 години, а відтак закопується в зазначеному місці в яму. Спорожнені цебри споліскуються 2–3 рази дезінфекційними розчинами, які теж виливаються в яму, а сама яма засипається землею.

22. Білизна й одіж забруднені в нечисть холерних хорих завязуються в мішки, змоченими дезінфекційними розчинами та посилається до дезінфекційних камер.
23. З кімнат та помешкань, в котрих траплялись холерні випадки, козаки негайно переводяться в інші помешкання і ізолюються від інших козаків частини. В самі кімнати та помешкання вхід повинен бути заборонений для всіх, окрім роблячи дезінфекцію: кімнати та помешкання відчитяться після терміну, зазначеному в інструкції.
24. З касарень та помешкань; лагерних міст у котрих трапились повторні хорування на холеру, козаки виводяться за для розташування їх повинні бути призначені інші місця, а небезпечні в холерному відношенню помешкання дезінфікуються вищезазначеним робом.
25. Коли трапляються повторні випадки хворювання на холеру в місцях стоянок військ, стоянок військ, стоянки залишаються військами і замінюються на інші й те ж саме робиться з цілими лагерьми.
26. Поворот до касарень, місць стоянок військ, лягерів, звідки військо було переведено завдяки холері в інші місця, можливий не раніше, як через 2 тижні після останнього холерного випадку, і то після переведення належної дезінфекції і всіх асенізаційних робіт.
27. Праця по переведенню вищезазначеної дезінфекції в касарнях, помешканнях, лагерьх та стоянках переводиться козаками частин під доглядом лікарів.
28. Начальникам військових частин повинні особливо дбати про санітарні потреби доручені їм команд в холерні часи, пам'ятаючи, що босездатність війська в значній мірі залежить від його санітарного стану.

Підписали: Начальник Головного Військово-Санітарного Управління Верхрадський.
Начальник Санітарно-статистичного підвідділу Геращенко Д-р. З оригіналом згідно: Начальник Загальної управи Канцелярії Військового Міністерства, Військовий старшина Кандиба.

[208, арк. 50–51 зв; 216, арк. 508–509 зв.]

Обіжник про порядок ліквідації установ Російського товариства Червоного Хреста і передачу його майна Українському товариству Червоного Хреста, 11 грудня 1918 р.

Обіжник до установ б. Рос. Общества Красного Креста

Всі установи воєного часу Російського Общ. Красн. Креста Юго і Юго-Западного Краю, що згідно постановам квітневого з'їзду мусили або ліквідувати, або передати своє майно установам Українського Чер. Хреста згідно постанови Директорії Української Народньої Республіки підлягають в справі дальнійшої ліквідації своєї Відділу здоровля Директорії.

1. Тому пропоную ніякого продажу, чи евакуації майна, чи формування нових органів без згоди Відділу Народнього Здоровля не робити.
2. Негайно подати до відділу Здоровля точний список речей і установ, котрі ще не зліквідовані.
3. Відпуск майна з складів Хреста робити по нарядах Відділу Народнього Здоровля, при чім се майно по собівартості буде зараховано на ліквідаційний рахунок бувшого Рос. Общества Красного Креста.
4. Майно Російського Общества Красного Креста, що було розвернуте і командіроване ліквідаційними комісіями Юго та Юго-Западного Креста, не мавшими на те права, до обслуговування добровольчої армії затримується і передається, як майно для обслуговування шпиталів і лікарів в Українській Республіканській Армії по собівартості і заноситься на рахунок ліквідації Російського Общества Красного Креста.

Член Директорії Андрієвський

Завідуючий Відділом Народнього Здоровля Одрин

Вінниця 11/ХІІ 1918 р.

[186, арк. 182; 351, с. 111; 532; 533]

**Наказ Ч.118 Міністерства військових справ УНР про надання повноважень
Українському товариству Червоного Хреста для евакуації хворих та поранених бійців
Дієвої армії УНР, 31 січня 1919 р.**

Н А К А З

Головної Управи Війська Української Народньої Республіки.

Ч. 118

31 січня 1919 року.

(По Головній Військово-Санітарній Управі)

§ 1.

З огляду на руйнування евакуаційних засобів необхідно забезпечити евакуацію від впливу виємкових обставин. Справа евакуації хворих та поранених Української Армії тимчасово доручається Українському Червоному Хресту, котрий веде цю справу разом з справами евакуації військово-полонених та біженців, а Військова Санітарна Управа дає завдання й веде контроль над виконанням Червоним Хрестом цих евакуаційних завдань Військової Санітарної Управи.

§ 2.

Для виконання цієї справи Українському Червоному Хресту під його охорону передаються тимчасово всі військові сапотяги з майном, персоналом та окремими вагонами, а саме: санпотяги ч. ч. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34 і 35, всього 33 санпотяга, та вагони для евакуації божевільних ч. ч. 2401, 1325, 2391, 1050, 2614, 4206, 1044, 1045, 1056, 697 і 3084, всього 11 вагонів.

§ 3.

Евакуаційні пункти: Київський розпреділковий та Шепетівський розпреділковий в евакуаційнім відношенні підлягають Українському Червоному Хресту, а в господарчій і адміністративнім відношеннях ці пукти залишаються під орудою Головної Військової Санітарної Управи. Евакуаційні пункти - Харківський і Берестський цілком передаються Українському Червоному Хресту.

§ 4.

Медично-дозорчий відділ Київського розпреділкового пункту й сортовочний відділ Шепетівського розпреділкового пункту тимчасово передаються Українському Червоному Хресту з необхідним майном і улаштуванням.

§ 5.

Військові шпиталі: Коростенський, Жмеринський, Одеський і Конотопський та польові запасні шпиталі ч.ч. 2, 5, 6, 7, 8, 10, 18, 19, 20 і 22, всього 4 шпиталів мають виконувати евакуаційні завдання Українського Червоного Хреста, а в господарчій та адміністративній відношеннях підлягають евакуаційним пунктам по місту приписки.

§ 6.

Всі військові санпотяги виконують тільки свої прямі завдання по перевозці хворих, поранених, військово-полонених та біженців. Для другої мети санпотяги призначати рішуче забороняється.

Винуваті в порушенню екстериторіальності потягів будуть каратися військово-польовим судом.

§ 7.

Для утримання переданих Українському Червоному Хресту евакуаційних установ, організаційні видатки й харчування хворих перенести аванс на біжучий рахунок Головної Управи Українського Червоного Хреста чотири мільйони карбованців військового фонду.

§ 8.

Для координації діяльності і виконання завдань Український Червоний Хрест повинен мати при Військовій Санітарній Управі та при Начальниках Санітарних Частин армії своїх уповноважених.

Підписали: За Військового Міністра, Отаман Даньків.

Начальник Головної Військової Санітарної Управи Одрина.

З оригіналом згідно: За Начальника Канцелярії Військового Міністерства, Полковник Бродовський.

[95, арк. 93–94].

**Лист Голови Подільського комітету Українського товариства Червоного Хреста
І. Огієнка Головному отаману С. Петлюрі про створення Подільського комітету УТЧХ,
22 червня 1919 р.**

Подільський Комітет
Українського
Червоного Хреста
22 червня 1919 р.
Ч. 1
м. Кам'янець-Подільський
Університет

П. Головному Отаману Республіканських Військ.

Боротьба українського війська з численним ворогом за долю України, перебування козаків у тяжких умовах фронту, брак санітарно-медичного майна і ліків, розвиток пошестей, продовольча криза і т.и. – все це давно вже вимагало від широкого українського громадянства прийти якомога скоріше на поміч українському війську. Отже зза цього виникла думка серед Хміщевого українського громадянства закласти таку організацію, яка б крім свого головного завдання – в першу чергу обслуговувати потреби війська – обслуговувала б також й інші негайні потреби в медико-санітарному життєві Поділля. Такою організацією найкраще був би Український Червоний Хрест.

20 цього червня відбулося організаційне зібрання для заснування Подільського Комітету Українського Червоного Хреста, обрано президію Комітету, його голову – Ректора Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету професора Івана Івановича ОГІЄНКА. В теперішній час Подільський Комітет Українського Червоного Хреста вже приступив до праці.

Повідомляючи про це Вас, Високоповажний пане Головний Отамане, ласкаво прошу допомагати Подільському Комітетові Українського Червоного Хреста, в чім буде змога. Крім цього, ласкаво прошу не давати своєї згоди на відкриття інших філій Червоного Хреста на Поділлі, - такі філії мусять бути тільки філіями Поділ. Комітету У. Ч. Х.

Голова Комітету
Ректор Університету
Професор І. Огієнко

[333, арк. 1].

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Публікації у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Лякович Т. Військово-санітарні потяги: організація роботи і надання медичної допомоги Збройним силам УНР у 1919 р. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне, 2019. Вип. 31. Кн. 2. С. 39–47.
2. Лякович Т. Діяльність української влади із забезпечення військовиків білизною у 1919 р. (на матеріалах Поділля). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 12. С. 277–291.
3. Лякович Т. Проблема створення та використання матеріально-технічної бази Дієвої армії УНР у баченні представників українського командного і рядового складу (1919 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2020. Т. 30: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смолія. С. 363–377.

Публікації в періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку / або Європейського союзу

4. Лякович Т. Утворення та діяльність військових структур Польської Республіки з матеріально-технічного забезпечення дивізій УНР (квітень – жовтень 1920 р.). *Wshód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. Lublin, Vol. 8. №2 (2022). С. 36–46.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Лякович Т. Військовики про матеріально-технічне забезпечення армії УНР (1920 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : вип. 18 у 3-х т.* Кам'янець-Подільський, 2019. Т. 1. С. 34–36.
6. Лякович Т. Документи і матеріали фонду 9 ЦДАВО України як джерело із вивчення діяльності закупівельних комісій для армії УНР (1920 р.). *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»*. Хмельницький, 2019. Вип. 1(4). С. 174–178.
7. Лякович Т. Питання матеріально-технічного забезпечення Армії УНР у працях сучасних українських дослідників. *Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (4 квітня 2019 р., м. Кам'янець-Подільський)*. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 62–67.
8. Лякович Т. Організація системи оснащення армії Української Народної Республіки восени 1919 р. (за матеріалами преси). *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків. Матеріали V міжнародної науково-практичної*

- конференції (м. Кам'янець-Подільський, 7–8 жовтня 2019 р.) Кам'янець-Подільський, 2019. С. 99–103.
9. Лякович Т. Питання матеріального забезпечення Дієвої армії УНР у фокусі української преси (червень – серпень 1919 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2019. Т. 3. С. 361–370.
 10. Лякович Т. Ідея створення комітету громадської допомоги війську УНР на Вінничині та спроба її реалізації (жовтень 1919 р.). *XII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 185-й річниці з дня народження Юрія Федьковича та 160-й річниці з дня народження Степана Смаль-Стоцького : тези доповідей* (м. Чернівці, 1–2 листопада 2019 р.). Чернівці, 2019. С. 105–107.
 11. Лякович Т. Українська влада і соціальна допомога сім'ям військовослужбовців Збройних сил УНР у 1919 р. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 11. С. 39–41.
 12. Лякович Т. Матеріально-технічне забезпечення підрозділів Дієвої Армії УНР у 1919 р. (за військовими джерелами). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: вип. 19 у 3-х т. Кам'янець-Подільський, 2020. Т. 1. С. 40–42.
 13. Лякович Т. Матеріали ЦДАВО України про організацію на Поділлі закладів медико-санітарної служби армії УНР (червень – листопад 1919 р.). *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»*. Хмельницький, 2020. №2(6). С. 72–77.
 14. Лякович Т. Акція «Тиждень українського козака» на Поділлі: організація, хід, наслідки (вересень – листопад 1919 р.). *Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 82–87.
 15. Лякович Т. Проблема забезпечення продовольством новобранців республіканського війська на території Наддніпрянщини у листопаді – грудні 1918 р. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 12. С. 38–40.
 16. Лякович Т. Роль Румунії в організації матеріально-технічного забезпечення армії УНР у 1920 р. *Modalități conceptuale de dezvoltare a științei moderne: colecție de lucrări științifice «ЛОГОΣ» cu materiale conferinței științifice și practice internaționale, 20 noiembrie 2020*. București, România, 2020. Vol. 4. P. 118–121.
 17. Лякович Т. Функціонування військових лазень-пралень в контексті поліпшення санітарного стану Дієвої армії УНР (січень – вересень 1919 р.). *Specialized and multidisciplinary scientific researches : Collection of scientific papers «ЛОГОΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, December 11, 2020*. Amsterdam, The Netherland, 2020. Vol. 5. P. 142–144.
 18. Лякович Т. Документи ЦДАВО України як джерело вивчення стану забезпечення Армії УНР продовольством та обмундируванням (1919–1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: вип. 20 у 3-х т. Кам'янець-Подільський, 2021. Т. 1. С. 40–42.

19. Лякович Т. Джерела фонду 1604 ЦДАВО України про діяльність Міністерства народного здоров'я і опікування щодо підтримки боєздатності Армії УНР у 1919–1920 рр. *Архівістика: теорія, методика, практика: матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський, 2021. С. 133–137.
20. Лякович Т. Діяльність української закупівельної комісії в Польщі для забезпечення Армії УНР військовим майном (1920 р.). *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2021. Вип. 13. С. 76–78.
21. Лякович Т. Матеріали фонду 538 ЦДАВО України про організацію постачання збройних сил УНР на Поділлі (1919 р.). *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»*. Хмельницький, 2021. №2(8). С. 109–113.
22. Лякович Т. УНР–Бельгія: спроба налагодження військової співпраці (літо–осінь 1920 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: вип. 21 у 3-х т. [Електронний ресурс]*. Кам'янець-Подільський, 2022. С. 31–32.
23. Лякович Т. Матеріальна допомога польської держави у формуванні Другої стрілецької дивізії армії УНР (лютий – квітень 2022 р.). *Grail of Science. Periodical scientific journal*. №14–15. May 2022. P. 642–647.
24. Лякович Т. Діяльність уряду УНР із забезпечення збройних сил кінською тягою протягом січня – серпня 1919 р. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [Електронний ресурс]*. Кам'янець-Подільський, 2022. Вип. 14. С. 21–22.
25. Лякович Т. Нормативно-правова база проведення мобілізації медичного персоналу в УНР (грудень 1918 – вересень 1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : вип. 22 у 3-х т. [Електронний ресурс]*. Кам'янець-Подільський, 2023. С. 42–45.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

1. Міжнародна наукова конференція «Архівістика: теорія, методика, практика» (м. Кам'янець-Подільський, 11–12 квітня 2019 р.).
2. V Міжнародна науково-практична конференція «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків» (м. Кам'янець-Подільський, 7–8 жовтня 2019 р.).
3. XII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 185 річниці від дня народження Юрія Федьковича та 160-й річниці від дня народження Степана Смаль-Стоцького (м. Чернівці, 1–2 листопада 2019 р.).
4. IX Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 4–5 грудня 2019 р.).
5. Conferință științifică internațională «Modalități conceptuale de dezvoltare a științei moderne» (м. Бухарест (Румунія), 20 листопада 2020 р.).

6. International Scientific and Practical Conference «Specialized and multidisciplinary scientific researches» (м. Амстердам (Нідерланди), 11 грудня 2020 р.).
7. Міжнародна наукова конференція «Архівістика: теорія, методика, практика» (м. Кам'янець-Подільський, та 22–23 квітня 2021 р.).
8. III Correspondence International Scientific and Practical conference «Scientific researches and methods of their carrying out: World experience and domestic realities» (м. Вінниця – Відень, 27 травня 2022 р.).
9. V всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 4 квітня 2019 р.).
10. V всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 4–5 листопада 2019 р.).
11. Всеукраїнська науково-практична конференція «Олександр Завальнюк – особистість, талановитий вчений-історик, визначний педагог і менеджер вищої освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 30 листопада 2021 р.).
12. Круглий стіл «Кам'янець-Подільський тимчасова столиця Української Народної Республіки» (м. Кам'янець-Подільський, 5 червня 2019 р.).
13. XVI Подільська історико-краєзнавча конференція (м. Кам'янець-Подільський, 27 листопада 2020 р.);
14. XI звітна наукова конференція молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 4–5 листопада, 2019 р.).
15. XII звітна наукова конференція молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 3–4 листопада, 2020 р.).
16. XIII звітна наукова конференція молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 2–3 листопада, 2020 р.).
17. Наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2018 р. (м. Кам'янець-Подільський, 5–6 березня 2019 р.).
18. Наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2019 р. (м. Кам'янець-Подільський, 3–4 березня 2020 р.).

19. Наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2020 р. (м. Кам'янець-Подільський, 2–3 березня 2021 р.).
20. Наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2021 р. (м. Кам'янець-Подільський, 16–17 березня 2022 р.).
21. Наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2022 р. (м. Кам'янець-Подільський, 1–2 березня 2023 р.).